

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	30
तृतीयः प्रश्नः	49
चतुर्थः प्रश्नः	73
पञ्चमः प्रश्नः	99
षष्ठमः प्रश्नः	123
सप्तमः प्रश्नः	150
अष्टमः प्रश्नः	175
अष्टकम् २	190
प्रथमः प्रश्नः	190
द्वितीयः प्रश्नः	212
तृतीयः प्रश्नः	239
चतुर्थः प्रश्नः	259
पञ्चमः प्रश्नः	289

षष्ठमः प्रश्नः	308
सप्तमः प्रश्नः	347
अष्टमः प्रश्नः	373

अष्टकम् ३ 406

प्रथमः प्रश्नः	406
द्वितीयः प्रश्नः	433
तृतीयः प्रश्नः	465
चतुर्थः प्रश्नः	494
पञ्चमः प्रश्नः	501
षष्ठमः प्रश्नः	514
सप्तमः प्रश्नः	533
अष्टमः प्रश्नः	582
नवमः प्रश्नः	620

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे
जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं
सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्।
पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां
मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि
जनधाः। देवास्त्वां शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ
दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे

जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः
स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये
धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय
धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्।
श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ
शुक्रामन्थिनौ। कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने
च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ
सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः
संकृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं
पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके

वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणाद्वित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे॥१॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते।
मुख्यं एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधित्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
पुराऽभद्रः सन्पापीयान्त्स्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः

फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। अ॒र्यमे॒ति॒ तमा॑हु॒र्यो
ददा॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। यः का॒मये॑त भ॒गी
स्या॒मिति॑। स उत्त॑रयोः फल्गु॑न्योरग्निमादधीत। भग॑स्य वा
ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्ये॒व भ॑वति। का॒ल॒क॒ञ्जा
वै नामा॑सुरा आसन्॥९॥

ते सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काया॒ग्निम॑चिन्वत। पुरु॑ष॒ इष्ट॑का॒मुपा॑दधात्पुरु॑ष॒
इष्ट॑काम्। स इन्द्रो॑ ब्राह्म॒णो ब्रुवा॑ण॒ इष्ट॑का॒मुपा॑धत्त। ए॒षा
मे॒ चि॒त्रा ना॑मेति॑। ते सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑ प्रा॒रोह॑न्। स
इन्द्र॒ इष्ट॑का॒मावृ॑हत्। तेऽवा॑कीर्यन्त। येऽवा॑कीर्यन्त। त
ऊर्णा॒वभ॑योऽभवन्। द्वावु॑दपतताम्॥१०॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॑ना॒वभ॑वताम्। यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्त्स्यात्। स
चि॒त्राया॑म॒ग्निमा॑दधीत। अ॒व॒की॒र्ये॒व भ्रातृ॑व्यान्। ओजो॑
बल॑मिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। व॒सन्तो॑ ब्राह्म॒णोऽग्नि॑मादधीत।
व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्म॒णस्य॑तुः। स्व ए॒वैन॑मृतावा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी

भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवेनं प्रजातुमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्य आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवेनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्य आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवेनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वे फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु।
यदैवेनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥२॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।

रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषां निवंपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः ॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती
अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या
यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव
यज्ञियेऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं
कृत्वा। स पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु
समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः संभारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीक्य
उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा संभारो भवति।
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं

ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो वै
तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन
प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति।
स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध
आच्छत्। तस्या उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्।
यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा

भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शंत्वाय। सरैता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतुः पराऽपतत्। तद्धिरण्यमभवत्। यद्धिरण्यमुपास्यति।
सरैतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत
इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यर्बीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्।
ऊर्वा उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति।
ऊर्जमेवावरुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्।
तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्।

तत्पुर्णस्य पुर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पुर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरुन्धे।
देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पुर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै
नाम। यत्पुर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे।
प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति। तं
शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति।
शान्त्या अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा
आर्च्छत्। यद्वैकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवावरुन्धे।
सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य
तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिहतस्य
वृक्षस्य सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊषां अभवन्नभवद्वृत्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याहू रुन्धे पुर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः स्त्रीणि

च॥३॥

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत।

परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित्त आदधीत। इयद्वादश
विक्रामा (३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे।
अनृतं वै वाचा वंदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति।
तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमित्तेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।
तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्।
असुरा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र
आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्।
साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा

भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति।
तदगच्छत्। तेऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ
गार्हपत्यम्। अथाहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गलोकमेष्यन्ति।
प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते।
साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।
यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।
गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः
पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राजनयत्।
अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नैव
तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं
लोकमभ्यजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते॥ प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥
 प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति॥ अग्निं सुवर्गं लोकं जयति॥
 यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते॥ आ देवताभ्यो
 वृश्च्यते॥ पापीयान्भवति॥ यस्य यथादेवतम् न देवताभ्यु
 आवृश्च्यते॥ वसीयान्भवति॥ ३३॥ भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां
 व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यात्॥ आदित्यानां
 त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां
 प्रजानाम्॥ वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते व्रतेनादधामीति
 राज्ञः॥ इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति
 राज्ञ्यस्य॥ मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामिति
 वैश्यस्य॥ ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति
 रथकारस्य॥ यथादेवतमग्निराधीयते॥ न देवताभ्यु आवृश्च्यते॥
 वसीयान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावरुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥ ४॥ [४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्॥ तेनाग्निमाधत्त॥ तेन वै स
 आर्घ्नोत्॥ भूर्भुवः सुवरित्याह॥ एतद्वै वाचः सत्यम्॥ य

ए॒तेना॒ग्निमा॑ध॒त्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति।
अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चर॑ति। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैन॑म्॥ ३५॥

भू॒रित्या॑ह। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृ॒जते। भुव॑ इत्या॑ह।
अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। सुव॑रित्या॑ह। सुव॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। त्रि॒भिर्क्ष॒रैर्गार्ह॑पत्य॒मा द॑धाति। त्रय॑
इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॑ति॒ष्ठित॑माध॒त्ते। सर्वैः॑
प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्॥ ३६॥

सुव॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धी॒यते। यदा॑हव॒नीयः॑। सुव॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वाचः॑ स॒त्यः सर्व॑माप्रोति। त्रि॒भिर्गार्ह॑पत्य॒मा
द॑धाति। प॒ञ्चभि॑राहव॒नीय॑म्। अ॒ष्टौ संप॑द्यन्ते। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गाय॒त्री। गा॒य॒त्रोऽग्निः॑। यावा॑ने॒वाग्निः॑। तमाध॑त्ते॥ ३७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
ताभ्यो॒ ज्योति॑रुद॒गृह्णात्। तं ज्योतिः॑ पश्य॑न्तीः
प्र॒जा अ॒भि स॒माव॑र्तन्त। उ॒परी॑वा॒ग्निमुद्गृ॑हीयादुद्धरन्।
ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः प्र॒जा यज॑मानम॒भि स॒माव॑र्तन्ते।

प्रजाप॑तेरक्ष्य॑श्वयत्। तत्परा॑ऽपतत्। तदश्वो॑ऽभवत्।
तदश्व॑स्याश्व॒त्वम्॥ ३८ ॥

ए॒ष वै प्रजा॑प॒तिः। यद॒ग्निः। प्राजा॑प॒त्योऽश्वः॑। यदश्वं॑
पुरस्ता॑न्नय॒ति। स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्रजाप॑तिरनू॒देति॑।
व॒ज्री वा ए॒षः। यदश्वः॑। यदश्वं॑ पुरस्ता॑न्नय॒ति। जा॒ताने॒व
भ्रातृ॑व्यान्प्रणु॑दते। पुन॒रा वर्त॑यति॥ ३९ ॥

ज॒निष्य॑माणाने॒व प्रति॑नुदते। न्या॑हव॒नीयो॒ गार्ह॑पत्य-
मका॑मयत। निगार्ह॑पत्य आहव॒नीयम्। तौ वि॒भाजं
नाश॑क्रोत्। सोऽश्वः॑ पूर्॒ववाङ्मु॒त्वा। प्राञ्चं॑ पूर्॒वमुद॑वहत्।
तत्पूर्॒ववाहः॑ पूर्॒ववा॒द्वम्। यदश्वं॑ पुरस्ता॑न्नय॒ति। विभ॑क्तिरे॒वैन॑योः
सा। अथो॒ नाना॑वीर्या॒विवै॒नौ कुरु॑ते॥ ४० ॥

यदु॒पर्यु॑परि॒ शिरो॒ हर॑त्। प्रा॒णान्विच्छि॑न्ध्यात्। अ॒धोऽधः॑
शिरो॑ हरति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। इय॒त्यग्रे॑ हरति।
अथेय॒त्यथे॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वैवैनं॑ लो॒केषु॑
प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते। प्रजा॑प॒तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽबि॑भेत्प्र मां

धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य संदधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्नुन्नाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

ए॒न॒मा॒ह॒व॒नीयं॑ धत्तेऽश्वत्वं॑ वर्तयति॑ कुरु॒त॒ इति॑ रु॒द्रो द॑धाति॒ य॒द॒ग्नये॑ शुच॑य॒ एकं॑ च॥५॥—[५]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आ॒सन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नी
वा॒मं व॒सु सं न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो
जे॒ष्यन्तीति॑। तद॒ग्निर्नो॑त्सह॑मशक्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्य॑दधात्।
प॒शुषु॑ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पु॒न॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्नये॑ पव॑मानाय
पु॒रो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः
पव॑मानः। यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। तेऽ॒ग्नये॑
पाव॑काय॒। आ॒पो वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्।
तत्ते॒नावारु॑न्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॑ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽ॒ग्निः शुचिः॑।
यदे॒वादि॒त्य आसी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वद॑न्ति। त॒नुवो॑ वावै॒ता अ॑ग्न्या॒धेय॑स्य। आ॒ग्ने॒यो वा
अ॒ष्टाक॑पालोऽग्न्या॒धेय॑मिति॑। यत्तन्निर्व॑पेत्। नै॒तानि॑।
यथाऽऽ॒त्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।

यथाऽङ्गानि स्युः। नात्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह
निरूप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्येन्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्रमेकादशकपालमनु निर्वपेत्।
आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातमायामानौ। ये
एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रतिष्ठति। धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वार आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवीर्षि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवीर्षि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा

वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रः शमयित्वा।
पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं
प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रां(३) न होतव्या(३)
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।
यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणै। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुः होत्रे।
आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवै। वह्निर्वा अनङ्गान्।

वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः।
सर्वा एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश
मासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं
देयम्। अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयम्पस्वासीत्तत्तेनावारुन्धत स्यादाप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवीरपि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति
ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥६॥

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। संप्रियः
पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु
प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा
दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। संप्रियः पशुभिर्भुवत्।
यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन

मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराद्ध
स्वराद्ध। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। संराद्धाभिभूश्च। ते माविंशतां ते मा
जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा
विंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी
च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिरमुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥७॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्नयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्।
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा
अयं लोकः॥५९॥

अ॒स्मिन्ने॒वैनं॑ लो॒के प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। वा॒म॒दे॒व्य॒म॒भि॒गा॒य॒त
उ॒द्ध्रिय॑माणे। अ॒न्तरि॑क्षं वै वा॒म॒दे॒व्य॒म्। अ॒न्तरि॑क्ष
ए॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। अथो॒ शान्ति॑र्वै वा॒म॒दे॒व्य॒म्।
शा॒न्त॒मे॒वैनं॑ प॒श॒व्य॑मुद्ध॑रते। बृ॒ह॒द॒भि॒गा॒य॒त आ॒ह॒व॒नी॒यं
आ॒धी॒य॒मा॒ने। बा॒र्ह॒तो वा अ॒सौ लो॒कः। अ॒मुष्मि॑न्ने॒वैनं॑
लो॒के प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्नि॒म॑सृज॒त॥६०॥

सोऽश्वोऽ॒वारो भू॒त्वा परा॑डैत्। तं वा॒र॒व॒न्ती॒ये॒नावा॑रय॒त।
तद्वा॒र॒व॒न्ती॒यस्य॑ वा॒र॒व॒न्ती॒य॒त्वम्। श्ये॑तेनं श्ये॒ती अ॑कुरु॒त।
तच्छ्रौ॑तस्य॑ श्ये॒त॒त्वम्। यद्वा॒र॒व॒न्ती॒यम॑भि॒ गाय॑ते।
वा॒र॒यि॒त्वै॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। श्ये॑तेनं श्ये॒ती कु॑रु॒ते।
घ॒र्मः शि॒र इति॑ गा॒र्ह॒प॒त्य॒माद॑धाति। स॒शी॒र्षा॒ण॒मे॒वैन॑मा
ध॑त्ते॥६१॥

उ॒पै॒न॒मु॒त्त॒रो य॒ज्ञो न॑मति। रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। स
आ॒धी॒य॒मा॒न ई॒श्व॒रो य॒ज॑मानस्य प॒शून् हि॑सि॒तोः।
संप्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुव॒दित्या॑ह। प॒शुभि॑रे॒वैन॑ संप्रि॒यं
क॒रोति॑। प॒शूना॑महि॑सायै। छु॒र्दि॒स्तो॒काय॑ तन॑याय

यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं
पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं
विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ
कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को
वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः।
एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।
वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः।
अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वरट् यास्ते
अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा
अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं

पराभावयति॥६४॥

लोकौऽसृजतैनुमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितुमाधत्ते पञ्च च॥८॥ [८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्रेर्यज्ञिया तनूः।
तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो
ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै
मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या
अंशश्च भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या
इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती
रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेपणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
 एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
 अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
 इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति। एतावद्वै
 पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसंमिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
 रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
 घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्धृतम्। प्रियेणैवेनं धाम्ना
 समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
 गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
 त्रिष्टुग्भी राजन्यस्य। त्रिष्टुप्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
 छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
 प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९

हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन॑ संवत्सरे नोपनमेत्।
समिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव तद्धितं वर्धमानमेति। न
मा॑समंशजीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥ ७१॥

यन्मा॑समंशजीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।
नैनम॑ग्निरुपनमेत्। श्व आ॑धास्यमानो ब्रह्मोदनं पचति।
आदित्या वा इत उत्त॑माः सुव॑र्गं लोकमायन्। ते वा इतो
यन्तं प्रति॑नुदन्ते। एते खलु वावादित्याः। यद्वा॑ह॒णाः। तैरेव
सन्त्वं गच्छ॑ति॥ ७२॥

नैनं प्रति॑नुदन्ते। ब्रह्म॒वादि॒नो वदन्ति। क्वा॑ सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।
शल॒कैस्ता॑ रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुपव्युषम॒रणी॑
निष्ट॑पेत्। यथ॑र्षभाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व
तत्। अ॒पोदू॒ह्य भ॑स्मा॒ग्निं म॑न्थति॥ ७३॥

सैव साऽग्नेः सन्त॑तिः। तं मथि॑त्वा प्राश्चमुद्ध॑रति। संव॒त्सर॑मेव
तद्रेतो॑ हितं प्रज॑नयति। अना॑हितस्तस्या॒ग्निरित्या॑हुः।

यः समिधोऽनाधायान्निमाधत्त इति। ताः संवत्सरे
 पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते। यदि
 संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्।
 संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याहिता
 भवन्ति। यदि द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्।
 आहिता एवास्य भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त समिन्ता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
 प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्गच्छति मन्यति रात्रयश्चत्वारि च॥९॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
 स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
 तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
 व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
 तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
 द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे

गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शङ्स्य पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा
ब्राह्मणे प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्नय
आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं स्पृणोति।
अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति। नर्यं
प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्स्य
पशून्मे गोपायेत्याह॥७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह।
सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहे बुध्निय मन्त्रं
मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति।

यदा॑न्वाहार्य॒पच॑नेऽन्वाहार्यं॑ पच॑न्ति। तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑
प्री॒तः। यद्गार्ह॑पत्य॒ आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति॒ संपत्नी॑र्याजय॑न्ति।
तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑हव॒नीये॒ जुह्व॑ति॥ ७९॥

तेन॒ सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यत्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते। तेन॒
सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑वस॒थेऽन्न॑ ह॒रन्ति॑। तेन॒
सोऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा
आधी॑यन्ते। प्रव॒सथ॑मे॒ष्यन्ने॒वमु॑प॒तिष्ठे॑तैक॑मेकम्। यथा॑
ब्राह्म॒णाय॑ गृहे॒वासि॑ने॒ परि॑दाय॑ गृहानेति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॑प॒तिष्ठे॑त। सा भा॑गेयमे॒वैषां॑ तत्। सा तत्
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॒हिण्य॑भवत्। तद्रो॒हिण्यै॑ रो॒हिणित्व॑म्।
रो॒हिण्या॑मु॒ग्निमा॑दधी॒त। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठित॑माध॒त्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥ ८०॥

एषा प॒शून्मे गो॑पा॒येति॑ प्रवि॒ष्टा प॒शून्मे गो॑पा॒येत्याहु॑ जुह्व॑ति तिष्ठते सप्त च॥ १०॥ — [१०]

ब्रह्म॒ संध॑त्तं कृत्तिका॒सूद्ध॑न्ति द्वाद॒शसु॑ प्र॒जाप॑तिर्वा॒चो दे॒वासुरा॑स्तद॒ग्निर्ने॒द्धर्म॑श्शिरं॒ इमे वै
शमी॑र्गर्भात्प्र॒जाप॑तिः स रि॒रिचा॑नः स तपः स आ॒त्मन्वीर्य॑दश॥ १०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शंत्वाय प्राच्यैषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा
जगतीभिर्शीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य
हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता
पृथिवी लोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु
पीतये। शंयोरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां
परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। संजज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः।
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं
प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः
सर्वीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः
पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो

अस्तु। उप॒ प्रभि॑न्नमिष॒मूर्जं॑ प्र॒जाभ्यः॑। सू॒दं गृ॑हेभ्यो
रस॒माभ॑रामि। यस्य॑ रू॒पं बिभ्र॑दिमामविन्दत्। गुहा॒
प्रवि॑ष्टा॒ सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। तस्ये॒दं विह॑तमाभरन्तः।
अछ॑म्बद्गारमस्यां विधेम॥३॥

यत्प॒र्यप॑श्यत्सरि॒रस्य॒ मध्ये॑। उ॒र्वीमप॑श्य॒ज्जग॑तः प्रतिष्ठाम्।
तत्पु॒ष्कर॑स्यायत॒नाद्धि॑ जा॒तम्। पु॒र्णं पृ॑थि॒व्याः प्रथ॑नं
हरामि। याभि॒रदृ॑ह॒ज्जग॑तः प्रतिष्ठाम्। उ॒र्वीमि॒मां
वि॒श्वज॒नस्य॑ भ॒र्त्रीम्। ता नः॑ शि॒वाः शर्कराः॑ सन्तु
सर्वाः॑। अ॒ग्ने रेत॑श्चन्द्रं॒ हिर॑ण्यम्। अ॒द्भ्यः सम्भू॑तममृतं
प्र॒जासु॑। तत्स॒म्भर॑न्नुत्तरतो नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॒यच्छं॑ दु॒रितिं॑ तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा
यद॑श्च॒त्थेऽति॑ष्ठः। स॒ंवत्सरं॑ दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते
न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॑राः। ऊ॒र्जः
पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि। वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑।
त्वया॑ व॒यमिष॒मूर्जं॑ म॒दन्तः॑। रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑।

गा॒य॒त्रि॒या हि॒य॒मा॒णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

प॒र्ण॒म॒प॒त॒तृ॒ती॒यस्यै॑ दि॒वोऽधि॑। सोऽयं प॒र्णः सो॒म॒प॒र्णा॒द्धि॒
जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सो॒म॒पी॒थ॒स्याव॑रु॒द्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्म॒वा॒दं
व॒द॒तां यत्। उ॒पा॒श्र॒णोः सु॒श्र॒वा॒ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॑
मा॒मा॒वि॒ंश॒तु ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सम्। तत्स॒म्भ॒र॒ः स्त॒द॒व॑रु॒न्धी॒य
सा॒क्षात्। यया॑ ते सृ॒ष्ट॒स्या॒ग्नेः। हे॒ति॒म॒श॑म॒यत्प्र॒जाप॑तिः।
ता॒मि॒मा॒म॒प्र॒दा॒हा॒य॥६॥

श॒मी५ शान्त्यै॑ ह॒राम्य॒हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्ट॒स्य॑ य॒तः। वि॒क॑ङ्क॒तं
भा॒ आ॑र्च्छ॒ज्जा॒त॒वे॒दः। तया॑ भा॒सा॒ स॒मि॒तः। उ॒रुं नो॑
लो॒क॒म॒नु प्र॒भा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्त॒स्य॒ हृ॒द॒य॒मा॒च्छि॒न्द॒ज्जा॒त॒वे॒दः।
म॒रु॒तोऽ॒द्धि॒स्त॑म॒यित्वा॑। ए॒तत्ते॑ त॒द॒श॒नेः स॒म्भ॑रामि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने॒ स॒हृ॑द॒यो भ॒वे॒ह। चि॒त्रि॒या॒द॒श्व॒त्था॒त्स॒म्भृ॑ता बृ॒ह॒त्यः॥७॥

शरी॑र॒म॒भि स॑ऽस्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑ति॒ना य॒ज्ञ॒मु॒खेन॑
स॒मि॒तः। ति॒स्र॒स्त्रि॒वृ॒द्धि॒र्मि॒थु॒नाः प्र॒जा॑त्यै। अ॒श्व॒त्था॒द्ध॒व्य॒
वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्ने॒स्त॒नूं य॒ज्ञि॒या॒ः स॒म्भ॑रामि।
शा॒न्त॒यो॒नि॒ः श॒मी॒ग॒र्भ॒म्। अ॒ग्नये॑ प्र॒ज॑न॒यित॒वै। यो अ॑श्व॒त्थः

शमीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॒ त्वे स॒चा॑। तं ते॑ ह॒रामि॒ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञि॒यैः के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒था॒श॒री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स॒ सम्भृ॑तः सीद॒ शिवः॑ प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं
नो॑ लो॒कमनु॑नेषि वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से॒ कव॑ये मे॒ध्याय॑। व॒चो
व॒न्दारु॑ वृष॒भाय॑ वृ॒ष्णे॑। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व
दे॒वान् य॑जे॒हेड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑ध॒यता॑ति॒थिम्। आऽस्मि॑न् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒प
त्वाऽग्ने॑ ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत॑। जुष॒स्व स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्ध॒याम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा
य॒विष्ठा॑। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु॑ ध॒र्मः। स॒म॒क्तुभि॑र॒ज्यते॑
वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चि॒ष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑ज॒थाय॑
दे॒वान्। घृ॒तप्र॑ती॒को घृ॒तयो॑नि॒रग्निः॑। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑
घृ॒तमु॑स्यान्नम्। घृ॒त॒प्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वह॒न्ति। घृ॒तं
पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि दे॒वान्। आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः।

घृतप्रतीको घृतयोनिरधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यम्।
पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं
न समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतुं शक्नोमीर्मम। ऋतेनाग्न आयुषा वर्चसा सह।
ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समाम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं

यथा यजै॑। ऋत्वि॑यवती स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधाथां॒ ते
वा॑म॒हं द॑दे। तत्स॒त्यं यद्वी॑रं बिभृथः। वी॒रं ज॑नयिष्यथः। ते
मत्प्रा॒तः प्रज॑निष्येथे। ते मा॒ प्रजा॑ते प्रज॑नयिष्यथः॥१४॥

प्र॒जयां पु॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सुव॒र्गे लो॒के। अनृ॑तात्स॒त्यमु॑पैमि।
मा॒नुषा॑द्वेव्यमु॑पैमि। दैवीं॒ वाचं॑ यच्छामि। शल्कै॑र॒ग्निमि॑न्धा॒नः।
उ॒भौ लो॒कौ स॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयोर् ऋ॒ध्वा। अति॑ मृ॒त्युं
ते॒राम्य॑हम्। जा॒तवे॑दो भुव॑नस्य॒ रेतः॑। इ॒ह सि॑ञ्च॒ तप॑सो
य॒ज्जनि॑ष्यते॥१५॥

अ॒ग्निम॑श्च॒त्थादधि॑ हव्य॒वाह॑म्। श॒मी॒ग॒र्भाञ्जन॑यन् यो म॑यो॒भूः।
अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्र
आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्धया र॒यिम्। अपे॑त॒ वी॒त वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दिदं य॒मोऽव॑सानं॑
पृथि॒व्याः। अ॒क्रन्नि॑मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भ॑स्मा॑स्य॒ग्नेः पु॑रीषमसि। सं॒ज्ञान॑मसि का॒मध॑रणम्। मयि॑
ते का॒मध॑रणं भूयात्। सं॒वः सृ॑जामि॒ हृद॑यानि। स॒सृष्टं॑

मनो॑ अस्तु वः। सं॑सृष्टः प्रा॒णो अस्तु वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॒नुवः॑। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
संप्रि॑यः। संप्रि॑यास्त॒नुवो॒ मम॑॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ता॒मग्नयः॑ पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठ्या॑य॒ सव्र॑ताः। येऽग्नयः॑
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हिम्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमादधे। अजी॑जनन्नमृतं
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणि॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो
अ॒गुवः॑ समी॒चीः। पुमा॑सं जा॒तम॒भि स॑र॒भन्ता॑म्।
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॒भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।
दीर्घा॑यु॒त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। श॒त॑ श॒रद्भ्य॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥

जी॒वात्वै॑ पुण्या॑य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्।
ममा॑सि॒ योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑ह॒ ह॒व्यान्य॑ग्रे।

पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि।
अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तारं गुप्त्यै। सुगार्हपत्यो विदहन्नरातीः।
उषसः श्रेयसीः श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने सपत्न्या॑ अप॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि। इ॒मा उ॒ मामुप॑तिष्ठन्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रिह
संव॑सेय। इ॒हो इडा॑ तिष्ठतु वि॒श्वरू॑पी। मध्ये॒ वसो॑र्दी॒दिहि॑
जात॑वेदः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा॑
सु॒वर्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रविष्टः। पु॒ष्टिर्या॑ ते॒ मनु॑ष्येषु पप्रथे। तया॑
नो अग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्तिरि॒क्षात्।
वाता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धीभ्यः। यत्र॑ यत्र जात॑वेदः सम्ब॒भूथ॑।
ततो॑ नो अग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रोअ॑ग्निर्भवे॒ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि
भा॑हि॥२२॥

ऊर्जं॑ नो धेहि॑ द्विपदे॑ चतु॑ष्पदे। अन्व॒ग्निरु॒षसा॒मग्रं॑मख्यत्।
 अन्व॒हानि॑ प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च
 र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आत॑तान। वि॒क्रम॑स्व म॒हा॒
 अ॒सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यदि॑दं
 दि॒वो यद॑दः पृथि॒व्याः। सं॒वि॒दाने॑ रोद॑सी सं बभू॒वतुः॑॥ २३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्तनु॒वे॑ स्यो॒नः।
 प्रा॒णं त्वा॒ऽमृत॑ आ द॑धामि। अ॒न्नाद॑मन्नाद्या॒य। गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै॑।
 यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑
 मे दी॑दिहि तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे
 व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॑न॒शे॥ २४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृत॑त्वाय॑ जी॒वसे॑। जा॒तां
 ज॑निष्यमा॒णां च। अ॒मृते॑ स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिताम्। अथ॑र्व
 पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒सम॑न्नमि॒हायु॑षे। अद॑ब्ध्या॒योऽशी॑ततनो।
 अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॑ ये
 चतु॑ष्पदः॥ २५॥

अ॒ष्टा॒श॒फाश्च॒ य इ॒हा॒ग्ने॑ । ये चै॒क॒श॒फा आ॒शु॒गाः । स॒प्र॒थ॒
स॒भां मे॑ गो॒पाय॑ । ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑ । ता॒निन्द्रि॒याव॑तः
कुरु॑ । सर्व॒मायु॑रुपा॒सता॑म् । अहे॑ बु॒ध्रिय॑ म॒न्त्रं मे॑ गो॒पाय॑ ।
यमृ॑ष॒यस्त्रैवि॑दा वि॒दुः । ऋचः॑ सा॒मानि॑ यजू॒ंषि । सा हि
श्रीर॒मृता॑ स॒ताम् ॥ २६ ॥

चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑ । घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑ ।
म॒र्मृ॒ज्यमा॑ना मह॒ते सौभ॑गाय । मह्यं॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒
का॒मान् । इ॒हैव॑ स॒न्तत्र॑ स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑ । प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॒र्मि । ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत् ।
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे । प॒ञ्चधा॑ऽग्नी॒न्व्यक्रा॑मत् ।
वि॒रा॒द्भृ॒ष्टा प्र॒जाप॑तेः । ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहिणी । योनि॑र॒ग्नेः
प्रति॑ष्ठितिः ॥ २७ ॥

वि॒शन्तु॒ नः पुरु॑चीर्विधेम नि॒धाय॑ यत्तेऽप्र॒दाहा॑य बृ॒ह॒त्यो ब्र॒ह्म॑णा दुवस्यत वि॒श्ववा॑र इ॒ममृ॑ज्जते पु॒रोगां
प्रज॑नयिष्य॒थो जनि॑ष्यतेऽस्मै मम॑ महि॒म्ना वर्च॑से दध॑त्सुव॒र्गो भा॑हि सम्ब॒भूव॑तुरायु॒र्व्यान॑शे चतु॑प्सदः
स॒तां प्र॒जाप॑तेर्द्वे च॑ ॥ १ ॥

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
 यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु
 सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः
 कार्या इत्याहुः। अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति।
 द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः संवत्सरः।
 तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः
 कार्याः॥ २८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
 वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सऽस्तुता
 विराजंमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया
 गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः।
 ऊर्ग्विराट्॥ २९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
 तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं
 चतुर्थै। शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति।
 सन्तनय एते ग्रहा गृह्यन्ते॥ ३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्त्संतन्वन्ति।
 मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।
 मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै
 सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशिनाम्
 सामं। माध्यन्दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः
 पराश्च संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समंश्नुवते।
 अथ येऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समंश्नुवते।
 एतद्वा अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव
 प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तदु देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्या विराङ्गह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥२॥ [२]

संततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवादिवाकीर्त्यम्।
 यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन
 गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्रसेयाताम्।
 आर्तिमाच्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं
 वंशमभि समायच्छति॥३३॥

ए॒व॑ सं॒वत्स॒रस्य॑ पक्ष॑सी दि॒वाकी॒र्त्यम॒भि सं त॑न्वन्ति।
 ना॒र्तिमा॑च्छन्ति। ए॒कवि॒ंशम॑हर्भवति। शु॒क्राग्रा॒ ग्रहा॑
 गृह्यन्ते। प्रत्यु॒त्त॑ब्धै स॒य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑।
 सौ॒र्योऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॑ह्यते। अ॒हरे॒व रू॒पेण॑ स॒म॒र्धय॑न्ति। अथो॒
 अ॒ह ए॒वैष ब॒लिर्हि॑यते। स॒प्तैत॑द॒हर॑तिग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते॥३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः
 प्र॒जाना॑म्। शी॒र्ष॒न्नेव॑ प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
 शी॒र्ष॒न्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स
 इ॒माँल्लो॑कान॒भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
 तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो॑ गृह्यते॥३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
 ये वै॑श्वक॒र्मणं॑ गृह्णते। आ॒दि॒त्यः श्वो॑ गृह्यते। इ॒यं वा
 अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑न्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृह्येते।
 वि॒श्वान्ये॒वान्ये॑न॒ कर्मा॑णि कु॒र्वाणा॑ यन्ति। अ॒स्याम॒न्येन॑ प्र॒ति
 तिष्ठ॑न्ति। तावाऽप॒रार्धा॑त्सं॒वत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृह्येते। तावु॒भौ

स॒ह म॑हाव्र॒ते गृ॑ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः॑
प्रति॑तिष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॑क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुध्यै॥ ३६॥

समा॒यच्छ॑त्यति॒ग्राह्यां॑ गृह्यन्ते गृह्यते संवत्स॒रस्या॒न्या॒न्यो गृह्येते॑ पञ्च च॥ ३॥ [३]

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑कवि॒ंशेन॑।
आ॒दि॒त्यमि॑त उ॒त्तम॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑रोहयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑कवि॒ंशः। तस्य॑ दशा॒वस्ता॒दहा॑नि। दशं॑ प॒रस्ता॑त्।
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भ॒यतः॑ प्रति॑ष्ठितः। वि॒राजि॑ हि वा ए॒ष
उ॑भ॒यतः॑ प्रति॑ष्ठितः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ॑ लो॒कौ यन्। सर्वेषु॑
सु॒वर्गेषु॑ लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑। परा॑चोऽतिपा॒दाद॑बिभ॒र
तं छन्दो॑भिरदृ॒हन्मृत्यै॑। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑
सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑। अवा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभ॒युः। तं प॒ञ्चभी॑
र॒श्मिभि॑रुद॑वयन्। तस्मा॑देकवि॒ंशेऽह॑न्पञ्च दि॒वाकी॒र्त्यानि॑
क्रियन्ते। र॒श्मयो॑ वै दि॒वाकी॒र्त्यानि॑। ये गा॑य॒त्रे। ते
गा॑य॒त्रीषू॑त्तर॒योः प॑व॒मान॑योः॥ ३८॥

महादिवाकीर्त्यं॑ होतुः पृष्ठम्। विकर्णं ब्रह्मसामम्।
 भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यं॑
 सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्।
 पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेद। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै
 देवा आदित्यं॑ सुवर्गं लोकमस्परयन्। यदस्परयन्।
 तत्स्पराणां॑ स्परत्वम्। स्परयन्त्यैनं॑ स्पराणि। य एवं
 वेद॥ ३९॥

एति पर्वमानयोः स्पराणि पञ्च च॥४॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां॑ संवत्सरेऽनाप्तेऽथ।
 एकादशिन्याप्यते॑। वैष्णवं वामनमा लभन्ते। यज्ञो
 वै विष्णुः। यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राग्रमालभन्ते।
 इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी।
 ते एवालभन्ते॥ ४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां॑
 धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं
 वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।

आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गुव्याः पशवं आलभ्यन्ते।
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥५॥

[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।

तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि-
प्राजायता। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते।
मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव
प्रजानामूर्ध्नीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते।
तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः क्रियते प्रजननायैव।
त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।

ए॒कवि॒ंशं पु॒च्छम्। द्वि॒पदा॑सु स्तुवन्ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। सर्वे॑ण
स॒ह स्तु॑वन्ति। सर्वे॑ण ह्या॒त्मना॑ऽऽत्म॒न्वी। स॒होत्प॑तन्ति।
ए॒कैका॑मुच्छि॒ षन्ति॑। आ॒त्मन् ह्यङ्गा॑नि ब॒द्धानि॑। न वा ए॒तेन॑
सर्वः॑ पु॒रुषः॑॥४७॥

यदि॑तइ॒तो लो॑मा॒नि द॒तो न॒खान्। प॒रि॒मादः॑ क्रियन्ते।
तान्ये॒व तेन॑ प्रत्यु॑प्यन्ते। औदु॑म्बर॒स्तल्पो॑ भवति।
ऊ॒र्वा अन्न॑मुदु॒म्बरः॑। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुध्यै।
यस्य॑ तल्प॒सद्य॑म॒नभि॑जितु॒ऽ स्यात्। स दे॒वाना॑ऽ
साम्य॑क्षे। तल्प॒सद्य॑म॒भिज॑या॒नीति॑ तल्प॑मा॒रुह्यो॑द्गायेत्।
तल्प॒सद्य॑मे॒वाभि॑ जयति॥४८॥

यस्य॑ तल्प॒सद्य॑म॒भिजितु॒ऽ स्यात्। स दे॒वाना॑ऽ साम्य॑क्षे।
तल्प॒सद्य॑ मा परा॑जे॒षीति॑ तल्प॑मा॒रुह्यो॑द्गायेत्। न तल्प॒सद्य॑
परा॑जयते। प्ले॒ङ्गे श॑सति। महो॑ वै प्ले॒ङ्गः। मह॑स
ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुध्यै। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। त आ॑दि॒त्ये
व्याय॑च्छन्त। तं दे॒वाः सम॑जयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः।
 असुर्यः शूद्रः। इमेऽरात्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्।
 इम उद्वासीकारिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां
 सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं
 याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽप हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति।
 अमुमेवादित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥६॥ [६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तषट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्ने सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः संन्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॒ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृद्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒र्हरि॑र्यजति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्।

अनाज्यभागौ भवतु इत्याहुः। यदुभावाग्नेयावन्वश्चाविति।
अग्नये पवमानायोत्तरः स्यात्। यत्पवमानाय। तेनाज्यभागः।
तेन सौम्यः। बुधन्वत्याग्नेयस्याज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या
भवति॥ ३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः
पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति। एकधा
तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति।
नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥ ४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
सम्भृत्या एव संभाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
यथोपांशु नष्टमिच्छति॥ ५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं

दे॒वता॒मु॒पै॒तीत्या॑हुः। सैन॑मी॒श्वरा॑ प्र॒दह॑ इति॑। तत्तथा॑ नो॒पैति॑।
प्र॒या॒जा॒नू॒या॒जे॒ष्वे॒व विभ॑क्तीः कुर्यात्। य॒था॒पूर्व॑मा॒ज्यभा॑गो
स्याताम्। ए॒वं प॑त्नीसं॒याजाः॑॥६॥

तद्वै॑श्वा॒न॒र॒व॑त्प्र॒ज॒न॑न॒व॒त्त॒र॒मु॒पै॒तीति॑। तदा॑हुः। व्यृ॒द्धं वा
ए॒तत्। अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यत् इति॑। नेति॑ ब्रूयात्। अ॒ग्निं
प्र॑थ॒मं विभ॑क्तीनां यजति। अ॒ग्निमु॑त्त॒मं प॑त्नीसं॒याजा॑नाम्।
तेना॑ग्ने॒यम्। तेन॑ समृ॒द्धं क्रि॑यत् इति॑॥७॥

अ॒रु॒न्ध॒तै॒व तद्व॑वति॒ सम्भृ॑तसम्भार॒ इत्या॑हुरिच्छति॑ पत्नीसं॒याजा॑ नव॑ च॥१॥—————[१]

दे॒वा वै यथा॑दर्शं य॒ज्ञाना॑हरन्त। यो॑ऽग्नि॒ष्टोम॑म्। य
उ॒क्थ्य॑म्। यो॑ऽतिरा॒त्रम्। ते स॒है॒व सर्वे॑ वा॒ज॒पे॒यम॑पश्यन्।
ते। अ॒न्यो॑ऽन्यस्मै॒ नाति॑ष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ य॒जा इति॑।
ते॑ऽब्रु॒वन्। आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मि॑न्ना॒जिम॑धावन्। तं बृ॒ह॒स्पति॑रुद॒जय॑त्। तेना॑यजत।
स स्वा॒रा॒ज्यम॑गच्छत्। तमिन्द्रो॑ऽब्रवीत्। माम॒नेन॑
या॒ज॒येति॑। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां प॒र्य॑त्।

अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।
अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष
ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजः ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्यैवेनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते ॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्यं एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
 दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च
 श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॑ह्म॒णः श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
 ना॒राश॑ऽस्य॒भवत्। यदन्न॑स्य। सा सु॒रा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॒तिगृ॑ह्यम्। यत्प्र॒तिगृ॑हीयात्।
 श॒मलं॑ प्र॒तिगृ॑हीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः। यो
 वा॒जपे॑यया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॒थन्त॑रे।
 याऽन्त॑रि॒क्षे या वा॑यौ या वा॒मदे॒व्ये। या दि॒वि
 याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या
 वन॑स्पति॒षु। तस्मा॑द्वा॒जपे॑यया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य
 वा॒चोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वा॒मेति॑ ज्यैष्ठ्याय॒ वेदं॑ ब्र॒ह्मा जा॑यते वा॒जपे॑यः सु॒राऽऽत्वि॑जीन॒ एकं॑ च॥२॥ [२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रति॒-
 गृ॒ह्यावा॑रुन्धत। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑
 गृ॒ह्यन्ते॑। यदे॒वान्यैर्ग्रहै॑र्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒ग्राह्या॑-
 व॑रुन्धे। पञ्च॑ गृ॒ह्यन्ते। पा॒ङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः।

तमात्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्वं ऐन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यत्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यत्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यत्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाऽश्च
सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा।
तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।
आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः।
तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।

वा॒ज॒पेया॑भिजितु॒ः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॒ग्रहा॑ गृह्यन्ते। अपरे॑ सुरा॒ग्रहाः। पुरोऽक्ष॑
सोम॒ग्रहान्त्सा॑दयति। प॒श्चाद॒क्षः सुरा॒ग्रहान्। पा॒पव॒स्यस॒स्य
विधृत्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्न॑ सुरा॑।
सोम॒ग्रहाः॑श्च सुरा॒ग्रहाः॑श्च व्यतिष॑जति। अ॒न्नाद्यै॑नै॒वैनं॑
व्यतिष॑जति॥१९॥

संपृचः॑ स्थ सं मा भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्यै॑नै॒वैनं॑ स॑सृजति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्म॒लम्।
यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॒ खलु॑ वै शर्म॑लम्। पा॒प्मना॒ वा
ए॒नमे॒तच्छ॑र्म॒लेन॑ व्यतिष॑जति। यत्सोम॒ग्रहाः॑श्च सुरा॒ग्रहाः॑श्च
व्यतिष॑जति। विपृचः॑ स्थ वि मा पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
पा॒प्मनै॒वैनं॑ शर्म॑लेन॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्मा॑द्वाजपेयया॒जी पू॒तो मे॒ध्यो दक्षि॑ण्यः। प्राडु॑द्ववति
सोम॒ग्रहैः। अ॒मुमे॒व तैर्लो॑कम॒भिज॑यति। प्र॒त्यङ्ख॑सुरा॒ग्रहैः।
इ॒ममे॒व तैर्लो॑कम॒भिज॑यति। प्र॒तिष्ठ॑न्ति सोम॒ग्रहैः। याव॑दे॒व

स॒त्यम्। तेन॑ सू॒यते। वा॒ज॒सृ॒च्चः सु॒राग्र॒हान् ह॑रन्ति।
 अनृ॑तेनै॒व वि॒शः स॑सृ॒जति॑। हि॒र॒ण्य॒पा॒त्रं म॒धोः पूर्णं॑
 द॑दाति। म॒ध॒व्योऽसा॒नीति॑। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प ह॑रति।
 ए॒क॒धै॒व यज॑मान॒ आयु॑स्तेजो॑ दधाति॥ २१॥

आ॒स्वाऽव॑रुन्धे सोमः शर्म॑लं यत्सु॒रा ह्य॑स्येनं व्यति॑पजति व्याव॑र्तयति सृ॒जति च॒त्वारि॑ च॥ ३॥ [३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। नाग्नि॑ष्टो॒मो नो॒क्थ्यः॑। न षोड॑शी
 नाति॑रा॒त्रः। अथ॑ कस्मा॑द्वाज॒पेये॑ सर्वं यज्ञ॑कृतवोऽव॑रुध्यन्त॒
 इति॑। प॒शुभि॑रिति॒ ब्रू॒यात्। आ॒ग्ने॒यं प॒शुमा॑ल॒भते॑।
 अ॒ग्नि॑ष्टो॒ममे॒व तेना॑व॑रुन्धे। ऐ॒न्द्रा॒ग्नेनो॒क्थ्यम्। ऐ॒न्द्रेण॑
 षोड॑शिनः स्तो॒त्रम्। सा॒र॒स्व॒त्याऽति॑रा॒त्रम्॥ २२॥

मा॒रु॒त्या बृ॑हतः स्तो॒त्रम्। ए॒ताव॑न्तो॒ वै य॑ज्ञ॑कृतवः।
 तान्प॒शुभि॑रे॒वाव॑रुन्धे। आ॒त्मान॑मे॒व स्पृ॑णोत्यग्नि॑ष्टो॒मेन॑।
 प्रा॒णा॒पा॒नावु॑क्थ्येन। वी॒र्यं॑ षोड॑शिनः स्तो॒त्रेण॑।
 वाच॑मति॒रा॒त्रेण॑। प्र॒जां बृ॑हतः स्तो॒त्रेण॑। इ॒ममे॒व
 लो॒कम॑भिज॑यत्यग्नि॑ष्टो॒मेन॑। अ॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्येन॑॥ २३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्याग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वृषा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
 ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया

प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरहि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥४॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते।
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्लयति। अप्सु
वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु

पल्पूलयति॥ २८॥

यदे॒वास्याप्सु प्रवि॑ष्टम्। तदे॒वावरु॑न्धे। बहु॒ वा
अश्वो॑ऽमे॒ध्यमुप॑गच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मे॒ध्याने॒वै-
ना॑न्करोति। वा॒युर्वा॑ त्वा॒ मनु॑र्वा॒ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा ए॒तं दे॒वता॒
अग्रे॑ अश्व॑मयुञ्जन्। ताभि॑रे॒वैनान्॑ युनक्ति। स॒वस्यो॑ञ्जित्यै।
यजु॑षा युनक्ति॒ व्यावृ॑त्त्यै॥ २९॥

अपा॑न्नपादाशुहेम॒न्निति॑ सम्मा॑ष्टि। मे॒ध्याने॒वैना॑न्करोति।
अथो॒ स्तौत्ये॒वैनाना॑जि॒ः संरि॑ष्यतः। विष्णु॑क्र॒मान्क्रम॑ते।
विष्णु॑रे॒व भू॒त्वेमा॒ल्लोका॑न॒भिज॑यति। वैश्व॒देवो॑ वै रथः॑।
अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्गाव॒भितो॑ रथं॒ यावि॑त्याह। या ए॒व दे॒वता॒
रथे॑ प्रवि॑ष्टाः। ताभ्य॑ ए॒व नम॑स्करोति। आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै।
अश॑मरथम्भावुकोऽस्य॒ रथो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥ ३०॥

स्व॒दय॑ति पल्पूलयति॒ व्यावृ॑त्त्या॒ अना॑त्यै॒ द्वे च॑॥ ५॥ [५]

दे॒वस्या॒ह॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वाजं॑
जेष॑मित्याह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा॒ वाज॑मुञ्जयति।
दे॒वस्या॒ह॑ संवि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒हस्प॑ति॒ना वाज॑जिता॒ वर्षि॑ष्ठं

नाकः॑ रुहेयमित्याह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा व॒र्षि॒ष्ठं
 नाकः॑ रो॒हति। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॒र्मि॒तः॑ रो॒हति।
 अतो॑ वा अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व
 यज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॒ष्टय॑ति। वज्रो॒ वै रथः॑।
 वज्रे॑णै॒व दि॒शोऽभि॑ज॒यति॥३१॥

वा॒जिना॒ः॑ सा॒मं गा॑यते। अन्नं॑ वै वा॒जः। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत्। तद्व॒न॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
 वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑द्दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑
 वा॒चोऽति॑वदति। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
 वाक्॥३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वा॒चम॑वरुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य वा॒चं वद॑तेन्द्रं वा॒जं
 जा॒पय॑तेन्द्रो वा॒जम॑जयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वा॒जमु॑ज्जयति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॒जिं
 धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शः॑ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
 दी॒यन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो
वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं
युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः
काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्चो धावन्ति। प्राडिं व हि
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्सुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदञ्च
आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलंकृष्णलं वाजसृजः प्रयच्छति। यमेव ते

वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावुरुन्धे। एकधा
 ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
 स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
 नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा
 अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवुरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति।
 रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।
 बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥ ३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः।
 अश्वान्त्सरिष्यतः सस्रुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते
 वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावुरुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय
 इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते
 वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभय उञ्जयन्ति। तमेवावुरुन्धे॥ ३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ

च॥६॥ [६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं परि॒धापय॑ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भम॑यं परि॒धापय॑ति। प॒वित्रं
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो
वा॑ज॒पये॑न यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद॑र्भम॑यं
परि॒धापय॑ति॥ ४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॑ एहि सुवो॒ रोहा॑वेत्याह। प॒त्न्या ए॒वैष
य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते ब्री॑हयो॒ न यवाः॑।
यद्वो॒धूमाः॑॥ ४१॥

ए॒वमि॑व हि प्र॒जाप॑तिः समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्व॒ूपः। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः
सम॑र्धयति। अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तत्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते।

सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि
जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो
संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।
प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति।
एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति।
सुवर्देवाँ अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता
अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा
अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन
लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनँ समर्धयन्ति।
ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन

समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरुषतो घ्नन्ति।
शीरुषतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा
अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः
रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्यशून्यरि
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने
प्रतितिष्ठति॥४७॥

प्रिधापर्यन्ति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥७॥ [७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवावरुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-

वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
 अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
 ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितुः प्रसूत एवैनं
 ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
 अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
 शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ
 मुखादन्ववस्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं
 दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष
 वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा
 साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
 षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-

षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्चावदानीयानि चर्त्विग्भ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्चानवदानीयानि
च वाजसृज्यैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभर्याष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। वाजवतीभिर्माध्यन्दिने।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीय-
सवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु
प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं श्रियै
गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥८॥

[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति
वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य
 सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।
 व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
 त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
 तस्माद्वाजपेययाजी न कंचन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
 देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै
 तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह।
 पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह।
 अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह
 सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥९॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
 प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन्
 यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न

पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः।
अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते।
यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय
यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम
इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता
प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः।
इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वे जाये अभ्याक्षता। य एव वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्षपद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।

अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्पदं घन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतून्नेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्।
यन्न प्राश्रीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति।
वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः।
पितृन्नेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत।
पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो
 रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
 नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
 पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥

युष्माङ्स्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
 स्थः। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
 वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
 विद्वान्पितॄभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितॄलोके
 चरति। यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः।
 प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव
 सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति। पितॄलोके वा
 एतद्वज्रमानश्चरति। यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वर
 आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
 यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति।

नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ युज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः
करोति पञ्च च॥१०॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न
सावित्रं देवस्याहं तार्ष्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्ध्या इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पुवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पुवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवांस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवांस्तर्पयति। यद्ग्रहां जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चामसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि

दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति।
व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि
भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि।
इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः
स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या
आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून्दुहन्। यदादित्यस्थाली
भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे।
तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली
भवति। इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा
आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या
ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव
तया यजमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन

जुहोति। तस्मादन्येन पात्रेण पशून् दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो व्यावृत्तमेव तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥१॥ [१]

युव॑ सुराममश्विना। नमुचावासुरे सचा॑। विपिपा॒ना
शुभस्पती॑। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।
इन्द्रावतं कर्मणा द॒ःसना॑भिः। यत्सुरामं व्यपिबुः शची॑भिः।
सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे हविरास्येते।
सुचीव॑ घृतं च॒मू इव॑ सोमः॥७॥

वाज॒सनि॑ रयिमस्मे सुवीरम्। प्रशस्तं धेहि यशसं
बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा
अवसृष्टास आहुताः। कीलाल॒पे सोम॑पृष्ठाय वेधसे॑।
हृदा मतिं जनय चारुमग्नये॑। नाना हि वा देवहितं
सदो मितम्। मा स॑सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा
त्वमसि शुष्मिणी॑ सोम एषः। मा मा हि॑सीः स्वां
योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबृच्छर्चीभिः।
 अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
 द्वे सुती अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्।
 ताभ्यामिदं विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च
 केतुम्। यस्ते देव वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशः। तं त एतेनावं
 यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः। तं त एतेनावं यजे।
 यस्ते देव वरुण जगतीच्छन्दाः पाशः। तं त एतेनावं यजे।
 सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा
 सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो
 वै देवानां सुवाः। त एवास्मै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः
 सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥२॥

उदस्थाद्वेव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
 कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
 अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री

निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय
वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य
पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा
निषीदति। तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्।
अवर्तिमेवास्मिन्याप्मानं प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य
पयः प्रविंशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं५ स्कन्दति। यदद्य
दुग्धं पृथिवीमसक्त। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो गृहेषु
पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पयं
एवात्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवेनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं५ स५ सृजति।
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।

यद्दुह्यमानं॑ स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते॑ नानार्तं॑ यज्ञस्य॑
संसृजेत्। तदेव॑ यादृक्कीदृक्कं॑ होतव्यम्। अथान्यां॑ दुग्ध्वा
पुनर्होतव्यम्। अनार्ते॑नैवार्तं॑ यज्ञस्य॑ निष्करोति॥१४॥

यद्यद्वृतस्य॑ स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा॑ पुनरेयात्। यज्ञं॑
विच्छिन्द्यात्। यत्र॑ स्कन्देत्। तन्निषद्य॑ पुनर्गृहीयात्।
यत्रैव॑ स्कन्दति। तत॑ एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव॑ यादृक्कीदृक्कं॑
होतव्यम्। अथान्यां॑ दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्ते॑नैवार्तं॑
यज्ञस्य॑ निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य॑ यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते॑ श्वाऽन्तरा॑
धावति। रुद्रः॑ खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या॑
वर्तयेत्। रुद्राय॑ पशूनपि॑ दध्यात्। अपशुर्यजमानः॑ स्यात्।
यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि॑
दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादाय॑। इदं॑ विष्णुर्विचक्रम॑ इति॑
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्धुसयन्नुद्रवेत्। यज्ञो॑ वै विष्णुः।
यज्ञेनैव॑ यज्ञं॑ संतनोति। भस्मना॑ पदमपि॑ वपति॑

शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदिंतिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥३॥ [३]

नि वा ए॒तस्या॑हव॒नीयो॑ गा॒र्हप॑त्यं कामयते। निगा॒र्हप॑त्य
आहव॒नीयम्॑। यस्या॒ग्निम॑नु॒द्धृत॑ꣳ सूर्यो॒ऽभि नि॒म्रोच॑ति।
दर्भेण॑ हि॒रण्यं॑ प्र॒बद्धं॑ पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्।
अथा॒ग्निहो॑त्रम्। यद्धि॒रण्यं॑ पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॒र्वै
हि॒रण्यम्। ज्योति॑रे॒वैनं॑ पश्य॒न्नुद्ध॑रति। यद्गिं॑ पूर्॒वꣳ
हर॒त्यथा॑ग्निहोत्रम्॥१७॥

भा॒गधे॑ये॒नैवैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्मण॑ आ॒र्षेय॑ उद्धरेत्। ब्रा॒ह्मणो॑
वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्ध॑रति।
अ॒ग्निहो॑त्रमु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॒तम॑नु॒
म्रिय॑ते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॑म्यति।
अन्त॑मेष॒ यज्ञ॑स्य गच्छति। यस्या॒ग्निम॑नु॒द्धृत॑ꣳ सूर्यो॒ऽभि
नि॒म्रोच॑ति॥१८॥

पुनः॑ स॒मन्य॑ जुहोति। अन्ते॑नै॒वान्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्करोति।

वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
 सूर्योऽभि निम्नोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव
 यज्ञं निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं
 कामयते। नि गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं
 सूर्योऽभ्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
 अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
 यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
 ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
 व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
 जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्। स्वाहेति
 प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
 अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु म्रियते।
 अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमे॒ष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः
 सूर्यो॑ऽभ्यु॒देति॑। पुनः॑ स॒मन्य॑ जुहोति। अन्ते॑नै॒वान्तं॑
 य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति। मि॒त्रो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञं गृ॑ह्णाति।
 यस्या॒ग्निमनु॑द्धृत॒ः सूर्यो॑ऽभ्यु॒देति॑। मै॒त्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। तेनै॒व
 य॒ज्ञं निष्क्री॑णीते। यस्या॒हव॒नीयेऽनु॑द्वाते॒ गार्ह॑पत्य उ॒द्वाये॑त्
 ॥ २२ ॥

यदा॑हव॒नीयमनु॑द्वाप्य॒ गार्ह॑पत्यं॒ मन्थे॑त्। विच्छि॑न्धात्।
 भ्रातृ॑व्यमस्मै॒ जन॑येत्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ वास्त॒व्यं क्रि॑यते॑। तदनु॑
 रु॒द्रोऽव॑चरति। यत्पूर्व॑मन्वव॒स्येत्। वास्त॒व्यम॒ग्निमुपा॑सीत।
 रु॒द्रोऽस्य॑ प॒शून्धातु॑कः स्यात्। आ॒हव॒नीयमु॑द्वाप्य॒।
 गार्ह॑पत्यं॒ मन्थे॑त्॥ २३ ॥

इ॒तः प्र॑थ॒मं ज॑ज्ञे अ॒ग्निः। स्वा॒द्योने॒रधि॑ जा॒तवे॑दाः।
 स गा॑यत्रि॒या त्रि॒ष्टुभा॑ जग॑त्या। दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑तु
 प्रजा॑न॒त्रिति॑। छन्दो॑भिरे॒वैन॑ः स्वा॒द्योनेः॑ प्रज॑नयति।
 गार्ह॑पत्यं॒ मन्थ॑ति। गार्ह॑पत्यं॒ वा अ॒न्वाहि॑ताग्नेः प॒शव॑ उप॑

तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनुं पशवोऽपं क्रामन्ति। इषे
रुय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रुयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋख्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋख्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे।
सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्।
2५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानौ वा रथौ वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं
पदं हि तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु
सं भरेतम्। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु संतनोति। त्वमग्ने सप्रथां
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
संतनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।

अ॒ग्निमे॒व प॑थि॒कृत॑ꣳ स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॒नोप॑धावति। स ए॒वैनं॑
य॒ज्ञियं॑ पन्था॒मपि॑ नयति। अ॒न॒ङ्गान्दक्षि॑णा। व॒ही ह्ये॑ष
समृ॑द्ध्यै॥ २७ ॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि
निम्रोचति दुर्भेण यद्धिरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं
परच्युपाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत् ॥)॥४॥—[४]

यस्य॑ प्रातः स॒व॒ने सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते। मा॒ध्य॑न्दि॒नꣳ स॒व॒नं
का॒मय॑मानोऽभ्यति॑रिच्यते। गौ॒र्धय॑ति म॒रुता॒मिति॑ ध॒य॑द्वतीषु
कुर्व॑न्ति। हि॒नस्ति॒ वै स॒न्ध्यधी॑तम्। स॒न्धीव॑ खलु॒ वा
ए॒तत्। यत्स॒व॒नस्याति॑रिच्यते। यद्ध॒य॑द्वतीषु कुर्व॑न्ति। स॒न्धेः
शान्त्यै॑। गा॒य॒त्रꣳ सा॒मं भ॑वति पञ्चद॒शः स्तोमः॑। तेनै॒व
प्रा॑तः स॒व॒नान्न॑यन्ति॥ २८ ॥

म॒रुत्व॑तीषु कुर्व॑न्ति। तेनै॒व मा॒ध्य॑न्दि॒नात्स॒व॒नान्न॑यन्ति।
होतु॑श्चम॒समनू॑न्नयन्ते। होताऽनु॑ शꣳसति। म॒ध्य॑त ए॒व य॒ज्ञꣳ
स॒माद॑धाति। यस्य॑ मा॒ध्य॑न्दि॒ने स॒व॒ने सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॑तीयस॒व॒नं का॒मय॑मानोऽभ्यति॑रिच्यते।

गौरिवीतः सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्।
अतिरिक्तं यत्सर्वं न स्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्मुहाः असि सूर्येति कुर्वन्ति।
यस्यैवादित्यस्य सर्वं न स्यात् कामेनातिरिच्यते। तेनैव न
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतः सामं भवति। तेनैव
माध्यन्दिनात्सर्वं नान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
तृतीयसर्वं नान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु
शः सति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसर्वं न
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वै
दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्यन्ति।
बृहत्सामं भवति। बृहद्वा इमाल्लोकान्दाधार। बार्हताः
पशवः। बृहत्तैवास्मै पशून्दाधार। शिपिविष्टवन्तीषु कुर्वन्ति।
शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनः समर्धयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुशः सति। मध्यत एव यज्ञः

सुमादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यन्ते शंसति दाधाराष्टौ च॥५॥

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि
संसुनुतः। यौ द्वौ स संसुनुतः। प्रजापतिर्वा एष
वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते संसुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्भवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य

भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति।
स ससुन्वतो रभिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय
त्वेत्याह। छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्घुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा
माहासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः।
आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं
यदववर्ज्युः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति
ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।

यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः
पुनः परियन्ति। षट्पदन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं
ध्रुवते। अग्र आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्।
रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवात्मन्दधते। अथो
पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुँस्त्रीणि च॥६॥

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते
नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
 यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य
 उद्वायेत्। अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
 तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
 क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
 प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
 नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।
 सुवर्णं हिरण्यन्द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
 जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
 वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
 प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।

क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।
आदाराऽश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यः
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः
पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
पशवः सोमो राजा। यदादाराऽश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्रा मध्यन्दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः।
एकाङ्गान्दक्षिणान्दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्।
यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो
वा एष देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः
सत्रायागुरते। एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्।
सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य

ए॒व दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॒ निष्क्री॑णीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥७॥ [७]

प॒वंमा॒नः सु॒व॒र्जनः॑। प॒वि॒त्रेण॑ वि॒च॒र्षणिः॑। यः पो॒ता स पु॑नातु
मा। पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः। पु॒नन्तु॑ म॒न॒वो धि॒या। पु॒नन्तु॑ वि॒श्वं
आ॒यवः॑। जा॒त॒वेदः॑ प॒वि॒त्रव॑त्। प॒वि॒त्रेण॑ पु॒नाहि॑ मा। शू॒क्रेण॑
दे॒व दी॒द्यत्। अ॒ग्ने कृ॒त्वा कृ॒तूँ र॒नु॥४६॥

य॒त्ते प॒वि॒त्रम॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॒त॒तम॒न्त॒रा। ब्र॒ह्म तेन॑ पु॒नीम॑हे।
उ॒भाभ्या॑न्दे॒व स॒वितः॑। प॒वि॒त्रेण॑ स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म
पु॒नीम॑हे। वै॒श्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। य॒स्यै ब॒ह्वीस्त्नु॒वो
वी॒तपृ॑ष्ठाः। त॒या म॑द॒न्तः स॒ध॒माद्यै॑षु। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
र॒यीणा॑म्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पु॒नातु॑। वा॒तः प्रा॒णेने॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्या॒वापृ॑थि॒वी प॒यसा॑ प॒योभिः॑। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञियै॑ मा पु॒नीता॑म्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षि॑ष्ठैर्दे॒व म॑न्म॒भिः। अ॒ग्ने दक्षैः॑
पु॒नाहि॑ मा। येन॑ दे॒वा अपु॑न॒ता येना॑पो दि॒व्यङ्क॑शः। तेन॑

दिव्येन ब्रह्मणा ॥ ४८ ॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। सर्वं स पूतमश्जाति। स्वदितं मातरिश्चन। पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः सम्भृतं रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे। क्षीरं सर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः स्वस्त्ययनीः ॥ ४९ ॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्। कामान्त्समर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्रुतः। ऋषिभिः सम्भृतो रसः ॥ ५० ॥

ब्राह्मणेष्वमृतं हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं पवित्रम्। शतोद्यामं हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदो वयम्। पूतं ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः

स्वस्त्या वरुणः सुमीच्या॥ यमो राजा॥ प्रमृणाभिः पुनातु मा।
जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुधा हि घृतश्चतु ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥८॥

[८]

प्रजा वै सुत्रमांसतु तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यश्चमसङ्घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः।
तेनार्धमांस ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा
इज्यन्ते। पितरोऽपश्यश्चमसङ्घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।
तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।
तस्मान्मांसि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यश्चमसङ्घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यश्चमसङ्घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः

प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसङ्घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं
स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि
निरवपन्। तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणान्ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो
भवति। विराजो वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि।

वैश्वदेवेनास्मिल्लोके प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे।
साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एव
विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसङ्कृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसङ्कृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि
च॥९॥

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते।
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।
संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यद्वरुण-
प्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु
इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव तदिदावत्सर-
माप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदावत्सरीणां
स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन यजते। देवानेव
तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानुवत्सरश्चाप्रीता-
वुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुवत्स॒रमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण
यज॑मानः। अ॒नुव॒त्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इत्या॑शासीत।
स॒व॒त्स॒रं वा ए॒ष ईप्स॑तीत्याहुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑त इति॑। ए॒ष
ह त्वै॑ स॒व॒त्स॒रमा॑प्रोति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त। तेऽग्नि॑मे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥ ५९ ॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॒
यज॑ते। अथ॑ स॒व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमा॒प्रोति॑। य॒दा
स॒व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमा॒प्रोति॑। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑मा॒प्रोति॑।
य॒दा स॒हस्र॑या॒जिन॑मा॒प्रोति॑॥ ६० ॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑मा॒प्रोति॑। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑मा॒प्रोति॑।
अथा॑ग्नि॒र्भव॑ति। य॒दाग्नि॒र्भव॑ति। अथ॑ गौ॒र्भव॑ति। ए॒षा वै॑
वै॑श्वदे॒वस्य॒ मात्रा॑। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो॒ वा
उत्त॑राणि॒ श्रेया॑ऽसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः स॒मय॑जन्त।

तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव
सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
र्यजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैर्यजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वे साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्त्साकमेधैर्यजते। यत्सोमश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्।

यस्मिन्मृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजन्ते। एतमेव लोकं जयति।
 यस्मिन्मृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः
 प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य
 पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवत्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
 ता अप्रथन्त। य एवं विद्वाः स्र्यम्बकैर्यजन्ते। प्रथन्ते प्रजयां
 पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
 एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजन्ते।
 एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
 चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।
 जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्ता प्रमीयते। वसन्तो
 भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि
 शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति।
 संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजन्तेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वं सांकमेधेरयजत समैधन्त

पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहमन्तस्त्रीणि च॥१०॥ [१०]

उभये युव९ सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्य पवमानः प्रजा वै
सत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वथ गृहमेधिन९ षट्षष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिकाः। शु॒क्रं प॒रस्ता॒ज्योति॑र॒वस्ता॑त्। प्र॒जाप॑ते
 रोहि॑णी। आ॒पः प॒रस्ता॒दोष॑धयो॒ऽवस्ता॑त्। सोम॑स्ये॒न्वका
 वि॒त॒तानि॑। प॒रस्ता॒द्वय॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्। रु॒द्रस्य॑ बा॒हू।
 मृ॒ग॒यवः॑ प॒रस्ता॒द्वि॒क्षारो॑ऽवस्ता॑त्। आदि॑त्यै पुन॑र्वसू। वा॒तः
 प॒रस्ता॒दा॒र्द्रम॑वस्ता॑त्॥ १ ॥

बृ॒ह॒स्पत॑स्ति॒ष्यः। जु॒ह्व॒तः प॒रस्ता॒द्यज॑माना अ॒वस्ता॑त्।
 सर्पा॑णा॒माश्रे॑षाः। अ॒भ्याग॑च्छ॒न्तः प॒रस्ता॒दभ्या॑नृत्य॒न्तो-
 ऽवस्ता॑त्। पि॒तृणां॑ म॒घाः। रु॒दन्तः॑ प॒रस्ता॒दप॒भ्र॒शो॑ऽवस्ता॑त्।
 अ॒र्य॒म्णः पूर्वे॑ फल्गु॑नी। जा॒या प॒रस्ता॒दृष॑भो॒ऽवस्ता॑त्।
 भग॑स्योत्त॑रे। व॒ह॒तवः॑ प॒रस्ता॒द्वह॑माना अ॒वस्ता॑त्॥ २ ॥

दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ह॑स्तः। प्र॒स॒वः प॒रस्ता॒त्स॒नि॒र॒वस्ता॑त्।
 इन्द्र॑स्य चि॒त्रा। ऋ॒तं प॒रस्ता॒त्स॒त्यम॑वस्ता॑त्। वा॒योर्नि॑ष्ट्या
 व्र॒ततिः॑। प॒रस्ता॒दसि॑द्धि॒र॒वस्ता॑त्। इन्द्रा॑ग्नि॒योर्वि॑शा॒खे।
 यु॒गानि॑ प॒रस्ता॒त्कृ॒षमा॑णा अ॒वस्ता॑त्। मि॒त्रस्या॑नू॒रा॒धाः।

अभ्या॒रोह॑त्प॒रस्ता॑दभ्या॒रूढ॑म॒वस्ता॑त् ॥ ३ ॥

इन्द्र॑स्य रोहि॒णी। शृ॒णत्प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णद॑वस्ता॑त्। निर्ऋ॑त्यै
मूल॒वर्ह॑णी। प्र॒तिभ॒ञ्जन्तः॑ प॒रस्ता॑त्प्रतिशृ॒णन्तो॑ऽवस्ता॑त्।
अ॒पां पूर्वा॑ अषा॒ढाः। वर्चः॑ प॒रस्ता॑त्समि॒तिर॑वस्ता॑त्। विश्वे॑षां
दे॒वाना॑मुत्त॑राः। अ॒भिज॑य॒त्प॒रस्ता॑दभिजित॑म॒वस्ता॑त्। विष्णोः॑
श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॑त्पन्था॑ अ॒वस्ता॑त् ॥ ४ ॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॑द्भूति॑र॒वस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिर॒वस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कप॒दः पूर्वे॑ प्रोष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒वस॑वम॒
वस्ता॑त्। अहे॑र्बु॒ध्निय॑स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒
षु॒ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वं प॒रस्ता॑द्वत्सा॑
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑र॒श्वयु॑जौ। ग्रामः॑ प॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पू॒र्णा प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॑द॒धुः ॥ ५ ॥

आ॒र्द्रम॑वस्ता॒द्वह॑माना अ॒वस्ता॑दभ्या॒रूढ॑म॒वस्ता॑त्पन्था॑ अ॒वस्ता॑द्वत्सा अ॒वस्ता॑त्पञ्च॑ च ॥ १ ॥

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
 अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं
 पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते।
 एव९ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च मात्स्यो निरवसाययां
 चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः।
 हस्तं एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठा हृदयम्। ऊरू
 विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य
 एवं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मि९श्चामुष्मि९श्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया
 स्यादिति। तां निष्ठायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु
 पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्।
 अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
 देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानपज्यं

जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपजय्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्ः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादश्लीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्यु॑त्तरेण। अन्वे॑षामरा॒त्स्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः। ज्ये॑ष्ठमेषाम॒वधि॑ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑। तन्मूल॑वर्हणी।
यन्नास॑हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्टाः। यच्छ्रु॑तमभिषज्यन्।
तच्छ्रु॑तमिषक्। प्रो॒ष्ठप॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त।
अ॒श्वयु॒जोर॑युञ्जत। अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑वहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑
यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दे॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

च॒क्रै॒वं वेदो॑भयोरैनं लो॒कयो॑र्विदुरजयन्नेवतीमुपातिष्ठन्त नक्ष॒त्रत्व॑मन्यानि यानि॑ यमनक्ष॒त्राण्य॒श्लो॒णद्यमनक्ष॒त्राणि॑
त्रीणि॑ च॥२॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य
सा॒यमा॑स॒वोऽपानः॑। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑
सङ्ग॑वात्। ततो॑ दे॒वा अ॑ग्निष्टो॒मं निर॑मिमत। तत्तदा॑त्तवीर्यं
निर्मा॑र्गः। मि॒त्रस्य॑ सङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्तर्हि
प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ सङ्ग॑वात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमता।
 तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं
 तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं
 मध्यं दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं
 निरमिमता। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
 भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
 सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमता। तत्तदात्तवीर्यं
 निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः।
 तस्मात्तर्हि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः
 पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्वीलानि। तानि नव।
 यच्च परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो
 द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य
 व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।

चत्वार्यंश्रीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्त्संवत्सरं
व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गुवाथ्योऽंशिनं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मागो वंदेद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ
च॥३॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्व्रूयात्। कस्तानि निरमिमितीति।
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्व्रूयात्। कुतस्तानि
निरमिमितीति। आत्मन इति। प्राणापानाभ्यामेवोपा-
श्वन्तर्यामौ निरमिमितीति॥१९॥

व्यानादुपांशुसर्वनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मनं
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमितीति। स निर्मितो
नाद्धियत् समं ह्वीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानं पश्यत्।

तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।
यज्ञस्य धृत्या असंख्याय॥२०॥

उपा९ श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥४॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियं श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रेयम्। तेन शक्यं
तेन राध्यासम्॥२१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।

तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि

वर्तये। तद्वृतं तत्सृत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं
तेन राध्यासम्॥२४॥

(परिवर्तये सहाभिवर्तये उष्णिहां राध्यासुच्यवर्तयन्नृपवर्तये चत्वारि च)। ऋतमेव षोडश। यद्धर्मो यो

अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः॥५॥

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि।
अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवांश्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैवं
वपन्ति। अवाडेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्।
त उपपक्षावग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्।
ततस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकायन्। यस्यैवं वपन्ति।
भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्।
अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां
पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते संवत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
ता॒न्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥ २७॥

वैश्व॑देवेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्चतुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या संवत्स॒र उप॑जी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॒ऽसु॒राः॥ २८॥

य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑त्का।
शी॒रुषं॑ नि च॑ वर्तय॑ते॒ परि॑ च। यैषा संवत्स॒र उप॑जी॒वा।
वृ॒द्धे तां॑ भ्रातृ॑व्यस्या। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यः॒ परा॑ भवति।
लो॒हि॒ताय॑सेन॒ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॑ग्नि॒रऋ॒तावा॑गते
नि॒वर्त॑यति। ए॒तदे॒वैना॑ रूपं कृ॒त्वा नि॒वर्त॑यति। सा ततः
श्व॒श्चो भूय॑सी॒ भव॑न्त्येति॥ २९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वाऽलौ॑हि॒ताय॑सेन॒ निव॑र्तय॑ते। ए॒तदे॒व

रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति।
 प्रैव जायते। त्रेण्या शलल्या नि वर्तयेत। त्रीणित्रीणि वै
 देवानामृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं
 इमे लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति।
 यच्चातुर्मास्ययाज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्चेत्।
 चतृषुचतृषु मासेषु नि वर्तयेत्। परोक्षमेव तद्देवेभ्य
 आत्मनोऽवद्यत्यनात्रस्काय। देवानां वा एष आनीतः।
 यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च।
 देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशूनभि मन्यते॥३१॥

एत्येत्ययुञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥६॥

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु।
 अपानाद्वायुं सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः
 श्रोत्रं सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं सन्तनु।
 वाच आत्मानं सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु।
 पृथिव्या अन्तरिक्षं सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु।

दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥७॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नव। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥८॥ [८]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। स प्र॒जाप॑तिरिन्द्रं ज्येष्ठं पु॒त्रमप॑
 न्य॑धत्त। नेदे॑न॒मसु॑रा॒ बली॑याँसोऽहन॑न्निति। प्र॒ह्लादो॑ ह
 वै का॑याध॒वः। वि॒रोच॑न॒ः स्वं पु॒त्रमप॑ न्य॑धत्त। नेदे॑नं
 दे॒वा अ॑हन॑न्निति। ते दे॒वाः प्र॒जाप॑तिमुपस॒मेत्यो॑चुः।
 ना॒रा॒ज॒क॑स्य यु॒द्धम॑स्ति। इन्द्र॑मन्विच्छा॒मेति॑। तं
 य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॑रन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॑र्नान्विन्दन्। तमिष्टि॑भिरन्वैच्छन्।
 तमिष्टि॑भिरन्वविन्दन्। तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्। ए॒ष्टयो॑ ह
 वै ना॒म। ता इ॒ष्ट्य इ॒त्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया
 इव॑ हि दे॒वाः। तस्मा॑ ए॒तमा॑ग्रावैष्ण॒वमेका॑दशकपालं
 दी॒क्षणी॑यं निर॑वपन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। ता॒न्य॑त्रीसंया॒जान्त॑
 उपा॑नयन्॥ ३७॥

ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। ते प्रा॑य॒णीय॑म॒भि स॒मारो॑हन्।
 तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। ताञ्छ॒य्वन्त॑ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व
 कृ॒त्वोद॑द्रवन्। त आ॑ति॒थ्यम॑भि स॒मारो॑हन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत।

तानिडा॑न्तु॒ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। तस्मा॑दे॒ता
ए॒तद॑न्ता॒ इष्ट॑यः सन्ति॑ष्ठन्ते॥३८॥

ए॒व॑ ५ हि दे॒वा अ॑कुर्वत। इति॑ दे॒वा अ॑कुर्वत। इत्यु॒ वै
म॑नु॒ष्याः कुर्व॑ते। ते दे॒वा ऊ॑चुः। यद्वा इ॒दमु॒च्चैर्य॒ज्ञेन॒ चरा॑म।
तन्नो॑ऽसु॒राः पा॒प्माऽनु॑विन्दन्ति। उ॒पा॒ ५ शू॒प॒सदा॑ चराम। तथा॒
नो॑ऽसु॒राः पा॒प्मा नानु॑वेत्स्यन्तीति॑। त उ॒पा॒ ५ शू॒प॒सद॑मतन्वत।
ति॒स्र ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑॥३९॥

स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॑घार्य। ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। स्रु॒वेणो॑प॒सद॑
जु॒ह्वां च॑क्रुः। उ॒ग्रं वचो॑ अ॒पाव॑धीन्त्वे॒षं वचो॑
अ॒पाव॑धी॒ ५ स्वा॑हेति॑। अ॒श॒न॒या॒पिपा॑से ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑।
ए॒नश्च॑ वैर॑हत्यं च त्वे॒षं वचः॑। ए॒त॑ ५ ह॒ वाव॑ तच्च॑तुर्धा॒विहि॑तं
पा॒प्मानं॑ दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑वंविद्यज॑मानः। ति॒स्र
ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑। स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॑घार्य॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। स्रु॒वेणो॑प॒सद॑ जुहोति। उ॒ग्रं वचो॑
अ॒पाव॑धीन्त्वे॒षं वचो॑ अ॒पाव॑धी॒ ५ स्वा॑हेति॑। अ॒श॒न॒या॒पिपा॑से

ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॑ वैर॑ह॒त्यं च त्वे॒षं वचः॑। ए॒तमे॒व
तच्च॑तु॒र्धावि॑हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मा॒नोऽपं॑ ह॒ते। ते॑ऽभि॒नीये॒वाहः॑
प॒शुमाऽल॑भन्त। अ॒हं ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्तिं॑ पा॒प्मानं॑
मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रा॒त्रेः प्राच॑रन्। रा॒त्रिया॑ ए॒व
तद्दे॒वा अ॒वर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः॑ प॒शुमा ल॑भेत। अ॒हं ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽवर्तिं॑
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यानपं॑ नुद॒ते। तेना॑भि॒नीये॒व रा॒त्रेः प्रच॑रेत्।
रा॒त्रिया॑ ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽवर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यानपं॑ नुद॒ते।
स ए॒ष उ॒पव॑स॒थीये॒ऽहं॑द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा ल॑भ्यते। द्वयं॑ वा
अ॒स्मि॒ल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च मा॒९सं च॑। अ॒स्थिं चै॒व
तेन॑ मा॒९सं च॑ यज॑मानः स॒ङ्स्फु॑रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑
दे॒वताः॑। अ॒ग्नी॒षोमा॑व॒ग्निर्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्मा॒९सं॑ स्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा।
ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॑त्मानं वरुणपा॒शान्मु॑ञ्चति।
भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। त॒९ स॒प्तभि॑श्छन्दोभिः

प्रातरह्वयन्। तस्मात्सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि
प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते। तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै
गायता नर इति। तस्मादेतया बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्ननयः स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपजिघ्रिरे
मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानोऽलभन्त प्राचरल्लभेत्
प्रचरेदालभन्तालभेत् मृत्युमपजिघ्रिरे भ्रातृव्यान्॥)॥९॥

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स
संमुद्रः। यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः।
तदेतत्रिशलत्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितुः तं खनन्ति। स
सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या
अध्यजनयन्। तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त० सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त० सप्तदशेनाददत।
 त० सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
 सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
 प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
 यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तत्रिवृतैव हरन्ति। यावती
 त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
 उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
 मात्रा० सायुज्य० सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन
 स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा।
 चन्द्रमा वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते।
 पञ्चदश्यामापूर्यते। चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा० सायुज्य०
 सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव
 तद्यजमानमाददते। त० सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॥ प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
 प्रजापतेरेवैनं तत्। मात्रा२ सायुज्य२ सलोकता॥
 गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन स्तुवते। एकविंशेनैव
 तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य
 मात्रा॥ असौ वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं
 तत्॥ ४९॥

मात्रा२ सायुज्य२ सलोकता॥ गमयन्ति। ते कुशयौ।
 व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
 रजता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
 कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजतां
 कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनः
 स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
 नाचामेत्॥ ५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं
 तद्विंशति चत्वारि च॥ १०॥

ये वै च॒त्वारः स्तोमाः॑। कृ॒तन्तत्। अथ॒ ये पञ्च॑। कलिः॒
सः। तस्मा॒च्चतु॑ष्टोमः। तच्चतु॑ष्टोमस्य चतु॑ष्टोम॒त्वम्। तदा॑हुः।
क॒त॒मानि॒ तानि॒ ज्योती॑ःषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमा॒ इति॑।
त्रि॒वृत्प॑ञ्चद॒शः स॑प्तद॒श ए॑कवि॒ंशः॥ ५१॥

ए॒तानि॒ वाव॒ तानि॒ ज्योती॑ःषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमाः॑।
सोऽब्र॑वीत्। स॒प्तद॒शेन॑ ह्यि॒यमा॑णो व्य॒लेशि॑षि। भि॒षज्य॑तु
मेति॑। तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिषज्यताम्। पू॒षा क॑र॒म्भेण॑।
भा॒रती॑ परिवा॒पेण॑। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्यया॑। तदा॑हुः॥ ५२॥

यद॒श्विभ्या॑न्धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भा॒रत्यै॑ परिवा॒पः।
मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑देतेषां ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑-
रभि॑षज्य॒स्तस्मा॑दिति॑। तं वस॑वोऽष्टाक॑पालेन प्रातः
सव॑नेऽभिषज्यन्। रु॒द्रा एका॑दशकपालेन माध्य॑न्दिने
सव॑ने। वि॒श्वे दे॒वा द्वा॑दशकपालेन तृतीयसव॑ने॥ ५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रातः सव॑ने कुर्यात्। एका॑दशकपालान्माध्य॑

दिने॒ सव॑ने। द्वा॒दश॑क॒पाला॑ऽस्तृतीय॒सव॑ने। विलो॑म्
 तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑दशक॒पालाने॒व प्रा॑तः सव॑ने कुर्यात्।
 एका॑दशक॒पाला॒न्माध्य॑न्दिने॒ सव॑ने। एका॑दशक॒पाला॑ऽस्तृतीय॒स
 य॒ज्ञस्य॑ सलो॒मत्वाय॑। तदा॑हुः। यद्व॒सूनां॑ प्रा॒तः सव॑नम्।
 रु॒द्राणां॑ मा॒ध्यन्दि॒नः सव॑नम्। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑
 तृतीय॒सव॑नम्। अथ॒ कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॑मिन्द्र॒मेव
 य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॒रभि॑षज्य
 स्तस्मा॑दिति॑॥ ५४॥

एक॒विं॒श आ॑हुस्तृतीय॒सव॑ने प्रा॒तः सव॑नं पञ्च॒ च॥ ११॥ [११]

तस्यावा॑चोऽव॒पादा॑द॒बिभ॑युः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
 स्व॒श्रय॑न्। यद॒श्रय॑न्। तच्छ्रा॑य॒न्तीय॑स्य श्राय॒न्तीय॑त्वम्।
 यदवा॑रयन्। तद्वा॒रव॑न्तीय॑स्य वा॒रव॑न्तीय॑त्वम्। तस्यावा॑च
 ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि
 छन्दा॑ऽस्युपा॑दधुः। तेषा॑म॒ति त्री॑ण्य॒रिच्य॑न्त। न
 त्री॑ण्युद॒भव॑न्॥ ५५॥

स बृ॒हती॑मे॒वास्पृ॑शत्। द्वा॒भ्याम॑क्षरा॒भ्याम्। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒व।

तदाहुः। क॒त॒मा सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्।
द्वा॒द॒श पौ॑र्ण॒मा॒स्यः। द्वा॒द॒शाष्ट॑काः। द्वा॒द॒शमा॒वा॒स्याः। ए॒षा
वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॑॥ ५६॥

यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठ॒दिति॑। या॒नि च॒ छ॒न्दा॑ऽस्य॒त्यरि॑च्यन्त।
या॒नि च॒ नो॒द॒भ॒वन्। ता॒नि निर्वी॑र्याणि ही॒नान्य॑मन्यन्त।
साऽब्र॑वीद्वृ॒हती॑। मा॒मे॒व भू॒त्वा। मा॒मु॒प॒ स॑ऽश्रय॒तेति॑।
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनु॒ष्टु॒ग्बृ॒हती॑न्नो॒द॒भव॑त्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्ति॑र्बृ॒हती॑-
म॒त्यरि॑च्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॑ण्यप॒च्छि॒द्या॒-
द॒धात्॥ ५७॥

ते बृ॒हती॑ ए॒व भू॒त्वा। बृ॒हती॑मु॒प॒ सम॑श्रय॒ताम्। अ॒ष्टाभि॑-
र॒क्षरै॑रु॒ष्णिग्बृ॒हती॑न्नो॒द॒भव॑त्। अ॒ष्टाभि॑र॒क्षरैः॑स्त्रि॒ष्टु॒ग्बृ॒हती॑म॒त्य-
रि॑च्यत। तस्या॑मे॒तान्य॑ष्टा॒वक्ष॑रा॑ण्यप॒च्छि॒द्या॒द॒धात्। ते बृ॒हती॑
ए॒व भू॒त्वा। बृ॒हती॑मु॒प॒ सम॑श्रय॒ताम्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्गा॒य॒त्री
बृ॒हती॑न्नो॒द॒भव॑त्। द्वा॒द॒शभि॑र॒क्षरै॑र्ज॒गती॑ बृ॒हती॑म॒त्यरि॑च्यत।
तस्या॑मे॒तानि॑ द्वा॒द॒शा॒क्षरा॑ण्यप॒च्छि॒द्या॒द॒धात्॥ ५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्।
 सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
 युष्माभिर्हमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री च
 जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ। अनुष्टुप्
 पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतच्छन्दोरथमास्थाय।
 एतमध्वानमनु समंचरत्। एतं ह वै छन्दोरथमास्थाय।
 एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष एतत्सञ्चरति। य एवं
 विद्वान्त्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥५९॥

अभन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यं दधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यां दधादास्थाय षट्॥१२॥ [१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्यृतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो
 दधीचो देवासुराः स प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः परांचीर्ये वै चत्वारो नवंपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमे॑क॒कपाल॑म्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। ए॒क॒कपालो॑ भवति। ए॒क॒धैव॑ निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒र्हप॑त्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॑त्वाऽग्निर॑नू॒त्थाय॑। अ॒ध्व॒र्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॑हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑च्छत्यध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रि॒णे जु॑होति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या
आ॒य॒त॒नम्। स्व॒ ए॒वाय॑त॒ने निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष
तै॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैन॑म्। भू॒ते

हृविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेमम९हंस
इत्याह। अ९हंस एवैनं मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णं वासः
कृष्णतूषन्दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं
निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै।
स्वाहा नमो य इदञ्चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति।
आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन
प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव
धेनुं कुरुते। आदित्यश्चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव
प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा।
वरो हि राज्य९ समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञश्चाव रुन्धे। वामनो बही
दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ।

अ॒ग्नी॒षो॒मी॒यमे॒काद॑शकपालं निर्वपति। अ॒ग्नी॒षोमा॑भ्यां
वा इन्द्रो वृ॒त्रम॑ह॒न्निति॑। यद॑ग्नी॒षो॒मी॒यमे॒काद॑शकपालं
निर्वपति॥६॥

वार्त्र॑घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हिर॑ण्य॒न्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। इन्द्रो
वृ॒त्रं ह॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्या॑र्ध्यत। स
ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमे॒काद॑शकपालमपश्यत्। तन्निर॑वपत्। तेन॒ वै स
दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यश्चावा॑रुन्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमे॒काद॑शकपालं निर्वपति।
दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। ऋ॒षभो॒ व॒ही
दक्षि॑णा॥७॥

यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः। तेनै॒न्द्रः॒ समृ॑द्ध्यै।
आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं निर्वपति। ऐ॒न्द्र॒न्दधि॑। यदा॑ग्ने॒यो
भ॒व॑ति। अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञ॒मुख॑म्। य॒ज्ञ॒मुख॑मे॒वर्द्धि॑ पुरस्ता॑द्ध॒त्ते।
यदै॑न्द्र॒न्दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑रुन्धे। ऋ॒षभो॒ व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः। तेनै॒न्द्रः॒ समृ॑द्ध्यै। याव॑ती॒र्वै प्र॒जा

ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रन्द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नो
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति।
वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं
चरुं निर्वपति। सोमो वा अंकुष्टपच्यस्य राजा।
अंकुष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः
हि देवताया वासः समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति।
सरस्वते चरुम्। मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनो गावो दक्षिणा
समृद्धौ। एति वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया
एति। अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री।
गायत्रोऽग्निः। तेनैव यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यद्वेन्द्रन्दध्यपराभावाय स्वदयति
गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्पदं॥१॥

[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति।
स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः।
तस्माद्यश्च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती
वाचमदधात्। पूषाऽपौषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता
मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते।
यज्ञस्य कृत्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति।
सप्तगणा वै मरुतः। गुणश एवास्मै विशङ्कल्पयति। स

प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्।
तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा
भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मान्तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। माञ्चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना॒ मुखे॒नासुरा॑नजयन्। सोमे॑न॒ राज्ञा॑॥ स॒वि॒त्रा
प्रसू॑ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधात्। पू॒षा प्र॑ति॒ष्ठाऽऽसी॑त्। ततो॒
वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॒ निरु॑प्यन्ते॒ विजि॑त्यै।
नोत्त॑रवेदिमुप॑वपति। प॒शवो॒ वा उत्त॑रवे॒दिः। अजा॑ता इव
ह्ये॒तर्हि॑ प॒शवः॑॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बुद्धरंत्यब्रवीत्प्रतिष्ठयां जेष्यथेत्येतर्हि पशवः॥२॥ [२]

त्रि॒वृ॒द्ध॒र्हिर्भ॑वति। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः। तदे॒व तन्मि॑थुनम्।
उल्ब॑ङ्ग॒र्भो ज॒रायु॑। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। त्रे॒धा ब॒र्हिः सन्न॑द्धं
भवति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति।
ए॒क॒धा पुनः॑ सन्न॑द्धं भवति। ए॒कं इ॒व ह्य॑यं लो॒कः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति॒ति॑ष्ठति। प्र॒सु॒वो भ॑वन्ति।
प्र॒थ॒म॒जा॒मे॒व पु॑ष्टि॒मव॑रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा
समृ॑द्ध्यै। पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॒ वै पृ॑षदा॒ज्यम्।
प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। प॒ञ्च॒गृ॒ही॒तं भ॑वति। पाङ्गा॒ हि प॒शवः॑।
ब॒हुरू॒पं भ॑वति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ स॒मृद्धौ॑ । अ॒ग्निं म॑न्थ॒न्ति । अ॒ग्निमु॑खा॒
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृज॒त । यद॒ग्निं म॑न्थ॒न्ति ।
 अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृज॒ते । न॒व प्र॒याजा॑
 इ॒ज्यन्ते॑ । न॒वानू॑या॒जाः । अ॒ष्टौ ह॒वी॑ ऽ॒षि । द्वा॒वाघा॑रौ ।
 द्वा॒वाज्य॑भागौ ॥ २१ ॥

त्रि॒॑श॒त्सम्प॑द्यन्ते । त्रि॒॑श॒दक्ष॑रा वि॒राट् । अ॒न्नं वि॒राट् ।
 वि॒राजै॑वा॒न्नाद्य॑म॒वरु॑न्धे । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ । तेज॒
 आ॒ज्यम् । यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मान॒यति॑ । यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्ध॒यति॑ । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ । प॒शव॑
 आ॒ज्यम् ॥ २२ ॥

यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मान॒यति॑ । यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्ध॒यति॑ । यद॒ल्प॑मा॒नये॑त् । अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन् । यद्व॒ह्वा॒नये॑त् । ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ ऽभु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठे॑रन् । ब॒ह्वा॒नीया॑विः पृ॒ष्ठं कुर्या॑त् । ब॒हव॑ ए॒वैन॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ ।
 यदे॒क॒क॒पाल॑स्याव॒द्येत् ॥ २३ ॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।
 सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि
 जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा
 समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक
 आहवनीयः॥ २४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं
 गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्।
 स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। यत्प्राङ्घ्येत्।
 देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥ २५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्।
 प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तन्द्वावापृथिवी
 अनु प्रतितिष्ठतः। द्वावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं
 यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥ २६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव
 तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति।

तान्येव तद्यजति। ऋ॒क्सामे॑ वा इन्द्र॑स्य॒ हरीं॑ सोम॒पानौ॑।
तयोः॑ परि॒धय॑ आ॒धानम्। वाजिनं॑ भाग॒धेयम्॑॥ २७ ॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॑हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्याङ्घ्रा॒सं प्रय॑च्छेत्।
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॑होति। निरा॑धानाभ्यामे॒व घ्रा॒सं प्रय॑च्छति।
ब॒र्हिषि॑ वि॒षिञ्च॒न्वाजिन॑मा न॒यति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑
वाजिन॑म्। प्र॒जास्वे॒व रेतो॑ दधाति। स॒मुप॑हूय॒ भक्ष॑यन्ति।
ए॒तत्सोम॑पीथा॒ ह्येते॑। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रेतो॑ दधते। यज॑मान
उत्त॑मो भ॒क्षय॑ति। प॒शवो॑ वै वाजिन॑म्। यज॑मान ए॒व
प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥ २८ ॥

लो॒को ब॑हुरू॒पं भ॑वत्याज्यभागौ प॒शव॑ आज्यमव॒द्येदा॑हव॒नीर्यः॑ प्र॒त्यक्त॑स्मात्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यो भाग॑धेयमेते

च॒त्वारि॑ च॥ ३॥ [३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता
ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त। ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा
प्र॒जा वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृही॒ताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॑रुपा॒धावन्नाथ॑मिच्छ॒मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरु॑णप्रघा॒सान॑प
तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्।

यद्वरुणप्रधासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासान्दक्षिणो बाहुर्यक्र आसीत्। सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीया^१न्दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो वै स प्रजानान्दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीया^१न्दक्षिणतो वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति। तस्मा^१च्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लो^१क उभयाबाहुः। यज्ञाभिजित^१ ह्यस्य। पृथमात्राद्वैदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मा^१त्पृथमात्रं व्य^१सौ^१। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशूनेवावरुन्धे। अथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वा^१ह्मणान्येव पञ्च हवी^१षि^१। अथैष ऐन्द्रा^१ग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवाना^१म्। यदिन्द्रा^१ग्नी। यदैन्द्रा^१ग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवाना^१म्। यदिन्द्रा^१ग्नी। यदैन्द्रा^१ग्नो भवति। ओजो बलमेवावरुन्धे। मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा^१। मेषी च मेषश्च

भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ
भवतो मेध्यत्वाय॥ ३२॥

शमीपर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यन्नोपांनमत्। स एतेन शतेध्मेन
हविषाऽन्नाद्यमवारुन्ध। यत्परः शतानि शमीपर्णानि
भवन्ति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै कुरीराणि। सौम्या
खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिश्चावयति। यत्कुरीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एकंकपालो
भवति। प्रजानाङ्कन्त्वाय। प्रतिपूरुषङ्करम्भपात्राणि भवन्ति।
जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥ ३३॥

निरूप्यन्तै भवतो भवन्ति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्पदं॥४॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैना युनक्ति। अथो ओज एवासामव
हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते।

वारुण्योत्तरया। अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः
करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति।
तत्पापीयान्करोति। पत्नी वाचयति। मेध्यामेवैना करोति।
अथो तप एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्।
प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वतैवैनाम्।
यत्पत्नी पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यन्धत्ते। उभौ याज्यां
सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव
वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव

यजते। शी॒र्ष॒न्नधि॑ नि॒धाय॑ जुहोति। शी॒र्ष॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑
यजते। प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठं जुहोति॥३७॥

प्र॒त्यङ्घ्रे॑व वरु॑णपा॒शान्नि॑र्मुच्यते। अ॒क्र॒न्कर्म॑ कर्म॒कृत॑ इत्या॒ह।
दे॒वाऽनृ॑णं नि॒रव॑दाय। अ॒नृ॒णा गृ॒हानु॑प॒ प्रेते॑ति॒ वावै॑तदा॒ह।
वरु॑णगृही॒तं वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यद्यजु॑षा गृही॒तस्या॑ति॒रिच्य॑ते।
तुषाँ॑श्च निष्का॒सश्च॑। तुषैँ॑श्च निष्का॒सेन॑ चाव॒भृथ॑मवैति।
वरु॑णगृही॒तेनै॒व वरु॑ण॒मव॑यजते। अ॒पोऽव॑भृथमवैति॥३८॥

अ॒प्सु वै वरु॑णः। सा॒क्षादे॒व वरु॑ण॒मव॑यजते। प्र॒ति॒युतो॑
वरु॑णस्य॒ पाश॑ इत्या॒ह। वरु॑णपा॒शादे॒व नि॑र्मुच्यते।
अप्र॑तीक्ष॒मा य॑न्ति। वरु॑णस्यान्त॒र्हित्यै॑। ए॒धोऽष्ये॑धिषी॒मही॑त्या॒ह।
स॒मिधे॑वाग्नि॒न्नम॑स्यन्त॒ उपा॑यन्ति। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॒
धेही॑त्या॒ह। तेज॑ ए॒वात्म॑न्ध॒त्ते॥३९॥

क॒रोति॑ ग्राहयत्याहवनीय॒स्तिष्ठ॑ जुहोत्य॒पोऽव॑भृथमवैति ध॒त्ते॥५॥ [५]

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। सौ॑ऽग्निर॒ब्रवी॑त्। ममे॒यमनी॑कवती
त॒नूः। तां प्री॑णीत। अथासु॑रान॒भि भ॑विष्य॒थेति॑। ते

दे॒वा अ॒ग्नयेऽनी॑कवते पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपन्।
 सौ॑ऽग्निरनी॑कवान्त्स्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तुर्धा॑ऽनी॑कान्यजनय
 ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः॥४०॥

यद॒ग्नयेऽनी॑कवते पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पति।
 अ॒ग्निमे॒वानी॑कवन्तु॑ स्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्री॒णाति॑।
 सौ॑ऽग्निरनी॑कवान्त्स्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तुर्धा॑ऽनी॑कानि
 जनयते। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्निरनी॑कवान्। तस्य॑
 र॒श्मयोऽनी॑कानि। सा॒क५ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति।
 सा॒क्षादे॒वास्मा॒ अनी॑कानि जनयति। तेऽसु॑राः परा॑जिता
 यन्तः॑। द्यावा॑पृथि॒वी उपा॑श्रयन्॥४१॥

ते दे॒वा मरु॑द्भ्यः सान्तप॒नेभ्य॑श्चरुं निर॑वपन्। यन्मरु॑द्भ्यः
 सान्तप॒नेभ्य॑श्चरुं निर्व॑पति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मेव तदु॒भयतो॑
 यज॑मानो भ्रातृ॒व्यान्त्सन्त॑पति। म॒ध्यन्दि॑ने निर्व॑पति। तर्हि
 हि तेक्षि॑ण॒ष्टन्त॑पति। च॒रुर्भव॑ति। स॒र्वत॑ ए॒वैना॒न्त्सन्त॑पति।
 ते दे॒वाः श्वो॑विज॒यिन्ः सन्तः॑। सर्वा॑सान्दु॒ग्धे गृ॑हमे॒धीयं॑ च॒रुं

निरवपन्॥४२॥

आशि॑ता ए॒वाद्योप॑वसाम। कस्य॑ वाऽहे॒दम्। कस्य॑ वा
श्वो भ॑वितेति॑। स श्रु॒तोऽभवत्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश॑नम्।
न हि दे॒वा अहु॑तस्याश॒नन्ति॑। तेऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒मं
हो॑ष्याम॒ इति॑। म॒रुद्ध्यो॑ गृहमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्ध्यो॑
गृहमे॒धिभ्यो॑ऽजुह॒वुः॥४३॥

ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ म॒रुद्ध्यो॑
गृहमे॒धिभ्यो॑ गृहे जुह॑ति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भवति॑। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ पा॒क॒त्रा क्रि॒यते॑। प॒शव्य॑न्तत्।
पा॒क॒त्रा वा ए॒तत्क्रि॑यते। यन्ने॒ध्माब॑र्हिर्भ॒वति॑। न
सा॑मिधे॒नीर॒न्वाह॑॥४४॥

न प्र॑या॒जा इ॒ज्यन्ते॑। नानू॑या॒जाः। य ए॒वं वेद॑। प॒शुमा॑न्भवति॑।
आज्य॑भागौ यजति॑। य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्त॑रेति॑।
म॒रुतो॑ गृहमे॒धिनो॑ यजति॑। भा॒ग॒धेये॑नै॒वैना॒न्त्सम॑र्धयति॑।
अ॒ग्निं॒स्विष्ट॑कृ॒तं यजति॑ प्र॒तिष्ठि॑त्यै। इडा॑न्तो भवति॑।

प॒शवो॒ वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑तिष्ठति॥४५॥

असुरा अस्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥६॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि त्वस्य
यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य
यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव
भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सान्वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा
देवेषु लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा।
आशिता भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासन्त्यदधुः।
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये
जुहोति॥४८॥

भा॒ग॒धे॒ये॒नै॒वैन॒ः॒ सम॑र्धयति। ऋ॒ष॒भ॒मा॒ह्व॑यति। व॒ष॒ट्कार॑
 ए॒वा॒स्य॒ सः। अथो॑ इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मानो
 भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒द्धे। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं॒ ह॒त्वा। परा॑ परा॒वत॑मगच्छत्।
 अपा॑राधमि॒ति॒ मन्य॑मानः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वै॑दिष्य॒तीति॑।
 तेऽब्रु॑वन्म॒रुतो॒ वरं॑ वृ॒णाम॑हे॥४९॥

अथ॑ व॒यं वै॒दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒मं॒ ह॒वि॒र्नि॒रु॒प्याता॑
 इति॑। त ए॒न॒म॒ध्य॑क्रीडन्। तत्क्री॒डिना॑ङ्गीडि॒त्वम्।
 यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डि॒भ्यः॑ प्र॒थ॒मं॒ ह॒वि॒र्नि॒रु॒प्यते॑ विजित्यै।
 सा॒कं॒ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॑न्वै लो॒क इन्द्रो॑
 वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्धौ। ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वीं॒षि। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण
 ऐन्द्रा॑ग्रः। अथै॒ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भ॑वति॥५०॥

उ॒द्धारं॑ वा ए॒तमि॑न्द्र उद॑हरत। वृ॒त्रं॒ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑
 दे॒वता॑स्वधिः। यदेष॑ ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भ॑वति। उ॒द्धार॑मे॒व तं यज॑मान
 उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्व॒क॒र्म॒ण ए॒कं॒क॒पालो॑
 भ॒वति॑। वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ कर्मा॑णि यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहै भवत्यष्टौ च॥७॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशा-
साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत।
पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमंगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजंते। प्रजा
एव तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति।
साकमेधैः प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो-
यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा-
वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना

भ॒वन्ति। अ॒हो॒रा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्तेभ्यो॑
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॒सा वै पि॒तरो॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥५४॥

अ॒र्धमा॒साने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे भ॑वति। सा
हि पि॒तृदे॒वत्य॑न्दुहे। यत्पू॒र्णम्। तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्। उ॒पर्य॑र्धो
दे॒वाना॑म्। अ॒र्धः पि॒तृणा॑म्। अ॒र्ध उ॒पम॑न्थति। अ॒र्धो हि
पि॒तृणा॑म्। ए॒कयो॒पम॑न्थति॥५५॥

एका॒ हि पि॒तृणा॑म्। द॒क्षिणो॑पमन्थति। द॒क्षिणा॑वृद्धि
पि॒तृणा॑म्। अना॑र॒भ्योप॑मन्थति। तद्धि पि॒तृन्गच्छ॑ति।
इ॒मान्दि॒शं वेदि॑मुद्ध॑न्ति। उ॒भये॒ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑।
चतुः॑ स्र॒क्तिर्भ॑वति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दि॒शः पि॒तरः॑। अ॒खा॒ता
भ॑वति॥५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निराधी॑यते। अ॒न्ततो॑
हि दे॒वाना॑माधी॑यते। व॒र्षी॒यानि॒ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति
व्यावृ॑त्त्यै। परि॑श्रयति। अ॒न्तर्हि॑तो॒ हि पि॒तृलो॒को
म॑नु॒ष्यलो॒कात्। यत्प॑रुषि दि॒नम्। तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्तरा।
तन्म॑नु॒ष्याणा॑म्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं ब॒र्हिर्भवति॑ व्यावृत्त्यै।
 दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। त्रिः पर्येति।
 तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
 पर्येति। षट् पंचन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
 प्रमायुको यजमानः स्यात्। यत्र गृहीयात्। अनायतनः
 स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
 यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यत्र परिदध्यात्।
 रक्षा१सि यज्ञ१ ह॑न्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
 रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
 यत्रीणि त्रीणि ह॒वी१ष्यु॒दाह॑रैयुः। त्रयस्त्रय एषा१ साकं
 प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक ए॒वैषा॑म॒न्वश्चः
 प्रमीयते। क॒शिपुं क॒शिप॒व्या॑य। उ॒प॒ब॒र्हण॑मु॒प॒ब॒र्ह॑ण्या॑य।
 आ॒ञ्जन॑मा॒ञ्ज॒न्या॑य। अ॒भ्य॒ञ्जन॑म॒भ्य॒ञ्ज॒न्या॑य। य॒था॒भा॒गमे॒वैनान्प्री॑ण

निरवदयते पितृमानं शिष्वत्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदृध्यान्मीयते पञ्च

च॥८॥ [८]

अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ ब्रूहीत्या॑ह।
उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चेज्यन्ते॑। एका॒मन्वा॑ह। एका॒ हि
पि॑तृ॒णाम्। त्रि॒रन्वा॑ह। त्रि॒रहि॑ दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒वा॒घ्रा॒रय॑ति।
य॒ज्ञ॒प॒रुषो॑रनन्तरित्यै। ना॒र॒षेयं॑ वृणीते। न होता॑रम्॥६१॥

यदा॑र॒षेयं॑ वृणी॒त। यद्धो॑ता॑रम्। प्र॒मायु॑को॒ यज॑मानः
स्यात्। प्र॒मायु॑को होता॑। तस्मान्न॒ वृणी॑ते। यज॑मानस्य
होतु॑र्गोपी॒थाय॑। अपं॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा
वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। आज्य॑भागौ
यज॑ति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।
पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॑त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च
ह्ये॒ता दे॒वताः॑। द्वे पु॑रोऽनुवा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वषट्कारः। ता
ए॒व प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ ऽ सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनुवा॑क्ययाऽऽह।

प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो
लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति।
रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति।
दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्ङतिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति।
स्वधा नम इति वर्षद्वरोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्।
सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं
यजति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव
तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
पितृनग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निङ्कव्यवाहनं
यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा

तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
 पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो
 निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणान्दिक्। स्वामेव तद्विशमनु
 निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।
 अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
 कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
 य आतमितोरुप तिष्ठन्ते। सुसुन्दशन्त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसुन्दक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते
 हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
 गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
 वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
 अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
 अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।

अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
 मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ। षट्
 पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते।
 न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः।
 प्रमायुंका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्न्यै
 गोपीथाय॥ ७०॥

होतारमाज्यभागौ यजति सन्ततमवदधति व्यावृत्त्यै बर्हिषदौ यजति तमेव तद्यजत्यनु
 निष्क्रामन्त्याहैनानृतवो नव च॥ ९॥ [९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
 रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा
 एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति।
 एकधैव रुद्रान्निरवदयते। नाभिधारयति। यदभिधारयेत्।
 अन्तरवचारिणः रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥ ७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
 दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रान्निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया

आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष
वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्नित्वेव जुहोति। मध्यमेन
पर्णेन जुहोति। सुगध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्।
अन्तत एव रुद्रं निरवदयते॥ ७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्धा
अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तयैवैनं सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाँम्ब
रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥ ७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतैकृत्वाऽऽसंजन्ति
यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष ते रुद्र भाग

इत्याह निरवन्त्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति।
 रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये
 त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यश्चरुं पुनरेत्यु निर्वपति। इयं वा
 अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निरवन्दयते शास्ते सिञ्चति षट्॥१०॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नीं
 वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैर्अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषन्दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा
 अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीं॑षि॒। अथेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य॒
पु॒रोडा॑श॒न्द्वाद॑शक॒पालं॑ निर्व॑पति॒। सं॒वत्स॒रो वा॑
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑।
वा॒य॒व्यं पयो॑ भवति॒। वा॒युर्वै वृष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यि॒ता। स ए॒वास्मै॑
वृष्टिं॑ प्र॒दाप॑यति॒। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति॒। सूर्ये॑ण॒ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृष्टि॑र्धृ॒ता। स ए॒वास्मै॑ वृष्टिं॑ नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒व॑ सी॒र॒न्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॒। दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आ॒सन्।
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वामेति॒।
सोऽब्र॑वीत्। त्रेधाऽह॒मात्मा॑नं॒ विक॑रिष्य॒ इति॑। स
त्रेधाऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरु॒ता। अ॒ग्नि॒न्तृती॑यम्। रु॒द्र॒न्तृती॑यम्।
वरु॑ण॒न्तृती॑यम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दन्तु॑रीय॒मिति॑। अ॒ह॒मितीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तु॒रीय॑मभवत्।

यदिन्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रतुरीयस्येन्द्रतुरीयत्वम्। ततो वै देवा व्यजयन्त। यदिन्द्रतुरीयं निरूप्यते विजित्यै॥३॥

वहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वहिनीं। तेनाग्नेयी। यद्वौः। तेन रौद्री। यद्धेनुः। तेनैन्द्री। यत्स्त्री सती दान्ता। तेन वारुणी समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो रक्षा९सि प्राणुदत। यत्पश्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव तद्यजमानो रक्षा९सि प्राणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष इत्याह। रक्षा९स्येव सन्दहति। अग्रये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह। देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरन्नालभत। त९ शच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्। सौऽस्मादभिशुनतरोऽभव सौऽब्रवीत्। सन्धा९ सन्दधावहै। अथ त्वाऽवं स्रक्ष्यामि।

न मा शुष्केण नार्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमुपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष शुष्को नार्द्रो व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा न नक्तम्। तस्यैतस्मिंल्लोके। अपां फेनेन शिर उदवर्तयत्। तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगति ॥७॥

स एतानपामार्गानजनयत्। तानजुहोत्। तैर्वै स रक्षांस्यपाहता। यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रक्षसान्दिक्। स्वायामेव दिशि रक्षांसि हन्ति॥८॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्। स्व एवायतने रक्षांसि हन्ति। पूर्णमयेन स्रुवेण जुहोति। ब्रह्म वै पूर्णः। ब्रह्मणैव रक्षांसि हन्ति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षांसि हन्ति। हत रक्षोऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसां

स्तृत्यै॑। यद्वस्ते॑ तदक्षि॑णा निरव॑त्यै। अप्र॑तीक्ष॒माय॑न्ति।
रक्ष॑साम॒न्तर॑हित्यै॑॥९॥

यच्छति॑ वरु॑णन्त॒र्तीयं॑ विजि॑त्या अ॒सृज॑त॒ समृ॑द्धौ ह॒नो मि॒त्रद्रु॑गिति॑ ह॒न्ति स्तृ॒त्यै त्रीणि॑ च॥१॥[१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑श॒न्द्वाद॑शकपालं॒ निर्व॑पति। सं॒वत्स॒रो वै
धा॒ता। सं॒वत्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्रज॑नयति। अ॒न्वेवा॒स्मा
अनु॑मतिर्मन्यते। रा॒ते रा॒का। प्र सि॑नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु कु॒ह्वा वाच॑न्दधाति। मि॒थुनौ गावौ॑
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्णव॑मेकादशकपालं॒ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॑वमेकादशकपालम्॥१०॥

वै॒ष्णव॑त्रि॒कपाल॑म्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्यमि॑न्द्रः। वी॒र्यं
विष्णुः॑। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता वी॒र्ये॑ प्रति॑ष्ठापयति। तस्मा॑त्प्र॒जा
वी॒र्या॑वतीः। वा॒म॒न ऋष॑भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्नेयः।
यदृष॑भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षोमी॒यमेका॑दशक
निर्व॑पति। इ॒न्द्रा॒सोमी॒यमेका॑दशकपालम्। सौ॒म्यश्च॑रुम्।

सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः
प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा
समृद्धौ। सोमापौष्णश्चरुन्निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णश्चरुम्। सोमो
वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः
प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा
पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्मवति। इयं वै पूषा।
अस्यामेव प्रतितिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै
पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरन्द्वादशकपालं निर्वपति।
संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति।
हिरण्यन्दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं
करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्।
अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं

च॒रु॒न्निर्व॑पति। व॒रु॒ण॒पा॒शादे॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒श्वो दक्षि॑णा।
वा॒रु॒णो हि दे॒वत॒याऽश्वः॑ समृ॒द्धौ॥१५॥

ऐन्द्रा॒वैष्ण॒वमेका॑दशकपालं यदृष॒भो दधा॑ति पू॒षा पु॒शून्प्रज॑नयति॒ हिर॑ण्य॒न्दक्षि॑णा दक्षि॒णैकं च॥२॥

[२]

र॒त्निना॑मे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि भव॑न्ति। ए॒ते वै रा॒ष्ट्रस्य॑ प्रदा॒तारः॑।
ए॒तेऽपा॑दा॒तारः॑। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्रदा॒तारः॑। यैऽपा॑दा॒तारः॑।
त ए॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं प्रय॑च्छन्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। यत्स॑मा॒हृत्य॑
निर्व॑पेत्। अ॒र॒त्निनः॑ स्युः। य॒था॒य॒थ॒न्निर्व॑पति रत्नि॒त्वाय॑॥१६॥

यत्स॒द्यो निर्व॑पेत्। याव॑ती॒मेके॑न ह॒विषा॑ऽऽशिष॑म॒व रु॒न्धे।
ताव॑ती॒मव॑रुन्धीत। अ॒न्व॒ह॒न्निर्व॑पति। भूय॑सी॒मेवा॑शिष॑म॒व
रु॒न्धे। भूय॑सो यज्ञ॒क्रतू॑नुपैति। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यश्च॑रु॒न्निर्व॑पति
ब्र॒ह्म॒णो गृ॑हे। मुख॑त ए॒वास्मै॑ ब्रह्म॒ सः॒श्य॑ति। अथो ब्रह्म॑न्ने॒व
क्ष॒त्रम॒न्वार॑म्भयति। शि॒ति॒पृ॒ष्ठो दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ॥१७॥

ऐन्द्र॑मेका॑दशकपालं॒ राज॒न्यस्य॑ गृ॒हे। इन्द्रि॑यमे॒वाव॑
रुन्धे। ऋ॒ष॒भो दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ। आ॒दि॒त्यश्च॑रुं म॒हिष्यै॑ गृ॒हे।

इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा
समृद्धौ। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति।
विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतश्चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणान्नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निर्ऋतिन्निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
संश्यति। हिरण्यन्दक्षिणा समृद्धौ। वारुणन्दशकपालः
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालङ्गामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रन्द्वादशकपालङ्गुत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। अश्विनन्द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णश्चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा

समृद्धौ। रौद्रङ्गावीधुकञ्चरुमक्षावापस्यं गृहे। अन्तत एव
 रुद्रन्निरवदयते। शबल उद्वारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि
 हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै
 राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्निन आशिषोऽवरुन्धीरन्।
 प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।
 इन्द्रायां होमुचै। आशिष एवावरुन्धे। अयन्नो राजा वृत्रहा
 राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
 मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च
 समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति।
 बारुहस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म
 सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं
 कृता वेदिर्भवति। स्वयन्दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः।
 अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्।

सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा समृद्धौ॥२३॥

रत्नित्वाय समृद्धौ पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ ग्राम्ण्यो गृहे भांगदुधस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिर्जित्यै द्वे
च॥३॥

[३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।
अग्निरेवैनं गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्।
रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः
सत्यानाम्॥२४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वा
प्रसवानां सुवतामिति हस्तङ्गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा
देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत
आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम
राज्यमधीयीत्याह॥२५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वान्तनुवं वरुणो अशिश्नेदित्याह।
वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह।
शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि महत् ऋतस्य
नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह।
सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र एवैररातिमतारीदित्याह॥ २६॥

अरातिमेवैनन्तारयति। असूषुदन्त यज्ञिया ऋतेनेत्याह।
स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणन्न आनडित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां
च हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजय

सृत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमतु एकं च॥ ४॥ [४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीयं गृह्णाति।
अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानाङ्गृह्णाति। वहन्तीनाङ्गृह्णाति।
एता वा अपा९ राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो

श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
वृषाऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
सङ्श्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्।
यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवावरुन्धे।
नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः
स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्करीः स्थेत्याह। पशवो
वै शक्करीः। पशूनेवावरुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव
पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।
अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह ॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।

राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतङ्ग्रहङ्गृह्णाति। एषा वा
 अपाम्पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं॑ समानानां करोति।
 षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः।
 तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति॑ षोडशभिर्गृह्णाति।
 द्वात्रिंशत्संपद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि
 छन्दांसि। वाचैवैनं॑ सर्वेभिश्छन्दोभिर्भिषिञ्चति॥ ३२ ॥

ऊर्मिरित्याहुः सूर्यवर्चसुः स्थेत्याहुः ब्रह्मवर्चस्यं कस्तोजस्याः स्थेत्याहुः पुरुषं च॥ ५ ॥ — [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याहुः।
 ब्रह्मणैवैनाः स॑ सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याहुः।
 ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णिंयं
 ब्राह्मणाच्छ॑सिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होता॑।
 ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छ॑सी। तेजसा चैवेन्द्रियेण॑ चोभयतो
 राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि
 पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति॑ व्यावृत्त्यै॥ ३३ ॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये

प्रति॑तिष्ठति। अनि॑भृष्टम॒सीत्या॑ह। अनि॑भृष्ट॒ः ह्येतत्। वा॒चो
बन्धु॑रित्या॑ह। वा॒चो ह्येष॑ बन्धुः। त॒पो॒जा इत्या॑ह। त॒पो॒जा
ह्येतत्। सोम॑स्य दा॒त्रम॒सीत्या॑ह॥ ३४॥

सोम॑स्य ह्येतद्दा॒त्रम्। शु॒क्रा वः॑ शु॒क्रेणोत्पु॑ना॒मीत्या॑ह। शु॒क्रा
ह्यापः॑। शु॒क्र९ हिर॑ण्यम्। च॒न्द्राश्च॒न्द्रेणे॑त्या॑ह। च॒न्द्रा ह्यापः॑।
च॒न्द्र९ हिर॑ण्यम्। अ॒मृता॑ अ॒मृते॑नेत्या॑ह। अ॒मृता॑ ह्यापः॑।
अ॒मृत॑९ हिर॑ण्यम्॥ ३५॥

स्वाहा॑ रा॒ज॒सूया॒येत्या॑ह। रा॒ज॒सूया॒य ह्ये॒ना उत्पु॑नाति।
स॒ध॒मादो॑ द्यु॒म्निनी॒रूर्ज॑ ए॒ता इति॑ वा॒रु॒ण्यर्चा॑ गृ॒ह्णाति॑।
व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑रुन्धे। ए॒क॒या गृ॒ह्णाति॑। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
दधाति॑। क्ष॒त्र॒स्योल्ब॑मसि क्ष॒त्र॒स्य योनि॑र॒सीति॑ ता॒र्प्यश्चो॒ष्णीषं॑
च॒ प्रय॑च्छति सयोनि॒त्वाय॑। ए॒क॒शतेन॑ दर्भ॒पुञ्जी॒लैः प॑वयति।
श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः। आ॒त्मैक॑शतः॥ ३६॥

यावा॑ने॒व पु॒रुषः॑। तस्मि॑न्वी॒र्यं दधा॑ति। दध्या॑शयति।
इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। उ॒दु॒म्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्ध्यै।

शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता
भवन्ति। आविदमेवैनङ्गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनङ्गार्हपत्येनावति। इन्द्र इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः।
मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्।
स दिवमलिखत्। सोऽर्यम्णः पन्था अभवत्। स आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स
आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति।
आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां
विश्यस्मिन्नाष्ट इत्याह। विशैवेन९ राष्ट्रेण समर्धयति।
महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं
ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
 शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मां
 प्रत्यश्च पात मां तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै
 शरव्याः। प्रतीचीं तिरश्च्यनूचीं। ताम्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो
 मां पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः
 पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
 विरोक इति त्रिष्टुभां बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यत्रिष्टुक्।
 इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥६॥

[६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
 अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति।
 अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह।
 तेज एवावरुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावरुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह।

अ॒न्नाद्य॑मे॒वावरु॑न्धे। उ॒दी॒ची॒मा ति॑ष्ठेत्या॒ह। प॒शूने॒वावरु॑न्धे।
 ऊ॒र्ध्वा॒माति॑ष्ठेत्या॒ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॒भिज॑यति।
 अ॒नू॒ज्जि॑हीते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥४२॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति। अ॒न्नं वै म॒रुतः॑। अ॒न्नमे॒वावरु॑न्धे।
 ए॒क॒विं॒श॒ति॒क॒पा॒लो भ॑वति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। योऽर॒ण्येऽनु॒वा॒क्यो
 ग॒णः। तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रा॒र॒ण्यान्प॒शून्परि॑
 गृ॒ह्णाति॑। तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रा॒र॒ण्याः प॒शवः॑ परि॑गृहीताः।
 पृथि॑र्वै॒न्यः। अ॒भ्य॑षिच्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्र॒न्नाभ॑वत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। ता॒न्य॑जुहोत्।
 तैर्वै स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति।
 बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं पू॒र्वेषा॑मुत्त॒मं भ॑वति। ऐ॒न्द्रमु॒त्तरे॑षां प्रथ॒मम्। ब्र॒ह्म
 चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। अथो ब्र॒ह्म॒न्ने॒व क्ष॒त्रं
 प्रति॑ष्ठापयति॥४४॥

ष॒ट्पु॒रस्ता॑दभिषे॒कस्य॑ जुहोति। ष॒डु॒परि॑ष्ठात्। द्वा॒द॒श
 संप॑द्यन्ते। द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒वत्स॒रः। सं॒वत्स॒रः ख॒लु वै

दै॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व पु॒रं म॒ध्यतो॑ व्य॒व॑स॒र्पति॑। तस्य॑ न
कु॒तश्च॑ नोपा॒व्या॒धो भ॑वति। भू॒ताना॑मवै॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै
मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते।
तस्मा॑द्राज॒सूये॑नेजा॒नो नाभि॑चरि॒तुवै॑। प्र॒त्यगे॑नमभिचा॒रः
स्तृ॑णुते॥ ४५॥

रुन्धे॒ सम॑ष्ट्या असिच्यत॒ स्थाप॑यति॒ जाय॑ते पञ्च॒ च॥ ७॥ [७]

सोम॑स्य॒ त्विषि॑रसि॒ तवे॑व मे॒ त्विषि॑र्भूया॒दिति॑
शा॒र्दूल॑च॒र्मोप॑स्तृणाति। यै॒व सोमे॑ त्विषिः॑। या शा॒र्दूले॑।
तामे॒वाव॑रुन्धे। मृ॒त्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑र्दूलः। अ॒मृत॑ः
हि॒र॑ण्यम्। अ॒मृत॑मसि॒ मृ॒त्योर्मा पा॒हीति॑ हि॒र॑ण्यमुपा॒स्यति॑।
अ॒मृत॑मे॒व मृ॒त्योर॒न्तर्ध॑त्ते। श॒तमा॑नं भवति॥ ४६॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।
दि॒द्योन्मा॑ पा॒हीत्यु॑परि॒ष्टादधि॑ नि॒दधा॑ति। उ॒भय॑त॒ एवा॑स्मै श॒र्म
दधा॑ति। अवै॑ष्टा द॒न्दशू॒का इति॑ क्ली॒बः सी॒सेन॑ वि॒ध्यति॑।
द॒न्दशू॒काने॒वाव॑यजते। तस्मा॑त्क्ली॒बन्द॑न्दशू॒का द॑ःशु॒काः।

निरस्तन्नमुचेः शिर इति लोहितायुसन्निरस्यति। पाप्मानमेव
नमुचिन्निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या
इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। दैवा धर्मसुवश्च ये। ते ते
वाचः सुवन्तान्ते तै प्राणः सुवन्तामित्याह।
प्राणानेवात्मनः पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा
तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्यैव स्यात्। दुश्कर्मा तु भवेत्।
सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया
पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वी
वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां ह्यत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अति दिवस्पाहीत्याह।

अत्य॒न्यान्पा॒हीति॒ वावै॑तदा॒ह। स॒माव॑वृ॒त्रन्न॒धरा॒गुदी॑ची॒रित्या॑ह।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रु॒वम॑कः। उ॒च्छे॒षणे॑न जुहोति। उ॒च्छे॒षण॑भा॒गो
वै रु॒द्रः। भा॒ग॒धेये॑नै॒व रु॒द्रन्नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्घ्रेत्या॒ग्नी॒द्धे जु॑होति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॒ दिक्। स्वा॒या॒मे॒व
दि॒शि रु॒द्रन्नि॒रव॑दयते। रु॒द्र य॑त्ते॒ क्रयी॒ पर॒न्नामे॑त्या॒ह। य॒द्वा
अ॒स्य॒ क्रयी॒ पर॒न्नाम॑। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तेनै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑म॒सीत्या॑ह।
य॒मादे॒वास्य॑ मृ॒त्युम॑व॒यज॑ते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्य इति॒ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हुयात्।
याङ्काम॑ये॒त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॑दिति॑। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्विषि॒न्द
औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्य॑न्दधाति।
आश्व॑त्थेन॒ वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टि॒न्दधा॑ति। नैय॑ग्रोधेन॒
ज॒न्यः। मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भ॒व॒त्याहुः॑ पु॒रुष॑ ओज॒सेत्या॑ह नि॒रव॑दयते यज॑ते ज॒न्यो द्वे च॑॥८॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
 मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह।
 ब्रह्मणैवैनं देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।
 प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा
 भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ संव्येष्टसारथी। षट् पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
 विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानुभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
 सोऽन्वारंभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारंभते। इन्द्रियं
 वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जैषमित्याह। मरुद्भिरेव प्रसूत उज्जयति। आप्तं
 मन इत्याह। यदेव मनसैर्प्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति।
 अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते।
 यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे

म॒न्युर्भू॒यादि॒ति॒ वारा॑ही उ॒पा॒नहा॒वुप॑ मु॒ञ्चते॑ । प॒शूनां॑ वा
 ए॒ष म॒न्युः । यद्व॑रा॒हः । तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते । अ॒भि
 वा इ॒य५ सु॑षुवा॒णङ्का॑मयते । तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः ।
 वारा॑ही उ॒पा॒नहा॒वुप॑मु॒ञ्चते॑ । अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते । इन्द्रि॒यस्य॑
 वी॒र्य॑स्याना॑त्यै ॥ ५६ ॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इत्या॒हाहि॑सायै । इय॑द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
 धे॒हीत्या॑ह । आ॒युरे॒वात्म॑न्धत्ते । ऊ॒र्गस्य॑ूर्जं मे धे॒हीत्या॑ह ।
 ऊ॒र्जमे॒वात्म॑न्धत्ते । यु॒ङ्क्षुःसि॒ वर्चो॑सि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह ।
 वर्च॑ ए॒वात्म॑न्धत्ते । ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उ॒प॑हरति । ए॒क॒धैव
 यज॑मान॒ आयु॑रूर्जं॒ वर्चो॑ दधाति । र॒थवि॑मो॒चनी॑यां जुहोति॒
 प्रति॑ष्ठित्यै ॥ ५७ ॥

त्रयोऽ॒श्वा भव॑न्ति । र॒थश्च॑तुर्थः । तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति । यदु॒भौ
 स॒हाव॑तिष्ठेताम् । स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम् । स॒ह सं॑ङ्ग॒हीत्रा
 र॒थवा॑ह॒ने र॒थमा॑दधाति । सु॒व॒र्गादि॒वैनं॑ लो॒काद॑न्तर्दधाति ।

हृ॒सः शु॒चिष॒दित्या॑दधाति। ब्रह्म॑णै॒वैन॑मुपाव॒हरति॑।
 ब्रह्म॑णाऽऽदधाति। अति॑च्छ॒न्दसाऽऽदधाति॑। अति॑च्छ॒न्दा वै
 सर्वा॑णि छ॒न्दाँ॑सि। सर्वे॑भिरे॒वैन॑च्छ॒न्दोभि॑रादधाति। वर्ष॑म्
 वा ए॒षा छ॒न्दसाम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॒ दधाति॑।
 वर्ष॑मै॒वैन॑ँ॒ समाना॑न॒ करोति॑॥५८॥

प॒द्यन्ते॒ दधा॑ति वी॒र्ये॑णेत्या॒हाना॑त्यै प्रति॑ष्ठित्यै ब्रह्म॑णाऽऽदधाति सप्त च॑॥९॥ [९]

मित्रो॑ऽसि वरु॑णोऽसीत्या॑ह। मैत्रं॑ वा अहः॑। वारु॑णी रात्रिः॑।
 अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वैन॑मुपाव॒हरति॑। मित्रो॑ऽसि वरु॑णोऽसीत्या॑ह।
 मैत्रो॑ वै दक्षि॑णः। वारु॑णः स॒व्यः। वैश्व॑दे॒व्यामि॑क्षा॒। स्वमे॒वैनौ
 भाग॑धेय॒मुपाव॑हरति। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैरित्या॑ह॥५९॥

वैश्व॑दे॒व्यो वै प्र॒जाः। ता ए॒वाद्याः॑ कुरुते। क्ष॒त्रस्य॒ नाभि॑रसि
 क्ष॒त्रस्य॒ योनि॑रसीत्य॒धीवा॒समास्तृ॑णाति स॒योनि॒त्वाय॑।
 स्यो॒नामा सी॑द सु॒षदा॒मा सी॑देत्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्।
 मा त्वा॑ हि॒ँसी॒न्मा मा॑ हि॒ँसी॒दित्या॑हाहि॒ँसायै॑।
 निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः प॒स्त्या॑स्वा सा॒म्राज्या॑य

सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
 इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
 राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
 सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
 सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
 व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि
 व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।
 सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवावरुन्धे।
 वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति।
 सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते
 एवावरुन्धे॥६२॥

नैनः सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य
 वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्म्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्म्यः।
 वज्रेणैवास्मा अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः।
 यदस्मा एते रध्यैयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति
 पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं
 करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनः
 श्रियंङ्मयति। सुश्लोकां (४) सुमङ्गलां (४) सत्यराजा (३)
 नित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। शौनः शेषमाख्यापयते।
 वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। परः शतं भवति। शतायुः
 पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य
 चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्नये
 स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
 अपान्नप्रे स्वाहोर्जो नप्रे स्वाहाऽग्नये गृहपतये स्वाहेति
 तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु
 प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमैवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवावरुन्धे करोति शतेन्द्रियंषट्
च॥१०॥ [१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रत्निनान्देवसुवामर्थतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवन्निकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याह दिशो व्यास्थापयत्युदङ्गरेत्य-
ब्रह्मा ३ न्व९ राज्ञुश्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
 तत्स॒ꣳसृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तत्स॒ꣳसृपा॑ꣳ सꣳसृत्त्वम्।
 अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॑मेऽह॒न्ननु॑ प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
 द्विती॑ये। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृती॑ये। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतु॒र्थे।
 बृह॑स्पति॒ना ब्र॒ह्मणा॑ पञ्च॑मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
 स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॑मे॥१॥

सोमै॑न॒ राज्ञा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
 य॒ज्ञेना॑ऽप्रोत्। यत्स॒ꣳसृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॑यमे॒व तद्वी॑र्यं
 यज॑मान॒ आप्रो॑ति। पूर्वा॑पूर्वा॒ वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॑यस्य
 वी॒र्य॑स्याव॑रुद्धौ। पुर॑स्ता॒दुप॑सदाꣳ सौ॒म्येन॑ प्रच॑रति। सोमो॑
 वै रे॑तो॒धाः। रेत॑ ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रेत॑ ए॒व
 हि॒तन्त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
 विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥१॥ [१]

जा॒मि वा ए॒तत्कुर्व॑न्ति। यत्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति॑। पु॒ण्ड॒रि॒स्रजां॑ प्रय॑च्छत्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॒र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी प्रावे॑शयन्।
तत्पु॒ण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पु॒ण्ड॒रि॒स्रजां॑ प्रय॑च्छति। सा॒क्षादे॒व
दी॑क्षात॒पसी अ॒वरु॑न्धे। द॒शभिर्व॑त्सत॒रैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशा॑क्षरा वि॒राट्॥ ३॥

अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑ रुन्धे। मुष्क॒रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॒त्वाय॑। द॒शपे॒यो भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्यावरु॑द्धौ।
श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति।
स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥ ४॥

प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ ददाति। प्र॒का॒शमे॒वेन॑ङ्गमयति।
स्रज॑मुद्गा॒त्रे। व्ये॑वास्मै॑ वासयति। रु॒क्मः हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उन्नयति। अ॒श्वं प्र॑स्तोतृप्रतिहृ॒तृभ्या॑म्।

प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणै। आयुरेवावरुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छुःसिनै। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यक
वाससी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्यैते। स्थूरि
यवाचितमच्छावाकाय। अन्त एव वरुणमव यजते॥६॥

अनङ्वाहमग्नीधे। वह्निर्वा अङ्वान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निनैव
वह्नि यज्ञस्यावरुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं
पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयन्तृतीयम्।
सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं
ब्रह्मसामं भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो
गृह्णाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं
ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति।
वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं
वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥२॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु
 व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति
 तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव
 प्रति तिष्ठति। हविषो हविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति।
 यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा
 समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हाङ्गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया
 प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
 उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
 विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।
 विद्धे मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
 संयन्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यः
 सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तेऽश्विन्यां पूष्णे

पुरोडाशन्द्वादशकपालं निर्वपन्। ततो वै ते वाचः
सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशन्द्वादशकपालन्निर्वपति।
अनृतेनैव भ्रातृव्यानभिभूय। वाचः सत्यमवारुन्धे।
सरस्वते सत्यवाचे चरुम्। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि
गृणाति। सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशन्द्वादशकपालं
प्रसूत्यै। दूतान्प्रहिणोति। आविदं एता भवन्ति।
आविदमेवैनङ्गमयन्ति। अथो दूतेभ्य एव न छिद्यते।
तिसृधन्व९ शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥३॥ [३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपञ्चालाः
प्राश्नो यान्ति। सौम्यश्चरुम्। तस्माद्वसन्तव्यवसायादयन्ति।
सवित्रन्द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवाना९ सवित्रा
विरुन्धते। बारुहस्पत्यश्चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा
यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरन्द्वादशकपालम्। तस्माञ्जघन्ये
 नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतश्चरुन्निर्वपति।
 तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति।
 मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन
 पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्तु
 इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरञ्जीविष्यतीति।
 षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।
 दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषान्दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
 संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमुष्ठाकपालन्दधते युनक्त्येकं च॥४॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
 स यत्प्रथमन्निरष्टीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्।
 तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कशम्। यन्नस्तः। स सिंहः।
 यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसैन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यत्सौत्राम्णी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनं
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यंते।
तिस्रः सꣳसृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति
यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि
सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं

पुनन्ति। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रेणेति॑ नैतया॑ पुनीयात्। व्यृद्धा॒
ह्येषा॑। अ॒तिप॒वितस्यै॑तया॑ पुनीयात्। कु॒विद॒ङ्गेत्य॑निरुक्तया॑
प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒निरु॑क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। ए॒कंय॒र्चा गृ॑ह्णाति।
ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। आ॒श्विन॒न्धूम॑माल॑भते।
अ॒श्विनो॑ वै दे॒वानां॑ भिष॒जौ। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैनं॑ भिष॒ज्यति॑।
ऐ॒न्द्रमृ॑ष॒भ२ सै॑न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥५॥ [५]

यत्रि॒षु यू॒पै॑ष्वा॒लभे॑त। ब॒हि॒र्धाऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑
दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै॑ जनयेत्। ए॒क॒यूप॑ आल॑भते।
ए॒क॒धैवास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॑ भ्रातृ॑व्यञ्जनयति।
नैतेषां॑ पशूनां पु॒रोडा॑शा भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒व२
सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒वत्यै॑ याज्यानुवा॒क्ये भ॑वतः। सर्वा॑
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परि॑क्रीणीयादुच्छे॑षणस्य पा॒तारम्। ब्राह्म॒णो
 ह्याहु॑त्या उ॒च्छे॑षणस्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्म॒णन्न वि॒न्देत्।
 वल्मी॒कव॒पायाम॑व नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै
 सौ॒त्राम॒ण्यै व्यृद्धम्। तद॑स्यै समृद्धम्। नाना॒देव॒त्याः प॒शव॑श्च
 पु॒रोडा॒शाश्च भवन्ति॑ समृद्धौ। ऐन्द्रः प॑शूनामुत्त॒मो भ॑वति।
 ऐन्द्रः पु॑रोडा॒शानां प्रथ॑मः॥२२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ सु॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनूया॒जाना॑
 पु॒रोडा॒शैः प्रच॑रति। प॒शवो॒ वै पु॑रोडा॒शाः। प॒शूने॒वाव॑
 रुन्धे। ऐन्द्रमेका॑दशकपालं निर्व॑पति। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे।
 सा॒वि॒त्र॒न्द्वाद॑शकपालं प्रसू॑त्यै। वा॒रु॒ण॒न्द॒श॒कपा॒लम्। अ॒न्त॒त
 ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यजते। वड॑बा दक्षि॒णा॥२३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ः सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑तरम्। उ॒त सोम॑ उ॒त सुरा॑।
 यत्सौ॒त्राम॒णी समृद्धौ॑। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॒शुश्च॑तुर्थम॒तिप॑वि॒तस्या॑
 ल॑भते। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒व य॒ज्ञस्य॑
 व्यृद्ध॑मपि॑ वपति। पु॒रोडा॒शवा॑ने॒ष प॒शुर्भ॑वति। न ह्ये॒तस्य॑

ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायां
समवर्नयति॥ २४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। यत्रैव
शतातृष्णान्धारयति॥ २५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
यः सोमोऽति पवते। पितृणां यज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते।
यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे।
तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव
प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता
ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै
भेषजं करोति॥ २६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवर्नयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ ६॥ [६]

अ॒ग्नि॒ष्टो॒मम॒ग्र आ॒ह॑रति। य॒ज्ञ॒मु॒खं वा अ॒ग्नि॒ष्टो॒मः।
 य॒ज्ञ॒मु॒खमे॒वार॒भ्यं स॒वमा॑ क्र॒मते॑। अथै॒षोऽभि॑षेचनीयंश्चतुस्त्रिंश॒ः
 भव॑ति। त्रयंस्त्रिंश॒द्वै दे॒वताः॑। ता ए॒वाप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतुस्त्रिंश॒ः
 तमे॒वाप्रो॑ति। स॒ंश॒र ए॒ष स्तो॒मा॑ना॒मय॑थापूर्वम्। यद्विष॑माः
 स्तो॒माः॑॥ २७ ॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्यप॑व॒मानाः। अ॒न्तः श्ले॒षण॑न्त्वा
 अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॑व॒मानाः। तेना॒ऽसं॑श॒रः। तेन॑
 यथापूर्वम्। आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टो॒मेन॒ध्रोति॑। आ॒त्मना॒ पु॒ण्यो
 भव॑ति। प्र॒जा वा उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो
 भव॑त्यनु सन्त॑त्यै॥ २८ ॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥ ७ ॥

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भ॑वति। वा॒ग्वै वा॒युः।
 वा॒च ए॒वैषो॑ऽभि॒षेकः॑। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑ं सू॒यते॑। सर्वा॑
 ए॒नं प्र॒जा राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श्च क्षिप॒ इत्या॑ह।
 आ॒दि॒त्या वै प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते॑। यन्ति॒ वा ए॒ते

यज्ञमुखात्। ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अंग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्।
आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सुवादेति। नैनः सुव उपनमति।
यः सामभ्य एति। पापीयान्तसुषुवाणो भवति। एतानि खलु
वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सुवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके
च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो
भवति। एकविंशः कैशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो
दशपेयः॥३२॥

विद्वा ऐकविंशः। राष्ट्रं संतदशः। विशं एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्य
 तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते।
 यद्वा ऐनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। तत्सुवर्गलोकमभ्या
 रोहति। यदिमल्लोकं प्रत्यवरोहेत्। अतिजनं वेयात्।
 उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इममेव
 तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रति
 तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥

अक्रन्नाजुन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥८॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
 आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
 अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यन्निरघ्नन्। तत्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्घाता
 शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
 आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्। आयुष्या
 एवैनमभ्यति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्। तेजस्या
 एवैनमभ्यति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या

एवैनमभ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥९॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि। तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति। अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति। व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रतितिष्ठति। अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु। ये एव संमानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा

ए॒षाऽही॒न॒स्याह॑र्भज॒ते। सा॒ह॒स्यं वा॒ स॒र्व॒न॒म्। अथै॒व ज॒ग॒ती
कृ॒ता। अथ॑ प॒श॒व्यः। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॑रा॒त्रः। य ए॒वं
वि॒द्वान्द्वि॑रा॒त्रेण॒ यज॑ते। व्ये॒वास्मा॑ उ॒च्छ॒ति। अथो॒ तम॑ ए॒वाप॑
ह॒ते। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑म॒न्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑स्वे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥१०॥■[१०] वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य
यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒ष्ठिर्ज॑र्ध॒र्मधु॑गासीत्।
स॒र्जीषे॑णाजीवत्। तेऽब्रु॑वन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। येऽस्या॑
ओष॑धी॒र्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः
पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ अ॒ग॒ध्वा रु॒प्यन्त्यै॑त्। तेऽब्रु॑वन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।
व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। कि॒न्वा
भा॑ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॑स्त्वि॒त्यब्रु॑वन्। तेभ्य॑
ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॑ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त
ओष॑धी॒रस्व॑दयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दन्नो॑ ह॒व्यं
प्रदा॑प॒येति॑। सोऽब्र॑वी॒द्वरं॑ वृ॒णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तन्न॑ दो॒हन्।

आसङ्गं मात्रा सह चरणीति। तस्माद्वत्सञ्जातन्दश
रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्गं मात्रा सह चरति। वारिवृतुं
ह्यस्य। तस्माद्वत्सः सः सृष्टयः रुद्रो घातुकः। अति हि
सन्धान्धयति॥३॥

अलिम्पन्वेद घातुक एकं च॥१॥ [१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त।
तमभाग उपास्त। सौऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्।
तमवरुरुत्समानोऽन्वैत्। तमवरुधुन्नाशक्रोत्। स
तपोऽतप्यत। सौऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति।
स रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्धृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताअ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट।
तस्माद्रराटे केशा न सन्ति। तद्ग्नौ प्रागृह्णात्।
तद्विचिकित्सत्। जुह्वानी ३ मा हौषा ३ मिति।
तद्विचिकित्सायै जन्म। य एवं विद्वान् विचिकित्सति॥५॥
वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुह्वीति। सौऽब्रवीत्।

कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति।
तत्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुहति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्।
स गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत।
पञ्चममजुहोत्। सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति।
सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदः
हूयाता इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत।
यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा
हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथन्नौ

होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहुवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्।
तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र
जायन्ते। अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते
सूर्येऽग्निहोत्रं जुह्वति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव
तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे
वसतः। यस्तयोर्न्यं राधयत्यन्यन्न। उभौ वाव स

तावृच्छतीति। अग्निं वावादित्यः सायं प्र विंशति।
 तस्मादग्निर्दूरान्नक्तन्ददृशे। उभे हि तेजसी सं पद्येते॥१२॥
 उद्यन्तं वावादित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम
 एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय
 वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत।
 देवताभ्यः समदन्दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
 स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः
 स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदन्दधाति। अग्निर्ज्योतिरित्याह
 अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै प्र
 जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
 दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां
 प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
 यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्रुताय

शून्यायावसथायाहार्यः हरन्ति। तादृगेव तत्। काह
ततस्तद्वतीत्याहुः। यत्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति।
तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव संप्रति। अथो यथा
प्रार्थमौषसं परिवेवैष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्ट विचिकित्सन्ति जुह्वत्यजामंसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति संपद्येते हूयते स्थापयति
संप्रति द्वे च॥२॥

[२]

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नीं स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधिश्चयेत्।
रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमायुका स्यात्। उदीचोऽङ्गारान्निरूह
श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति। तथा
पत्न्यप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहुः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्।
प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न
प्रतिषिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्।
अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः।

प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतन्देवलोकम्। यच्छृतं
हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनद्वारयति।
अथो देवत्रैवैनद्वमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षसामपंहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वायं। यत्प्राचीनमुद्वासयेत्।
यजमानं शुचाऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्।
यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै
देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनूद्वासयति
शान्त्यै। वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव
तत्स्तृणाति। चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्नेवावरुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्या
राद्धाः। अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वायं।
अनूच्येवास्यं प्रजाऽर्धुका भवति। संमृशति व्यावृत्त्यै।
नाहोष्यन्नुप सादयेत्। यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा

उपनिधाय॥ २१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत।
यदेव गार्हपत्येऽधि श्रयति। तेन गार्हपत्यं
प्रीणाति। अग्निरबिभेत्। आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति।
स एतां समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा
अग्नावाहुतयोऽध्रियन्त॥ २२॥

यदेनं समयच्छत्। तत्समिधः समित्त्वम्। समिधमा
दधाति। समेवैनं यच्छति। आहुतीनामृत्यै। अथो
अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय द्वे
आहुती जुहोति। अथ कस्यां समिधिं द्वितीयामाहुतिं
जुहोतीति॥ २३॥

यद्वे समिधावा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकां
समिधमाधाय। यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव
समिध्वी आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति।
आदीप्तायां जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो

यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवेष्टि। तादृगेव तत्।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो
द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिं ष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायधियन्तेति तच्चत्वारि च॥३॥ [३]

उत्तरावर्तीं देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो
देवा अभवन्। पराऽसुराः। यङ्कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति।
कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा
उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यङ्कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति।
भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरङ्कनीयो जुहुयात्। एषा वा
अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्।
यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं
प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै
स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा

अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि
जुहुयात्॥ २७ ॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वामाहुतिं जुहोति।
यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवाप्त्वाऽति
क्रामति। अवाचीनः सायमुपमार्ष्टि। रेतं एव तदधाति।
ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
चतुरुन्नयति॥ २८ ॥

द्विर्जुहोति। अथ क्व द्वे आहुती भवतु इति। अग्नौ वैश्वानर
इति ब्रूयात्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः
प्राश्नाति। अग्नावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति॥ २९ ॥

षट्पंचान्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति
ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्।
तत्प्राजापत्यम्॥ ३० ॥

यन्नि॒मार्ष्टि॑ । तदोष॑धीनाम् । यद्वि॒तीयम्॑ । तत्पि॑तृणाम् ।
यत्प्रा॑श्नाति । तद्ग॒र्भाणाम् । तस्माद्ग॒र्भा अन॑श्नन्तो वर्धन्ते ।
यदा॒चाम॑ति । तन्म॑नुष्याणाम् । उद॑ङ्घ्र्या॒वृत्याचा॑मति ॥ ३१ ॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑ । निर्णे॑नेक्ति शु॒द्धौ । निष्ट॑पति स्व॒गाकृत्यै॑ ।
उद्वि॑शति । स॒प्त॒र॒षी॒ने॒व प्री॑णाति । द॒क्षि॒णा प॒र्याव॑र्तते ।
स्वमे॒व वी॒र्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तते । तस्माद्दक्षि॒णोऽर्ध॑ आ॒त्मनो॑
वी॒र्याव॑त्तरः । अथो॑ आ॒दित्य॑स्यै॒वावृ॑त॒मनु॑ प॒र्याव॑र्तते । हु॒त्वोप॑
समि॑न्धे ॥ ३२ ॥

ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्य॑ समि॑द्धौ । न ब॒र्हिर॑नु॒ प्र ह॑रेत् । असं॑स्थितो
वा ए॒ष य॒ज्ञः । यद॑ग्नि॒होत्र॑म् । यद॑नु॒ प्रह॑रेत् । य॒ज्ञं वि॑च्छि॒न्द्यात् ।
तस्मा॒न्नानु॑ प्र॒हृत्य॑म् । य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै । अ॒पो नि न॑यति ।
अ॒व॒भृथ॑स्यै॒व रू॒पम॑कः ॥ ३३ ॥

अ॒भ॒व॒न्भव॑ति जुहु॒यात्र॑यति मा॒ष्टि द्विः प्रा॑श्नाति प्राजाप॒त्यमा॑चा॒मती॑न्धेऽकः ॥ ४ ॥

ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति । अ॒ग्नि॒होत्र॑प्रा॒यणा॑ य॒ज्ञाः । किंप्रा॑यणमग्नि॒होत्र॑
व॒त्सो वा अ॑ग्नि॒होत्र॑स्य॒ प्राय॑णम् । अ॒ग्नि॒होत्रं॑ य॒ज्ञाना॑म् ।

तस्यं पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। द्यौरहविर्धानम्।
दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो बर्हिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः।
यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः।
तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यन्दत्तं भवति। यत्सायं
जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा
दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्।
त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव संमवदायाजुहवुः। तस्मादाहुः।
अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं
जुहोति। रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः
पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य

ए॒वं वेद॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते॥३७॥

इ॒मामे॒व पूर्॒वया॑ दु॒हे। अ॒मूमु॑त्त॒रया॑। अ॒धि॒श्रित्यो॑त्त॒रमा॑
न॒यति॑। यो॒ना॒वे॒व तद्रे॑तः॒ सि॒ञ्चति॑ प्र॒जन॑ने। आ॒ज्ये॑न
जुहु॒यात्तेज॑स्कामस्य। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेज॒स्व्ये॑व
भ॒वति॑। पय॑सा प॒शुका॑मस्य। ए॒तद्वै प॑शूनां॒ रूप॑म्।
रू॒पेणै॒वास्मै॑ प॒शून॑व॒रुन्धे॥३८॥

प॒शुमा॑ने॒व भ॑वति। द॒ध्नेन्द्रि॑यका॑मस्य। इन्द्रि॒यं वै दधि॑।
इन्द्रि॒याव्ये॑व भ॒वति॑। य॒वा॒ग्वा॑ ग्राम॑कामस्यौष॒धा वै
म॑नु॒ष्याः। भा॒ग॒धेये॑नै॒वास्मै॑ सजा॒तान॑व॒ रुन्धे॑। ग्रा॒म्ये॑व
भ॒वति॑। अय॑ज्ञो॒ वा ए॒षः। योऽसा॒मा॥३९॥

च॒तु॒रुन्न॑यति। च॒तुर॑क्षरं॒ रथ॑न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।
उ॒प॒री॒व हर॑ति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वाम॑दे॒व्यम्। वा॒म॒दे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।
द्वि॒र्जु॒होति॑। द्वा॒क्षरं॑ बृ॒हत्। बृ॒ह॒त ए॒ष वर्णः॑। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व
तत्साम॑न्वत्करोति॥४०॥

यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वेद॑। उपै॒नमु॒प॒सदो॑ नमन्ति।
 वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्तारम्॑। उ॒न्नीयोप॑ सादयति। पृ॒थि॒वीमे॒व
 प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नुप॑सादयति। अ॒न्तरि॑क्षमे॒व प्री॑णाति।
 हु॒त्वोप॑ सादयति। दि॒वमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा
 अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदः॑ ॥ ४१ ॥

य ए॒वं वेद॑। उपै॒नमु॒प॒सदो॑ नमन्ति। वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्तारम्॑।
 यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॑वित॒ः हो॒ता॑रं
 ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेद॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। प्रा॒णो वा
 अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितम्। अ॒पानः॑ प्र॒त्याश्रा॑वितम्। मनो॒
 हो॒ता॑। चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः॑ ॥ ४२ ॥

य ए॒वं वेद॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। सा॒यं या॒वान्श्च॒ वै
 दे॒वाः प्रा॑त॒र्यावा॑णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न
 त॒र्पये॑त्। प्र॒जया॑ऽस्य प॒शुभि॑र्वि ति॒ष्ठेरन्। यत्त॒र्पये॑त्। तृ॒प्ता
 ए॒नं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्त॒र्पये॒युः। स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं या॒व॑भि॒रिति॑
 सा॒यं संमृ॑शति। स॒जूर्दे॒वैः प्रा॑त॒र्याव॑भि॒रिति॑ प्रा॒तः। ये चै॒व

दे॒वाः सा॒यं या॒वानो॒ ये च॑ प्रा॒तर्या॒वाणः॥४३॥

ताने॒वोभया॑ऽस्तर्पयति। त ए॒नन्तृ॒प्ताः प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्तर्पयन्ति।
अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒हौप॑वेशिः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ꣳ सा॒यंप्रा॑त॒र्वज्रं॑
भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र ह॑रामि। तस्मा॒न्मत्पा॑पीयाꣳसो भ्रातृ॑व्या
इति॑। च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। द्वि॒र्जु॒होति॑। स॒मित्स॑प्तमी। स॒प्तप॑दा
श॒क्क॑री। शा॒क्क॑रो वज्रः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व तत्सा॒यंप्रा॑त॒र्वज्रं॑
यज॑मानो भ्रातृ॑व्याय प्र ह॑रति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य
भ्रातृ॑व्यो भवति॥४४॥

ब॒रु॒हिः प्रा॒तर॒हुता॑द्याय जायते रुन्धेऽस्मा करोत्ये॒ता वा अ॑ग्निहोत्रस्यो॒पस॑दो वष॒ट्कार॑श्च प्रा॒तर्या॒वाणो
वज्र॑स्त्रीणि च॥५॥

[५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यता॒त्मन्व॑न्मे जा॒येते॑ति। सोऽजु॑होत्।
तस्मा॑त्मन्वदजायत। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्यः। तेऽब्रु॑वन्।
प्र॒जाप॑तिर॒हौषी॑दा॒त्मन्व॑न्मे जा॒येते॑ति। तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि।
जा॒य॑तान्न आ॒त्मन्व॑दिति॒ तेऽजु॑हवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै
वा॒युः॥४५॥

चक्षु॑ष आदि॒त्यः। तेषा॑ꣳ हु॒ताद॑जायत् गौरे॒व। तस्यै

पयसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
 प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
 नौ जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
 प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
 प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेर्हुतादजनीति।
 तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
 वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
 अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
 यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्वान्। तेन त्वां
 प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्वान्
 वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव
 देवतानां प्रथममसृजत। सौऽन्यदालम्ब्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सौऽमुमादित्यमात्म

निरमिमीत। त९ हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स
मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद।
तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्वहन्न जुहति।
हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥६॥

रौद्रङ्गविं। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनन्दुह्यमानम्।
सौम्यन्दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः।
पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्र९ शरः।
धातुरुद्वासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्।
द्यावापृथिव्यः३ ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः
पूर्वाऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्र९ हुतम्॥५०॥

उद्वासित९ सप्त च॥७॥

दक्षिणत उपं सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा
वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य
दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वा दुह्याज्येष्ठस्य
ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा गतश्रीः स्यात्। अपरौ दुह्यात्कनिष्ठस्य

कानिष्ठिनेयस्य। यो वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। वायव्यं वा
एतदुपसृष्टम्। आश्विनन्दुह्यमानम्। मैत्रन्दुग्धम्। अर्यम्ण
उद्धास्यमानम्। त्वाष्ट्रमुन्नीयमानम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्।
सवितुः प्रक्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्॥५२॥

ऐन्द्राग्रमुप सादितम्। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यो जुहोति।
योऽग्निहोत्रं जुहोति। यथा खलु वै धेनुन्तीर्थे तर्पयति।
एवमग्निहोत्री यजमानन्तर्पयति। तृप्यति प्रजया पशुभिः। प्र
सुवर्गं लोकं जानाति। पश्यति पुत्रम्। पश्यति पौत्रम्। प्र
प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति।
य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥८॥

[८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमजुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरजुहोत्। स ऋचाऽजुहोत्।
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावाध्रुताम्।
 तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे
 एवर्धी अवरुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं
 जुहोति। रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः! सूर्यः
 स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
 हितन्न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्।
 उन्नीय प्राडुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा
 ताम्येत्। अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः।
 तमेवोपासरत्। स एवैनन्तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति
 यजमानः॥५६॥

तूष्णीञ्जायते यजमानः॥९॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
 जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
 धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।

रु॒द्रेष्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति। प्र॒थ॒ममि॒ध्मम॒र्चिरा ल॑भते।
आ॒दि॒त्यास्त॒र्ह्यग्निः॑ ॥ ५७ ॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आ॒दि॒त्येष्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५
हु॒तं भ॑वति। सर्व॑ ए॒व सर्व॑श इ॒ध्म आदी॑प्तो भवति। विश्वे॑
दे॒वास्त॒र्ह्यग्निः॑। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वे॑ष्वे॒वास्या॑
दे॒वेष्वग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति। नि॒त॒राम॒र्चिरु॒पावै॑ति लोहि॒नीके॑व
भवति। इन्द्र॑स्त॒र्ह्यग्निः॑। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र॑
ए॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति ॥ ५८ ॥

अङ्गा॑रा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गा॑रेभ्योऽर्चि॑रुदेति। प्र॒जाप॑तिस्त॒र्ह्यग्निः॑
तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्र॒जाप॑तावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५
हु॒तं भ॑वति। शरोऽङ्गा॑रा अ॒ध्यू॑हन्ते। ब्रह्म॑ त॒र्ह्यग्निः॑। तस्मिन्
यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्म॑न्ने॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति।
वसु॑षु रु॒द्रेष्वदि॒त्येषु॑ विश्वे॑षु दे॒वेषु॑। इन्द्रे॑ प्र॒जाप॑तौ ब्रह्म॑न्।
अप॑रिव॒र्गमे॒वास्या॑तासु॑ दे॒वता॑सु हु॒तं भ॑वति। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं जुह॑ति। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ ॥ ५९ ॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्रं एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्निर्हितः प्रथमं सर्वं एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ ॥)॥१०॥ [१०]

ऋतन्त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति।
सत्यन्त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्।
असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं
परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे
भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न
पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य उचैनदेवं
वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥११॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावतीं ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः
प्रजापतिरकामयतात्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतन्त्वा सत्येनैकादश॥११॥
अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्नेव यन्निर्माष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतस्त्रिष्टिः॥६०॥
अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतन्दशहोतारमपश्यत्
तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स
दशहोतारं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै
दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।

ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानाम्भृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य। ब्राह्मणन्दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमङ्गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशङ्गतम्।
प्रकाशं प्रजानाङ्गमयति। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नित्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा।
उपद्रष्टुमत्येवैनं यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः।
यस्यान्ते व्याचष्ट इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं
तत्रोपनमति। तदेवाव रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
धत्ते। तेनैवोद्भूत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।
हविर्निर्वप्स्यन्दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।

सामिधेनीरनुवक्ष्यन्दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
तनुते॥६॥

अभिचरन्दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।
नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य
स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत
इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

दशहोता सृष्ट्वा ऋच्छेद्वाचंष्टे रुम्य एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥१॥

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स
एतश्चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्।
तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालभमानः।
चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव

सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। द॒र्श॒पू॒र्ण॒मा॒सयोः॑ सृष्टयो॒र्धृत्यै॑। सोऽकामयत
चा॒तु॒र्मा॒स्यानि॑ सृजे॒येति॑। स ए॒तं प॒ञ्च॒हो॒तार॑मपश्यत्।
तं म॒न॒साऽनु॒द्रु॒त्याह॒व॒नीये॑ऽजुहोत्। ततो॒ वै स
चा॒तु॒र्मा॒स्यान्य॑सृजत। तान्य॑स्मात्सृष्टान्यपा॑क्रामन्। तानि॒
ग्रहे॑णागृह्णात्। तद्ग्रह॑स्य ग्रह॒त्वम्। चा॒तु॒र्मा॒स्यान्या॒ल॒भ॒मानः॑॥९॥

पञ्च॒हो॒तारं॑ म॒न॒साऽनु॒द्रु॒त्याह॒व॒नीये॑ जुहुयात्। चा॒तु॒र्मा॒स्यान्ये॒व
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चा॒तु॒र्मा॒स्यानां॑
सृष्टाना॒न्धृत्यै॑। सोऽकामयत प॒शु॒ब॒न्धः॑ सृजे॒येति॑। स
ए॒तं षड्भो॑तारमपश्यत्। तं म॒न॒साऽनु॒द्रु॒त्याह॒व॒नीये॑ऽजुहोत्।
ततो॒ वै स प॑शु॒ब॒न्धम॑सृजत। सो॒स्मात्सृष्टो॑ऽपा॑क्रामत्।
तद्ग्रहे॑णागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रह॑स्य ग्रह॒त्वम्। प॒शु॒ब॒न्धेन॑ य॒क्ष्यमा॑णः। षड्भो॑तारं
म॒न॒साऽनु॒द्रु॒त्याह॒व॒नीये॑ जुहुयात्। प॒शु॒ब॒न्धमे॒व सृष्ट्वाऽऽरभ्य
प्र तनुते। ग्रहो भवति। प॒शु॒ब॒न्धस्य॑ सृष्टस्य॒ धृत्यै॑।

सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपक्रामत्। तद्ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये
जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो
भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो
न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्संभाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्संभारा भवन्ति।
यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा
आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयंज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यर्द्ध॥२॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स
त्रिवृतं स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत
उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षन्देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यङ्कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यङ्कामयेत्
पारपीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पारपीयानेव
भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं
वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स
इन्द्रमपि नासृजत। तन्देवा अब्रुवन्। इन्द्रन्नो जनयेति।
सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मांस्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं
जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्।
जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति।
ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाल्लोकानित्यब्रुवन्। तं
वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजयेतेति।
स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव
भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण
जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरश्च हि देवा
एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे
लोकैः स्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं
इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा
प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं
लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा
प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता।

संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्ग
लोकमैति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्ध्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियात्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः
सु सद्ध्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति।
वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य
एवं वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः।
असावादित्य एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः।
एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य एवमेतः श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव
तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवृष्यद्वं॥३॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति। स एतन्दशहोतारमपश्यत्।
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य
चित्तिः स्रुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव
वागासीत्। एतावान् यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत।
सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सामो हविरासीत्। स
चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रन्दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स
द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स
तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।
स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
व्याहतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा
व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।
स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै
हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स
प्रत्यङ्मुखाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।

स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राड्बाधत।
 स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव
 सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्णं आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णं
 हिरण्यं भार्यम्। सुवर्णं एव भवति। ऐनं प्रियङ्गच्छति
 नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं
 लोकमेतत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
 त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमेन यजते।
 सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो
 भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठति। एकविंशेन
 रुचमधत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
 निरूह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
 प्रजात्यै॥ २७॥

अनन्दब्रुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥४॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामह्वीनात्। तेऽब्रुवन्। व्यावृत्य
प्रति गृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्वेष्यतीति। ते
व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा नाह्वीनात्। य
एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनन्दक्षिणा
ह्वीनाति॥२८॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनन्देवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनन्देवतया प्रति
गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनान्देवतया
प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्वमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनन्देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनन्देवतया प्रति
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनन्देवतया
प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान इत्याह। इयं

वा उ॒त्ता॒न आ॒ङ्गी॒र॒सः॥३०॥

अ॒न॒यै॒वैन॒त्प्रति॑ गृ॒ह्णा॒ति। वै॒श्वान॒र्य॒र्चा रथं॑ प्रति॑ गृ॒ह्णा॒ति।
वै॒श्वान॒रो वै दे॒वत॑या रथः॑। स्व॒यै॒वैन॑ दे॒वत॑या प्रति॑ गृ॒ह्णा॒ति।
तेना॑मृ॒त॒त्वम॑श्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वात्म॑न्ध॒त्ते। वयो॑ दा॒त्र
इत्या॑ह। वयं ए॒वैन॑ कृ॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। मयो॒
मह्य॑मस्तु प्रति॒ग्रही॒त्र इत्या॑ह॥३१॥

यद्वै शि॒वम्। तन्म॑यः। आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ प॒री॒त्तिः। क इ॒दङ्क॒स्मा
अदा॑दित्या॑ह। प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये ददाति। कामः
कामा॑येत्या॑ह। कामे॑न हि ददाति। कामे॑न प्रतिगृ॒ह्णा॒ति।
कामो॑ दा॒ता कामः॑ प्रति॒ग्रही॒तेत्या॑ह॥३२॥

कामो॑ हि दा॒ता। कामः॑ प्रति॒ग्रही॒ता। कामः॑
समु॒द्रमा॑वि॒शेत्या॑ह। स॒मु॒द्र इ॒व हि कामः॑। ने॒व
हि काम॑स्यान्तोऽस्ति। न स॒मु॒द्रस्य॑। कामे॑न त्वा॒
प्रति॑गृ॒ह्णामी॒त्या॑ह। येन॑ कामे॑न प्रतिगृ॒ह्णा॒ति। स
ए॒वैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति। कामे॑तत्त ए॒षा

तै काम दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानोऽमुष्मिल्लोके
दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एवं विद्वान्दक्षिणां
प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति गृह्णाति॥३३॥

द्विनात्यश्वमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याहु दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥५॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञिया
ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तङ्गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते।
तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव
लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै
पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा
प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। देवा वै
सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुरहोतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। एतत्खलु वै

दे॒वानां॑ पर॒मङ्गु॒ह्यं ब्र॒ह्म। यच्चतु॑र्होतारः। द॒शमेऽह॑ः
 श्र॒तुर्होतृ॑न्याच॑ष्टे। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ङ्ग॒त्वा। पर॒मन्दे॒वानाङ्गु॑ह्यं
 ब्र॒ह्माव॑ रुन्धे। तदे॒व प्र॑का॒शं ग॑मयति॥ ३६॥

तदे॒नं प्र॑का॒शङ्ग॒तम्। प्र॒का॒शं प्र॒जानां॑ङ्गमयति। वाचं॑ यच्छति।
 य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। य॒ज॒मान॑दे॒वत्यं॑ वा अहः॑। भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्या॑
 रा॒त्रिः। अ॒ह्ना रा॒त्रिन्ध्या॑येत्। भ्रा॒तृव्यस्यै॒व तल्लो॑कं वृ॒द्धे।
 यद्वि॒वा वाचं॑ वि॒सृजे॑त्। अ॒हर्भ्रा॑तृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। यन्न॒क्तं
 वि॒सृजे॑त्। रा॒त्रिं भ्रा॑तृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। अ॒धिवृ॑क्ष॒सूर्ये॑
 वाचं॑ वि॒सृज॑ति। ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमुच्छि॑षति।
 याव॑दादित्यो॑ऽस्तमेति॥ ३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शि॒षेत्पञ्च॑ च॥६॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टाः स॒मंश्लि॑ष्यन्। ता
 रू॒पेणा॑नु॒प्रावि॑शत्। तस्मा॑दाहुः। रू॒पं वै प्र॒जाप॑तिरिति। ता
 नाम्ना॑ऽनु॒ प्रावि॑शत्। तस्मा॑दाहुः। ना॒म॒ वै प्र॒जाप॑तिरिति।
 तस्मा॑द॒प्यामि॑त्रौ स॒ङ्गत्य॑। नाम्ना॒ चेद्ध॑र्येते॥ ३८॥

मि॒त्रमे॒व भ॑वतः। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वासुरा॑नंसृजत। स इन्द्र॒मपि॑
नासृ॑जत। तन्दे॒वा अ॑ब्रुवन्। इन्द्र॒न्नो ज॑नयेति। स
आ॒त्मन्निन्द्र॑मपश्यत्। तम॑ंसृजत। तन्नि॒ष्टुर्वी॒र्यं भू॒त्वाऽनु॑
प्रावि॑शत्। तस्य॒ वज्रः॑ पञ्चद॒शो ह॑स्त॒ आप॑द्यत।
तेनो॒दय्या॑सुरा॒नभ्य॑भवत्॥ ३९॥

य ए॒वं वेद॑। अ॒भि भ्रा॑तृ॒व्यान्भव॑ति। ते दे॒वा असुरै॑र्विजित्य।
सुव॒र्गं लो॒कमा॑यन्। तेऽमुष्मि॑ल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन्। तेऽब्रु॑वन्।
अ॒मुतः॑ प्र॒दानं॒ वा उप॑जिजीविमेति। ते स॒प्तहो॑तारं
य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म्। आ॒ङ्गीर॒सं प्रा॑हिण्वन्। ए॒तेना॒मुत्र॑
क॒ल्प॒येति॑॥ ४०॥

तस्य॒ वा इ॒यङ्कृ॑तिः। यदि॒दङ्किं॑ च। य ए॒वं वेद॑। क॒ल्प॑तेऽस्मै।
स वा अ॒यं म॑नु॒ष्येषु॑ य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मुत्र॑ स॒द्ध्यो दे॒वेभ्यो॑
ह॒व्यं व॑हति। य ए॒वं वेद॑। उपै॑नं य॒ज्ञो न॑मति। सोऽम॑न्यत।
अ॒भि वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद॑मुं लो॒कङ्क॑मिष्यन्त॒ इति॑।
स वाच॑स्पते॒ हृदि॑ति॒ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्।

तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकत्राभि कामयन्ते। पुत्रो हि हृदयम्॥४१॥

हृयंते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥७॥ [७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमन्वत। ते वि पाप्मना भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। य एवं विद्वाश्चतुर्होतृभिर्यज्ञन्तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते। अभि सुवर्गं लोकं जयति। षड्वीत्रा प्रायणीयमा सादयति। अमुष्मै वै लोकाय षड्वीता। घ्नन्ति खलु वा एतत्सोमम्। यदभिषुण्वन्ति॥४२॥

ऋजुधैवैनममुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्। यशो वै चतुर्होता। यश एवात्मन्धत्ते। पञ्चहोत्रा पशुमुपसादयति। सुवर्ग्यो वै पञ्चहोता। यजमानः पशुः। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सप्तहोतारं जुहोति। इन्द्रियं वै सप्तहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवात्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनन्तर्पयति।

तृप्यन्ति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति।
 बहिष्पवमाने दशहोतारं व्याचक्षीत। माध्यन्दिने
 पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे पवमाने पञ्चहोतारम्।
 पितृयज्ञे षड्होतारम्। यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे सप्तहोतारम्।
 अनुसवनमेवैनां स्तर्पयति॥४४॥

तृप्यन्ति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति।
 देवा वै चतुर्होतृभिः सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं
 यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
 सर्वेषां त्रस्तत्सहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा।
 धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां सोमं
 राजानं यशं आर्च्छत्। तन्त्यकामयत्। तेनापाक्रामत्।
 तेन प्रलायमचरत्। तन्देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रेषाणां
 प्रैषत्वम्। निविद्धिर्न्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणां माप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो

व्यगृह्णता ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणाङ्ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः। तेऽब्रुवन्। यो वै नः
श्रेष्ठोऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तच्छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसाञ्छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तत्साम्नः
सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य
एवं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्तसोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तन्त्वाऽव यशं
ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः
प्रोच्यः। यश एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिपुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्भूत्रा निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च॥८॥

इदं वा अग्रे नैव किं च नासीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपाऽनाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।

तस्मात्तेपा॒नाद्गिर॑जायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपा॒नाज्ज्योति॑रजायत। तद्भूयो॑ऽतप्यत। तस्मात्तेपा॒नादर्चि॑र

तद्भूयो॑ऽतप्यत।

तस्मात्तेपा॒नान्मरी॑चयोऽजायन्त।

तद्भूयो॑ऽतप्यत।

तस्मात्तेपा॒नादु॒दारा

अजायन्त।

तद्भूयो॑ऽतप्यत। तद्भ्रमि॑व॒ सम॑हन्यत। तद्व॒स्तिम॑भिनत्॥५१॥

स संमुद्रो॑ऽभवत्। तस्मात्समु॒द्रस्य॑ न पि॑बन्ति। प्र॒जन॑नमि॒व

हि म॒न्यन्ते॑। तस्मात्प॒शोर्जा॑य॒माना॒दापः॑ पु॒रस्ता॑द्यन्ति।

तद्व॒श॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒श॑होता। य ए॒वन्त॑प॒सो

वी॒र्यं॑ वि॒द्वाँ॑ स्तप्य॑ते। भव॑त्ये॒व। तद्वा इ॒दमा॑पः

स॒लिल॑मासीत्। सोऽरो॑दीत्प्र॒जाप॑तिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॑प्रति॒ष्ठाया॑ इति॑।

यद॒प्स्व॑वाप॑द्यत। सा पृ॒थि॒व्य॑भवत्। यद्य॒मृष्ट॑। तद॒न्तरि॑क्षमभवत्।

यद॒ध्व॑मुद॒मृष्ट॑। सा द्यौ॑रभवत्। यद॒रो॑दीत्। तद॒नयो॑

रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां लो॒कानां॑ जन्म॑।

य ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॒ वेद॑। नैषु लो॒केष्वार्ति॑माच्छति।
 स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत्
 प्रजा॑येयेति। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स
 ज॒घना॑दसु॒रान॑सृजत॥५४॥

तेभ्यो॑ मृ॒न्मये॒ पात्रे॑ऽन्नमदुहत्। याऽस्य॒ सा त॒नूरासी॑त्।
 तामपा॑हत। सा तमि॑स्त्राऽभवत्। सो॑कामयत् प्रजा॑येयेति।
 स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स प्र॒जन॑नादेव
 प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॑दि॒मा भूयि॑ष्ठाः। प्र॒जन॑ना॒द्धेना॑
 अ॑सृजत॥५५॥

ताभ्यो॑ दा॒रुमये॒ पात्रे॒ पयो॑ऽदुहत्। याऽस्य॒ सा
 त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत। सा जो॒त्स्ना॑ऽभवत्। सो॑ऽकामयत्
 प्रजा॑येयेति। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स
 उ॒पप॒क्षाभ्या॑मेव॒र्तून॑सृजत। तेभ्यो॑ रज॒ते पात्रे॑ घृ॒तम॑दुहत्।
 याऽस्य॒ सा त॒नूरासी॑त्॥५६॥

तामपा॑हत। सो॑ऽहोरा॒त्रयोः॑ स॒न्धिर॑भवत्। सो॑ऽकामयत्

प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
 मुखाद्देवान्सृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
 सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दीहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
 वै नोऽभूदिति। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवन्देवानान्देवत्वं
 वेद। देववानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
 एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमार्च्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।
 प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं
 प्रतिष्ठितम्। यदिदङ्किं च। तदेतच्छ्वेवस्यसन्नाम् ब्रह्म।
 व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते
 प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं
 वेद॥५९॥

अग्निरजायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहद्याऽस्य सा
 तनूरासीदहरभवदृच्छति वेद (इदं धूमोऽग्निर्यजोतिरर्चिर्मरीचय उदारास्तद्वन् स जघनात्सा तमिस्रा
 स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्यां सौहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देववान्मृन्मये दारुमये

रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पर्यो घृतं सोमम् ॥ १॥ [१]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरन्देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
परेहि। एतेषान्देवानामधिपतिरेधीति। तन्देवा अब्रुवन्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा अवोचं
निति। अथ वा इदन्तरहिं प्रजापतौ हरं आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ।
अथाहमेतेषान्देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं
स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्।
यदेतद्ववीषीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं
वेद॥६१॥

विदुरेनन्नाम्ना। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यमुञ्चत्। ततो वा
इन्द्रो देवानामधिपतिरभवत्। य एवं वेद। अधिपतिरेव
समानानां भवति। सोऽमन्यत। किङ्किं वा अकरमिति। स
चन्द्रं म आहरेति प्रालपत्। तच्चन्द्रमसश्चन्द्रमस्त्वम्। य एवं
वेद॥६२॥

चन्द्रवानेव भवति। तन्देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या यथा
 गोपायत इति। तत्सूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेद।
 नैनन्दभ्रोति। कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं प्रत्यस्थादिति।
 तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य एवं वेद। इन्द्रियाव्यैव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्।
 य एवं वेद। परमामेव काष्ठां गच्छति। तन्देवाः संमन्तं
 पर्यविशन्। वसवः पुरस्तात्। रुद्रा दक्षिणतः। आदित्याः
 पश्चात्। विश्वे देवा उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यश्वम्॥६४॥

साध्याः पराश्वम्। य एवं वेद। उपैनं समाः
 संविशन्ति। स प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता
 अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
 दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
 पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं

पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः। मुखं पश्चात्।
उत्तरतः पर्यायन्। स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अत्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखन्दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव च॥१०॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतन्दशहोतारमप
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत
बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत। बहोरेव
भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायतेति। स
दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म
 आजायेतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो
 जायते। सोऽकामयत पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः
 पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति
 पशुमानभवत्। यः कामयेत पशुमान्त्स्यामिति। स
 पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति।
 स पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य
 प्रयुक्त्युतवोऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे
 कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः।
 सोऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः
 सोमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य
 प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः
 सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।
 आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं

प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य
सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा
प्रति तिष्ठति॥ ७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्।
तैऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा
उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्।
आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा
इयङ्कृतिः॥ ७२॥

यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं
मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्भ्यो देवेभ्यो हव्यं
वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै
चतुर्होतृणान्निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै
दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि
पञ्चहोतुः। पशुबन्धषड्वोतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै
चतुर्होतृणान्निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥ ७३॥

अमिमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥११॥

[११]

प्रजापतिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् दशपूर्णमासौ सृजेयेति
 प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं
 तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यन्देवा वै
 चतुर्होतृभिरिदं वा अग्नें प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् बहोर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवैनत्तस्य वा इयं कृप्तिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादि
 स षड्भोतुः सप्तहोतारन्त्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किञ्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वमिति।
यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार
उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता।
अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवञ्चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव।
य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं
क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद।
आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता
चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ
कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः
खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः
श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्देद। वसिष्ठः समानानां

भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते।
अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति
जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्।
अयमवासादिति॥ ३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥१॥ [१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव
समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा
प्रति गृह्णाति। आत्मनोऽनर्त्ये। यद्येनमार्त्विज्याद्धृतं
सन्तन्निर्हरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥ ४॥

प्राणानेवास्योपं दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः।
आग्नीध्रे एव जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन।
पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै
कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्यृतमुखऋतुमुखे जुहोति।
ऋतूनेवास्मै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥ ५॥

कृ॒ता अ॑स्मा ऋ॒तव॑ आ॒यन्ति॑। षड्भो॑ता॒ वै भू॒त्वा
 प्र॒जाप॑तिरि॒दꣳ सर्व॑म॒सृज॑त। स मनो॑ऽसृज॑त। मन॒सोऽधि॑
 गा॒य॒त्रीम॑सृज॑त। तद्गा॑य॒त्रीं यश॑ आ॒र्च्छत्। तामा॑ऽल॒भत॑।
 गा॒य॒त्रिया॑ अधि॒ छन्दा॑ꣳस्य॒सृज॑त। छन्दा॑भ्योऽधि॒ साम॑।
 तत्साम॑ यश॑ आ॒र्च्छत्। तदा॑ऽल॒भत॑॥६॥

साम्नो॑ऽधि॒ यजू॑ꣳष्य॒सृज॑त। यजु॑भ्यो॑ऽधि॒ विष्णु॑म्। तद्विष्णुं॑
 यश॑ आ॒र्च्छत्। तमा॑ऽल॒भत॑। विष्णो॑र॒ध्योष॑धीर॒सृज॑त।
 ओष॑धी॒भ्योऽधि॒ सोम॑म्। तत्सोमं॑ यश॑ आ॒र्च्छत्।
 तमा॑ऽल॒भत॑। सोमा॑दधि॒ प॒शून्सृ॑ज॑त। प॒शुभ्यो॑ऽधीन्द्र॑म्॥७॥

तदिन्द्रं॑ यश॑ आ॒र्च्छत्। तदे॑न॒न्नाति॑ प्राच्य॑वत। इन्द्रं॑ इव
 यश॑स्वी भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। नैनं॑ यशो॑ऽति॒ प्रच्य॑वते।
 यद्वा इ॒दङ्किं॑ च॑। तत्सर्व॑मुत्ता॒न ए॒वाङ्गी॑र॒सः प्रत्य॑गृह्णात्।
 तदे॑नं॒ प्रति॑गृहीत॒न्नाहि॑नत्। यत्किं॑ च॑ प्रति॑गृह्णीयात्।
 तत्सर्व॑मुत्ता॒नस्त्वाङ्गी॑र॒सः प्रति॑गृह्णा॒त्वित्ये॒व प्रति॑गृह्णीयात्।
 इ॒यं वा उ॑त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः। अ॒नयै॒वैन॑त्प्रति॑ गृह्णाति। नैनं॑

हिनस्ति। ब॒रु॒हिषा॒ प्रती॑या॒द्वां वाऽश्वं॑ वा। ए॒तद्वै प॑शूनां प्रि॒यं
धाम॑। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना॒ प्रत्ये॑ति॥८॥

वि॒ग्राहं॑मृतव॒स्तदाऽल॑भ॒तेन्द्र॑ह्नीया॒थ्यद्वं॑॥२॥ [२]

यो वा अवि॑द्वान्नि॒वर्तय॑ते। वि॒शी॒र्षा स॒पा॑प्माऽमु॒ष्मि॒ल्लो॒के
भ॑वति। अथ॒ यो वि॑द्वान्नि॒वर्तय॑ते। स॒शी॒र्षा वि॒पा॑प्माऽमु॒ष्मि॒ल्लो॒के
भ॑वति। दे॒वता॒ वै स॒प्त पु॑ष्टि॒कामा॒ न्य॑वर्तयन्त। अ॒ग्निश्च॑
पृथि॒वी च॑। वा॒युश्चा॒न्तरि॑क्षं च। आ॒दि॒त्यश्च॒ द्यौश्च॑ च॒न्द्रमाः॑।
अ॒ग्नि॒न्य॑वर्तयत। स सा॑ह॒स्रम॑पुष्यत्॥९॥

पृथि॒वी न्य॑वर्तयत। सौष॑धीभि॒र्वन॒स्पति॑भिरपुष्यत्।
वा॒यु॒न्य॑वर्तयत। स म॑री॒चीभि॑रपुष्यत्। अ॒न्तरि॑क्ष॒न्य॑वर्तयत।
तद्वयो॑भिरपुष्यत्। आ॒दि॒त्यो न्य॑वर्तयत। स र॒श्मिभि॑रपुष्यत्।
द्यौ॒न्य॑वर्तयत। सा नक्ष॑त्रैरपुष्यत्। च॒न्द्रमा॒ न्य॑वर्तयत।
सौ॑ऽहोरा॒त्रैर॑र्धमा॒सैर्मा॑सैर्ऋ॒तुभिः॑ संवत्स॒रेणा॑पुष्यत्।
तान्पोषा॑न्पुष्यति। या॑ऽस्तेऽपु॑ष्यन्। य ए॒वं वि॑द्वान्नि च॒
वर्तय॑ते परि॒ च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्यश्वं च॥३॥

[३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्।
 तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 अर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः।
 तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्या
 क्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापा
 तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त॥

चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः।
 पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स

पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते।
य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप
क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स
षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य
एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
षष्ठमस्येन्द्रियस्याप क्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापाक्रामत्।
तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रति
गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्याप
क्रामति। तस्य वा उत्तानस्याङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः।
अष्टममिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।

अष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापं क्रामति।
यद्वा इदङ्गिं च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्।
तदेनं प्रतिगृहीतन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्।
इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं
हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापंक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापंक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापंक्राम-
च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्वं प्रजापतेः पुरुषं
मनोस्तत्पुनमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वै। अर्धं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं संतुमन्तम्।
तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥॥४॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदशहोतारः सत्रमासन्त। केन ते
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना
वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।
यच्चतुर्होतारः सत्रमासन्त। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।
 केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत।
 यथ्यङ्घ्रिहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनतूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाल्लोकान्त्समन्तन्वन्ति
 अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्।
 तेनेमाल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य
 गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा
 अर्यमणं वेद। दानंकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो
 वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्न्य प्रशंसन्ति।
 आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि
यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत्। अहमेव
भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेद। यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु
प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जंयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता।
धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते
वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जंयति॥ २२॥

आर्ध्वन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदंति सर्वा दिशोऽभि जंयति (वै तेन सत्रङ्केन ॥)॥५॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतोऽशयत्।
आत्मन् हा ३ इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्।
ता अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः
कुसिन्धुमुपौहन्। तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं

ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३ ॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौह३श्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्दर्शपूर्णमासयोर्यज्ञ
चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः प्रत्यशृण्वन्।
ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। त उपौहं
लोमं छुवीं मा३समस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां
यज्ञक्रतोः॥ २४ ॥

पञ्चर्त्विजः। षट्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्तस्तनावाण्डौ
शिश्नमवा३श्वं प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः।
षट्त्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः
सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥ २५ ॥

ता उपौहन्तसप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य
यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्।
तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप

प॒र्याव॑र्तत। तत्सर्व॑मा॒त्मान॒मप॑रि॒वर्ग॑मु॒पौह॑त्। तस्मा॑त्सं॒वत्स॒रे
सर्वे॑ यज्ञ॒कृत॑वोऽव॑रुध्यन्ते। तस्मा॑द्दश॑होता चतु॑र्होता।
पञ्च॑होता षड्द्वो॑ता सप्त॑होता। एक॑होत्रे ब॒लिः॑ ह॑रन्ति।
हर॑न्त्यस्मै प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रति॒ख्यातं॑ गच्छति। य ए॒वं
वेद॑॥ २६॥

चन्द्रमा॑श्चातुर्मा॒स्यानां॑ यज्ञ॒कृतो॑रध्व॒रेण॑ यज्ञ॒कृतु॑नोपं प॒र्याव॑र्तन्त सप्त॑होता च॒त्वारि॑ च॥६॥—[६]

प्र॒जाप॑तिः पुरु॑षमसृजत। सोऽ॒ग्नि॑रब्रवीत्। ममा॒यम॑न्नंम॒स्त्विति॑।
सोऽ॒भि॑मेत्। सर्व॑ वै मा॒ऽयं प्र ध॑क्ष्य॒तीति॑। स
ए॒ताः॑श्चतु॑र्होतृ॒नात्म॑स्पर्णानपश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स
आ॒त्मान॑मस्पृणोत्। यद॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहोति। एक॑होतारमे॒व
तद्य॑ज्ञ॒कृतु॑मा॒प्नोत्य॑ग्नि॒होत्र॑म्॥ २७॥

कु॒सि॑न्धश्चा॒त्मनः॑ स्पृणोति। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑
गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑र्होतारमे॒व तद्य॑ज्ञ॒कृतु॑मा॒प्नोति॑
दर्शपूर्ण॑मा॒सौ। च॒त्वारि॑ चा॒त्मनो॑ऽङ्गानि स्पृणोति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ च सा॒युज्यं॑ गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति।
स॒मित्य॑श्चमी। पञ्च॑होतारमे॒व तद्य॑ज्ञ॒कृतु॑मा॒प्नोति॑ चातुर्मा॒स्यानि॑।

लोमं छुर्वीं मा॒ऽसम॒स्थिं म॒ज्जानम्॑॥२८॥

तानि॑ चा॒त्मनः॑ स्पृ॒णोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं गच्छति।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। षड्द्वो॑तारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति
पशु॑बन्धम्। स्तना॑वा॒ण्डौ शि॒श्नमवा॑श्रं प्रा॒णम्। तानि॑
चा॒त्मनः॑ स्पृ॒णोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं गच्छति।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति॥२९॥

स॒मित्स॑प्तमी। स॒प्तहो॑तारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति सौ॒म्यम॑ध्व॒रम्।
स॒प्त चा॒त्मनः॑ शी॒र्षण्या॑न्प्रा॒णान्स्पृ॒णोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒
सायु॑ज्यं गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। द्विर्नि॒मा॑ष्टि।
द्विः प्रा॑श्नाति। द॒शहो॑तारमे॒व तद्य॑ज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति सं॒वत्स॑रम्।
सर्वं॑ चा॒त्मान॑म॒परि॑वर्गऽ स्पृ॒णोति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ च॒ सायु॑ज्यं
गच्छति॥३०॥

अग्नि॑होत्रं म॒ज्जान॑न्दि॒र्जुहो॑त्य॒परि॑वर्गऽ स्पृ॒णोत्येकं॑ च॥७॥ [७]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत् प्र जा॑ये॒येति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
सो॑ऽन्तर्वा॒नभ॑वत्। स ह॒रितः॑ श्या॒वोऽभ॑वत्। तस्मा॑त्स्त्र्यन्त॑र्व॒ली।

हरिणी स॒ती श्या॒वा भ॑वति। स वि॒जाय॑मानो गर्भेणाताम्यत्।
 स तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वोऽभवत्। तस्मा॑त्तान्तः कृ॒ष्णः श्या॒वो
 भ॑वति। तस्यासुरे॒वार्जी॑वत्॥३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य
 ए॒वमसुराणामसुर॒त्वं वेद॑। असु॑माने॒व भ॑वति। नैन॒मसु॑र्जहाति।
 सोऽसुरान्त॑सृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तदनु॑ पि॒तृन॑सृजत।
 तत्पि॑तृणां पि॒तृत्वम्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॒तृत्वं वेद॑। पि॒तेवै॒व
 स्वा॒ना भ॑वति॥३२॥

यन्त्यस्य पि॒तरो॒ हव॑मः। स पि॒तृन्त॑सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्।
 तदनु॑ मनु॒ष्या॑नसृजत। तन्म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्य॒त्वम्। य
 ए॒वं म॑नु॒ष्या॑णां मनु॒ष्य॒त्वं वेद॑। म॒न॒स्व्यै॒व भ॑वति।
 नैनं॑ मनु॒र्जहा॑ति। तस्मै॑ मनु॒ष्या॑न्त॑सृजानाय। दि॒वा
 दे॒व॒त्राऽभव॑त्। तदनु॑ दे॒वान॑सृजत। तद्दे॒वाना॑न्दे॒व॒त्वम्। य
 ए॒वन्दे॒वाना॑न्दे॒व॒त्वं वेद॑। दि॒वा है॒वास्य॑ दे॒व॒त्रा भ॑वति। तानि॒
 वा ए॒तानि॑ च॒त्वार्य॑म्भा॑सि। दे॒वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरो॑ऽसुराः।

तेषु सर्वेष्वम्भो नभं इव भवति। य एवं वेद॥३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवानंसृजत सप्त च॥८॥ _____[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि संपवते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्त्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि संपवते। सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि संपवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि संपवते। अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सं पवते। अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि सं पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सं पवते। द्योः पवते। दिवमभि पवते। दिवमभि सं पवते। दिग्भ्यः पवते।

दिशोऽभि पंवते। दिशोऽभि संपंवते। स यत्पुरस्ताद्वाति।
प्राण एव भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वा प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि
प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद।
स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्चैव
भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
स वा एष मातरिश्चैव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव
भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।
पूतमश्नाति। य एवं वेद। स वा एष पवमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितेव
स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य
एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः।
तांस्तेऽप घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य

ए॒न॒न्दक्षि॒णत॒ आ॒यन्त॑मु॒प॒वद॑न्ति॥४०॥

य ए॒वा॒स्यं दक्षि॑णतः पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति। दक्षि॑णत
इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सचन्ते। अथ॒ य ए॒नं प॒श्चादा॑यन्त॑मु॒प॒
वद॑न्ति। य ए॒वा॒स्यं प॒श्चात्पा॑प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति।
प॒श्चादि॑तरा॑न्या॒प्मनः॑ सचन्ते। अथ॒ य ए॒नमुत्त॑रत॒ आ॒यन्त॑मु॒प॒
वद॑न्ति। य ए॒वा॒स्योत्त॑रतः पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति॥४१॥

उ॒त्त॒रत॒ इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सचन्ते। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। वी॒वं
नृ॒त्येत्। प्रे॒वं च॒लेत्। व्य॒स्ये॒वाक्ष्यौ॑ भा॒षेत्। म॒ण्टये॑दिव।
क्रा॒थये॑दिव। शृ॒ङ्गाये॑ते॒व। उ॒त मो॑प॒ वदे॑युः। उ॒त मे॑
पा॒प्मान॒मप॑ ह॒न्युरि॑ति। स या॒न्दि॒शं स॒निमे॒ष्यन्त्स्यात्।
य॒दा ता॒न्दि॒शं वा॒तो वा॒यात्। अथ॒ प्रवे॑यात्। प्र वा॑ धावयेत्।
सा॒तमे॒व र॑दि॒तं व्यू॑ढं गु॒न्धम॒भि प्र॒च्य॑वते। आ॒स्य॒ तं
ज॒नप॒दं पूर्वा॑ की॒र्तिर्गच्छ॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा
भ॑वन्ति। य ए॒वं वेद॑॥४२॥

वेद सं पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः

पाप्मानस्तां स्तेषां घ्नन्तीत्यष्टौ च॥१॥

[१]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तन्नयो वेदा
 अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीता
 सावित्री। सोमं राजानश्चकमे। श्रद्धामु स चकमे।
 साऽऽहं पितरं प्रजापतिमुपससार। तं हौवाच। नमस्ते
 अस्तु भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानङ्कामये। श्रद्धामु स कामयत
 इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारङ्कल्पयित्वा। दशहोतारं
 पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
 षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
 मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तं होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
 तं हौवाच। भोगन्तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
 पाणाविति। तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
 भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मां एतं

स्थांगरमलङ्कारङ्कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।
चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥१०॥ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा
एतन्दशहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठं हूतः
प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्भूतो ह वै नामैषः। तं वा एत९ षड्भूत९ सन्तम्।
 षड्भूतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चम९ हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 पञ्चहूत९ सन्तम्। पञ्चहूतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
 चतुर्थ९ हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुरहूतोऽभवत्। चतुरहूतो ह
 वै नामैषः। तं वा एतश्चतुरहूत९ सन्तम्। चतुर्हूतेत्याचक्षते
 पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे
 नेदिष्ठ९ हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु
 हैना९श्चतुरहूतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणा९
 हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं
 वेद॥५०॥

देवाष्पड्भूतोऽभवत्पञ्चहूतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौष्यद्व॥११॥ [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशंहूतारः प्रजापतिर्व्यसं

प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्महवादिनो यो वा इमं

विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेयद्वा इदङ्किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः

पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमन्नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।
 विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि।
 अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युमन्युत्तमानि सन्तु।
 सञ्जास्पत्य९ सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महा९
 सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो जिघा९सति॥१॥
 ता९स्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा अग्ने यो
 नोऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः।
 मा तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो
 विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा९
 अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च
 ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे
 वृत्राय हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथङ्गवेषण९

हरिभ्याम्। उप॒ ब्रह्मा॑णि जु॒जुषा॑णम॒स्थुः। वि॒बा॑धि॒ष्टा॒स्य
रोद॑सी म॒हि॒त्वा। इन्द्रो॑ वृ॒त्रा॒ण्य॑प्र॒तीज॑घ॒न्वान्॥३॥

ह॒व्य॒वा॒ह॑म॒भिमा॑ति॒षा॒हम्। र॒क्षो॒ह॑णं पृ॒त॑नासु जि॒ष्णु॑म्।
ज्योति॑ष्मन्त॒न्दी॒द्य॑तं पु॒र॑न्धिम्। अ॒ग्नि॑ः स्वि॑ष्ट॒कृ॒त॒मा हु॑वेम।
स्वि॑ष्टम॒ग्ने अ॒भि तत्पृ॑णाहि। वि॒श्वा दे॒व पृ॑त॒ना अ॒भि प्य।
उ॒रु॒न्नः प॒न्था॑ प्र॒दि॒श॒न्विभा॑हि। ज्योति॑ष्म॒द्धे॒ह्य॒जर॑न्न॒ आयुः॑।
त्वाम॑ग्ने ह॒विष्म॑न्तः। दे॒वं म॒र्ता॑स ईड॒ते॥४॥

म॒न्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। वि॒श्वा॑नि नो
दु॒र्ग॒हा जा॑तवेदः। सि॒न्धु॒न्न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्ने
अ॒त्रि॒व॒न्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्य॒वि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वाज॑ः स॒नो॒तु नः।
पू॒षे॒मा आ॒शा अनु॑वेद् सर्वाः॥५॥

सो अ॒स्मा॑ः अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृ॒णिः
सर्व॑वीरः। अ॒प्र॒यु॒च्छन्पु॑र ए॒तु प्र॒जा॒नन्। त्वम॑ग्ने स॒प्र॒था
अ॒सि। जु॒ष्टो हो॒ता वरै॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑त॒न्वते। अ॒ग्नी

रक्षाँसि सेधति। शुक्रशोचिरमर्त्यः। शुचिः पावक ईड्यः।
अग्ने रक्षां णो अहंसः॥६॥

प्रतिष्म देव रीषतः। तपिष्ठैरजरो दह। अग्ने हंसि
न्यत्रिणम्। दीद्यन्मर्त्येष्वा। स्वे क्षये शुचिव्रत। आ वात
वाहि भेषजम्। वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजः।
देवानान्दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातः॥७॥

आ सिन्धोरा परावतः। दक्षं मे अन्य आवातु। परान्यो वातु
यद्रपः। यददो वात ते गृहे। अमृतस्य निधिर्हितः। ततो
नो देहि जीवसे। ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह
आवह। वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्र ण आयूँषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा
हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो
अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदन्नमः।
कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्ने

समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सुतो
बन्धुमसंति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा।
त्वया मन्यो सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः।
तिग्मेषव आयुधा सशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो
अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः।
मन्युं विश ईडते देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण।
त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवाः आसादया इह। अग्ने हव्याय
वोढवे। व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवाः अजरः
सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे
जातवेदः॥११॥

जिघांसत्यग्निं त्राञ्जघन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्न एकं च॥१॥

[१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो
मां ऽघायुरभिदासंति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा
यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणा ऽघायुरभिदासंति। तयां ऽग्ने त्वं

मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। य॒त्किञ्चा॒सौ म॑न॒सा य॑च्च वा॒चा।
य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॑॥१२॥

तन्मृ॒त्युर्निर्ऋ॑त्या संवि॒दानः॑। पु॒रादि॒ष्टादाहु॑तीरस्य हन्तु।
या॒तुधा॑ना॒ निर्ऋ॑तिरादुरक्षः॑। ते अ॒स्य घ॒न्त्वन्ते॑न स॒त्यम्।
इ॒न्द्रे॒षिता॒ आज्य॑मस्य म॒धन्तु॑। मा तत्स॑मृद्धि॒ यद॒सौ
क॒रोति॑। ह॒न्मि ते॒ऽहं कृ॑तः॒ हविः॑। यो मे॑ घो॒रम॑चीकृतः।
अप॑ञ्चौ त उ॒भौ बा॒हू। अप॑न॒ह्याम्या॒स्यम्॥१३॥

अप॑ न॒ह्यामि॑ ते बा॒हू। अप॑ न॒ह्याम्या॒स्यम्। अ॒ग्नेर्दे॒वस्य॑
ब्र॒ह्म॑णा। सर्व॑न्तेऽवधिषं कृ॒तम्। पु॒राऽमु॑ष्य वष॒ट्कारा॑त्।
य॒ज्ञन्दे॒वेषु॑ नस्कृ॒धि। स्वि॑ष्ट॒म॒स्माकं॑ भूयात्। माऽस्मान्प्रा॒पन्न॑रा॒त
अ॒न्ति दू॒रे स॒तो अ॒ग्ने। भा॒तृव्य॑स्याभि॒दास॑तः॥१४॥

व॒ष॒ट्कारे॑ण॒ वज्रे॑ण। कृ॒त्याः॑ ह॒न्मि कृ॑ताम॒हम्। यो मा॒
न॒क्त॑न्दिवा॒ सा॒यम्। प्रा॒तश्चा॒हो नि॒पीय॑ति। अ॒द्या तमि॑न्द्र
वज्रे॑ण। भा॒तृव्यं॑ पादयाम॒सि। इ॒न्द्रस्य॑ गृ॒होऽसि॑ तन्त्वा॑।
प्र॒प॒द्ये स॒गुः सा॒श्वः। स॒ह य॒न्मे अ॒स्ति ते॑न। ई॒डे अ॒ग्निं

विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शकेम
ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम।
अवतं मा समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ
मामवतञ्जातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः
सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु पश्यमानः।
आ तन्तुमग्निर्दिव्यन्ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्ने। त्वं पन्था
भवसि देवयानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः
सधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्रुत।
अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वयं सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उदंशेन
पतिविद्ये जिगाय। त्रिंशदस्या जघनय्यौजनानि। उपस्थ
इन्द्रं स्थविरं बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया।

विश्वव्यं॑चा॒ अदि॑तिः॒ सूर्य॑त्वक्। इन्द्रा॑णी दे॒वी प्रा॒सहा॒
ददा॑ना॥१८॥

सा नो॑ दे॒वी सु॒हवा॒ शर्म॑ यच्छतु। आत्वा॑ऽहार्षम॒न्तर॑भूः।
ध्रुव॑स्ति॒ष्ठावि॑चाचलिः। वि॒शस्त्वा॒ सर्वा॑ वाञ्छन्तु।
मा त्वद्रा॑ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। ध्रु॒वा द्यौर्ध्रु॒वा पृ॑थि॒वी। ध्रु॒वं
विश्व॑मिद॒ञ्जग॑त्। ध्रु॒वा ह॒ पर्व॑ता इ॒मे। ध्रु॒वो राजा॑
वि॒शाम॒यम्। इ॒हैवैधि॒ मा व्य॑थिष्ठाः॥१९॥

पर्व॑त इ॒वावि॑चाचलिः। इन्द्र॑ इवे॒ह ध्रु॒वस्ति॑ष्ठ। इ॒ह रा॑ष्ट्रमु॒
धार॑य। अ॒भि॒ति॑ष्ठ पृ॒तन्य॑तः। अध॑रे सन्तु शत्र॑वः। इन्द्र॑ इव
वृ॒त्रहा॑ तिष्ठ। अ॒पः क्षे॒त्राणि॑ स॒ञ्जय॑न्। इन्द्र॑ ए॒णम॑दीधरत्।
ध्रु॒वन्ध्रु॒वेण॑ ह॒विषा॑। तस्मै॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒यं च॒
ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑॥२०॥

हृविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददांना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥२॥ [२]

जुष्टी॑ नरो ब्रह्म॑णा वः पि॒तृणा॑म्। अक्ष॑मव्यय॒न्न कि॒ला॑रिषाथ।
यच्छ॑क्री॒षु बृ॒हता॑ रवे॒ण। इन्द्रे॑ शुष्म॒मद॑धाथा वसिष्ठाः।

पा॒व॒का नः॑ सर॑स्वती। वा॒जेभि॑र्वा॒जिनी॑वती। य॒ज्ञं व॑ष्टु धि॒या
व॑सुः। सर॑स्वत्य॒भिनी॑ नेषि॒ वस्ये॑। मा प॑स्फरीः पय॑सा॒ मा
न॒ आध॑क्। जुष॑स्व नः स॒ख्या व॑श्या॒ च॥२१॥

मा त्वक्षेत्रा॒ण्यर॑णानि गन्म। वृ॒ञ्जे ह॒विर्नम॑सा ब॒र्हिर॒ग्नौ।
अया॑मि॒ स्रुघृ॑तवती सुवृ॒क्तिः। अम्य॑क्षि॒ सद्म॒ सदे॑ने
पृथि॒व्याः। अ॒श्रायि॑ य॒ज्ञः सूर्ये॑ न चक्षुः। इ॒हार्वा॑श्चमति
ह्वये। इन्द्रं॑ जैत्राय॒ जेत॑वे। अ॒स्माक॑मस्तु के॒वलः।
अ॒र्वाश्च॑मिन्द्र॒ममु॑तो॒ हवाम॑हे। यो गो॒जिद्धं॒ न जि॑दश्च॒ जिद्यः॥२२॥

इ॒मन्नो॑ य॒ज्ञं वि॑ह्वे जुष॑स्व। अ॒स्य कु॑र्मो ह॒रिवो॑
मेदि॑नन्त्वा। अस॑मृष्टो जायसे मातृ॒वोः शुचि॑ः। म॒न्द्रः
क॒विरु॑दतिष्ठो वि॒वस्व॑तः। घृ॒तेन॑ त्वा वर्धयन्न॒ग्र आ॑हुत।
धू॒मस्ते॑ के॒तुर॑भवद्वि॒वि श्रि॑तः। अ॒ग्निर॒ग्रे प्रथ॑मो दे॒वता॑नाम्।
संया॑तानामुत्त॒मो विष्णु॑रासीत्। यज॑मानाय परि॒गृह्य॑ दे॒वान्।
दी॒क्षये॑द॒ ह॒विरा॑ गच्छतन्नः॥२३॥

अ॒ग्निश्च॑ विष्णो॒ तप॑ उत्त॒मं म॒हः। दी॒क्षापा॒लेभ्यो॒ऽवन॑त॒ हि

शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति
भुवनानि विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णव
उरुगायाय दाशत्॥२४॥

प्र यः सत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
ध्रुवासौ अस्य कीरयो जनासः। उरुक्षितिः सुजनिमा
चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य
स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारश्चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
प्रत्यर्धिन्देवस्यदेवस्य मुहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्व
याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणः

शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः
पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।
अश्विनाववसे निह्वये वाम्। आ नूनं यात९ सुकृताय
विप्रा। प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः।
अविष्टन्धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अह्वयन्नो
अस्तु। आवा॑न्तो॒के तन॑ये तू॒तुजानाः। सुर॒त्वा॑सो
दे॒ववी॑तिङ्गमेम॥२७॥

त्व९ सोम॑ क्रतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वद॒न्दक्षैः॑ सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।
त्वं वृषा॑ वृष॒त्वेभि॑र्मह॒ित्वा। द्यु॒मेभि॑र्द्यु॒म्य॑भवो नृ॒चक्षाः॑। अषा॑ढं
यु॒त्सु पृत॑नासु प॒प्रिम॑। सु॒वर्षा॑म॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्।
भ॒रेषु॑जा९ सु॒क्षि॒ति९ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म
सोम। भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॒तासु॑तिः। विभू॑तद्यु॒म्न ए॒व या
उ॑ स॒प्रथाः॑॥२८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒दृध्यः॑। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॒ राध्यो॑

हविष्मन्तः। यः पूर्याय वेधसे नवीयसे। सुमञ्जानये
विष्णवे ददाशति। यो जातमस्य महतो म॒हि ब्रवा॑त्। सेदु
श्रवो॑भिर्युज्यं चिद॒भ्यसत्। तमु॑ स्तोतारः पूर्यं यथा वि॒द
ऋ॒तस्य॑। गर्भं॑ ह॒विषा॑ पिप॒र्तन। आ॒ऽस्य॑ जा॒नन्तो॒ नाम॑
चिद्वि॒वक्त॑न। बृ॒हत्ते॑ वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥२९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॑त॒स्त्रुवः॑। हरी॑ इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्रं॑ सु॒खत॑मे
रथे॑। ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑ते॒महे। वि॒दथे॑ श॒सिष॑ हरी॑। य ऋ॒त्वियः
प्र॑ते॒ वन्वे। व॒नुषो॑ ह॒र्यत॑ म॒दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः।
हरि॑भि॒श्चारु॑ सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ विशन्तु॥३०॥

हरि॑व॒र्षस॒ङ्गिरः॑। आच॑र्षणि॒प्रा वृ॑ष॒भो जना॑नाम्। राजा॑
कृ॒ष्टीनां॑ पु॒रुहू॑त इन्द्रः॑। स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्त्वा
हरी॑ वृ॒षणा॑या॒ह्यर्वा॑ङ्। प्र यत्सि॒न्धवः॑ प्र॒स॒वं यदा॑यन्। आपः॑
समु॒द्रं र॒थ्ये॒व जग्मुः॑। अत॑श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒दसो॑ वरी॑यान्।
यदी॑ सोमः॑ पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒शुः। ह॒याम॑सि॒ त्वेन्द्र॑
या॒ह्यर्वा॑ङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
 प्रास्मा९ अ॒व॒ पृत॑नासु प्रयुत्सु। इन्द्राय॑ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑
 वि॒दा॒नाः। ऋ॒भुर्येभि॑र्वृष॒पर्वा॑ विहा॒याः। प्र॒यम्य॑माणान्प्रति
 षू गृ॒भाय॑। इन्द्र॒ पिब॑ वृष॒धूत॑स्य वृष्णाः॑। अहे॑डमान
 उप॑याहि य॒ज्ञम्। तुभ्यं॑ पवन्त॒ इन्द्र॑वः सु॒तासः॑। गावो॑ न
 व॒ज्रिन्त्स्व॒मोको॑ अच्छ॑॥ ३२॥

इन्द्रा ग॑हि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या ते॑ का॒कुत्सु॑कृता॒ या
 वरि॑ष्ठा। यया॒ शश्व॑त्पिब॑सि मध्वं ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र ते॑
 अध्व॑र्युर॒स्थात्। सन्ते॒ वज्रो॑ वर्ततामिन्द्र ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा
 वि बो॑धय। अ॒श्विना॒वेह॑ गच्छ॒तम्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑।
 प्रा॒तर्या॑वा॒णा प्रथ॑मा य॒जध्व॑म्। पुरा॑ गृ॒ध्रादर॑रुषः पिबाथः।
 प्रा॒तर॑हि य॒ज्ञम॒श्विना॒ दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑।
 प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत॑। न सा॒यम॑स्ति दे॒व्या अ॑जुष्टम्।
 उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पूर्॒वः पूर्॒वो य॑ज॒मानो॑
 वर्नी॑यान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतन्नो दाशन्नामाभिःश्रीर्गमेम सप्रथां भजामहे विशन्तु याह्यर्वाडच्छं पिबाथप्सद्वं॥ ३॥

[३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं
र॑जनि रजय। कि॒लासं॑ प॒लितं॑ च॒ यत्। कि॒लासं॑श्च
प॒लितं॑ च। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां
व॒र्णः। परा॑ श्वेतानि॑ पातय। असि॑तन्ते नि॒लय॑नम्।
आ॒स्थान॒मसि॑तन्तव॑॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योषधे। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थिज॒स्य
कि॒लासं॑स्य। त॒नूज॒स्यं च॒ यत्त्व॒चि। कृ॒त्यया॑ कृतस्य॒ ब्रह्म॑णा।
लक्ष्मं॑ श्वेतम॑नीनशम्। सरू॒पा नाम॑ ते मा॒ता। सरू॒पो नाम॑
ते पि॒ता। सरू॒पाऽस्यो॑षधे सा। सरू॒पमि॒दं कृ॑धि॥ ३५॥

शुन॑ं हु॒वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भ॒रे नृ॑त॒मं वाज॑सातौ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॒तये॑ स॒मत्सु॑। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जितं॑ धना॑नाम्।
धू॒नुथ॑ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु। नि वो॒ वना॑ जिह॒ते
याम॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृथि॒वीं पृ॑श्निमा॒तरः। यु॒धे
यदु॑ग्राः पृष॑तीरयु॒ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। विवि॑श्चन्ति॒

वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवार॑त मरु॒तो दु॒र्मदा॑ इव। देवा॑सुः सर्व॑या वि॒शा। पु॒रु॒त्रा
हि स॒दृ॒ङ्मु॒सि। वि॒शो वि॒श्वा अ॒नु प्र॒भु। स॒मत्सु॑ त्वा हवामहे।
स॒मत्स्व॑ग्निमव॑से। वा॒ज॒य॒न्तो हवामहे। वा॒जेषु॑ चि॒त्ररा॑धसम्।
सङ्ग॑च्छ॒ध्वं संव॑दध्वम्। स॒द्यो म॒नांसि॑ जानताम्॥३७॥

दे॒वा भा॒गं यथा॑ पूर्वे॑। स॒ज्ज्ञा॒ना॒ना उ॒पास॑त। स॒मा॒नो म॒न्त्रः
स॒मि॒तिः स॒मा॒नी। स॒मा॒नं म॒नः स॒ह चि॒त्तमे॑षाम्। स॒मा॒न॒ङ्केतो॑
अ॒भि स॑ र॒भध्व॑म्। सं॒ज्ञा॒नेन॑ वो ह॒विषा॑ यजामः। स॒मा॒नी
व आकू॑तिः। स॒मा॒ना हृद॑यानि वः। स॒मा॒नम॑स्तु वो म॒नः।
यथा॑ वः सुस॒हास॑ति॥३८॥

सं॒ज्ञा॒न॒न्नः स्वैः। सं॒ज्ञा॒न॒मर॑णैः। सं॒ज्ञा॒न॒म॒श्विना॑ युवम्।
इ॒हास्मा॑सु नि॒यच्छ॑तम्। सं॒ज्ञा॒नं मे॒ बृह॑स्पतिः। सं॒ज्ञा॒नं
स॒वि॒ता क॑रत्। सं॒ज्ञा॒न॒म॒श्विना॑ युवम्। इ॒ह म॒ह्यं नि
य॑च्छतम्। उप॑ च्छा॒यामि॑व॒ घृ॒णैः। अ॒ग॒न्म॒ शर्म॑ ते
व॒यम्॥३९॥

अग्ने॒ हिर॑ण्यस॒न्द॒शः। अद॑ब्धेभिः स॒वितः पा॒युभि॒द्वम्।
 शि॒वेभि॑र॒द्य परि॑पाहि नो॒ गय॑म्। हिर॑ण्यजिह्वः सु॒वि॒ताय॑
 न॒व्य॑से। रक्षा॒ माकि॑र्नो अ॒घश॑स ई॒शत। मदे॑मदे॒ हि नो॑
 द॒दुः। यू॒था गवा॑मृजु॒क्रतुः। सङ्गृ॑भाय पु॒रू॒शता॑। उ॒भया॑
 ह॒स्त्या वसु॑। शि॒शी॒हि रा॒य आ भ॑र॥४०॥

शि॒प्रि॒न्वाजा॑नां प॒ते। शची॑व॒स्तव॑ द॒स॒ना॑। आ तू न॑
 इन्द्र॑ भाजय। गोष्व॑श्वेषु शु॒भ्रुषु॑। स॒हस्रे॑षु तु॒वीम॑घ। यद्दे॑वा
 दे॒व॒हेड॑नम्। दे॒वा॒सश्च॑कृ॒मा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
 यू॒यम्। ऋ॒तस्य॑र्तेन॑ मु॒श्चत। ऋ॒तस्य॑र्तेना॑दि॒त्याः॥४१॥

यज॑त्रा मु॒श्चते॒ह मा॑। य॒ज्ञैर्वो॑ य॒ज्ञवा॑हसः। आ॒शि॒क्षन्तो॑ न
 शे॑किम। मेद॑स्वता॒ यज॑मानाः। सु॒चाऽऽज्ये॑न् जुह्व॑तः।
 अ॒का॒मा वो॑ वि॒श्वेदे॒वाः। शि॒क्षन्तो॑ नोप॑ शेकिम। यदि॑
 दि॒वा यदि॑ न॒क्तम्। ए॒न ए॒न॒स्यो॑क॒रत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॑द्भ॒व्यं
 च॥४२॥

द्रु॒प॒दादि॑व मु॒श्चतु॑। द्रु॒प॒दादि॑वे॒न्मु॑चा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी

मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनसः।
उद्वयन्तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा
सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृधि वनस्पतीञ्जानतामसति वयं भेरादित्याश्च नवं च॥४॥ [४]

वृषासो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग
ऋ॒तयुः श॒तायुः॑। स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं वि॒शा
सर्व॑वीर॒ सु॒वीरम्। कस्य॑ वृषा॒ सु॒ते सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो
रण॑त्। वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। यस्तै॑ शृङ्ग॒ वृषो॑नपात्।
प्रण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑॥४४॥

त॒ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॑ वृ॒ष्णि॒यानि॑। पौ॒स्या॑नि नि॒युतः॑
सश्चुरिन्द्र॑म्। स॒मु॒द्रन्न॑ सिन्ध॒व उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रु॒व्यच॑स॒ङ्गिर॒
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य॒ गिरो॑ अनि॑शितसर्गाः। अपः
प्रैर॑य॒न्त्सग॑रस्य बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॑ शची॑भिः।
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षो॑दय॒च्छव॑सा
क्षाम॑बुध्रम्। वा॒र्णावा॑त॒स्तवि॑षीभि॒रिन्द्रः॑॥४५॥

दृढान्यौघादु॒शमा॑न् ओजः॑। अवा॑भिनत्क॒कुभः॑ पर्व॑तानाम्।
 आ नो॑ अग्रे सुके॒तुना॑। र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसम्। मा॒र्डीक॑न्धेहि
 जी॒वसे॑। त्व॒५ सोम॑ म॒हे भग॑म्। त्वं यू॒न ऋ॑ताय॒ते।
 दक्ष॑न्दधासि जी॒वसे॑। रथ॑ यु॒ञ्जते म॒रुतः॑ शु॒भे सु॒गम्। सू॒रो
 न मि॑त्रावरुणा॒ गवि॑ष्टिषु॥४६॥

रजा॑५सि चि॒त्रा विच॑रन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः स॑म्राजा पय॑सा
 न उक्ष॑तम्। वाच॑५ सुमि॑त्रावरुणा॒ विरा॑वतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां
 व॑दति॒ त्विषी॑मतीम्। अ॒भ्रा व॑सत मरु॒तः सुमा॑यया॑। द्यां
 व॑र्षय॒तम॒रुणा॑म॒रेप॑सम्। अयु॑क्त स॒प्त शु॒न्यवः॑। सू॒रो रथ॑स्य
 न॒प्रियः॑। ताभि॑र्याति॒ स्वयु॑क्तिभिः। वहि॑ष्ठेभि॒र्विहर॑न् यासि॒
 तन्तु॑म्॥४७॥

अ॒व॒व्यय॑न्नसि॒तन्दे॒व व॒स्वः। दवि॑ध्वतो र॒श्मयः॑ सू॒र्यस्य॑।
 च॒र्मेवा॑वा॒धुस्त॑मो॑ अ॒प्स्वन्तः॑। प॒र्जन्या॑य॒ प्र गा॑यत।
 दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑ यु॒वस॑मिच्छतु। अ॒च्छां
 वद॑ त॒वस॑ङ्गी॒र्भिरा॑भिः। स्तु॒हि प॒र्जन्य॑न्नम॒साऽऽवि॑वास।

कनि॑क्रदद्वृ॒षभो जी॒रदा॑नुः। रेतो॑ दधा॒त्वोष॑धीषु गर्भ॑म्॥४८॥

यो गर्भ॑मोष॑धीनाम्। गवा॑ कृ॒णोत्य॑र्वताम्। पु॒र्जन्यः॑
पुरु॑षीणा॑म्। तस्मा॒ इदा॒स्ये ह॒विः। जू॒होता॒ मधु॑मत्तमम्।
इडा॑न्नः सं॒यत॑ङ्करत्। ति॒स्रो यद॑ग्रे श॒रद॒स्त्वामि॑त्। शुचि॑ङ्घृ॒तेन॒
शुच॑यः सप॒र्यन्। नामा॑नि चिद्वधिरे य॒ज्ञिया॑नि। असू॑दयन्त
त॒नुवः॒ सुजा॑ताः॥४९॥

इन्द्र॑श्च नः शुना॑सीरौ। इ॒मं य॒ज्ञं मि॑मिक्षतम्। गर्भ॑न्धत्त॑
स्व॒स्तये॑। ययो॑रिदं वि॒श्वं भुव॑नमा वि॒वेश॑। ययो॑रान॒न्दो
निहि॑तो मह॑श्च। शुना॑सीरावृ॒तुभिः॑ संविदा॒नौ। इन्द्र॑वन्तौ
ह॒विरि॑दं जु॒पेथाम्। आघा॒ये अ॒ग्निमि॑न्ध॒ते। स्तृ॒णन्ति॑
ब॒र्हि॒रा॒नुष॑क्। येषा॑मिन्द्रो॒ युवा॒ सखा॑। अ॒ग्र इन्द्र॑श्च
मे॒दिना॑। ह॒थो वृ॒त्राण्य॑प्र॒ति। यु॒व॑ हि वृ॒त्रह॑न्त॒मा। याभ्या॑
सु॒व॒रज॑य॒न्नग्र॑ ए॒व। यावा॑तस्थ॒तुर्भुव॑नस्य॒ मध्यै॑। प्रच॑र्ष॒णी
वृ॒षणा॒ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णा॒ हुवे॑ वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गवि॑ष्टिषु तन्तु॑ङ्गर्भ॑ सुजा॑ताः सखा॑ सप्त च॥५॥ [५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा सु॒जु॑ष्टा। सर॑स्वती
 स्तो॒म्याऽभू॑त्। इ॒मा जु॒ह्वाना॑युष्म॒दा नमो॑भिः। प्रति॒ स्तोम॑ः
 सर॑स्वति जुष॒स्व। तव॒ शर्म॑न्प्रिय॒तमे॒ दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम
 शर॒णन्न वृ॑क्षम्। त्रिणि॑ प॒दा विच॑क्रमे। विष्णु॑र्गो॒पा अदा॑भ्यः।
 ततो॒ धर्मा॑णि धा॒रयन्॑॥५१॥

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पा॑थो अश्याम्। नरो॒ यत्र॑ दे॒वय॑वो म॒दन्ति॑।
 उ॒रु॒क्रम॑स्य॒ स हि ब॑न्धुरि॒त्था। विष्णोः॑ प॒दे प॑र॒मे मध्व॑
 उत्सः॑। क॒त्वा॒दा अ॑स्थु श्रेष्ठः॑। अ॒द्य त्वा॑ व॒न्वन्त्सु॑रे॒कणाः॑।
 म॒र्त आ॑नाश सुवृ॒क्तिम्। इ॒मा ब्र॑ह्म ब्रह्म॒वाह॑। प्रि॒या त॒ आ
 ब॒र्हिः सी॑द। वी॒हि सू॑र पुरो॒डाश॑म्॥५२॥

उप॑ नः सू॒नवो॑ गि॒रः। शृ॒ण्वन्त्व॑मृ॒तस्य॑ ये। सु॒मृ॒डीका॑ भ॒वन्तु॑
 नः। अ॒द्या नो॑ दे॒व स॑वितः। प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौ॑भ॒गम्। परा॑
 दु॒ष्वप्रि॑यः सु॒व। वि॒श्वानि॑ दे॒व स॑वितः। दुरि॒तानि॑ परा॑ सु॒व।
 यद्भ॒द्रन्त॑न्म॒ आ सु॑व। शुचि॑म॒र्कैर्बृ॑ह॒स्पति॑म्॥५३॥

अ॒ध्व॒रेषु॑ नमस्यत। अ॒ना॒म्योज॑ आ च॒के। या धा॒रय॑न्त

दे॒वा सु॒दक्षा॑ दक्ष॑पिता॒रा। अ॒सुर्या॑य॒ प्रम॑हसा। स इत् क्षेति॒
सु॒धित॑ ओ॒कसि॑ स्वे। तस्मा॒ इडा॑ पि॒न्वते॑ वि॒श्वदा॑नीं। तस्मै॒
वि॒शः स्व॒यमे॒वान॑मन्ति। यस्मि॑न्ब्र॒ह्मा रा॒जनि॑ पूर्वं ए॒ति।
सकृ॑तिमिन्द्र॒ सच्यु॑तिम्। सच्यु॑तिञ्ज॒घन॑च्युतिम्॥५४॥

क॒नात्का॒भान्न॑ आ भ॑र। प्र॒य॒प्स्यन्नि॑व स॒क्थ्यौ। वि न॑
इन्द्र॒ मृधो॑ जहि। कनी॑खुनदिव सा॒पयन्। अ॒भि नः
सु॒ष्टुति॑न्नय। प्र॒जाप॑तिः स्त्रि॒यां यशः॑। मु॒ष्कयो॑रदधात्सप॒मं।
का॒मस्य॑ तृ॒प्तिमा॑न॒न्दम्। तस्या॑ग्ने भाजये॒ह मा॑। मोदः॑ प्रमो॒द
आ॑न॒न्दः॥५५॥

मु॒ष्कयो॑र्निहि॒तः सपः॑। सृ॒त्वेव॑ का॒मस्य॑ तृ॒प्याणि॑। दक्षि॑णानां
प्रति॒ग्रहे॑। मन॑सश्चित्तमाकृ॒तिम्। वा॒चः स॒त्यम॑शीमहि।
प॒शूना॑ रूपमन्न॑स्य। यशः॑ श्रीः श्र॑यतां मयि॑। यथा॒ऽहम॑स्या
अ॒तृप॑ः स्त्रि॒यै पु॒मान्। यथा॒ स्त्री तृ॒प्यति॑ पु॒ंसि प्रि॒ये
प्रि॒या। ए॒वं भग॑स्य तृ॒प्याणि॑॥५६॥

य॒ज्ञस्य॑ का॒म्यः प्रि॒यः। ददा॑मीत्य॒ग्निर्व॑दति। तथेति॑ वा॒युरा॑ह॒

तत्। हन्तेति सत्यञ्चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
 आपस्तत्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
 मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
 वैश्वानरात्पुरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरङ्क्षेत्रजित्याय देवाः।
 येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सन्न विभृता पुरूणि।
 वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।
 पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये
 दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न
 दभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
 याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।
 न ता अर्वा रेणुकंकाटो अश्नुते। न सङ्स्कृतत्रमुप यन्ति
 ता अभि। उरुगायमभयन्तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि
 चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
 श्रियोऽधिता। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।
 रात्री स्तोमन्न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां
 विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जन्दुहाना।
 धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्री देवानान्निषसाद मन्द्रा।
 चतस्र ऊर्जन्दुदुहे पयांसि। क्व स्विदस्याः परमं जंगाम।
 गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा
 चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे
 व्योमन्। तस्यांसमुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति
 प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
 जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वांसस्तु गणवान्सजातवान्।
 अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा
 उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्ना
 श्वशुरोऽयमस्तु। अयंसशत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं

वां जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधान्
उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्॥६२॥

धारयन्मुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
वाजंसातौ चत्वारि च॥६॥

[६]

वृषाऽस्य शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान्
विष्णो भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव
देवेभ्यः। वि ब्रवीतु जनेभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो
अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन।
वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषा।
मृधश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति

शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।
 अग्रं उद्भिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मन्तनुवा मेरयस्व। नीचा
 विश्वा अभितिष्ठाभिमांतीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।
 उरुन्नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनेषु।
 उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य।
 अग्रे जेता त्वं जया। शत्रून्सहस ओजसा। वि शत्रून्
 विमृधो नुद। एतन्ते स्तोमन्तुविजात विप्रः। रथन्न धीरः
 स्वपा अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वन्देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय
 जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो
 जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः।
 इन्द्रो जिगाय सहसा सहांसि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि
 विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।

अ॒यं कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्वजि॒दुद्धि॑दित्सोमः। ऋषि॒र्विप्रः॑
काव्ये॑न। वा॒युरग्रे॑गा य॒ज्ञप्रीः॑। सा॒कङ्ग॒न्मन॑सा य॒ज्ञम्।
शि॒वो नि॒युद्धिः॑ शि॒वाभिः॑। वा॒यो शु॒क्रो अ॑यामि ते। म॒ध्वो
अ॒ग्रन्दि॒र्विष्टि॑षु॥ ६८॥

आ या॑हि सोम॑ पीतये। स्वा॒रुहो॑ दे॒व नि॒युत्व॑ता। इ॒ममिन्द्र॑
वर्ध॑य क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒शप॑तिरस्तु॒ राजा॑। अ॒स्मा
इन्द्र॑ म॒हि वर्चा॑सि धेहि। अ॒वर्च॑सङ्क॒णुहि॑ श॒त्रुम॑स्य। इ॒ममा
भ॑ज॒ ग्रामे॑ अश्वेषु॑ गोषु॑। नि॒रमुं॑ भ॑ज॒ योऽमि॑त्रो॒ अस्य॑। वर्ष्म॑न्
क्ष॒त्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि॑ भ॑जा॒ वसू॑नि॥ ६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भूरि॑ वाम॑म्। सन्दु॑हाथाङ्घ्रि॒र्मदु॑र्धेव
धे॒नुः। अ॒यं राजा॑ प्रि॒य इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रि॒यो
गवा॑मोष॑धीनामु॒तापाम्। यु॒नज्मि॑ त उ॒त्तरा॑वन्त॒मिन्द्र॑म्। येन॑
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृष॑भ॒स्वाना॑म्।
अथो॑ राज॒न्नुत्त॑मं मा॒न॒वाना॑म्। उ॒त्तर॑स्त्वम॒धरे॑ ते स॒पत्नाः॑।
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥ ७०॥

विश्वा॒ आशाः॒ पृ॒तनाः॒ स॒ञ्जयं॒ जयन्। अ॒भि तिष्ठ॑ शत्रूय॒तः
 स॒हस्व। तुभ्यं॑ भ॒रन्ति॑ क्षि॒तयो॑ यविष्ठ। ब॒लिम॑ग्रे अ॒न्ति॒त
 ओत॑ दू॒रात्। आ भ॒न्दिष्ठ॑स्य सु॒म॒तिश्चि॑किद्धि। बृ॒हत्ते
 अ॒ग्रे म॒हि श॒र्म भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अ॒न॒मय॑द्वध॒स्त्रैः। यो
 अ॒र्य॒पत्नी॑रुषसं॒श्च॒कार। स नि॒रुध्या॒ नहु॑षो य॒हो अ॒ग्निः।
 वि॒श॒श्च॒क्रे ब॒लि॒ह॒तः स॒हो॒भिः॥ ७१॥

प्र स॒द्यो अ॒ग्रे अ॒त्यैष्य॑न्यान्। आ॒वि॒र्य॑स्मै चा॒रु॒तरो॑ ब॒भूथ॑।
 ई॒डे॒न्यो॑ वपु॒ष्यो॑ वि॒भावा॑। प्रि॒यो वि॒शाम॑ति॒थि॒र्मानु॑षीणाम्।
 ब्र॒ह्म॒ज्ये॒ष्ठा वी॒र्या॑ सम्भृ॒तानि॑। ब्र॒ह्मा॒ग्रे ज्ये॒ष्ठ॒न्दि॒व॒मा त॑तान।
 ऋ॒तस्य॑ ब्र॒ह्म प्र॒थ॒मो॒त ज॑ज्ञे। तेना॑र॒ह॒ति ब्र॒ह्म॑णा स्पर्धि॑तुङ्कः।
 ब्र॒ह्म सु॒चो घृ॒तव॑तीः। ब्र॒ह्म॑णा स्वर॑वो मि॒ताः॥ ७२॥

ब्र॒ह्म य॒ज्ञस्य॑ तन्त॑वः। ऋ॒त्वि॒जो॒ ये ह॑वि॒ष्कृतः॑।
 शृ॒ङ्गा॒णी॒वेच्छृ॑ङ्गि॒णां॒ स॒न्द॑दृ॒श्रिरे॑। च॒षाल॑वन्तः स्वर॑वः
 पृ॒थि॒व्याम्। ते दे॒वासः॑ स्वर॑वस्त॒स्थि॒वांसः॑। नमः॑ सखि॒भ्यः
 स॒न्ना॒न्माऽव॑गात। अ॒भि॒भूर॑ग्निर॒तर॑द्र॒जांसि॑। स्पृ॒धौ वि॒ह॒त्य॒

पृत॑ना अभि॒श्रीः। जु॒षा॒णो म॒ आहु॑तिं माम॒हिष्ट। ह॒त्वा
स॒पत्नान् वरि॑वस्कर॒न्नः। ईशा॑नन्त्वा॒ भुव॑नानामभि॒श्रियम्।
स्तौम्य॑ग्र उरु॒कृत॑ः सु॒वीरम्। ह॒विर्जु॑षा॒णः स॒पत्ना॑ः
अभि॒भूर॑सि। ज॒हि शत्रू॑ रप॒ मृधो॑ नुदस्व॥ ७३॥

वि॒शां ज॑यामसि जीर॒दानो॒ हर्या॑ वि॒श्वा दि॒र्विष्टि॑षु वसू॒नि जिगी॑वान्सहो॒भिर्मि॑ता न॒श्चत्वारि॑ च॥ ७॥

[७]

स प्र॒ब्रव॑न्नवी॒यसा। अ॒ग्रे द्यु॒म्नेन॑ सं॒यता॑। बृ॒हत्त॑तन्थ भा॒नुना॑।
नव॒न्नु स्तोम॑म॒ग्रये॑। दि॒वः श्ये॒नाय॑ जी॒जनम्। वसो॑ः
कु॒विद्व॑नाति॒ नः। स्वा॒रु॒हा यस्य॑ श्रि॒यो दृ॒शे। र॒यिर्वी॒रव॑तो
यथा। अ॒ग्रे य॒ज्ञस्य॑ चे॒त॑तः। अ॒दा॒भ्यः पु॒र॒ए॒ता॥ ७४॥

अ॒ग्निर्वि॒शां मा॒नु॒षीणा॑म्। तू॒र्णी रथः॑ सदा॒ नवः॑। नव॑ः सोमा॒य
वा॒जिनै॑। आ॒ज्यं प॒य॑सोऽज॒नि। जुष्ट॑ः शुचि॑तमं वसु॑। नव॑ः
सोम जुष॑स्व नः। पी॒यूष॑स्येह तृ॒ष्णुहि। यस्ते॑ भा॒ग ऋ॒ता
व॒यम्। नव॑स्य सोम ते व॒यम्। आ सु॑म॒तिं वृ॑णीमहे॥ ७५॥

स नो॑ रास्व सह॒स्त्रिणः॑। नव॑ः ह॒विर्जु॑षस्व नः। ऋ॒तुभिः॑

सोम॑ भूत॑मम्। तद॒ङ्ग प्र॑ति॒ह॒र्य नः। राज॑न्त्सोम स्व॒स्तये॑।
नव॑ऽस्तोम॒न्नव॑ऽ ह॒विः। इन्द्रा॑ग्निभ्यां॒ नि वे॑दय। तज्जु॑षेता॒ऽ
सचै॑तसा। शुचि॒न्नु स्तोम॑न्नव॒जात॑म॒द्य। इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा
जुषे॑था॒म्॥७६॥

उ॒भा हि वा॑ऽ सु॒हवा॒ जोह॑वीमि। ता वाज॑ऽ स॒द्य उ॑श॒ते
धे॑ष्ठा। अ॒ग्निरिन्द्रो॒ नव॑स्य नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यता॑म्।
इ॒ह दे॒वौ सं॒ह॒स्त्रिणौ॑। य॒ज्ञन्न॒ आ हि ग॑च्छ॒ताम्। वसु॑मन्त॑ऽ
सुव॑र्विद॒म्। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यता॑म्। अ॒ग्निरिन्द्रो॒ नव॑स्य
नः। वि॒श्वान्दे॒वाऽस्त॑र्पयत॥७७॥

ह॒विषो॒ऽस्य नव॑स्य नः। सु॒व॒र्विदो॒ हि ज॑ज्ञिरे। ए॒दं ब॒र्हिः
सु॒ष्टरी॑मा॒ नवे॑न। अ॒यं य॒ज्ञो यज॑मानस्य भा॒गः। अ॒यं
ब॒भूव॑ भुव॑नस्य॒ गर्भः॑। वि॒श्वे दे॒वा इ॒दम॑द्यागमि॒ष्ठाः। इ॒मे नु
द्यावा॑पृथि॒वी स॒मीची॑। त॒न्वा॒ने य॒ज्ञं पु॑रु॒पेश॑सन्धि॒या। आ॒ऽस्मै
पृ॒णीतां॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जां पु॑ष्टि॒ममृ॑त॒न्नवे॑न॥७८॥

इ॒मे धे॒नू अ॒मृतं॒ ये दु॒हाते॑। प॒यस्व॑त्यु॒त्तरा॑मे॒तु पु॑ष्टिः। इ॒मं

य॒ज्ञं जु॒षमा॑णे॒ नवे॑न। स॒मीची॑ द्यावा॑पृथि॒वी घृ॒ताची॑। यवि॑ष्ठो
हव्य॒वाह॑नः। चि॒त्रभा॑नु॒र्घुता॑सु॒तिः। नव॑जातो॒ वि रौ॑चसे।
अ॒ग्ने तत्ते॑ महि॒त्वन्म॑। त्वम॑ग्ने दे॒वता॑भ्यः। भा॒गे दे॒व न
मी॑यसे॥७९॥

स ए॑ना वि॒द्वान् यक्ष्य॑सि। नव॒ः स्तोमं॑ जुषस्व नः।
अ॒ग्निः प्र॑थमः प्राश्ना॑तु। स हि वेद॒ यथा॑ ह॒विः। शि॒वा
अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र्षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः
सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन् सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शन्तो॒कायं॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
त्यं मधु॑ना॒ संयु॑तं॒ यव॑म्। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्क॒षुः।
इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
सु॒दान॑वः॥८०॥

पु॒रु॒षता॑ वृ॒णीमहे॑ जु॒पेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑त्रवे॑न मीयसे स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥८॥

[८]

जुष्ट॑श्चक्षु॒षो जुष्टी॑नरो नक्त॒ज्जाता॑ वृषा॒स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒ः शुः स॒प्र॒त्नव॑द्दष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॑ नरो॒ हरि॑वर्षसङ्गिरः शिप्रि॑न्वाजानामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॑ग्वद॒न्ती

वि॒श्वा आशा॑ अशी॑तिः॥८०॥

जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑। स
इत्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑द्द॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शिक्षत। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒न॒सश्चि॑त्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ हव॒म॑। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑ति॒न्दध॑त्। जु॒षता॑ मे॒ वागि॒द॑
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्यवा॒डन॑पायिनी। यया॑
रू॒पाणि॑ बहु॒धा वद॑न्ति। पेशा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा
नो॑ वि॒राडन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑
न्य॑क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धीय॑ते। तस्य॑
सु॒म्रम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॒णम्। आयु॑रि॒न्नः

प्रतीर्यताम्। अनन्धाश्चक्षुषा वयम्। जीवा ज्योतिरशीमहि।
 सुवज्योतिरुतामृतम्। श्रोत्रेण भद्रमुत शृण्वन्ति सत्यम्।
 श्रोत्रेण वाचं बहुधोद्यमानाम्। श्रोत्रेण मोदंश्च महंश्च श्रूयते।
 श्रोत्रेण सर्वा दिश आ शृणोमि। येन प्राच्या उत दक्षिणा।
 प्रतीच्यै दिशः शृण्वन्त्युत्तरात्। तदिच्छ्रोत्रं बहुधोद्यमानम्।
 अरान्न नेमिः परि सर्वं बभूव॥३॥

अग्रियमनंपस्फुरन्ती सत्यं सप्त च॥१॥ [१]

उदेहि वाजिन्यो अस्यप्स्वन्तः। इदं राष्ट्रमा विश
 सूनृतावत्। यो रोहितो विश्वमिदञ्जानं। स नो राष्ट्रेषु
 सुधितान्दधातु। रोहंरोहं रोहित आरुरोह। प्रजाभिर्वृद्धिं
 जनुषामुपस्थम्। ताभिः स रब्धो अविदथ्यदुर्वीः। गातुं
 प्रपश्यन्निह राष्ट्रमाऽहः। आऽहार्षीद्राष्ट्रमिह रोहितः। मृधो
 व्यास्थदभयन्नो अस्तु ॥४॥

अस्मभ्यन्धावापृथिवी शक्नोमीभिः। राष्ट्रन्दुहाथामिह
 रेवतीभिः। विममर्श रोहितो विश्वरूपः। समाचक्राणः

प्र॒रुहो॑ रुहंश्च॑ । दि॒वंङ्ग॒त्वाय॑ म॒ह॒ता म॑हि॒म्ना । वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑न॒त्तु
पय॑सा॒ स्वेन॑ । यास्ते॒ वि॒श॒स्तप॑सा॒ सं ब॑भूवुः । गा॒य॒त्रं
व॒त्सम॑नु॒ तास्त॒ आऽगुः॑ । तास्त्वा वि॑शन्तु॒ म॒ह॑सा॒ स्वेन॑ । सं
मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्यै॑तु॒ रोहि॑तः ॥ ५ ॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्नि॒मातरः॑ । इ॒न्द्रेण॑ स॒युजा॒ प्रमृ॑णीथ
श॒त्रून् । आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः । त्रि॒सं॒तासो॑
मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः । रोहि॑तो॒ द्यावा॑पृथि॒वी ज॑जान ।
तस्मि॑ऽस्तन्तु॒ पर॑मे॒ष्ठी त॑तान । तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज
एक॑पात् । अ॒दृ॒ह॒द्द्यावा॑पृथि॒वी ब॑लेन । रोहि॑तो॒ द्यावा॑पृथि॒वी
अ॒दृ॒हत् । तेन॒ सु॒वः स्त॑भि॒तन्ते॑न॒ नाकः॑ ॥ ६ ॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे॒ रज॑सो वि॒मानः॑ । तेन॑ दे॒वाः सु॒व॒रन्व॑विन्दन् ।
सु॒शे॒र्वन्त्वा भा॑नवो॒ दी॒दि॒वा॒सम् । स॒म॒ग्रासो॑ जु॒ह्वो
जा॒तवे॑दः । उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॑तेन । स॒स॒म॒ग्रे यु॒वसे॑
भो॒ज॒नानि॑ । अ॒ग्रे श॑र्धं म॒ह॒ते सौ॒भ॒गाय॑ । तव॑ द्यु॒म॒न्यु॒त्त॒मा॒नि
सन्तु॑ । स॒ञ्जा॑स्प॒त्य॒सु॒यम॒मा कृ॑णुष्व । श॒त्रूय॒ताम॒भि ति॑ष्ठ॒

महा॑सि॥७॥

अ॒स्त्वे॒तु रोहि॑तो॒ नाको॒ महा॑सि॥२॥ [२]

पुन॑र्न॒ इन्द्रो॑ म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑।
अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
जुषा॑णः। यानि॑ नोऽजि॒नन्धना॑नि। ज॒हर्थ॑ शूर म॒न्युना॑।
इन्द्रा॑नुविन्द न॒स्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॒ आशा॑भ्यः
परि॑। सर्वा॒भ्योऽभय॑ङ्करत्॥८॥

जेता॒ शत्रू॑न् विच॑र्षणिः। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा स॒मृधे॑
त्वा। पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।
काम॑मस्य स॒मृद्धौ॑। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॒ धियः॑। आकू॑तिन्दे॒वीं
मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यदि॑च्छामि
मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धद॑ये॒ निवि॑ष्टम्॥९॥

सेद॑ग्निर॒ग्नीर॑त्ये॒त्यन्या॑न्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।
स॒हस्र॑पाथा अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नान्त्वाऽऽशापा॒लेभ्यः॑।
च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृतै॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑

व॒यम्। वि॒श्वा आ॒शा म॒धुना॒ सꣳ सृ॒जामि। अ॒न॒मी॒वा आ॒पु
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अगृ॑भीताः प॒शवः॑ सन्तु सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॑णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒हस्प॑तिः सवि॒ता यः स॑ह॒स्त्री। पू॒षा नो॑
गोभि॑रव॑सा सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॒ सम॑नक्तु य॒ज्ञैः।
त्वष्टा॑ रू॒पाणि॒ दध॑ती सर॑स्वती। पू॒षा भग॑ꣳ सवि॒ता नो॑
ददा॑तु। बृ॒हस्प॑तिर्द॒ददिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॑ता वरु॑णः
सोमो॑ अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒त्रि॒विष्ट॑मस्यतान्न॒व च॥३॥

[३]

आ नो॑ भर॒ भग॑मिन्द्र द्यु॒मन्त॑म्। नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि प्र॒रेके॑।
उ॒र्व इ॒व प॒प्रथे॑ कामो॑ अ॒स्मे। तमा॑पृ॒णा वसु॑पते॒ वसू॑नाम्।
इ॒मङ्काम॑ म॒न्दया॒ गोभि॑र॒श्वैः। च॒न्द्रव॑ता राध॑सा प॒प्रथ॑श्च।
सु॒व॒र्यवो॑ म॒तिभि॑स्तुभ्यं॒ वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑ कुशि॒कासो॑
अ॒क्रन्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्रवो॑चम्। या॒नि च॒कार॑ प्रथ॒मानि॑
व॒ज्री॥१२॥

अह॒न्नहि॒मन्व॒पस्त॑तर्द। प्रव॒क्षणा॑ अभि॒न्त्पर्व॑तानाम्।
 अह॒न्नहिं॑ पर्व॒ते शि॒श्रिया॑णम्। त्वष्टा॑ऽस्मै वज्र॑ऽस्व॒र्यन्त॑तक्ष।
 वा॒श्रा इ॒व धे॒नवः॑ स्यन्द॑मानाः। अ॒ञ्जः स॒मुद्र॑मव॑ जग्मु॒रापः॑।
 वृषा॒यमा॑णोऽवृणी॒त सोम॑म्। त्रि॒क॑द्रु॒केष्व॑पि॒बत्सु॑तस्य।
 आ सा॒यकं॑ म॒घवा॑ दत्त॒ वज्र॑म्। अह॑न्नेन॑ प्रथ॒मजा॑
 म॒हीना॑म्॥१३॥

यदि॒न्द्राह॑न्प्रथ॒मजा॑ म॒हीना॑म्। आ॒न्मा॒यिना॒ममि॑नाः प्रोत
 मा॒याः। आ॒त्सूर्यं॑ ज॒नय॑न्ध्यामु॒षास॑म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रून्
 कि॒ला॑वि॒वित्से॑। अह॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्रत॑रं व्य॒सम्। इन्द्रो॑ वज्रेण
 म॒हता॑ व॒धेन॑। स्क॒न्धा॑ऽसी॒व कु॒लि॒शेना॒वि॒वृ॒क्णा। अहिः॑
 शय॑त उप॒पृ॒क्पृ॒थिव्या॑म्। अ॒यो॒ध्ये॒व दु॒र्मद॑ आ हि जु॒ह्वे।
 म॒हा॒वी॒रन्तु॑वि॒बा॒धमृ॑जी॒षम्॥१४॥

नाता॑रीरस्य॒ समृ॑तिं व॒धाना॑म्। स॒ रु॒जानाः॑ पि॒पिषु॑
 इन्द्र॑शत्रुः। वि॒श्वो वि॒हा॒या अ॒रतिः॑। वसु॑र्दधे॒ हस्ते॑ दक्षि॒णे।
 तर॑णि॒र्न शि॑श्रथत्। श्र॒व॒स्य॒या न शि॑श्रथत्। वि॒श्व॒स्मा

इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामन्नो अग्रे
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढ्यः। आ नो
रयिं बहुलाङ्गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदंससा। पूषा रक्षतु
नो रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून् रक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।
प्रते महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे
मतिम्। इदन्नो हव्यङ्घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा
हवींषि। इमानि ते दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः
स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभंगान्येकं च॥४॥ [४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
 सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्ति॒न्दधा॑तु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाꣳ
 अप्ये॑तु दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑ता॒ङ्गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः॑
 स्वप॑त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑ति॒ ब॒र्हीꣳप्य॑न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
 विश्वे॑ अव॒न्तु दे॒वाः। भ॒ग ए॒व भ॒गवाꣳ अस्तु॑ दे॒वाः। तेन॑
 व॒यं भ॒गव॑न्तः स्याम॥१८॥

तन्त्वा॑ भ॒ग सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह।
 भ॒ग प्र॑णेत॒र्भ॒ग सत्य॑राधः। भ॒गेमा॑न्धिय॒मुद॑व॒ दद॑न्नः। भ॒ग प्र
 णो॑ जनय॒ गोभि॒रश्वैः॑। भ॒ग प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः॑ स्याम। श॒श्वतीः॑
 समा॑ उप॒यन्ति॑ लो॒काः। श॒श्वतीः॑ समा॑ उप॒यन्त्यापः॑। इ॒ष्टं
 पू॒र्तꣳ श॒श्वती॑नाꣳ समा॑नाꣳ शा॒श्वते॑न। ह॒विषे॑ष्वाऽन॒न्तं लो॒कं
 प॒रमा॑ रुरोह ॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
 पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्वसा॑रौ वय॒तस्त॑न्नमे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तꣳ
 षण्म॑यू॒खम्। अवा॑न्याꣳस्तन्तू॑न्कि॒रतो॑ धृ॒त्तो अ॒न्यान्।
 नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हा॒सो

अ॒द्य। वृ॒ष्टिं ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यय्यो॑ अ॒ग्निर्म॑रुतः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वङ्क॒वयो यु॑वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॑मास्तवि॒षेभि॑रू॒र्मिभिः॑
अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॑ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रुमि॒न्धम॑न्त॒ उप॒ गा
अ॒वृण्व॑त। वि च॑क्रमे॒ त्रिर्दे॑वः। आ वे॒धस॒त्रील॑पृ॒ष्ठं बृ॒हन्त॑म्।
बृ॒ह॒स्पति॑ꣳ स॒दने॑ सा॒दय॑ध्वम्। सा॒दद्यो॑नि॒न्दम॒ आ
दी॑दि॒वाꣳस॑म्। हि॒र॒ण्यव॑र्णम॒रुषꣳ स॑पे॒मा। स हि शु॑चिः
श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्यूः ॥२१॥

हि॒र॒ण्यवा॑शीरि॒षिः सु॑व॒र्षाः। बृ॒ह॒स्पतिः॑ स स्वा॒वेश ऋ॑ष्वाः।
पू॒रू सखि॑भ्य आ॒सुति॑ङ्क॒रिष्ठः॑। पू॒षꣳ स्तव॑ व्र॒ते व॒यम्।
नरि॑ष्येम क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि। यास्ते॑ पू॒षन्ना
वो अ॒न्तः स॑मु॒द्रे। हि॒र॒ण्ययी॑र॒न्तरि॑क्षे चर॑न्ति। याभि॑र्यासि
दू॒त्याꣳ सूर्य॑स्य। का॒मेन॑ कृत॒श्रव॑ इ॒च्छमा॑नः॥२२॥

अ॒र॒ण्या॒न्यर॑ण्या॒न्यसौ॑। या प्रे॒व न॑श्य॑सि। क॒था ग्रा॑म॒न्न
पृ॑च्छ॑सि। न त्वाभी॒रिव॑ वि॒न्दती॑ ३। वृ॒षा॒र॒वाय॑

वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।
अरण्यानिर्महीयते। उत गाव इवावदन्। उतो वेश्मेव
दृश्यते॥२३॥

उतो अरण्यानिः सायम्। शकटीरिव सर्जति। गामङ्गैष
आ ह्वयति। दार्वङ्गैष उपावधीत्। वसन्नरण्यान्यां
सायम्। अक्रुक्षदिति मन्यते। न वा अरण्यानिर्हन्ति।
अन्यश्चेन्नाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जुग्ध्वा। यत्र कामं
नि पद्यते। आज्ञनगन्धीं सुरभीम्। बहूनामकृषीवलाम्।
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमंशंसिषम्॥२४॥

स्याम रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥५॥ [५]

वार्त्रहत्यायु शवसे। पृतनासाह्याय च। इन्द्र त्वा वर्तयामसि।
सुब्रह्माणं वीरवन्तं बृहन्तम्। उरुं गभीरं पृथुबुधमिन्द्र।
श्रुतर्षिमुग्रमभिमातिषाहम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रुयिं
दाः। क्षेत्रियै त्वा निर्ऋत्यै त्वा। द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य
पाशात्। अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु।
 शं द्यावापृथिवी सहोषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन
 ते। शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः
 प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो विचष्टे। तासान्त्वा जरसु
 आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि
 यक्ष्माद्दुरितादवर्त्ये॥ २६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदत्स्योनम्।
 अप्यभूद्भूद्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो
 ग्राह्या यत्। देवा अमुञ्चन्नसृजन्व्येनसः। एवमहमिमं
 क्षेत्रियाञ्जामिश्रं सात्। द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्।
 बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वः। दिव्यस्यैशाथे उत पार्थिवस्य।
 धत्तं रयिं स्तुवते कीरयेचित्॥ २७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः।
 विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता दीर्घमध्वानमायन्।
 अनन्तमर्थमनिवत्स्यमानाः। यत्ते सुजाते हिमवत्सु

भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि सीबले।
अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। सः शोभमाना कन्येव
शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्गला हविषां वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः
पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अहं हित्वा
शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं
मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ
भूतिम्भूतिं वयमश्जवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा
व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्ये चिच्छुभ्रेऽश्जवामहे चत्वारि च॥६॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा।
विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेघा जुहोमि स्वाहा।
अभिभूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशांसु

दुष्पहः। इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गुः सह
ओजो बलं च॥३०॥

दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। प्रतिगृभ्णामि महते वीर्याय।
आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वम्
आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः। अग्निर्धर्मेणान्नादः।
मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरेता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः
पुनरसुः स्वाहा॥ अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन्
यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सोमो राजा राजपतिः।
राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ वरुणः
सम्राट्सम्राट्पतिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
स्वाहा॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
स्वाहा॥ इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
ददातु स्वाहा॥ बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्मस्मिन् यज्ञे

यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ स॒वि॒ता रा॒ष्ट्रं रा॒ष्ट्रप॑तिः।
 रा॒ष्ट्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ पू॒षा वि॒शां
 वि॒द्व॑तिः। वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥
 सर॑स्वती पु॒ष्टिः पु॒ष्टि॑पत्नी। पु॒ष्टिम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु॒ स्वाहा॑॥ त्व॒ष्टा प॒शूनां मि॑थु॒नानां रूप॑कृ॒द्रूप॑पतिः।
 रू॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय प॒शून् द॑दातु॒ स्वाहा॑॥ ३३॥

च॒ स्वाहा॑ साम्राज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒
 स्वाहा॑ च॒त्वारि॑ च (अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो मि॒त्र इन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः स॒वि॒ता पू॒षा सर॑स्वती त्व॒ष्टा द॑शं
 ॥)॥ ७॥

[७]

स ई॑ पाहि॒ य ऋ॑जी॒षी तरु॑त्रः। यः शि॒प्र॒वान्वृ॑ष॒भो यो
 म॑ती॒नाम्। यो गो॑त्र॒भिद्व॑ज्र॒भृद्यो ह॑रि॒ष्टाः। स इन्द्र॑ चि॒त्रां
 अ॒भि तृ॑न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते॒ शु॒ष्मो वृ॑ष॒भ ए॑तु प॒श्चात्।
 ओ॒त्तरा॑द॒धरा॑गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मै॒त्वर्वा॑ङ्।
 इन्द्र॑ द्यु॒म्नं सु॑र्व॒र्वद्धे॒ह्यस्मे॑। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॑थम्। इन्द्रा॑य
 शू॒षम॑र्चत॥ ३४॥

अ॒भीके॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। स॒ङ्गे स॒मत्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं॑ बोधि

चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु। इन्द्रं
वयं शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुप नो
गमत्। इन्द्राय शुनासीराय। स्रुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय
भरता सजोषाः। इन्द्रर्तुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी
हविरिदं जुषस्व। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा
ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पूरि चक्षुः।
मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं
चक्षुस्तनुवा विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।
नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं
वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाकै सुपर्णमुप यत्पतन्तम्।

हृ॒दा वे॑न॒न्तो अ॒भ्यच॑क्षत॒ त्वा। हि॒र॒ण्य॑पक्षं॒ वरु॑णस्य दू॒तम्।
 य॒मस्य॒ यो॒नौ श॑कु॒नं भु॑र॒ण्युम्। शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आ॒पो
 भव॑न्तु पी॒तये॑। श॒य्यो॒र॒भि स्र॑वन्तु नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णाम्।
 क्षय॑न्तीश्च॒र॒षणी॒नाम्॥ ३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॒ सोमो॑ अब्रवीत्।
 अ॒न्तर्वि॑श्वा॒नि भेष॑जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च
 वि॒श्वभे॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्वेषु॒ यन्म॑धु।
 तेन॑ मे वा॒जिनी॑वति। मुख॑मङ्घ्रि॒ सर॒स्वति॑। या सर॑स्वती
 वैश॑म्भ॒ल्या॥ ३९॥

तस्या॑ मे रा॒स्व। तस्या॑स्ते भक्षी॒य। तस्या॑स्ते भूयिष्ठ॒भाजो॑
 भूया॑स्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒
 योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व स॒न्वहं॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
 लो॒क॒कृ॒ज्जा॑तवेदः। इ॒हैव॑ स॒न्तत्र॒ सन्त॑ त्वाऽग्रे। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
 मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत्॥ ४०॥

ज्योति॑षा त्वा वैश्वान॒रेणो॑प॒तिष्ठे॑। अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑।

यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्र आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्धया
 र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्रे य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑येह्यारो॑हा॒त्माऽऽत्मा॑नम्।
 अ॒च्छा व॑सू॒नि कृ॑ण्वन्न॒स्मे न॑र्या पु॒रूणि॑। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा
 सी॑द॒ स्वां यो॑निम्। जा॒तवे॑दो भुव॒ आ जा॑य॒मानः॑ सक्ष॑य॒
 एहि॑। उ॒पाव॑रोह जा॒तवे॑दः पुन॒स्त्वम्॥ ४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑ नः प्रजा॒नन्। आ॒युः प्र॒जाः र॒यिम्स्मा॑सु
 धेहि॑। अज॑स्रो दीदिहि नो दुरो॒णे। तमि॒न्द्र जो॑हवीमि
 म॒घवा॑नमु॒ग्रम्। स॒त्रा द॑धा॒नम॑प्रतिष्कुत॒ः शवा॑सि।
 म॑हि॒ष्ठो गी॒र्भिरा च॑ य॒ज्ञियो॑ऽव॒वर्त॑त्। रा॒ये नो॑ वि॒श्वा
 सु॒पथा॑ कृ॒णोतु॑ व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रुकेषु म॒हिषो॑ यवा॑शिरं
 तुवि॒शुष्म॑स्तृ॒पत्। सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॑शत्। स
 ई॑ ममा॒द म॒हि क॑र्म क॒र्त॒वे म॒हामु॑रुम्॥ ४२॥

सैन॑ः स॒श्वद्दे॒वं दे॒वः स॒त्यमि॒न्दुः स॒त्य इ॒न्द्रः। वि॒दद्य॑ती
 स॒रमा॑ रु॒ग्णम॑द्रैः। म॒हि पा॑थः पू॒र्व्यः स॒द्विर्य॑क्कः। अ॒ग्रं
 नय॑त्सु॒पद्य॑क्षराणाम्। अ॒च्छा र॑वं प्रथ॒मा जा॑न॒तीगा॑त्।

विदद्भव्यं॑ स॒रमा॑ दृढमूर्वम्। येनानुकं॑ मानुषी॑ भोजते
विट्। आ ये विश्वाः॑ स्वपत्यानि॑ चक्रुः। कृण्वानासौ
अमृत॒त्वाय॑ गा॒तुम्। त्वं नृभिर्नृपते॑ दे॒वहू॑तौ ॥४३॥

भूरी॑णि वृ॒त्वा ह॑र्यश्च ह॑सि। त्वन्निद॑स्युश्चुमु॑रिम्। धुनि॑
चास्वा॑पयो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒त्नथा॑ मन्द॑तु
त्वा। श्रु॒धि ब्र॑ह्म वावृ॑धस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः सु॑र्यं कृणु॑हि
पी॒पिही॑षः। ज॒हि शत्रूँ॑ र॒भि गा॑ इन्द्र॒ तृन्धि॑। अ॒ग्ने
बाध॑स्व॒ वि मृ॑धौ नुदस्व। अपा॑मी॒वा अप॒ रक्षाँ॑सि सेध।
अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्दे॒हतो दि॒वो नः॑ ॥४४॥

अ॒पां भू॒मान॒मुप॑ नः सृजे॒ह। यज्ञ॒ प्रति॑तिष्ठ सु॒म॒तौ सु॒शेवा॒ आ
त्वा॑। वसू॑नि पुरु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमा॑युर्यज॑मानाय कृण्वन्।
अ॒धा॒मृते॑न ज॒रितार॑मङ्घ्रि। इन्द्रः॑ शु॒नाव॑द्वि॒त॒नोति॑ सी॒रम्।
सं॒वत्स॑रस्य॑ प्र॒ति॒माण॑मे॒तत्। अ॒र्कस्य॑ ज्योति॑स्तदिदा॑स॒
ज्येष्ठ॑म्। सं॒वत्स॑रं शु॒नव॑त्सी॒रमे॒तत्। इन्द्र॑स्य॒ राधः॑
प्रय॑तं पुरु॒ त्मना॑। तद॑र्करूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शारे॑

प्रति॑तिष्ठ॒तीद्व॑षा॑। अ॒श्वाय॑न्तो॒ ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वांम॑हे
त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
त्वा शु॒नः॑ हु॒वेम॑॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत य॒स॒स॒च॒र्ष॒णी॒नां वै॒श॒म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ ष॒द्व॥८॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पु॒न॒रा नो॑ भर य॒ज्ञो रा॒यो वा॒र्त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॑॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धा॒राव॑रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा प॒ञ्च॑च॒त्वारि॑श॒त्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒नः॑ हु॒वेम॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धिं त्वा॑ स्वा॒दुना॑ । ती॒व्रां ती॒व्रेण॑ । अ॒मृता॑म॒मृते॑न । मधु॑मतीं
मधु॑मता । सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न । सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्यस्व ।
सर॑स्वत्यै पच्यस्व । इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्यस्व । परी॒तो षि॑श्रता
सु॒तम् । सोमो॒ य उ॑त्त॒म॒ ह॒विः ॥ १ ॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑ । सु॒षाव॒ सोम॑मद्रि॒भिः । पु॒नातु॑
ते परि॒स्रुत॑म् । सोम॒ सूर्य॑स्य दुहि॒ता । वारे॑ण॒ शश्व॑ता॒ तना॑ ।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण । प्राङ्ख॑सोमो अति॑द्रुतः । इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॒
सखा॑ । वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण । प्र॒त्यङ्ख॑सोमो अति॑द्रुतः ॥ २ ॥

इन्द्र॑स्य॒ युज्यः॒ सखा॑ । ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेजं इन्द्रि॒यम् । सुर॑या॒
सोमः॑ सु॒त आसु॑तो॒ मदा॑य । शु॒क्रेण॑ देव दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि ।
रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि । कु॒विद॒ङ्ग यव॑मन्तो॒ यव॑चित् ।
यथा॒ दान्त्य॑नुपूर्व॒ वियू॑य । इहे॒हैषां॑ कृणु॒त भो॑ज॒नानि॑ । ये
ब॒र्हिषो॒ नमो॑वृत्तिं॒ न ज॒ग्मुः । उ॒पया॑मगृहीतोऽस्य॒श्विभ्या॑

त्वा जुष्टं गृह्णामि॥३॥

सरस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्णे। एष ते योनिस्तेजसे त्वा।
वीर्याय त्वा बलाय त्वा। तेजोऽसि तेजो मयि धेहि।
वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि। बलमसि बलं मयि धेहि।
नाना हि वा देवहितं सदैः कृतम्। मा सः सृक्षाथां परमे
व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं एषः। मा मां हिः सीः
स्वां योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे
त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि।
महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या
व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं
सिंहम्। सेमं पात्वहंसः। संपृचः स्थ सं मां भद्रेण पृङ्ग।
विपृचः स्थ वि मां पाप्मना पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्खोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥१॥ [१]

सोमो॒ राजा॒ऽमृत॑ सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑ज॒हान्मृत्यु॑म्। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ शु॒क्रमन्ध॑सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।
 इ॒दं पयो॒ऽमृतं॑ मधु॑। सोम॑म॒द्ध्यो व्य॑पिबत्। छन्द॑सा ह॒ः सः
 शुचि॑षत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॒रव्य॑पिबत्॥ ६॥

कु॒ङ्कुः॑ङ्गि॒रसो॑ धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒न्ना॑त्प॒रिस्रु॑तो
 रस॑म्। ब्रह्म॑णा व्य॑पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्।
 रे॒तो मू॒त्रं विज॑हाति। योनिं॑ प्रवि॒शदिन्द्रि॑यम्। गर्भो॑
 ज॒रायु॑णाऽऽवृ॑तः। उ॒ल्बं ज॑हाति जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥ ७॥

वेदे॑न रू॒पे व्य॑करोत्। स॒तास॒ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। सोमे॑न॒ सोमो॑ व्य॑पिबत्। सु॒तासु॒तौ
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्याक॑रोत्।
 स॒त्यानृ॑ते प्र॒जाप॑तिः। अ॒श्रद्धा॑मनृतेऽद॑धात्। श्र॒द्धा स॒त्ये
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा प॑रि॒स्रुतो॑ रस॑म्।
 शु॒क्रेण॑ शु॒क्रव्य॑पिबत्। पयः॑ सोमं॑ प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑

स॒त्यमिन्द्रि॒यम् । वि॒पान॑ꣳ शु॒क्रम॒न्धसः॑ । इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम् ।
इ॒दं पयो॑ऽमृतं॒ मधु॑ ॥ ८ ॥

अ॒न्यः क्षी॒रव्य॑पिब॒ञ्जन्म॑न॒र्तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॒यꣳ श्र॒द्धाꣳ स॒त्ये प्र॒जाप॑तिर॒ष्टौ च॑ ॥ २ ॥ ————— [२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दꣳ सु॒वीर॑म् । य॒ज्ञꣳ हि॒न्वन्ति॑ म॒हिषा॑
नमो॑भिः । दधा॑नाः सोम॑न्द्रि॒वि दे॒वता॑सु । मदे॒मेन्द्रं॑ यज॑मानाः
स्व॒र्काः । यस्ते॒ रसः॑ सम्भृ॑त॒ ओष॑धीषु । सोम॑स्य॒
शुष्मः॑ सुर॑या सु॒तस्य॑ । तेन॑ जि॒न्व यज॑मानं॒ मदे॑न ।
सर॑स्वतीम॒श्विना॒विन्द्र॑म॒ग्निम् । यम॑श्वि॒ना न॑मु॒चेरा॑सुरादधि ।
सर॑स्व॒त्यस॑नोदिन्द्रि॒याय॑ ॥ ९ ॥

इ॒मन्तꣳ शु॒क्रं मधु॑मन्त॒मिन्दु॑म् । सोम॑ꣳ राजा॑नमि॒ह
भ॑क्षयामि । यदत्र॑ रि॒प्तꣳ र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑ । यदिन्द्रो॑
अपि॑ब॒च्छर्ची॑भिः । अ॒हन्त॑दस्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑ । सोम॑ꣳ
राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि । पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑ ।
पि॒ताम॑हे॒भ्यः स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑ । प्रपि॑तामहे॒भ्यः
स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑ । अक्ष॑न्पि॒तरः॑ ॥ १० ॥

अ॒मीम॑दन्त॒ पि॒तरः॑ । अती॑तृपन्त॒ पि॒तरः॑ । अ॒मीमृ॑जन्त

पि॒तरः॑। पि॒तरः॑ शु॒न्धध्व॑म्। पु॒नन्तु॑ मा पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑।
 पु॒नन्तु॑ मा पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्र॒पिता॑महाः। प॒वित्रे॑ण
 श॒तायु॑षा। पु॒नन्तु॑ मा पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्र॒पिता॑महाः॥११॥

प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। वि॒श्वमा॑युर्व्य॒श्जवै॑। अ॒ग्र आ॑यू॒षि
 प॒वसे॑ऽग्रे प॒वस्व। प॒वमा॑नः सु॒वर्जनः॑ पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः।
 जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑व॒द्यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। उ॒भाभ्या॑न्दे॒व
 स॒वित॑र्वैश्वदे॒वी पु॑न॒ती। ये स॑मा॒नाः स॑म॒नसः॑। पि॒तरो॑
 यम॒राज्ये॑। तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑
 क॒ल्पता॑म्॥१२॥

ये स॑जा॒ताः स॑म॒नसः॑। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒म॒काः। तेषा॑ऽ
 श्री॒र्मयि॑ क॒ल्पता॑म्। अ॒स्मि॒ल्लो॒के श॒त॑ समाः॑। द्वे स्रु॒ती
 अ॑श्रृण॒वं पि॒तृणा॑म्। अ॒ह॒न्दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। या॒भ्यामि॑दं
 वि॒श्वमे॑ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒दं
 ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। दश॑वीरं॒ सर्व॑गणं॒ स्व॒स्तये॑।
 आ॒त्म॒स॒निं प्र॒जा॒स॒निं। प॒शु॒स॒न्य॒भय॑स॒निं लो॒क॒स॒निं। अ॒ग्निः

प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॒ पयो॒ रेतो॑ अ॒स्मासु॑ धत्त।
रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दीधर॒त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियाय॑ पितरः॑ शतायुषा पुनन्तु॑ मा पिताम॒हाः पुनन्तु॑ प्रपिताम॒हाः कल्पता॑ स्वस्तये॒ पञ्च

च॥३॥ [३]

सी॒सेन॑ तन्नं॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णासू॒त्रेण॑ क॒वयो॑ वयन्ति।
अ॒श्विना॑ य॒ज्ञः स॑वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं वरु॑णो
भिष॑ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॑मृ॒तः शची॑भिः। तिस्रो॑ऽद॒धुर्दे॒वताः॑
स॒ररा॑णाः। लोमा॑नि श॒ष्पैर्ब॑हु॒धा न तो॒क्मभिः॑। त्वग॑स्य
मा॒सम॑भवन्न ला॒जाः। तद॑श्विना॑ भिष॒जा रु॒द्रव॑र्तनी।
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्तरः॥१४॥

अ॒स्थिं म॒ज्जानं॑ मास॑रैः। का॒रोत॑रेण दध॑तो गवा॑न्त्व॒चि।
सर॑स्वती॒ मन॑सा पे॒शलं॑ वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॑ न रोहि॑तम्। न॒ग्नहु॑र्धिर॒स्तस॑रन्न
वेमं॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृ॒तं ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मू॒त्राञ्जन॑यन्ति
रेतः॑। अपा॑मतिन्दुर्म॒तिं बाध॑मानाः। ऊ॒व॒ध्यं वात॑ः

स॒बुव॒न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॒येन॑ स॒त्यम्। पु॒रोडा॑शेन सवि॒ता जं॑जान।
 यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑
 पित्त॑म्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑ पात्रा॑णि
 सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॒नस्य॑ पत्र॒न्न प्ली॑हा शर्चा॑भिः। आ॒स॒न्दी
 नाभि॑रु॒दर॒न्न मा॒ता। कु॒म्भो व॑नि॒ष्ठुर्ज॑नि॒ता शर्चा॑भिः।
 यस्मि॒न्नग्रे॑ यो॒न्याङ्ग॑र्भो अ॒न्तः ॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र॒ उत्सः॑। दु॒हे न॑ कु॒म्भी५ स्व॒धां पि॑तृ॒भ्यः।
 मुख॑५ सद॑स्य॒ शिर॒ इत्स॑दे॒न। जि॒ह्वा प॒वित्रं॑म॒श्विना॑ स५
 सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॒युर्भिष॑ग॑स्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न॑ शे॒पो हर॑सा
 तर॑स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॑र॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छा॒गेन॑ तेजो॑ ह॒विषा॑
 श्रु॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न शु॒क्लम॑सितं
 वसा॑ते॥१७॥

अवि॑र्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑ अ॒मृतो॑ ग्रहा॑भ्याम्।
 सर॑स्व॒त्युप॒वाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॑दरै॒र्ज॑जान।

इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय। कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतङ्गहाभ्याम्।
यवा न बर्हिर्भुवि केसराणि। कर्कन्धुं जज्ञे मधुं सारघं
मुखात्। आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं। मुखे श्मश्रूणि न
व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीर्षन् यशंसे श्रियै शिखा। सिंहस्य लोम
त्विषिरिन्द्रियाणि। अङ्गान्यात्मभिषजा तदश्विना।
आत्मानमङ्गैः समधात्सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं
शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतन्दधाना। सरस्वती
योन्याङ्गर्भमन्तः। अश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति। अपां
रसेन वरुणो न साम्ना। इन्द्रं श्रियै जनयन्नप्सु राजा।
तेजः पशूनां हविरिन्द्रियावत्। परिस्नुता पयसा सारघं
मधुं। अश्विभ्यान्दुग्धं भिषजा सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्।
अमृतः सोम इन्दुः॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमं राजां चत्वारि च॥४॥ [४]

मित्रोऽसि वरुणोऽसि। समहं विश्वैर्देवैः। क्षत्रस्य नाभिरसि।

क्षत्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॒मा सी॑द। मा त्वा
हि॒ंसीत्। मा मां हि॒ंसीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॒णः।
प॒स्त्या॑स्वा॥ २० ॥

साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।
तेज॑से ब्रह्मवर्च॑साया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः
प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। सर॑स्वत्यै
भैष॑ज्येन॥ २१ ॥

वीर्या॑यान्नाद्या॑या॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑। श्रि॒यै
यश॑से बला॑या॒भिषि॑ञ्चामि। को॑ऽसि कत॒मोऽसि॑। कस्मै॑ त्वा
काय॑ त्वा। सु॒श्लोकाँ॑ (४) सुम॑ङ्ग॒लाँ॑ (४) सत्य॑रा॒जा (३)
न्। शिरो॑ मे श्रीः॥ २२ ॥

यशो॑ मुख॑म्। त्विषिः॑ केशा॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे
प्रा॒णोऽमृ॑तम्। स॒म्राट्क्षुः॑। वि॒राट्क्षु॑त्रम्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्।

वाङ्महः। मनो मन्युः। स्वराङ्गामः। मोदाः प्रमोदा
अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म वीर्यम्।
आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ। ग्रीवाश्च
श्रोण्यौ। ऊरू अरली जानुनी। विशो मेऽङ्गानि सर्वतः।
नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां
पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे
प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रत्यङ्गेषु
प्रतितिष्ठाम्यात्मन्। प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे। प्रति
द्यावापृथिव्योः। प्रतितिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रया देवा एकादश। त्रयस्त्रिंशाः सुरार्धसः। बृहस्पतिपुरोहिताः
देवस्य सवितुः सवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा द्वितीयैः।
द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः सत्येन। सत्यं यज्ञेन। यज्ञो
यजुर्भिः॥२६॥

यजूं॑षि॒ साम॑भिः। सामा॑न्यृग्भिः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑।
 या॒ज्या व॑षट्कारैः। व॒षट्कारा॑ आहु॒तिभिः॑। आहु॑तयो मे
 कामा॑न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि प्रय॑तिर्मम। त्वङ्म
 आन॑तिराग॑तिः। मा॒सं म॒ उप॑नतिः। वस्व॑स्थि। म॒ञ्जा म॒
 आन॑तिः॥ २७ ॥

पुस्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भेष॑ज्येन श्रीरङ्गा॑नि भु॑सद्यज्ञे य॒ज्ञो यजु॑भि॒रुप॑नतिर्द्वे च॥५॥—————[५]

यद्वे॑वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वास॑श्चकृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑
 तस्मा॑देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। यदि॑ दि॒वा यदि॑
 नक्त॑म्। एना॑सि चकृ॒मा व॒यम्। वा॒युर्मा॑ तस्मा॑देन॑सः।
 वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑ स्वप्ने॑। एना॑सि
 चकृ॒मा व॒यम्॥ २८ ॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। यद्वा॑मे
 यद॑रण्ये। यत्स॒भायां॑ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॑द्रे यद॒र्ये। एन॑श्चकृ॒मा
 व॒यम्। यदे॒कस्या॑धि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदापो॑
 अ॒ग्नि॒या व॑रु॒णेति॑ शपा॑महे। ततो॑ वरुण नो मुञ्च॥ २९ ॥

अव॑भृथ निच॑ङ्कुण निचे॒रुर॑सि निच॑ङ्कुण। अव॑
 दे॒वैर्दे॒वकृ॑तमे॒नोऽया॑ट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॑र्त्यकृतम्। उ॒रोरा
 नो॑ देव रिष॑स्पाहि। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॑धयः सन्तु।
 दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै भू॒यासुः॑। योऽ॑स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
 द्रुप॑दादि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी म॒ला॑दिव॥ ३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑।
 उ॒द्वय॑न्तम॒सस्पर्शि॑। पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॒रम्। दे॒वन्दे॑व॒त्रा
 सूर्य॑म्। अ॒गन्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। प्र॒तियु॑तो॒ वरु॑णस्य॒ पाशः॑।
 प्र॒त्यस्तो॒ वरु॑णस्य॒ पाशः॑। ए॒धोऽ॑स्येधिषी॒महि॑। स॒मिद॑सि
 ॥ ३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॒ मयि॑ धेहि। अ॒पो अ॒न्व॑चारिषम्। र॒सेन॑
 स॒मसृ॑क्ष्महि। प॒यंस्वा॑ अ॒ग्र आ॒गम॑म्। तं मा॒ स॒सृज॑
 वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति पृथि॒वी। स॒मुषाः॑।
 स॒मु सूर्यः॑। स॒मु वि॒श्वमि॒दञ्ज॑त्। वै॒श्वान॑र॒ज्योति॑र्भू॒यासम्॑।
 वि॒भुङ्क्ता॑म॒व्यँश्न॑वै। भूः स्वाहा॑॥ ३२॥

स्वप्न एनांसि चक्रमा वयं मुञ्च मलादिव समिदंसि जगन्नीणि च॥६॥ [६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि।
दिवो वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातम्।
ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्। इन्द्रं देवः सुवर्विदम्।
पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराशः सेन तेजसा॥ ३३॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।
आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।
वृषभन्नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सयुग्भिर्बृहिरासदत्॥ ३४॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो
द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार
इन्द्राय मीढुषे। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे
इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
वत्समिन्द्रमवर्धताम्॥ ३५॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॒ होता॑रा। भि॒षजा॒
सखा॑या। ह॒विषेन्द्र॑ भिषज्यतः। क॒वी दे॒वौ प्रचे॑तसौ। इन्द्रा॑य
धत्त॑ इन्द्रि॒यम्। वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्तिस्रो
दे॒वीः। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वो॒पसः॑। इडा॒ सर॑स्वती॒ भार॑ती॥ ३६॥

म॒हीन्द्र॑पत्नी॒रुह॑विष्म॒तीः। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं।
होता॑ यक्ष॒त्वष्टा॑रमिन्द्रं दे॒वम्। भि॒षज॑ सु॒यज॑ङ्घ्रु॒तश्रिय॑म्।
पु॒रुरूप॑ सु॒रेत॑सं म॒घोनि॑म्। इन्द्रा॑य॒ त्वष्टा॒ दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑
श॒तक्र॑तुम्। धि॒यो जो॒ष्टार॑मिन्द्रि॒यम्॥ ३७॥

मध्वा॑ सम॒ञ्जन्प॑थिभिः सु॒गेभिः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒दिन्द्र॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य।
स्वाहा॑ मे॒दसः॑। स्वाहा॑ स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑म्।
स्वाहा॑ ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वा आ॑ज्य॒पान्। स्वाहेन्द्र॑
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। इन्द्र॑ आ॒ज्यस्य॑ वि॒यन्तु॑। होत॑र्यजं॥ ३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बृहिय्योजं उपे दैव्यां

तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम् ॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वि॒यन्तु॑ द्विर्वी॒तामे॒को वि॒यन्तु॑ द्विर्वे॒त्वेको वि॒यन्तु॑

होत॒र्यजं ॥)॥७॥ _____ [७]

समि॑द्ध इन्द्रं॑ उ॒षसा॒मनी॑के। पुरो॑रुचा॑ पूर्॒वकृ॒द्वावृ॒धानः॑।
 त्रिभि॑र्दे॒वैस्त्रि॒ंशता॑ वज्र॑बाहुः। ज॒घान॑ वृ॒त्रं वि दुरो॑ ववार।
 नरा॑श॒सः प्र॒तिशू॒रो मि॒मानः॑। तनून॑पात्प्र॒ति य॒ज्ञस्य॑
 धाम॑। गोभि॑र्व॒पावा॒न्मधु॑ना स॒मञ्ज॑न्। हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री य॑जति
 प्रचे॑ताः। ई॒डि॒तो दे॒वैर्हरि॑वा॒ अ॒भिष्टिः॑। आ॒जु॒ह्वानो॑ ह॒विषा॑
 शर्ध॑मानः॥ ३९॥

पुर॑न्द्रो म॒घवान् वज्र॑बाहुः। आया॑तु य॒ज्ञमु॒प॒नो जुषा॑णः।
 जुषा॑णो ब॒र्हिर्हरि॑वान्न इन्द्रः॑। प्रा॒चीन॑ सी॒दत्प्र॒दिशा॑
 पृथि॑व्याः। उ॒रुव्य॑चाः प्रथ॑मान॒ स्यो॒नम्। आ॒दित्यै॑र॒क्तं
 वसु॑भिः स॒जोषाः॑। इन्द्र॑न्दुरः क॒व॒ष्यो धा॑व॒मानाः॑। वृषा॑णं
 यन्तु॑ ज॒नयः॑ सु॒प॒त्नीः। द्वा॒रो दे॒वीर॒भितो॑ वि॒श्रय॑न्ताम्।
 सु॒वीरा॑ वी॒रं प्रथ॑माना॒ महो॑भिः॥ ४०॥

उ॒षासा॒नक्ता॑ बृ॒हती॑ बृ॒हन्त॑म्। प॒य॑स्वती सु॒दु॒घे शू॒रमि॒न्द्रम्॑।
 पे॒शा॑स्वती॒ तन्तु॑ना स॒व्यं य॑न्ती। दै॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सु॒रु॒क्मे॑।

दैव्या॒ मिमा॑ना॒ मन॑सा॒ पुरु॑त्रा। होता॑रा॒विन्द्रं॑ प्रथ॒मा सु॒वाचा॑।
मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ मधु॑ना॒ दधा॑ना। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॑र॒हविषा॑
वृ॒धातः॑। तिस्रो॑ दे॒वीर् ह॒विषा॑ वर्ध॑मानाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा
वृष॑ण॒न्न पत्नीः॑॥४१॥

अच्छि॑न्नन्त॒न्तुं पय॑सा॒ सर॑स्वती। इडा॑ दे॒वी भार॑ती
वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॑ दध॒दिन्द्रा॑य॒ शुष्म॑म्। अपा॒कोचि॑ष्टुर्यश॑से
पु॒रूणि॑। वृषा॑ य॒ज्ञन्वृषे॑ण॒ भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ सम॑नक्तु
दे॒वान्। वन॑स्पति॒रव॑सृष्टो॒ न पाशैः॑। त्मन्या॑ सम॒ञ्जच्छ॑मिता
न दे॒वः। इन्द्र॑स्य ह॒व्यैर्ज॒ठरं॑ पृ॒णानः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं
मधु॑ना घृ॒तेन॑। स्तो॒काना॑मिन्द्रुं॒ प्रति॑ शूर॒ इन्द्रः॑। वृषा॑यमा॒णो
वृष॑भस्तु॒राषा॑ट्। घृ॒तप्रुषा॑ मधु॑ना ह॒व्यमु॑न्दन्। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑
जुष॑ता॒ꣳ स्वाहा॑॥४२॥

शर्ध॑मानो॒ महो॑भिः पत्नी॑र्घृ॒तेन॑ च॒त्वारि॑ च॥८॥

आच॑र॒षणि॒प्रा वि॒वेष॑ यन्मा॑। तꣳ स॒ध्रीचीः॑। स॒त्यमि॑त्तन्न
त्वावाꣳ अ॒न्यो अ॒स्ति। इन्द्रं॑ दे॒वो न म॒र्त्यो ज्या॑यान्।

अहन्नहिं परिशयान्मर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छा समुद्रम्।
 प्रससाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्मं इह रातिरस्तु।
 इन्द्रा भर दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्।
 स शेवृधमधि धाद्युग्नमस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।
 रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे
 धाः॥४३॥

रेवतीनाञ्चत्वारि च॥९॥ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवन्देवैः। वीरवत्स्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।
 वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यंगात्।
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवीद्वार इन्द्रं सङ्घाते।
 विद्वीर्यामन्नवर्धयन्। आ वत्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता
 अपार्वणम्। रेणुककाटन्नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज॥४४॥

देवी उषासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः
 प्रायासिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य

वीतां॑ यजं॑। दे॒वी जोष्टी॑ वसु॑धिती। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।
अया॑व्यन्याघा द्वेषा॑सि। आ॒न्यावा॑क्षीद्वसु॒ वार्या॑णि।
यज॑मानाय शि॒क्षिते॑॥४५॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॑ यजं॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒धे
सु॒दुधे॑। पय॑सेन्द्र॑मवर्धताम्। इष॑मूर्ज॑मन्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः
स॒पीति॑मन्या। नवे॑न॒ पूर्व॑न्दय॑माने। पु॒राणे॑न॒ नव॑म्।
अधा॑तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती वसु॒ वार्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॑ यजं॑॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑शः॒ सावाभा॑ष्टी
वसु॑वार्याणि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वीतां॑ यजं॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॑मवर्धयन्।
अस्पृ॑क्षद्धार॑ती दि॒वम्। रु॒द्रैर्य॒ज्ञः सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती
गृ॒हान्॥४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यजं॑। दे॒व इन्द्रो॑
नरा॑शः॒ सः। त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। श॒तेन॑

शितिपृष्ठानामाहितः। सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य
होत्रमरुहतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यवर्णो मधुशाखः सुपिप्पलः।
देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
पृथिवीमदृ०हीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवं
बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासुस्थमिन्द्रेणासन्नम्।
अन्या बर्ही०ष्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज।
देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं
कुर्वन्तिस्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यज॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीताँय्यजं गृहान् वेतु यजाभूथ्यद्वं (देवं
बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासानक्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ
देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्देव इन्द्रो नराश०सो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः
स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽवर्धय०श्चतुरवर्धयत्।
वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीष०हृताऽस्पृक्षच्छुतेन दिव० स्वासुस्थ० स्विष्ट० शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ

॥)॥१०॥ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्।
अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं
इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेघो न
भेषजम्। पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोकमभिः। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं
न नृग्रहम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती
भिषक्। रथो न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।
बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोकमभिः। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः

सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुरो दिशः। कवप्यो
न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यान्न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी
दुधे। दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रन्न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्सुपेशसोषे नक्तन्दिवा। अश्विना सञ्जानाने। समं जाते
सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा
हृदा। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा
भिषजाऽश्विना। इन्द्रन्न जागृवी दिवा नक्तन्न भेषजैः।
शूष५ सरस्वती भिषक्। सीसैन दुह इन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता

यक्षत्ति॒स्रो दे॒वीर्न भै॒षज॑म्। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोऽप॒सः। रू॒पमिन्द्रे॑
हि॒र॒ण्यय॑म्॥५५॥

अ॒श्विने॒डा न भा॑र॒ती। वा॒चा सर॑स्वती। मह॒ इन्द्रा॑य
दधु॒रिन्द्रि॑यम्। पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मिन्द्र॑म॒श्विना॑।
भि॒षज॑न्न सर॑स्वतीम्। ओजो॒ न जू॑तिरिन्द्रि॑यम्। वृ॒को न
र॒भ॒सो भि॒षक्। यशः॒ सुर॑या भैष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑ः
श॒त॒क्र॑तुम्। भी॒मन्न॑ म॒न्युः॑ रा॒जा॒न॒व्यौघ्न॑न्नम॒साऽश्वि॑ना
भा॒मम्। सर॑स्वती भि॒षक्। इन्द्रा॑य दुह॒ इन्द्रि॑यम्। पयः॒
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑॥५७॥

होता॑ यक्ष॒दग्नि॑ः स्वाहाऽऽज्य॑स्य॒ स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॒
मे॒द॒सां पृ॑थक्। स्वाहा॒ छा॒गंम॑श्वि॒भ्याम्। स्वाहा॑ मे॒षः
सर॑स्वत्यै। स्वाह॑र्ष॒भमिन्द्रा॑य॒ सि॒हाय॑ सह॑सेन्द्रि॑यम्।
स्वाहा॒ऽग्नि॑न्न भैष॒जम्। स्वाहा॒ सोम॑मिन्द्रि॑यम्। स्वाहेन्द्र॑ः

सु॒त्रामा॑णं॒ सवि॒तारं॒ वरु॑णं॒ भि॒षजां॒ पति॑म्। स्वाहा॒
वन॑स्पतिं॒ प्रि॒यं पाथो॒ न भै॑ष॒जम्। स्वाहा॑ दे॒वां
आ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहा॒ऽग्निं॒ हो॒त्राङ्गु॑षा॒णो अ॒ग्निर्भै॑ष॒जम्। पयः॒ सोमः॑
परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। हो॒ता
यक्ष॑द॒श्विना॒ सर॑स्वती॒मिन्द्रं॑ सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे सोमाः॑
सु॒रामा॑णः। छा॒गैर्न मे॒षैर्ऋ॑ष॒भैः सु॒ताः। श॒ष्पैर्न तो॒क्मभिः॑।
ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॒ मास॑रेण॒ परि॑ष्कृ॒ताः। शु॒क्राः
पय॑स्वन्तो॒ऽमृताः॑। प्र॒स्थिता॒ वो मधु॑श्चु॒तः। तान॑श्चि॒ना
सर॑स्वती॒न्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा। जु॒षन्तां॑ सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु
मद॑न्तु वि॒यन्तु॒ सोमम्॑। होत॑र्यज॑॥५९॥

वी॒र्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॒ नास॑त्या॒ सर॑स्वती॒ मधु॑ हि॒रण्यं॑ भैष॒जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य
होत॑र्यजा॒ज्य॒पान॑मृताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्निं॒ षट्। तनून॑पा॒त्सप्त॑। नरा॑श॒सृमृ॑षिः। इडे॑डितो यवै॒रष्टौ॑।
ब॒र्हिः सप्त॑। दुरो॑ऽश्विना॒ नव॑। सु॒पेश॑सर॒षिः। दै॒व्या होता॑रा॒ सीसे॑न् रसः। तिस्र॑स्व॒ष्टार॑म॒ष्टाव॑ष्टौ।
वन॑स्पति॒मृषिः॑। अ॒ग्नित्रयो॑दश। अ॒श्विना॒ द्वाद॑श त्रयोदश। स॒मिधा॑ऽग्निं॒ बदै॑रै॒र्बदै॑र्यवै॒रश्वि॑ना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒
न भै॑ष॒जं॒ रू॒पम॑श्चि॒नां भी॑मं॒ भामम्॑ ॥)॥११॥

समिद्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राद्भु॑तः। दु॒हे धे॒नुः
 सर॑स्वती। सोम॑ः शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा भि॒षजा॑
 सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। मध्वा॒ रजा॑ःसीन्द्रि॒यम्।
 इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः॒ सर॑स्वती। नरा॒शःसे॑न
 न॒ग्रहः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भेष॒जं भि॒षजा॑ सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना
 सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्यम्। इडा॑भिर॒श्विना॒विषम्।
 समूर्ज॑ः स॒ रयि॑न्दधुः। अ॒श्विना॒ नमु॑चेः सु॒तम्। सोम॑ः
 शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒र्हिषे॑न्द्रा॒य
 पात॑वे॥६१॥

क॒व॒र्ष्यो न व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ं न दुरो दि॒शः। इन्द्रो॒ न
 रोद॑सी दु॒घै। दु॒हे का॒मान्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॒ नक्त॑मश्विना।
 दिवेन्द्र॑ः सा॒यमि॑न्द्रि॒यैः। स॒ञ्जाना॑ने सु॒पेश॑सा। समं
 जा॑ते सर॑स्वत्या। पा॒तन्नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑ः
 सर॑स्वति॥६२॥

दैव्यां होतारा भिषजा। पातमिन्द्रः सचां सुते। तिस्रस्त्रेधा
 सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्नुता सोमम्।
 इन्द्राय सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजन्नः
 सरस्वती। इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपः रूपमधुः सुते।
 ऋतुधेन्द्रो वनस्पतिः। शशमानः परिस्नुता। कीलालमश्विभ्यां
 मधु। दुहे धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण
 परिष्कृता। समधाताः सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे सुतं मधु॥६३॥

नग्नहुः पातवे सरस्वत्यधुः सुतैऽष्टौ च॥१२॥ [१२]

अश्विना हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ
 शुक्रमासुराद्वसु। मघमिन्द्राय जभिरे। यमश्विना सरस्वती।
 हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिम्बेद वलं मघम्। नमुचावासुरे
 सचां। तमिन्द्रं पशवः सचां। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषत। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र
 इन्द्रियन्दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामां हविष्पतिः।
 यजमानाय सश्रत। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय
 दाशुषै। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्।
 सुत्रामा यशसा बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना
 गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रः सरस्वती।
 यजमानमवर्धयन्। ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी
 नरा। सरस्वती हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता
 भिषजा सुकर्मणा। सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा
 शतक्रतुः। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्रया षट्॥१३॥ [१३]

देवं बर्हिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न
 चक्षुरक्ष्योः। बर्हिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यजं। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
 प्राणन्न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यजं॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलन्न
 वाचमास्यै। उषाभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य

वियन्तु यजं। देवी जोष्टीं अश्विनां। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
 श्रोत्रन्न कर्णयोर्यशः। जोष्टींभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रं सरस्वत्यश्विना
 भिषजावत। शुक्रन्न ज्योतिः स्तनयोरहुती धत्त इन्द्रियम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां भिषजा।
 होतारविन्द्रमश्विनां। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिन्न हृदये
 मतिम्। होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं॥६९॥

देवीस्तिस्तिस्तिस्ती देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
 शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
 सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
 इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्। सरस्वत्याः
 सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न जूतिमृषभो
 न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
 स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
 स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतां राविन्द्रमश्विना।
 वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्।
 स्विष्ट इन्द्रः सुत्रामा सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो
 वनस्पतिः। स्विष्टा देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता
 होत्रे स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपंचितिः
 स्वधाम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यज होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजेन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज
 सरस्वत्या वनस्पतिष्पदं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासावश्विना देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहुती

देवा देवानां भिषजां वषट्कारैर्देवीस्त्रिस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं
 बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निर्देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विना सर्वं वियन्तु।
 द्वारंस्त्रिः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र
 सरस्वती। भिषक्पूर्वन्दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्यां सुतासुती। अञ्जन्त्यं
 यजमानः ॥ १४ ॥

[१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयं सुतासुती यजमानः।
 पचन्पुक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नाश्विभ्याञ्छागं
 सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्।
 बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्यां सरस्वत्यै। सूपस्था अद्य
 देवो वनस्पतिर्भवत्। अश्विभ्याञ्छागेन सरस्वत्या
 इन्द्राय॥ ७३ ॥

सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्यां
 सरस्वत्यै। अक्षः स्तान्मेदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः।
 अवीवृधन्त ग्रहैः। अपातामश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा
 वृत्रहा। सोमान्सुराम्णाः। उपो उक्थामदाः श्रौद्विमदा अदन्।
 अवीवृधन्ताङ्गुषैः। त्वामद्यर्ष आर्षेयर्षीणान्नपादवृणीत।

अ॒य॑ꣳ सु॒तासु॒ती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॒ आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑। ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॒न्यदुः॑।
तान्य॑स्मा आ च शास्व॑। आ च॑ गुरस्व। इ॒षि॒तश्च॑ हो॒तर॑सि
भद्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्त॒वा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्रा॒य यज॑मानः सु॒त च॑॥१५॥ [१५]

उ॒श॒न्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑। त्व॑ꣳ सोम॑
म॒हे भ॒ग॒न्त्व॑ꣳ सोम॑ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॑ हि नः
पि॒तरः॑ सोम॑ पूर्वे॒ त्व॑ꣳ सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हि॒षदः॑
पि॒तर॑ आऽहं पि॒तृन्। उ॒प॒हू॒ताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑।
अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तो हवाम॑हे। नरा॒शꣳसे॑ सोम॒पी॒थं य आ॒शुः।
ते नो॑ अ॒र्वन्तः॑ सु॒हवा॑ भवन्तु। श॒न्नो भवन्तु॑ द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।
ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वा॒त्ताः॥ ७५॥

अ॒ꣳहो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृ॒तासो॑ भवन्तः।
अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒व॒न्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॑यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः
कर॒म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑

संविदा॒नाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्रे कव्यवाहन॒
 त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मात॑ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपुर्दे॒वत्रा
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॒धः स्तोम॑तष्टासो अ॒कैः। आऽग्रे
 याहि॑ सुवि॒दत्रै॑भिर्वाङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॑तृभिर्ध॒र्मसद्भिः॑।
 ह॒व्यवा॑ह॒मजरं॑ पुरुप्रि॒यम्। अ॒ग्निङ्घृ॑तेन॑ ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।
 उपा॑सदङ्क॒व्यवा॑हं पि॒तृणाम्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑न्ती॒ः
 समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अन॑ग्निष्वात्ता जेह॑मानाः स॒प्त च॑॥१६॥ [१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं वरे॑ण्यम्।
 अ॒ग्निमि॑न्द्रं वयो॒धसम्॑। गा॒य॒त्रीञ्छ॑न्द इन्द्रि॒यम्। त्र्यवि॑ङ्गां
 वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒च्छुचि॑व्रतम्।
 तनू॑नपा॒तमु॒द्भिद॑म्। यङ्ग॒र्भम॑दिति॒र्दधे॑॥ ७७॥

शुचि॑मिन्द्रं वयो॒धसम्॑। उ॒ष्णिह॑ञ्छ॑न्द इन्द्रि॒यम्। दि॒त्यवा॑ह॒ङ्गां
 वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्।
 ईडि॒तं वृ॑त्र॒हन्त॑मम्। इडा॑भिरीड्य॒ः सहः॑। सोम॑मिन्द्रं

वयो॒धसम्। अ॒नु॒ष्टु॒भ॒ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्स॒ङ्गां वयो॒
दध॑त्॥ ७८॥

वे॒त्वा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॑जं। हो॒ता य॑क्षत्सु॒ब॒र्हिष॑दम्।
पू॒ष॒ण्वन्त॑म॒मर्त्य॑म्। सी॒द॒न्तं ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। अ॒मृ॒तेन्द्रं॑
वयो॒धसम्। बृ॒ह॒तीञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। प॒ञ्चा॒वि॒ङ्गां वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॑जं। हो॒ताय॑क्ष॒द्व्यच॑स्वतीः। सु॒प्रा॒य॒णा
ऋ॒तावृ॑धः॥ ७९॥

द्वा॒रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॒ इन्द्रं॑ वयो॒धसम्। प॒ङ्क्तिञ्छन्द॑
इ॒हेन्द्रि॒यम्। तुर्य॑वा॒ह॒ङ्गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वा॒ज्य॑स्य॒
हो॒त॒र्य॑जं। हो॒ता य॑क्षत्सु॒पे॒श॒से। सु॒शि॒ल्पे बृ॒ह॒ती उ॒भे।
न॒क्तो॒षासा॒ न द॑र्श॒ते। वि॒श्वमि॑न्द्रं वयो॒धसम्। त्रि॒ष्टु॒भ॒ञ्छन्द॑
इन्द्रि॒यम्॥ ८०॥

प॒ष्ट॒वा॒ह॒ङ्गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॑जं। हो॒ता
य॑क्ष॒त्प्र॒चे॒त॒सा। दे॒वाना॑मु॒त्त॒मं यशः॑। हो॒ता॒रा दै॒व्या
क॒वी। स॒यु॒जेन्द्रं॑ वयो॒धसम्। जग॑तीञ्छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॒यम्।

अ॒न॒द्वाह॒ङ्गां वयो॑ दधत्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑
यक्ष॒त्पेश॑स्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भा॒रती॑र्बृ॒हती॑र्म॒हीः। पति॑मिन्द्र॒
वयो॑धसम्। वि॒राज॑ञ्छन्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। धे॒नुङ्गा॒न्न वयो॑
दधत्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्सुरे॑त॒सम्।
त्वष्टा॑रं पुष्टि॒वर्ध॑नम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पुष्टि॑मिन्द्र॒
वयो॑धसम्॥८२॥

द्वि॒पद॑ञ्छन्द॒ इहेन्द्रि॑यम्। उ॒क्षाण॑ङ्गा॒न्न वयो॑ दधत्।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒च्छु॒तक्र॑तुम्। हि॒र॒ण्यपर्ण॑मु॒क्थि॒न
र॒शनां॑ बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्र॒ वयो॑धसम्। क॒कुभ॑ञ्छन्द॒
इहेन्द्रि॑यम्। व॒शां वे॒हत॑ङ्गा॒न्न वयो॑ दधत्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒
होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्स्वाहा॑कृतीः। अ॒ग्नि॒ङ्गृह॑पतिं
पृथ॑क्। वरु॑णं भेष॒जङ्ग॑विम्। क्ष॒त्रमिन्द्र॑ वयो॑धसम्।
अति॑च्छन्द॒सञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। बृ॒हद॑ष॒भङ्गां वयो॑ दधत्।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑॥८३॥

दधे दधं दतावृधं इन्द्रियं पेशंस्वतीर्वयोधसं वेत्वाज्यंस्य होतॄयजं सप्त चं (इडस्पदेऽग्निङ्गायत्रीत्र्यविम्।
 शुचिं व्रतं९ शुचिमुष्णिहं न्दित्यवाहम्। ईडेन्य९ सोममनुष्टुभं त्रिवत्सम्। सुबर्हृषदममृतेन्द्रं बृहतीं पश्चाविम्।
 व्यचंस्वतीः सुप्रायणा द्वारो ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्। सुपेशंसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्।
 प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुङ्गाहम्। पेशंस्वतीस्तिस्त्रः पतिविराजमिह धेनुत्रा। सुरेतसन्त्वष्टारं
 पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणत्रा। शतक्रतुं भगमिन्द्रं कुभमिह वशान्त्रा। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं
 बृहदं षभङ्गां वयो दधंदिन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेहैन्द्रियमष्टं नव दश गात्र वयो दधंदिडस्पदे सर्वं
 वेतु ॥)॥१७॥

[१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द
 इन्द्रियम्। त्र्यविर्गौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिं व्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिवत्सो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिरग्निः
 पूषण्वान्। स्तीर्णवर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द इन्द्रियम्।
 पश्चाविर्गौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो
 बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥

उषे यद्वा सुपेशंसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द

इन्द्रियम्। पृष्ठवाद्गौर्वयो दधुः। दैव्यां होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजां युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्वाङ्गौर्वयो
दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराद्धन्द इहेन्द्रियम्। धेनुगौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्।
उक्षा गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता
प्रसुवन्भगम्। ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न
वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं वरुणः। सुक्षत्रो भेषजङ्करत्।
अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्। बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाद्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥१८॥ [१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसंवस्त्रिवृतां स्तुतम्। रथन्तरेण
तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना।
रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे
वयो दधुः। वरुणाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे
स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेणं विशौजंसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना
 देवाः। एकविंश ऋभवं स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्।
 हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे
 स्तुतम्। बलेन शक्करीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
 शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशेऽमृतं स्तुतम्। सत्येन
 रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमं सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारिं च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन
 हेमन्तेन शैशिरेण पद ॥)॥९९॥

[१९]

देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसम्। देवन्देवमवर्धयत्। गायत्रिया
 छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यजं। देवीर्द्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीर्देवमवर्धयन्।
 उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥९०॥

देवी देवं वयोधसम्। उपे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा
 छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य

वीतां यजं। देवी जोष्टीं देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी
देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो
दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥९१॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्।
पङ्क्त्या छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वीतां यजं। देवा दैव्या होतारा देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्।
त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
यजं॥९२॥

देवीस्तिस्तिस्तिस्तिस्ति देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
जगत्या छन्दसेन्द्रियम्। बलमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्।
रेतु इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥९३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।

द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्। भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु यज। देवं बर्हिर्वारितीनान्देवमिन्द्रं
 वयोधसम्। देवन्देवमवर्धयत्। ककुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश
 इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
 अग्निः स्विष्टकृद्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।
 अतिच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्।
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यज पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया
 तेजः। देवीद्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टीं बृहत्या श्रोत्रम्।
 देवी ऊर्जाहुती पङ्क्ता शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः
 पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं
 बर्हिर्वारितीनाङ्कुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको
 वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयश्चतुरवर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुरवर्धयत् ॥)॥२०॥ [२०]

स्वाद्धीन्त्वा सोमः सुरावन्तः सीसेन मित्रोऽसि यद्वैवा होता यक्षत्समिधेन्द्रः समिद्ध
 इन्द्र आचर्षणिप्रा देवं बर्हिर्होता यक्षत्समिधाऽग्निः समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विनां
 हविरिन्द्रियन्देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधां

वस॒न्तेन॒र्तुना॑ दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्रं॑ वयो॒धसं॑ वि॒श॒तिः॥२०॥

स्वा॒द्वीन्त्वाऽमी॑मदन्त पि॒तरः॑ सा॒म्राज्या॑य पू॒तं प॒वित्रे॑णो॒षासा॑नक्ता॒ बद॑रै॒रधा॑तान्दे॒व इन्द्रो॑

व॒न॒स्पतिः॑ प॒ष्ठ॒वाह॑ङ्गान्दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॒र्न॑वतिः॥१४॥

स्वा॒द्वीन्त्वा॑ वेतु॒ यज॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृत्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः।
ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं
वै रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रजी होता
भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्।
रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां
पुरोधाङ्गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्।
तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्।
यः पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशंसेषु।
एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यन्दिने सवने सन्नेषु
नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेषु।

त्रयस्त्रिंशत्संपद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता
 एवावरुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥
 प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावन्तीरेव देवताः।
 ता एवावरुन्धे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो
 वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं
 समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्। तेज
 एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥१॥

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै
 पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवावरुन्धे। प्रसवाय सावित्रः।
 अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय
 वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्तसूयते। स हि वारुणः। अथ
 यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
 हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
 मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विड्वै मरुतः।

विशं ए॒वैतन्म॑ध्यतो॑ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शः प्रि॒यः।
 वि॒शो हि म॑ध्यतो॑ऽभिषि॑च्यते॑। ऋ॒षभ॒च॒र्मेऽध्य॑भिषि॑ञ्चति।
 स हि प्र॑जनयिता। द॒ध्राऽभिषि॑ञ्चति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्य॑न्दधि॑।
 ऊ॒र्जै॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒ सम॑र्धयति॥६॥

वारु॑णो वि॒द्वे म॒रुतो॑ऽष्टौ च॥२॥ [२]

यदा॑ग्रे॒यो भव॑ति। आ॒ग्रे॒यो वै ब्रा॑ह्म॒णः। अथ॑ यत्सौ॒म्यः।
 सौ॒म्यो हि ब्रा॑ह्म॒णः। प्र॒स॒वायै॒व सा॑वि॒त्रः। अथ॑
 यद्वा॑र॒हस्प॑त्यः। ए॒तद्वै ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ वाक्प॒तीयम्। अथ॑
 यद॑ग्री॒षोमी॑यः। आ॒ग्रे॒यो वै ब्रा॑ह्म॒णः। तौ य॒दा स॒ङ्गच्छे॑ते
 ॥७॥

अथ॑ वी॒र्या॑व॒त्तरो भव॑ति। अथ॑ यत्सा॒रस्व॑तः। ए॒तद्धि प्र॑त्यक्षं
 ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ वाक्प॒तीयम्। निर्व॑रु॒णत्वायै॒व वा॑रु॒णः। अथो॑ य
 ए॒व कश्च॑ सन्त्सू॒यते॑। स हि वा॑रु॒णः। अथ॑ यद्वा॑वापृथि॒व्यः।
 इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑ वज्र॒मुद॑यच्छत्। तन्द्वा॑वापृथि॒वी नान्व॑मन्येताम्।
 तमे॒तेनै॒व भा॑ग॒धेये॒नान्व॑मन्येताम्॥८॥

वज्र॑स्य॒ वा ए॒षोऽनु॑मा॒नाय॑। अनु॑मतवज्रः सू॒याता॒ इति॑।

अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री
 ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन
 घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति।
 ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।
 ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा
 वीर्यावत्तरो भवति॥१॥

सङ्गच्छन्ते भागधेयेनान्वमन्येताः रूपञ्चत्वारि च॥३॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो
 ह्येषः। न हि हतः सूयते। सौमीः सूतवंशामा लभते।
 सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति।
 रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च
 राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युत्सु पृतनासु
 पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजाः
 सुक्षितिः सुश्रवंसम्। जयन्तन्त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥४॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सूयते॑। स
 दे॒वस॒वः। य इ॒ष्ट्या॑ सूयते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृथ॑ये
 दे॒वाः प्राय॑च्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्याना॑ प॒शूनाम॑सूयत।
 याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ं सर्वा॑सा॒ं
 सूयते॑॥११॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒श॒स्य॑र्चाऽभिषि॑ञ्चति।
 म॒नु॒ष्या॑ वै नरा॒श॒सः। नि॒हुत्य॑ वावैतत्। अथा॒भिषि॑ञ्चति।
 यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीकम्॑। तत्सर्व॑ भवति। ये मे॑
 पश्चा॒शत॑न्द॒दुः। अश्व॑ना॒ं स॒धस्तु॑तिः। द्युमद॑ग्रे म॒हि श्रवः॑।
 बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्। नृवद॑मृत नृ॒णाम्॥१२॥

सूय॑ते स॒धस्तु॑तिस्त्रीणि च॥५॥ [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒ट्त्रि॒ंश उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। पव॑माने
 कण्वरथन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स स॑म्राट्त्व॒वः। यो
 रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वार॑ज्यं परमे॒ष्ठी।
 स्वार॑ज्य॒ङ्गैरे॒व। गौरि॑व भवति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः।
तद्धि॑ स्वार॑ज्यम्। अ॒युत॑न्दक्षि॒णाः। तद्धि॑ स्वार॑ज्यम्।
प्र॒ति॒धुषा॑ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि॑ स्वार॑ज्यम्। अ॒नु॒द्धते॒ वेदै॑
दक्षि॑णत आ॒हव॑नीय॑स्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं प्र॑त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं
वाव॑ र॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॑हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑म॒नन्त॑र॒हित॑म॒भिषि॑ञ्चति।
प॒शुस्तो॑मो वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒द्वि॒ंशः स॑र्वः। रे॒व॒ज्जा॒तः
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्त॒मो वयो॑धाः। म॒हान्म॑हित्वे
त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जा॒गृहि॑। प्र॒जाप॑तेस्त्वा पर॑मे॒ष्ठिनः॑
स्वार॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चा॒मीत्या॑ह। स्वार॑ज्यमे॒वैन॑ङ्ग॒मय॑ति॥१५॥

इव॑ भ॒वति॑ र॒थन्त॑रमा॒हेकं॑ च॥६॥

सि॒ंहे व्या॒घ्र उ॒त या॒ पृ॒दा॒कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सू॒र्ये
या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आ॒ग॒न्वर्च॑सा
संवि॑दाना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॑तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्दे॑
पु॒रुष॑स्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒

आगन्वर्चसा संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये।
त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
संविदाना। रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे। वाते पर्जन्ये
वरुणस्य शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न
आगन्वर्चसा संविदाना। राडंसि विराडंसि। सम्राडंसि
स्वराडंसि। इन्द्राय त्वा तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि।
इन्द्राय त्वोजस्वत ओजस्वन्तः श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय
त्वाऽऽयुष्मत आयुष्मन्तः श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र
यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे मुखम्। तेजस्वच्छिरो अस्तु
मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा संपिपृग्धि मा।
ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा।

पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा
सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो
वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे
देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो
मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासान्त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्मना। सोमं
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपाय्यौ द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा

आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपाय्यौ मध्यतो
 रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।
 अपाय्यौ यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे
 दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः५ श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा संपिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥७॥

[७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ
 मित्रवर्धनः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित्
 आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्। आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्।
 श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः। महत्तदस्यासुरस्य नाम।
 आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु
 बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा
 अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा
 मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो

अहो॑भि॒रनु॑ त्वाऽवतु। च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रै॒रनु॑ त्वाऽवतु। द्यौश्च
त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हदक्षि॒णा त्वा पि॑पर्तु।
अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। आऽयं पृ॑णक्तु रज॑सी
उ॒पस्थ॑म्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरकं च॥८॥ [८]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः प॑रा॒चीरा॑यन्।
स ए॒तं प्र॒जाप॑तिरोद॒नम॑पश्यत्। सोऽन्नं॑ भू॒तोऽति॑ष्ठत्। ता
अ॒न्यत्रा॑न्नाद्य॒मवि॑त्वा। प्र॒जाप॑तिं प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्त। अन्न॑मे॒वैनं॑
भू॒तं प॑श्यन्तीः प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्ते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒
चैन॑मे॒वं वेद॑। सर्वा॑ण्यन्ना॒नि भव॑न्ति॥२५॥

सर्वे॑ पु॒रुषाः॑। सर्वा॑ण्ये॒वान्ना॒न्यव॑ रुन्धे। सर्वा॑न्पु॒रुषान्। राड॑सि
वि॒राड॑सीत्या॒ह। स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ङ्गमयति। यद्वि॒र॑ण्य॒न्ददा॑ति।
तेज॒स्तेना॑व॒रुन्धे॑। यत्ति॑सृ॒धन्व॑म्। वी॒र्य॑न्तेन॑। यदष्ट्रा॑म्॥२६॥

पुष्टि॑न्तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्वि॒र॑ण्यमा ब॒ध्नाति॑।
ज्योति॑र्वै हि॒र॑ण्यम्। ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। अथो॒ तेजो॒ वै

हिरण्यम्। तेजं ए॒वात्मन्ध॑त्ते। यदो॑दनं प्रा॒श्नाति॑। ए॒तदे॒व
सर्व॑मव॒रुध्य॑॥ २७ ॥

तद॑स्मिन्नेक॒धाऽधा॑त्। रोहि॑ण्याङ्का॒र्यः। यद्वा॑ह्म॒ण ए॒व रोहि॑णी।
तस्मा॑दे॒व। अथो॒ वर्ष्मै॑वैन॑ समा॒नानां॑ करोति। उ॒द्यता॑
सूर्ये॑ण का॒र्यः। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒तः सर्वाः॑ प्र॒जाः प्रति॑नन्दन्ति।
दि॒दृक्षे॑ण्यो दर्श॒नीयो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑
वदन्ति॥ २८ ॥

अवे॒त्योऽव॑भृथा ३ ना ३ इति॑। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः प॒वय॑ति।
तत्स्वि॑दे॒वावै॑ति। तन्नावै॑ति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॑ अ॒पां वा ए॒तत्तेजो॑
वर्चः॑। यद्द॑र्भाः। यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः प॒वय॑ति। अ॒पामे॒वैन॑न्तेज॒सा
वर्च॑सा॒ऽभिषि॑ञ्चति॥ २९ ॥

भूव॒न्त्यष्टा॑मव॒रुध्यं॑ वदन्ति द॒र्भा यद्द॑र्भपु॒ञ्जीलैः प॒वय॑त्येकं च॥ १ ॥

प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भूया॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तं
प॑ञ्चशा॒रदी॑यमपश्यत्। तमा॑ऽह॒रत्। तेना॑यजत। ततो॑

वै स ब॒होर्भू॒यांन॑भवत्। यः का॒मये॑त ब॒होर्भू॒या॑न्त्स्या॒मिति॑।
स पञ्च॑शा॒रदी॑ये॒न य॑जेत। ब॒होरे॒व भू॒या॑न्भवति। म॒रुत्स्तो॒मो
वा ए॒षः। म॒रुतो॒ हि दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठाः॥३०॥

ब॒हुर्भ॑वति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑। पञ्च॑शा॒रदी॑यो
भव॑ति। पञ्च॒ वा ऋ॒तवः॑ संवत्स॒रः। ऋ॒तुष्वे॒व संवत्स॑रे
प्रति॑तिष्ठति। अथो पञ्चा॑क्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। य॒ज्ञमे॒वाव॑
रुन्धे। स॒प्तद॑शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑॥३१॥

भूयि॑ष्ठा यन्ति द्वे च॥१०॥ [१०]

अ॒गस्त्यो॑ म॒रुद्भ्य॑ उ॒क्ष्णः॑ प्रौक्ष॑त्। तानिन्द्र॒ आद॑त्त।
त ए॒नं वज्र॑मुद्यत्या॒भ्याय॑न्त। तान॒गस्त्य॑श्चैवेन्द्र॒श्च
कया॑शुभीये॒नाश॑मयताम्। ताञ्छा॒न्तानु॑पा॒ह्वय॑त। यत्क॑याशुभीयं
भव॑ति॒ शान्त्यै॑। तस्मा॑दे॒त ऐ॑न्द्रा॒मार्ता॑ उ॒क्षाणः॑ स॒वनी॑या
भव॑न्ति। त्रयः॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ना ल॑भ्यन्ते। ए॒वं द्वि॑तीयै॑।
ए॒वन्तृ॑तीयै॑॥३२॥

ए॒वञ्च॑तुर्थे॑। पञ्चो॑त्त॒मेऽह॑न्ना ल॒भ्यन्ते॑। वर्षि॑ष्ठमि॒व ह्ये॑तदहः॑।
 वर्षि॑ष्ठः समा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑चैनमे॒वं
 वेद॑। स्वा॒राज्यं॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा ए॒क॒या वा
 कान्द॑मः स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। स्वा॒राज्यं॑ गच्छति। य ए॒तेन॒
 यज॑ते॥ ३३ ॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। मा॒रुतो॑ वा ए॒ष स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै म॒रुतो॑
 दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः समा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॒
 यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॑र॒दीयो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः।
 आ प॑ञ्चमात्पुरु॒षाद॑न्नम॒त्ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं
 वेद॑। स॒प्तद॑शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
 प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑॥ ३४ ॥

तृतीयं गच्छति य ए॒तेन॒ यज॑तेऽति॒ य ए॒तेन॒ यज॑ते य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑ त्रीणि च (अ॒गस्त्यः
 स्वा॒राज्यं॑ मा॒रुतः प॑ञ्चशा॒र॒दीयो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः स॑प्तद॒शं प्र॑जाप॑तेरे॒व नैति॑ ॥)॥११॥—[११]

अ॒स्या ज॒रासो॑ द॒मा म॒रित्राः॑। अ॒र्चद्धू॑मासो अ॒ग्नयः॑ पाव॒काः।
 श्वि॒चीच॑यः श्वा॒त्रासो॑ भु॒र॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒षदो॑ वा॒यवो॑ न सोमाः॑।
 यजा॑ नो मि॒त्रावरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं बृ॑हत्। अ॒ग्ने यक्षि॑

स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता।
ऋतुना यज्ञवाहसा॥३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्धे। अन्याऽन्या वत्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवन्ति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यान्ददृशे
सुवर्चाः। पूर्वापरश्चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षन्धृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै। आदिद्धोतारन्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुह्यस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव
ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषकृतवः
सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो

दिवि ष्ट। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो
यद्यजांमः। ईडे अग्निः स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि
च यत्कृतन्नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्धिः। प्रदक्षिणिन्मरुताः
स्तोममृद्धाम्॥३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने स्यावभिः। आसीदन्तु
बरुहिषि। मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातर्यावाणो अध्वरम्।
विश्वेषामदितिर्यज्ञियांनाम्। विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः।
त्वे अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः। नक्ता च चक्रुरुषसा
विरूपे। कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्न आदित्यासं
आस्यम्। त्वाञ्जिह्वाः शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वाः रातिषाचो
अध्वरेषु सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वा
यज्ञस्य साधनम्। अग्ने होतारमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि
प्रचेतसम्। जीरन्दूतममर्त्यम्॥४०॥

तिष्ठा॒ हरी॒ रथ॒ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॒ नियु॑तो नो
अच्छ॑। पिबा॒स्यन्धो॑ अभि॒सृष्टो॑ अस्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा
ते मदा॑य। कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचो॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो रण॑त्।
वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्रं॑ व॒यम्म॑हा॒धने। इन्द्र॒मर्भे॑ हवामहे।
युजं॑ वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥४१॥

द्वि॒ता यो वृ॒त्रह॑न्त॒मः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्र॑तुः। उप॑ नो ह॒रिभिः॑
सु॒तम्। स सूर॒ आज॑नयं॒ ज्योति॑रिन्द्रम्। अ॒या धि॒या
त॒रणि॑रद्वि॒बर्हाः॑। ऋ॒तेन॑ शुष्मी नव॑मानो अ॒कैः। व्यु॑स्त्रिधो॑
अ॒स्रो अ॒द्रिर्बि॑भेद। उ॒तत्य॑दा॒श्वश्चि॑यम्। यदिन्द्र॒ नाहु॑षी॒ष्वा।
अ॒ग्रे वि॒क्षु प्र॑तीद॒यत्॥४२॥

भरे॒ष्विन्द्रः॑ सु॒हवः॑ हवामहे। अ॒होमु॑चः सु॒कृत॑न्दैव्यं
जन॑म्। अ॒ग्नि॒मित्रं॑ वरु॒णः सा॑तये भग॑म्। द्यावा॑पृथि॒वी
म॒रुतः॑ स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॒त्रं पु॒रुश्च॒न्द्रं वि॒ वि॒द्वान्।
आदि॑त्सखि॒भ्यश्च॒रथः॑ स॒मैर॑त्। इन्द्रो॑ नृभि॑र॒जन॒दीद्या॑नः
सा॒कम्। सूर्य॑मुष॒संज्ञा॑तुम॒ग्निम्। उ॒रुन्नो॑ लो॒कम॑नु॒ नेषि॑

विद्वान्। सुवर्वज्योतिरभयः स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्तां।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्व
याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वषणः
शुष्ममिन्द्र। इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु।
यत्सीमुपहूरे विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा
इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमान्ते धियं प्र भरे महो महीम्।
अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनजे। तमुत्सवे च प्रसवे च
सासहिम्। इन्द्र देवासः शवसा मदन्ननु॥४५॥

वज्रिणमयत्स्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥१३॥ [१३]

प्रजापतिः पशूनंसृजत। तैस्मात्सृष्टाः परां च आयन्।
तानग्निष्टोमेन नाप्रौत्। तानुक्थ्येन नाप्रौत्। तान्धोडशिना
नाप्रौत्। तान्नात्रिया नाप्रौत्। तान्त्सन्धिना नाप्रौत्।
सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन
नाप्रौत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
 स्तोमेन नाप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म
 ईप्सतेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाप्नुवन्। स
 विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन
 स्तोमेनाप्रोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम् इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः
 प्रप्रेव भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्।
 तदतोऽर्यामस्यातोऽर्यामत्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि
 जित्वा। यङ्काममकामयन्त तमाप्नुवन्। यङ्कामङ्कामयन्ते।
 तमेतेनाप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाप्रोदवारयत् नवं च॥१४॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा
 अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां
 मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे।
 वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यं सवितः
 सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु

चरति प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु
मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्।
येभिर्धामभ्यपि शत्रुजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपां
समव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति
प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं
पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो
भवतु प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलश्चित्रभानु। आऽयं
पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पिङ्गश्यप रोचनावत्।
इन्द्रियावत्पुष्कलश्चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त
साकम्। तस्मिन् राजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि।
व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि ॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः।

या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पा॒र्थि॒वी॒र्याः॑ । तासा॑न्त्वा सर्वा॑सां रु॒चा ।
अ॒भिषि॑ञ्चामि वर्च॑सा । अ॒भि त्वा वर्च॑साऽसिच॑न्दि॒व्येन॑ ।
पय॑सा स॒ह । यथा॑सां रा॒ष्ट्रव॑र्धनः ॥ ५२ ॥

तथा॑ त्वा सवि॑ता क॑रत् । इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन् ।
स॒मु॒द्रव्य॑चस॒ङ्गिरः॑ । र॒थीत॑मं र॒थीना॑म् । वाजा॑नां
स॒त्पतिं॑ पति॒म् । वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑ञ्चन्तु गाय॒त्रेण॑
छन्द॑सा । रु॒द्रास्त्वा दक्षि॑णतो॒ऽभिषि॑ञ्चन्तु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा ।
आ॒दि॒त्यास्त्वा प॒श्चाद॑भिषि॑ञ्चन्तु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा ।
वि॒श्वे त्वा दे॒वा उत्तर॑तो॒ऽभिषि॑ञ्चन्त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा ।
बृह॑स्पति॑स्त्वो॒परि॑ष्टाद॒भिषि॑ञ्चतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सा ॥ ५३ ॥

अ॒रु॒णन्त्वा वृ॑कंमु॒ग्रङ्घ्रि॑जङ्क॒रम् । रोच॑मानं म॒रुता॑मग्रे
अ॒र्चिषः॑ । सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं वि॒षास॒हिम् । इन्द्र॑मु॒क्थेषु॑
नाम॑हूत॑मं हुवे॒मा । प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑जीव॒से नः॑ । आ नो॑
गव्य॑तिमु॒क्षत॑ङ्घृतेन॑ । आ नो॑ जने॑ श्रव॒यतं॑ यु॒वाना॑ । श्रु॒तं मे
मि॒त्राव॑रुणा॒ हवे॒मा । इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॑कृतः । बा॒हू उ॒पाव॑

हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममंग्र इह वर्चसा समङ्कि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥१५॥[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ
वृत्रहन्तमः। तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभितो
रथय्यौ। ध्वान्तं वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतत्री
ते नोऽग्नयः पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै
त्वा स्वधायै त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्टासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा
रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ
वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ।
द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिताꣳ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु सविता
सुवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमꣳ
रथीनाम्। वाजानाꣳ सत्यंति पतिम्। परिमा सेन्या
घोषाः। ज्यानां वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना इह।

माङ्गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्।
तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत९
सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
परिषस्वजानाः। सि९ह९ हिन्वन्ति महते सौभगाय।
समुद्रन्न सुहवन्तस्थिवा९सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।
उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु
धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्ष्वताम्। एषा९
राजा भूयसाम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥१६॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासत। येभिराभृतं यदिदं विरोचते।
तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा स९
सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा

व॒शिनी॑ ह्य॒ग्रा। प्र केशाः॑ सु॒वते॑ का॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑
ब्र॒ह्मेदी॑शे व॒पन॑स्य॒ नान्यः॑। आ रौ॒ह॒ प्रोष्ठं॑ वि॒षह॑स्व॒ शत्रून्॑।
अवा॑साग्दी॒क्षा व॒शिनी॑ ह्य॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां॒ प्रति॑र॒स्वायुः॑। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्।
येना॑व॒पत्स॑वि॒ता क्षुरे॑ण। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॒णस्य॑ वि॒द्वान्। तेन॑
ब्र॒ह्माणो॑ व॒पते॑दम॒स्योर्जे॑मम्। र॒य्या वर्च॑सा॒ स९ सृ॑जाथ। मा
ते॒ केशा॑ननु॒ गा॒द्वर्च॑ ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु ते। तुभ्य॑मिन्द्रो
बृ॒हस्प॑तिः। स॒वि॒ता वर्च॑ आ॒दधा॑त्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्त॒रा द्या॑वा॒पृथि॒वी अ॒पः
सु॒वः। द॒र्भस्त॑म्बे वी॒र्य॑कृते नि॒धाय॑। पौ॒३स्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒ स९
सृ॑जाथ। ब॒ले॒न्ते बा॒हुवोः॑ स॒वि॒ता द॑धातु। सोम॑स्त्वा॒ऽन॒क्तु
प॒यसा॑ घृ॒तेन॑। स्त्री॒षु रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॒त्तम्। पौ॒३स्ये॑ने॒मं
वर्च॑सा॒ स९सृ॑जाथ। यत्सी॒मन्त॑ङ्क॒ङ्क॒तस्ते॑ लि॒लेख॑। यद्वा
क्षुरः॑ प॒रिव॑वर्ज॒ वप॑स्ते। स्त्री॒षु रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॒त्तम्।

पौ॒ऽस्ये॒नेम॒॑ स॒ सृ॒जाथो वी॒र्येण॑॥६१॥

अवा॑न्नाग्दीक्षा व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्राऽद॑धाद्ववर्जं वप॑ऽ स्ते द्वे च॑॥१७॥ [१७]

इन्द्रं॒ वै स्वा॑विशो॒ म॒रुतो॒ नापा॑चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान
ए॒तं वि॑घ्नम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॑न्त॒
सऽ॒ स्त॒म्भव्यँ॑हन्। यद्व्यह॑न्। तद्वि॑घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि
पा॒प्मानं॒ भ्रातृ॑व्य॒ हते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं
वेद॑॥६२॥

य॒ राजा॑नं॒ विशो॒ नाप॑चायेयुः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा
पा॒प्मना॒ प्रावृ॑तः स्यात्। स ए॒तेन॑ यजेत। वि॑घ्नेनै॒वैन॑द्वि॒हत्य॑।
वि॒शामा॑धि॒पत्यं॑ गच्छति। तस्य॒ द्वे द्वा॑द॒शे स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे
च॒तुर्वि॑शे। औ॒द्भिद्य॑मेव तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यौ॒द्भिद्य॑म्। यद॑स्मै
स्वा॑विशो॒ बलि॑ ह॒रन्ति॑॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै॒ विशो॒ बलि॑म्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य ए॒वं
वेद॑। प्र॒बाहु॑ग्वा अ॒ग्रे क्ष॒त्राण्या॑ते॒पुः। तेषा॑मिन्द्रः॒ क्ष॒त्राण्या॑दत्त।
न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भूव॒न्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ

श्रेयसो॒ भ्रातृ॑व्यस्य॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यन्दत्ते॑। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य
उ॒ चैनमे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै संच॑क्रिणो॒ कप्ल॑कावुपाव॑हितो॒ स्याता॑म्। ए॒वमे॒तौ
युग्म॑न्तौ॒ स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॒ स्तोमे॑षु क्रियेते। पा॒प्मनो॑ऽप॑हत्यै।
अप॑ पा॒प्मानं॒ भ्रातृ॑व्य॒ हते॑। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒
चैनमे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॑तग्राम॒ण्यः। ए॒वञ्छ॒न्दांसि॑।
तेष्व॒सावा॑दित्यो बृ॒हती॒रभ्यू॑ढः॥६५॥

स॒तोबृ॑हतीषु स्तुवते स॒तो बृ॑हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तं॒ वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शैवैनं॑
क्ष॒त्रेण॒ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तो॒ वै
ग्रा॒म॒णीः संजा॑तैः। स॒जातै॑रे॒वैन॒व्यँति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः
स्तुवते। व्यति॑षक्तो॒ वै पु॒रुषः॒ पा॒प्मभिः॑। व्यति॑षक्ताभिरे॒वास्य॑
पा॒प्मनो॑ नुदते॥६६॥

वेद॒ हर॑न्त्येनमे॒वं वेदा॒भ्यूढः॒ पा॒प्मभि॑रेकं च॥१८॥ [१८]

त्रिवृ॒द्यदा॑ग्रेयो॑ऽग्निमु॒खा ह्य॒द्विर्य॑दा॑ग्रेय आ॑ग्रेयो न वै सोमे॒न यो वै सोमे॑नेष गो॒स॒वः
सि॒॒हैऽभि॑ प्रेहि॑ मि॒त्रव॑र्धनः प्र॒जाप॑तिस्ता औ॒दनं॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भू॒यान॑गस्त्यो॒स्या

जरांस॒स्तिष्ठा॒ हरीं॑ प्र॒जाप॑तिः प॒शून्व्याघ्रो॑ऽयम॒भिप्रेहि॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मो ये के॒शिन् इन्द्रं॑ वा
अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रि॒वृ॒द्यो वै सोमे॒नायु॑रसि ब॒हुर्भव॑ति तिष्ठा॒ हरी॑रथ॒ आयं भा॑तु तेभ्यो॑ नि॒धान॒ः
षट्थ्य॑ष्टिः॥६६॥

त्रि॒वृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुदते॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ꣳ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः सि॑षक्ति नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। विश्वे॑न्नरः स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः।
रा॒येऽनु य॒ञ्जतू॒ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा॑ धाति दे॒वम्।
अधा॑ वा॒युन्नि॒युतः॑ सश्च॒त स्वाः॑। उ॒त श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॒के।
आ वा॑यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॑ बृह॒ती म॑नी॒षा॥१॥

बृह॑द्रयिं वि॒श्ववा॑रा॒ꣳ रथ॑प्राम्। द्युत॑द्या॒मा नि॒युतः॑ पत्य॑मानः।
क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒ह॒स्त्रिणी॑भि॒रुप॑ याहि य॒ज्ञम्। वा॑यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः। विश्वा॑ जा॒तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहुमस्तन्नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यꣳ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। र॒यी॒णां पति॑ यज॒तं बृ॑हन्तम्।
अ॒स्मिन्भरे॒ नृ॒तम॑ वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथम॒जामृ॑तस्य॑।

यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवी॑तु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धि॒पाः पु॒रा॒णः।
 दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः
 पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह्वे जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑
 दि॒शश्च॑॥ ३॥

पु॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्वत॑श्च। प्रजा॑पते॒ विश्व॑सृ॒ज्जीव॑ध॒न्य इ॒दन्नो॑
 दे॒व। प्र॒ति॒ह॒र्य ह॒व्यम्। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒मं य॒ज्ञिया॑नाम्।
 दे॒वाना॑म॒ग्रे यज॑तं य॒जध्व॑म्। स नो॑ द॒दातु॑ द्रवि॑णं
 सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोषं॑ वि॒ष्यतु॑ नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे
 श॒तदा॑य उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूनां र॒क्षिता॑ वि॒ष्टिता॑नाम्।
 प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑॥ ४॥

स॒हस्र॑धा॒मा जु॑षतां ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूष॒णेमौ॑ दे॒वौ।
 सोमा॑पूष॒णा रज॑सो वि॒मानम्। स॒प्तच॑क्रं रथ॒मवि॑श्वमि॒न्वम्।
 वि॒षूवृ॑तं मन॑सा यु॒ज्यमा॑नम्। तज्जि॑न्वथो वृष॒णा
 प॒ञ्चर॑श्मिम्। दि॒व्य॒न्यः स॒दन॑श्च॒क्र उ॒च्चा। पृ॒थि॒व्याम॒न्यो
 अ॒ध्यन्त॑रि॒क्षे। ताव॑स्मभ्यं पु॒रुवा॑रं पु॒रुक्षु॑म्। रा॒यस्पोषं॑

विष्य॑तान्नाभि॑म॒स्मे ॥ ५ ॥

धि॑यं पू॒षा जि॑न्वतु विश्वमि॒न्वः । र॒यिꣳ सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु ।
 अव॑तु दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा । बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ।
 विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑ना ज॒जान॑ । विश्व॑म॒न्यो अ॑भिचक्षाण
 एति॑ । सोमा॑पूषणा॒वव॑त॒न्धियं॑ मे । यु॒वभ्यां॑ वि॒श्वाः पृ॑त॒ना
 जये॑म । उ॒दुत्त॑मं व॒रुणा॑स्त॒भ्राह्म॑म् । यत्कि॑ञ्चेदङ्कि॒तवा॑सः ।
 अव॑ ते हे॒ड॒स्तत्त्वा॑ यामि । आ॒दि॒त्याना॑मव॑सा न दक्षि॒णा ।
 धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यास॑स्ति॒स्रो भू॑मी॒र्धार॑यन् । य॒ज्ञो दे॒वाना॑ꣳ
 शुचि॑र॒पः ॥ ६ ॥

मनी॑षाऽस्तु च॒र्तस्या॑स्मे कि॒तवा॑सश्च॒त्वारि॑ च ॥ १ ॥ [१]

ते शु॒क्रासः॑ शुच॑यो रश्मि॒वन्तः॑ । सीद॑न्नादि॒त्या अधि॑
 ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये । कामे॑न दे॒वाः स॒रथ॑न्दि॒वो नः॑ । आ या॑न्तु
 य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षा॒णाः । ते सून॑वो अदि॑तेः पीव॒सामि॑षम् ।
 घृ॒तं पि॒न्वत्प्र॑ति॒ह॒र्य॑नृ॒तेजाः॑ । प्र य॒ज्ञिया॑ यज॑मानाय ये॒मुरे ।
 आ॒दि॒त्याः कामं॑ पि॒तुम॑न्त॒म॒स्मे । आ नः॑ पु॒त्रा अदि॑तेर्या॒न्तु

यज्ञम्। आदित्यासः पृथिभिर्देवयानैः ॥७॥

अस्मे कामन्दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशङ्कृतवन्तं जुषन्ताम्।
स्कभायत निर्ऋतिः सेधतामन्तिम्। प्र रश्मिभिर्यतमाना
अमृधाः। आदित्याः कामं प्रयतां वर्षद्वृतिम्। जुषध्वन्नो
हव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये भूतानि
जनयन्तो विचिख्युः। सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्। स्तीर्णं
बर्हिर्हविरद्याय देवाः॥८॥

स्तीर्णं बर्हिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः सेधन्तो
अमन्तिन्दुरेवाम्। अस्मभ्यं पुत्रा अदितेः प्र यः सता
आदित्याः कामं हविषो जुषाणाः। अग्ने नयं सुपथा
राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्।
युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूर्यिष्ठान्ते नम उक्तिं विधेम। प्र
वः शुक्राय भानवे भरध्वम्। हव्यं मतिश्चाग्नये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जनूषि। अन्तर्विश्वानि विद्वान्ना
जिगाति। अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति

द्रविणं॑ भिक्ष॑माणाः। सु॒स॒न्द॒शः॑ सु॒प्रती॑कः॒ स्व॒श्र॒मः॑।
 ह॒व्य॒वा॒ह॒म॒र॒तिं॑ मा॒नु॒षा॒णाम्। अ॒ग्ने त्व॒म॒स्म॒द्यु॒यो॒ध्य॒मी॒वाः।
 अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॒ष्टीः। पु॒न॒र॒स्म॒भ्यः॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒वा
 क्षां॑ वि॒श्वे॑भि॒र॒ज॒रे॑भि॒र्य॒ज॒त्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑र॒या न॒व्यो अ॒स्मान्। स्व॒स्ति॒भि॒र॒तिं॑ दु॒र्गाणि॑
 वि॒श्वो॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॒काय॑ त॒न॒याय॑
 श॒य्योः॑। प्र॒का॑र॒वो म॒न॒ना व॒च्य॒मा॒नाः। दे॒व॒द्री॒ची॑न्न॒य॒थ
 दे॒व॒य॒न्तः॑। द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्मा॒जिनी॑ प्रा॒च्ये॑ति। ह॒वि॒र्भ॒र॑न्त्य॒ग्र॒ये
 घृ॒ता॒ची॑। इ॒न्द्र॒न्न॒रो यु॒जे र॒थम्। ज॒गृ॒भ्णा॒ते द॒क्षि॑ण॒मिन्द्र॑
 ह॒स्त॒म्॥११॥

व॒सू॒य॒वो व॒सु॒प॒ते व॒सू॒नाम्। वि॒द्मा हि त्वा॒ गो॒प॑तिः॒ शू॒र
 गो॒ना॑म्। अ॒स्म॒भ्य॑ चि॒त्रं वृ॒ष॒णः॑ र॒यि॒न्दाः। त॒वे॒दं वि॒श्व॑म॒भि॒तः
 प॒श॒व्य॒म्। य॒त्प॒श्य॑सि॒ चक्ष॑सा॒ सूर्य॑स्य। ग॒वा॑म॒सि गो॒प॑ति॒रेकं॑
 इ॒न्द्र। भ॒क्षी॒म॒हि ते प्र॑य॒त॒स्य॒ व॒स्वः। स॒मिन्द्र॑ णो॒ म॒न॒सा ने॒षि
 गो॒भिः। सः॑ सूरि॒भिर्म॑घ॒व॒न्त्सः॑ स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्म॒णा दे॒व॒कृ॒तं

यदस्ति॥१२॥

सन्दे॒वानां॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒राच्छ॒त्रुम॑पं बाधस्व
दूर॑म्। उ॒ग्रो यः श॒म्बः पुरु॑हूत॒ तेन॑। अ॒स्मे धे॑हि
यव॑म॒द्भोम॑दिन्द्र। कृ॒धीधि॑यं ज॒रित्रे॑ वाज॑रत्नाम्। आ
वे॒धस॒॑ स हि शुचिः॑। बृ॒हस्प॑तिः प्रथ॑म॒ञ्जाय॑मानः। म॒हो
ज्योति॑षः पर॒मे व्यो॑मन्। स॒प्तास्य॑स्तुविजा॒तो रवे॑ण। वि
स॒प्त॒र॒श्मिर॑धम॒त्तमा॒॑सि॥१३॥

बृ॒हस्प॑तिः सम॑जय॒द्वसू॑नि। म॒हो ब्र॒जान्गोम॑तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सि॒षास॑न्त॒सुव॑रप्र॒तीत्तः॑। बृ॒हस्प॑तिर्ह॒न्त्यमि॒त्रम॑कैः।
बृ॒हस्प॑ते॒ पर्ये॑वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पा॒वीर॑वी। इ॒मा जु॒ह्वाना॑
यस्ते॒ स्तनः॑। सर॑स्वत्य॒भि नो॑ नेषि। इ॒य॒ शुष्मे॑भिर्बि॒सखा॑
इ॒वारु॑जत्। सा॒नु गिरी॑णान्त॒विषे॑भि॒रूर्मि॑भिः। पा॒राव॑द॒घ्नीम॑व॒से
सुवृ॑त्तिभिः। सर॑स्वती॒मा वि॑वासेम॒ धीति॑भिः॥१४॥

दे॒व्याने॑र्दे॒वाः सु॒पूतं॑ यज॒त्र ह॑स्तमस्ति॒ तमा॑स्यूर्मिभिर्द्वे च॥२॥ [२]

सोमो॑ धे॒नु॒ सोमो॑ अ॒र्वन्त॑मा॒शुम्। सोमो॑ वी॒रङ्क॑र्म॒ण्य॑न्ददातु।

सा॒द॒न्यं वि॒द॒थ्य॑ꣳ स॒भेय॑म्। पि॒तुः श्रव॑ण॒य्यो द॑दा॒श॒द॒स्मै।
 अषा॑ढं यु॒त्सु त्वꣳ सो॒म॒ क्रतु॑भिः। या ते धा॒मा॒नि
 ह॒विषा॑ यज॑न्ति। त्वमि॒मा ओष॑धीः सो॒म॒ विश्वाः॑। त्वम॒पो
 अ॑जनय॒स्त्वङ्गाः। त्वमा॑त॒तन्थो॑र्व॒न्तरि॑क्षम्। त्व॒ज्योति॑षा॒ वि
 त॒मो व॑वर्था॥१५॥

या ते धा॒मा॒नि दि॒वि या पृ॑थि॒व्याम्। या प॑र्व॒तेष्वोष॑धीष्व॒प्सु।
 तेभि॑र्नो॒ विश्वैः॑ सु॒मना॑ अहे॒डन्। राज॑न्त्सो॒म॒ प्रति॑ ह॒व्या
 गृ॒भाय॑। विष्णो॑र्नु॒क॒न्त॒द॒स्य प्रि॒यम्। प्र त॒द्विष्णुः॑। प॒रो मा॑त्र॒या
 त॒नुवा॑ वृ॒धान। न ते॑ म॒हि॒त्वम॑न्व॒श्नु॑वन्ति। उ॒भे ते॑ वि॒द्म
 रज॑सी पृथि॒व्या विष्णो॑ दे॒व॒ त्वम्। प॒र॒म॒स्य॑ वि॒त्से॥१६॥

विच॑क्रमे॒ त्रि॒दे॒वः। आ ते॑ म॒हो यो जा॒त ए॒व। अ॒भि
 गो॒त्राणि॑। आ॒भिः स्पृ॒धो मि॒थ॒तीर॑रि॒षण्य॑न्। अ॒मि॒त्र॒स्य
 व्य॒थया॑ म॒न्युमि॑न्द्र। आ॒भिर्वि॒श्वा॑ अ॒भियु॑जो॒ विषू॑चीः।
 आर्या॑य॒ विशो॑व॒तारी॑र्दा॒सीः। अ॒यꣳ शृ॑ण्वे॒ अध॑ जय॑न्नु॒त
 घ्नन्। अ॒य॒मु॒त प्र॑ कृ॒णु॒ते यु॒धा गाः। य॒दा स॒त्यं कृ॑णु॒ते

मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वेन्दुं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य।
अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र
ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून। मरुत्वंतं वृषभं वावृधानम्।
अक्वारिन्दिव्यः शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय।
उग्रः सहोदामिह तः हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे
तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्मिन्द्रं मरुतश्चिदत्र।
माता यद्वीरन्दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
यन्मामेकः समधत्ताहिहत्यै। अहः ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्विरिन्द्र सख्यन्ते
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।

सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिंयेभिः समोकाः।
महो दिवः पृथिव्याश्च सम्राट्। सतीनसत्वा हव्यो भरेषु।
मरुत्वात्रो भवत्विन्द्र ऊती। इन्द्रो वृत्रमंतरद्वृत्रतूर्ये॥२०॥

अनाधृष्यो मघवा शूर इन्द्रः। अन्वेनं विशो अमदन्त
पूर्वीः। अयं राजा जगतश्चरषणीनाम्। स एव वीरः
स उ वीर्यावान्। स एकराजो जगतः परस्पाः। यदा
वृत्रमंतरच्छूर इन्द्रः। अथाभवदमिताभिकृतूनाम्। इन्द्रो यज्ञं
वर्धयन्विश्ववेदाः। पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः। वृत्रन्तीर्त्वा
दानवं वज्रबाहुः॥२१॥

दिशोऽदृहदृहिता दृहणेन। इमं यज्ञं वर्धयन्विश्ववेदाः।
पुरोडाशं प्रति गृभ्णात्विन्द्रः। यदा वृत्रमंतरच्छूर इन्द्रः।
अथैकराजो अभवज्जनानाम्। इन्द्रो देवाञ्छम्बरहत्य
आवत्। इन्द्रो देवानामभवत्पुरोगाः। इन्द्रो यज्ञे हविषा
वावृधानः। वृत्रतूर्नो अभयं शर्म यंसत्। यः सप्त
सिन्धुं रदधात्पृथिव्याम्। यः सप्त लोकानकृणोदिशश्च।

इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिः। वृत्रतूर्नो यज्ञमिहोप
यासत्॥२२॥

वृथ वित् इन्द्रस्तुरायास्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्यान्नीणि च॥३॥ [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः।
तस्य वयः सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम।
हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु
जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यः सत्। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः। इन्द्रः स्तुहि वज्रिणः स्तोमपृष्ठम्।
पुरोडाशस्य जुषताः हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीत्तम्। अभिमातिहनं
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः।
 स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानान्देवो निधिपा
 नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
 वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च
 शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरात्र
 नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन
 वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां
 मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमूतये भगम्।
 मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना।
 प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।
 विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
 विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
 यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषाऽरातीर्दहतन्तम्

ययो॒रोज॑सा॒ स्कभि॑ता रजा॑सि। वी॒र्ये॑भिर्वी॒रत॑मा॒ शवि॑ष्ठा।
याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑तीत्ता॒ सहो॑भिः। विष्णू॑ अ॒गन्व॑रुणा
पूर्व॑हूतौ॥ २७॥

विष्णू॑वरुणावभि॑शस्ति॒पावा॑म्। दे॒वा य॑जन्त ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
अपा॑मी॒वाः से॑धतः र॒क्षसं॑श्च। अथा॑धत्तं यज॑मानाय॒
शय्योः॑। अ॒होमु॑चा वृष॒भा सु॑प्रतू॒र्ती। दे॒वाना॑न्दे॒वत॑मा॒
शचि॑ष्ठा। विष्णू॑वरुणा॒ प्रति॑हर्यतन्नः। इ॒दन्न॑रा प्रय॑तमृतये॒
ह॒विः। म॒ही नु॒ द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्येष्ठे॑। रु॒चा भ॑वताः
शुच॑यद्वि॒र्रक्तैः॥ २८॥

यत्सीं॑ वरि॑ष्ठे बृ॒हती॑ वि॒मिन्व॑न्। नृ॒वद्भ्यो॒क्षा प॑प्रथा॒नेभि॑रेवैः।
प्रपूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्वः स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑।
आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न यातं म॒हि वां व॑रूथम्।
स इ॒त्स्वपा॑ भुव॑नेष्वा॒स। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
ग॒भीरे॑ रज॑सी सु॒मेके॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या स॒मैर॑त्॥ २९॥

भूरि॑न्द्वे अच॑रन्ती॒ चर॑न्तम्। प॒द्वन्त॒ङ्गर्भ॑म॒पदी॑दधाते। नित्य॑न्न

सूनुं पि॒त्रोरु॒पस्थे॑ । तं पि॒पृत॑ ५ रोदसी सत्य॒वाचम्॑ ।
 इ॒द॒न्धा॑वापृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु । पि॒त॒र्मा॒त॒र्यदि॒होप॑ ब्रुवे वा॑म् ।
 भू॒त॒न्दे॒वाना॑मव॒मे अवो॑भिः । वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम् ।
 उ॒र्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते । उप॑ ब्रुवे नम॑सा य॒ज्ञे
 अ॒स्मिन् । दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती । द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी
 नो॒ अ॒भ्वा॑त् । या जा॒ता ओष॑ध॒योऽति॑ वि॒श्वाः परि॑ष्ठाः । या
 ओष॑ध॒यः सोम॑रा॒ज्ञीर॒श्वाव॑ती ५ सोम॑व॒तीम् । ओष॑धी॒रिति॑
 मा॒तरो॒ऽन्या वो॑ अ॒न्याम॑वतु ॥ ३० ॥

हृ॒विर्नो॑ दा॒द्वभू॒व रा॒तिं पू॒र्वहू॑ताव॒कैरै॒रद॒स्मिन्प॒ञ्च च॑ ॥ ४ ॥

शुचि॒न्नु स्तोम॑ ५ श॒जथ॑द्वृ॒त्रम् । उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र
 च॑र्ष॒णिभ्यः॑ । आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः । ब्र॒ह्म॑णस्प॒ते त्वम॑स्य
 य॒न्ता । सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा वि॒श्वन्त॑द्भृ॒द्रं
 यद॑वन्ति॒ देवाः॑ । बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ । स ई॑ ५
 स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॑द्भिः । गो॒धा॒यसं॑ वि॒धन॑सैर॒तर्द॑त् ।
 ब्र॒ह्म॑णस्प॒तिर्वृष॑भिर्व॒राहैः॑ ॥ ३१ ॥

घर्मस्वेदेभिर्द्रविणव्याँनट। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम्।
 सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः। यो गा उदाजत्स दिवे
 वि चाभजत्। महीव रीतिः शवसा सरत्पृथक्। इन्धानो
 अग्निं वनवद्वनुष्यतः। कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्। जातेन
 जातमतिसृत्प्र सृंसते। यं यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः।
 ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा॥३२॥

रायः स्याम रथ्यो विवस्वतः। वीरेषु वीराः उपपृङ्क्षि
 नस्त्वम्। यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम्। स इज्जनेन स
 विशा स जन्मना। स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः। देवानां
 यः पितरमा विवासति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्।
 यास्ते पूषन्नावो अन्तः। शुक्रन्ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे
 पथामजनिष्ट पूषा ॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सुधस्थौ।
 आ च परां च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ
 पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवां दस्मवर्चाः। तन्देवासो अददुः

सूर्यायै। कामेन कृतन्तवसः स्वश्चम। अजाऽश्वः पशुपा
वाजबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्टां पूषा
शिथिरामुद्वरीवृजत्॥३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुची वो हव्या मरुतः
शुचीनाम्। शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन
सत्यमृतसाप आयन्। शुचिजन्मानः शुचयः पावकाः। प्र
चित्रमर्कं गृणते तुराय। मारुताय स्वतवसे भरध्वम्। ये
सहांसि सहसा सहन्ते। रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः।
असेष्वा मरुतः खादयो वः॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी
रुचानाः। अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः। या वः शर्म
शशमानाय सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि।
अस्मभ्यन्तानि मरुतो वियन्त। रयित्रो धत्त वृषणः
सुवीरम्। इमे तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस आ
नमन्ति। इमे शंसवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र
जायन्ते अकंवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह
इन्द्रियाय। सुत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्यै। अनु क्षत्रमनु सहो
यजत्र। इन्द्र देवेभिरनु ते नृषह्यै। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते
अस्ति॥ ३७ ॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा
मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिन्न राधः। इन्द्रो राजा
जगतश्चर्षणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि
यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं
सहमानमाभिः॥ ३८ ॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभश्चर्षणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशै।
तमुं ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छै। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।

ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्।
इन्द्रं द्युम्नं सुवर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाऽजनिष्ट पूषोद्वर्षीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥५॥ [५]

आ देवो यातु सविता सुरत्रः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो
अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशयं च प्रसुवं
च भूमं। अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो
बृहन्तम्। आस्थाद्रथं सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजां
सि तविषीन्द्रधानः। सघा नो देवः सविता सवायं। आ
साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथं हिरण्यप्रउगं
वहन्तः। शश्वद्दिशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि
तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेषा
असुरः सुनीथः। केदानीं सूर्यः कश्चिकेता। कतमान्द्यां
रश्मिरस्या ततान॥४१॥

भग॒न्धियं॑ वा॒जय॑न्तः पु॒रन्धि॑म्। नरा॒शंसो॑ ग्रा॒स्पति॑र्नो
 अव्यात्। आ ये वा॒मस्य॑ सङ्ग॒थे रयी॑णाम्। प्रि॒या दे॒वस्य॑
 सवि॒तुः स्या॑म। आ नो वि॒श्वे अ॒स्क्रा॑गमन्तु दे॒वाः। मि॒त्रो
 अ॒र्य॒मा वरु॑णः स॒जोषाः॑। भुव॑न् यथा॑ नो वि॒श्वे वृ॒धासः॑।
 कर॑न्त्सु॒षाहा॑ वि॒थुर॑न्न शवः॑। श॒न्नो दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भव॑न्तु।
 श॑ सं॒रस्व॑ती स॒ह धी॒भिर॑स्तु॥ ४२॥

शम॑भि॒षाचः॑ शमुं रा॒तिषा॑चः। श॒न्नो दि॒व्याः पार्थि॑वाः
 श॒न्नो अ॒प्याः। ये स॑वि॒तुः स॒त्यस॑वस्य वि॒श्वे। मि॒त्रस्य॑
 व्र॒ते वरु॑णस्य दे॒वाः। ते सौ॒भगं॑ वी॒रव॑द्भोम॒दप्रः॑। द॒धात॑न्
 द्रवि॑णश्चि॒त्रम॒स्मे। अ॒ग्ने या॒हि दू॒त्यं वा॒रि॑षेण्यः। दे॒वा
 अ॒च्छा॑ ब्रह्म॒कृता॑ गु॒णेन॑। सं॒रस्व॑तीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पः।
 य॒क्षि दे॒वान्र॑त्न॒धेया॑य॒ विश्वा॑न्॥ ४३॥

द्यौः पि॑तुः पृथि॑वि मा॒तर॑ध्रु॒क्। अ॒ग्ने भ्रा॑त॒र्वस॑वो मृ॒डता॑
 नः। वि॒श्वे आ॒दित्या॑ अ॒दिते॑ स॒जोषाः॑। अ॒स्मभ्य॑ सं॒शर्म॑
 बहु॑लं वि य॑न्त। वि॒श्वे दे॒वाः शृ॑णु॒तेम॑ हव॑ मे। ये

अ॒न्तरि॑क्षे॒ य उ॒प॒ द्यवि॑ ष्ठा॒ ये अ॑ग्निजिह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः।
 आ॒सद्या॑स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मादयध्वम्। आ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा
 ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा दे॒वाव॑वसाववृत्याम्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्र॒ह्म॒ पृ॒त॑नासु स॒ह्या अ॒स्माकम्। वृ॒ष्टिर्दि॒व्या
 सु॒पा॒रा। यु॒वं व॒स्त्राणि॑ पी॒व॒सा व॑साथे। यु॒वोर॑च्छि॒द्रा
 मन्त॑वो ह॒ सर्गाः॑। अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑
 मि॒त्रावरु॑णा स॒चेथे। तत्सु॑ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा म॒हित्व॑म्। ई॒र्मा
 त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। विश्वाः॑ पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अ॒नु
 वा॒मेकः॑ प॒विरा॑ ववर्ति॥४५॥

यद्व॑र्हि॒ष्ठत्रा॑ति॒ विदे॑ सु॒दानू। अ॒च्छि॒द्र॑ श॒र्म भुव॑नस्य
 गो॒पा। ततो॑ नो मि॒त्रावरु॑णाववीष्टम्। सि॒षास॑न्तो
 जी॒(जि?)गि॒वा॑सः॒ स्याम॑। आ नो मि॒त्रावरु॑णा
 ह॒व्यदा॑तिम्। घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मि॒डाभिः॑। प्र॒ति वा॒मत्र॑
 व॒र॒मा जना॑य। पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॑ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑
 सि॒सृ॒तञ्जीव॑से नः। आ नो गव्यू॑तिमु॒क्षत॑ङ्घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो जने॑ श्रवय॑तं यु॒वाना॑ । श्रु॒तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा
हवे॒मा । इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गि॒रः । क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑
स्व॒धाम्ने॑ । अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑ । ति॒ग्मायु॑धाय भ॒रता॑
शृ॒णोत॑न । त्वा॒दत्ते॑भी रु॒द्र श॑न्त॒मेभिः॑ । श॒त५ हि॒मा अ॑शीय
भे॒षजे॑भिः । व्य॑स्मद्वे॒षो वि॒तर॑व्यँ५हः । व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा
वि॒षूचीः॑ ॥ ४७ ॥

अ॒र्ह॑न्विभ॒र्षि मा॑ न॒स्तो॒के । आ ते॑ पि॒तर्म॑रुता५ सु॒म्रमे॑तु ।
मा नः॑ सू॒र्यस्य॑ स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः॑ । अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति
क्ष॒मेत॑ । प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑ । ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ
चे॒कितान॑ । यथा॑ दे॒व न॑ हृ॒णीषे॑ न ह५सि । हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑
बो॒धि । बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ । परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः
स्तु॒हि श्रु॑तम् । मी॒ढुष्ट॑मा॒र्ह॑न्विभ॒र्षि । त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॑
रा॒जा॒नम् ॥ ४८ ॥

वसू॑नि ततानास्तु वि॒श्वान् ववृ॑त्यां ववर्ति घृ॒तेन॑ वि॒षूचीः श्रु॑तन्दे च॥६॥ [६]

सू॒र्यो दे॒वीमु॑ष॒स॒ रोच॑माना॒मर्यः॑ । न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात् ।

यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्।
 भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः।
 नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति
 सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततः
 सञ्जभार॥४९॥

यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै।
 तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्योरुपस्थे।
 अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति।
 अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरहंसः पिपृतान्निरवद्यात्।
 तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी
 उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।
 नूनञ्जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपासि। शन्नो
 भव चक्षसा शन्नो अह्ना। शं भानुना श हिमा शङ्खुणेन।
 यथा शमस्मै शमसद्गुरोणे। तत्सूर्य द्रविणन्धेहि चित्रम्।

चि॒त्रन्दे॒वाना॒मुद॑गा॒दनी॑कम्। चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्या॒ग्नेः॥५१॥

आप्रा॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्। सूर्य॑ आ॒त्मा
जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च। त्वष्टा॒ दध॑त्तन्न॒स्तुरी॑पम्। त्वष्टा॑ वी॒रं
पि॒शङ्ग॑रूपः। द॒शेम॑न्त्वष्टु॒र्जन॑यन्त॒ गर्भ॑म्। अत॑न्द्रा॒सो
युव॑तयो॒ बिभ॑र्त्रम्। ति॒ग्मानी॑क॒ः स्वय॑शस॒ञ्जने॑षु।
वि॒रोच॑मानं॒ परि॑षीन्नयन्ति। आवि॑ष्ट्यो॒ वर्ध॑ते॒ चारु॑रासु।
जि॒ह्माना॑मूर्ध्वस्वय॑शा॒ उप॒स्थे॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्। प्र॒तीचीं॑ सि॒ः हं प्र॑ति॒जोष॑येते।
मि॒त्रो जना॑न्प्र स मि॒त्रा अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः सु॑शेवः। राजा॑
सु॒क्षत्रो॑ अ॒जनि॑ष्ट वे॒धाः। तस्य॑ व॒यः सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑
भ॒द्रे सौ॑मन॒से स्या॑म। अ॒नमी॑वास॒ इड॑या॒ मद॑न्तः। मि॒तज्म॑वो॒
वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रन्न॑ ई॒ः शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अ॒रेज॑यता॒ः
रोद॑सी॒ पाज॑सा गि॒रा। प्र॑ति॒ प्रि॒यं य॑ज॒तञ्ज॑नुषामवः। म॒हाः
आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑सद्यः। या॒तय॑ज्जनो गृण॒ते सु॑शेवः। तस्मा॑

ए॒तत्प॒न्य॑त॒माय॑ जु॒ष्टम्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॒होत। आ
वा॒५ रथो॒ रोद॑सी ब॒द्धधा॒नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृष॑भि॒र्या॒त्वश्चैः॑। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒विर्भी॑रु॒चा॒नः।
इ॒षाव्रौ॑ढा नृ॒पति॑र्वा॒जिनी॑वान्। स प॑प्र॒थानो॒ अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः।
त्रि॒व॒न्धुरो॒ मन॑साया॒तु यु॒क्तः। वि॒शो ये॒न ग॑च्छ॒थो दे॒व॒यन्तीः॑।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॒ दधा॑ना। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॒तम॑र्वाक्।
द॒स्त्रा नि॒धिं मधु॑मन्तं पि॒बाथः॑। वि वा॒५ रथो॒ व॒ध्वा
याद॑मानः॥५५॥

अ॒न्ता॑न्दि॒वो बा॑धते वर्त॒निभ्या॑म्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॑
योषा॑वृणीत। सू॒रो दु॒हिता॑ परि॒तक्मि॑यायाम्। यद्दे॒व॒यन्त॑म॒व॒थः
श॒ची॑भिः। परि॑घ्न॒५ सवा॑ मना॒वां वयो॑गाम्। यो ह॒स्यवा॑५
रथि॒राव॑स्त॒ उ॒स्त्राः। रथो॑ यु॒जानः॑ परि॒याति॑ वर्तिः। तेन॑ नः
शँ॒य्यो रु॒षसो॒ व्यु॑ष्टौ। न्य॑श्विना वह॒तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं
भु॒ज्युम॑व॒विद्ध॑५ स॒मु॒द्रे॥५६॥

उ॒दूह॑थु॒र्णसो॒ अ॒स्त्रि॒धानैः॑। प॒त॒त्रिभि॑र॒श्रमै॑र॒व्य॒थिभिः॑।

द॒ः सना॑भिर॒श्विना॑ पा॒रय॑न्ता। अ॒ग्नी॑षोमा॒ यो अ॒द्य वा॑म्।
इ॒दं वचः॑ स॒पर्य॑ति। तस्मै॑ धत्त॒ः सु॒वीर्य॑म्। ग॒वां पोष॑ः
स्व॒श्वि॑यम्। यो अ॒ग्नी॑षोमा॑ ह॒विषा॑ स॒पर्या॑त्। दे॒व॒द्वी॒चा
मन॑सा॒ यो घृ॒तेन॑। तस्य॑ व्र॒तः र॑क्ष॒तं पा॒तम॑ः हंसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒ यच्छ॑तम्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ य
आ॒हु॒तिम्। यो वा॒न्दाशा॑ः ह॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।
वि॒श्वमा॑युर्व्य॑श्नवत्। अ॒ग्नी॑षोमा॒ चेति॑ त॒द्वीर्य॑ वा॒म्।
यदमु॑ष्णी॒तमव॑सं प॒णिङ्गोः॑। अवा॑तिर॒तं प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।
अवि॑न्द॒तं ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्नी॑षोमावि॒मः सु
मेऽग्नी॑षोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थि॑तस्य॥५८॥

ज॒भार॒ द्यौर॑ग्रेरु॒पस्थं॑ उप॒क्ष्यन्तो॑ ब॒द्धधा॑नो व॒ध्वां याद॑मानः॒ समु॒द्रेऽहंसः॑ प्र॒स्थि॑तस्य॥७॥—[७]

अ॒हम॑स्मि प्रथ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑।
यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒दे॒वमावा॑ः। अ॒हम॑न्न॒मन्न॑न॒दन्त॑म॒न्नि।
पूर्व॑म॒ग्रेरपि॑ दह॒त्यन्न॑म्। य॒तौ हा॑सा॒ते अ॒हमु॑त्त॒रेषु॑। व्या॒त्त॑मस्य॒
प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्य॑न्ति॒ धीराः॑ प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑।

जहाम्यन्यन्न जहाम्यन्यम्। अहमन्नं वशमिच्छामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत। पराके
अन्निहितं लोक एतत्। विश्वैर्देवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्।
यदद्यते लुप्यते यत्परोप्यते। शततमी सा तनूर्मे बभूव।
महान्तौ चरू सकृद्गुधेनं पप्रौ। दिवं च पृथिवीं पृथिवीं च
साकम्। तत्संपिबन्तो न मिनन्ति वेधसः। नैतद्भूयो भवति
नो कनीयः॥६०॥

अन्नं प्राणमन्नमपानमाहुः। अन्नं मृत्युन्तमु जीवातुमाहुः।
अन्नं ब्रह्माणो जुरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्।
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्स तस्य।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।
अहं मेघः स्तनयन्वः प्रस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति।
देवीं वाचमजनयन्त यद्वाग्वदन्ती। अनन्तामन्तादधि

निर्मितां म॒हीम्। यस्या॑न्दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। एका॑क्षरां
द्वि॒पदा॑ꣳ ष॒ददां॑ च। वाच॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाच॑
दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाच॑ङ्गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः।
वा॒चीमा॑ विश्वा॒ भुव॑नान्यर्पिता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वँ जु॑षतामिन्द्र॑पत्नी। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथम॒जा
ऋ॒तस्य॑। वेदा॑नां मा॒ताऽमृत॑स्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑
य॒ज्ञमागा॑त्। अ॒वन्ती॑ दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। यामृष॑यो
म॒त्रकृ॒तो मनी॑षिणः। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्तप॑सा॒ श्रमे॑ण। तान्दे॒वीं
वाच॑ꣳ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ दधातु सु॒कृत॑स्य॒ लोके॑।
च॒त्वारि॒ वाक्प॑रिमिता प॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्राह्म॒णा ये म॑नी॒षिणः॑। गुहा॒ त्रीणि॑ निहि॒ता
नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॒यं वा॒चो म॑नु॒ष्या वद॑न्ति। श्र॒द्धया॑ऽग्निः
समि॑ध्यते। श्र॒द्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्र॒द्धां भग॑स्य मूर्ध॒नि।
वच॑सा वे॒दयाम॑सि। प्रि॒यꣳ श्र॑द्धे दद॑तः। प्रि॒यꣳ श्र॑द्धे
दिदा॑सतः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इदं म॑ उदि॒तं कृ॒धि। यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु। श्र॒द्धामु॒ग्रेषु॑ चक्रि॒रे।
 ए॒वं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु। अ॒स्माक॑मुदि॒तं कृ॒धि। श्र॒द्धान्दे॒वा
 यज॑मानाः। वा॒युगो॑पा उपा॑सते। श्र॒द्धा९ हृ॒दय्य॑याऽऽकू॑त्या।
 श्र॒द्धया॑ हूयते ह॒विः। श्र॒द्धां प्रा॒तर्ह॑वामहे॥६५॥

श्र॒द्धां म॒ध्यन्दि॑नं॒ परि॑। श्र॒द्धा९ सूर्य॑स्य नि॒मृचि॑। श्र॒द्धे
 श्र॒द्धाप॑येह मा॑। श्र॒द्धा दे॒वानधि॑ वस्ते। श्र॒द्धा वि॒श्वमि॑दञ्जग॑त्।
 श्र॒द्धाङ्गाम॑स्य मा॒तरम्॑। ह॒विषा॑ वर्धयाम॑सि। ब्र॒ह्म ज॒ज्ञानं॑
 प्रथ॑मं पु॒रस्ता॑त्। वि सी॑म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। स बु॒ध्रिया॑
 उप॑ मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
 अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरूप॑ आ॒वि॒वेश॑। तम॑र्कैर॒भ्यर्च॑न्ति व॒त्सम्।
 ब्र॒ह्म सन्तं॑ ब्र॒ह्मणा॑ वर्धय॑न्तः। ब्र॒ह्म दे॒वान॑जनय॑त्। ब्र॒ह्म
 वि॒श्वमि॑दञ्जग॑त्। ब्र॒ह्मणः॑ क्ष॒त्रन्नि॑र्मितम्। ब्र॒ह्म ब्रा॒ह्मण॑
 आ॒त्मना॑। अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॒श्वमि॑दञ्जग॑त्। ब्र॒ह्मैव॑ भू॒तानां॑ ज्येष्ठ॑म्। तेन॑ कोऽ॒र्हति॑

स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिंशत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती।
 ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः समाहिता। चतस्र
 आशाः प्रचरन्त्वग्रयः। इमन्नो यज्ञन्नयतु प्रजानन्। घृतं
 पिब्वन्नजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अगमन्नुत भद्रमक्रन्।
 सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।
 इन्द्राय पूर्वोरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।
 उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयमिदस्य वर्धयन्।
 अभिन्ने खिले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता
 अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य
 भक्षः। इमा या गावः सजनासु इन्द्रः। इच्छामीद्धुदा मनसा
 चिदिन्द्रम्। यूयङ्गावो मेदयथा कृशञ्चित्। अश्लीलञ्चित्कृणुथा
 सुप्रतीकम्। भद्रङ्गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं उच्यते
 सभासु। प्रजावतीः सूयवसं रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे

पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत माऽघशंसः। परि वो हेती
 रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्वनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्।
 उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कनीयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीष्वद्व॥८॥ [८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो
 दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतन्न ममे
 जातु देवयोः। उभावन्तौ परि यात अम्या। दिवो न रश्मी
 स्तनुतो व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न
 चन्द्रा चरतो हुतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः।
 सूर्या उभा चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता
 महिब्रता। विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा
 दृशये भूरिरश्मी। सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता।
 मनस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य श्रवो नद्यः
 सप्त बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे

सूर्याचन्द्रमसां ऽभिचक्षे॥ श्रद्धेकमिन्द्र चरतो विचर्तुरम्॥ ७२॥
 पूर्वापरञ्चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्।
 विश्वान्यन्यो भुवनां ऽभि चष्टे॥ ऋतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः।
 हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासां राजा। यासां देवाः
 शिवेन मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा आदित्यश्यामि।
 नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो नो व्योमा परो
 यत्। किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्॥ ७३॥

अम्भः किमासीद्रहंनङ्गभीरम्। न मृत्युरमृतन्तरहि न।
 रात्रिया अहं आसीत्प्रकेतः। आनीदवातः स्वधया तदेकम्।
 तस्माद्ध्यान्यन्न परः किञ्चनास। तम आसीत्तमसा गूढमग्रे
 प्रकेतम्। सलिलः सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं
 यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे
 समवर्तताधि॥ ७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति निरविन्दन्।
 हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो

रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी ३ दुपरि स्विदासी ३ त्।
 रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः
 परस्तात्। को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आजाता
 कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥ ७५॥

अथा को वेदं यतं आबभूव। इयं विसृष्टिर्यतं आबभूव।
 यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
 सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेद। किं स्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष
 आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा
 पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म
 स वृक्ष आसीत्॥ ७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि
 वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं
 हवामहे। प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं
 ब्रह्मणस्पतिम्। प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं
 भगमुग्रं हुवेम। वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं
 मन्यमानस्तुरश्चित्॥ ७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भ॒गं भ॒क्षीत्याह॑। भ॒ग प्र॒णेत॑र्भ॒ग सत्य॑राधः।
 भ॒गेमा॒न्धिय॒मुद॑व॒ दद॑न्नः। भ॒ग प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑रश्वैः। भ॒ग
 प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः स्या॑म। उ॒तेदा॒नीं भ॒गव॑न्तः स्या॑म। उ॒त प्र॒पित्व॑
 उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्नाम्। उ॒तोदि॑ता म॒घव॑न्त्सूर्य॑स्य। व॒यन्दे॑वानां॑
 सु॒म॒तौ स्या॑म। भ॒ग ए॒व भ॒गवा॑ꣳ अस्तु दे॒वाः॥ ७८॥

तेन॑ व॒यं भ॒गव॑न्तः स्या॑म। तन्त्वा॑ भ॒ग सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स
 नो॑ भ॒ग पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह। स॒म॒ध्वरा॑योष॒सो न॑मन्त। द॒धि॒क्रावै॑व
 शुच॑ये प॒दाय॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑ भ॒गन्नः॑। रथ॑मि॒वाश्वा॑
 वा॒जिन॑ आ॒व॑हन्तु। अ॒श्वा॒वती॑र्गो॒मती॑र्न उ॒षासः॑। वी॒रव॑तीः
 स॒दमु॑च्छन्तु भ॒द्राः। घृ॒तन्दु॑हा॒ना वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॒नाः। यू॒यं पा॑त
 स्व॒स्तिभिः॑ स॒दा नः॥ ७९॥

वि॒च॒क्षणा॑ वि॒चर्तु॑रꣳ शर्म॑न्नधि॒ विस॑र्जनाय॒ ब्रह्म॑ वनं ब्रह्म॒ स वृ॒क्ष आ॑सीत्तु॒रश्वि॑दे॒वाः प्र॒पी॒ना ए॒कं
 च॥ ९॥—[९] पी॒वो॒न्नान्ते॑ शु॒क्रासः॑ सोमो॑ धे॒नुमि॑न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छुचि॑मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑
 दे॒वीम॑हम॒स्मि ता॑ सू॒र्याच॑न्द्र॒मसा॑ नव॑ꣳ॥ ९॥

पी॒वो॒न्नाम॑ग्रे त्वं पा॒रय॑ानाधृष्यः शुचि॑न्नु वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्न॒न्ता
 सू॒र्याच॑न्द्र॒मसा॑ नव॑सप्ततिः॥ ७९॥

पीवो॑न्नाय्यै॑यं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑ । नक्ष॑त्रन्दे॒वमिन्द्रि॒यम् । इ॒दमा॑सां
विच॒क्षणम् । ह॒विरा॒सं जु॑होतन । यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य
के॒तवः॑ । यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑ । स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि
सं॒वसानः॑ । अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॒विते॑ द॒धातु॑ । प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु प॒त्नी । वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः ॥ १ ॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒विते॑ द॒धातु॑ । यथा जी॒वेम॑ श॒रद्ः सर्वा॑राः ।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना ।
प्र॒जाप॑तिः ह॒विषा॑ वर्धय॑न्ती । प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम् ।
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॒र्षेण॑ आ॒गन् । शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य
धा॒म । आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु । रे॒तः प्र॒जां यज॑माने
द॒धातु॑ ॥ २ ॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॒र्षमस्ति॑ । प्रि॒यः रा॑जन्प्रि॒यत॑मं

प्रियाणां॑म्। तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ विधेम। शन्न॑ एधि द्विपदे॒
शञ्चतु॑ष्पदे। आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑
पति॑रघ्नियाणां॑म्। नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ विधेम। मा नः॑ प्र॒जाः
रीरिष॑न्मोत वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु। आ॒र्द्रा
नक्ष॑त्रं जुषताः॑ ह॒विर्नः॑॥३॥

प्र॒मुञ्च॑मानौ दुरि॒तानि॑ वि॒श्वाः॑। अपा॒घशः॑ सन्न॒दता॑मरा॒तिम्।
पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः स्पृणोतु। पुन॑र्वसू नः॑ पुन॒रेतां॑ य॒ज्ञम्।
पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु स॒र्वे। पुनः॑ पुन॒र्वो ह॒विषा॑ यजामः।
ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा।
पुन॑र्वसू ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒यन्दे॒वाना॑मप्ये॒तु पाथः॑॥४॥

बृह॒स्पतिः॑ प्रथ॒मं जाय॑मानः। ति॒ष्यं नक्ष॑त्रम॒भिसम्ब॑भूव। श्रेष्ठो॑
दे॒वानां॑ पृ॒तना॑सु जि॒ष्णुः। दि॒शोऽनु॑ सर्वा॑ अभ॑यन्नो अस्तु।
ति॒ष्यः पु॒रस्ता॑दु॒त म॑ध्य॒तो नः॑। बृह॒स्पति॑र्नः॑ परि॑ पातु प॒श्चात्।
बाधे॑तान्द्वेषो॑ अभ॑यं कृणुताम्। सु॒वीर्य॑स्य॒ पत॑यः स्याम।
इ॒दः स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विर॑स्तु जुष्ट॑म्। आ॒श्रेषा॑ येषा॑मनु॒यन्ति॑

चेतः॥५॥

ये अ॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीङ्क्षि॑यन्ति। ते नः स॒र्पासो॑ हव॒माग॑मिष्ठाः।
ये रो॑चने सूर्यस्यापि स॒र्पाः। ये दि॒वं दे॒वीम॑नु स॒ञ्चर॑न्ति।
येषा॑माश्रे॒षा अ॑नुयन्ति कामम्। तेभ्यः स॒र्पेभ्यो॑ मधु॑मञ्जुहोमि।
उप॑हृताः पि॒तरो॑ ये म॒घासु॑। मनो॑जवसः सुकृ॒तः सुकृ॑त्याः। ते
नो नक्ष॑त्रे हव॒माग॑मिष्ठाः। स्व॒धाभि॑र्यज्ञं प्रय॑तं जुषन्ताम्॥६॥

ये अ॒ग्निद॑ग्धा येऽन॒ग्निद॑ग्धाः। येऽमुं लो॒कं पि॒तरः॑ क्षि॒यन्ति॑।
या॑श्च वि॒द्म या॑ उ॒ च न प्र॑विद्म। म॒घासु॑ य॒ज्ञश्च॑ सुकृ॒तं
जुष॑न्ताम्। गवा॑ं पतिः फल्गु॑नीनामसि त्वम्। तद॑र्यमन्वरुण
मित्र॑ चारु॑। तन्त्वा॑ व॒यश्च॑ स॒नितार॑श्च॒ सनी॑नाम्। जी॒वा
जीव॑न्तमुप॒ संवि॑शेम। येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि स॒ञ्जिता॑। यस्य॑
दे॒वा अ॑नु स॒ं यन्ति॑ चेतः॥७॥

अ॒र्य॒मा राजा॑ऽजर॒स्तुवि॑ष्मान्। फल्गु॑नीनामृष॒भो रो॑रवीति।
श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ भगवो भगासि। तत्त्वा॑ वि॒दुः फल्गु॑नी॒स्तस्य॑
वि॒त्तात्। अ॒स्मभ्य॑ क्ष॒त्रम॒जरश्च॑ सु॒वीर्य॑म्। गोम॒दश्च॑व॒दुप॑

सन्नुदेह। भगो ह दाता भगु इत्प्रदाता। भगो देवीः
फल्गुनीरा विवेश। भगुस्येत्तं प्रसुवं गमेम। यत्र देवैः
संधुमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन। वहन्
हस्तं सुभगं विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं पुण्यमच्छं।
हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रतिगृभीम एनत्।
दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय प्रसुवाति
यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभं संसं युवतिं
रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन्भुवनानि विश्वा।
तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु
मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु। गोभिर्नो अश्वैः
समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ठ्याम्। तिग्मशृङ्गो
वृषभो रोरुवाणः। समीरयन्भुवना मातरिश्वा। अप द्वेषांसि
नुदतामरातीः॥१०॥

तन्नो वा॒युस्तदु॒ निष्ठां॑ शृणोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
मह्य॑म्। तन्नो दे॒वासो॑ अनु॒जानन्तु॑ काम॑म्। यथा॒
तरे॑म दुरि॒तानि॑ वि॒श्वा। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः।
तदिन्द्रा॑ग्नी कृ॒णुता॒न्तद्वि॑शा॒खे। तन्नो दे॒वा अनु॑मदन्तु य॒ज्ञम्।
प॒श्चात्पु॒रस्ता॒दभ॑यन्नो अस्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पत्नी॒ विशा॑खे।
श्रेष्ठा॑विन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुध॑न्नुदता॒मरा॑तिम्। पूर्णा॑
प॒श्चादु॒त पूर्णा॑ पु॒रस्ता॑त्। उन्म॑ध्यतः पौ॒र्णमा॒सी जि॑गाय।
तस्या॑न्दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्तमे॑ नाकं इ॒ह मा॑दयन्ताम्।
पृ॒थ्वी सु॒वर्चा॑ यु॒वतिः॑ स॒जोषाः॑। पौ॒र्णमा॒स्युद॑गा॒च्छोभ॑माना।
आ॒प्याय॑यन्ती दुरि॒तानि॑ वि॒श्वा। उ॒रुन्दु॑हां यज॑मानाय
य॒ज्ञम्॥१२॥

चित्र॑भानुर्यज॑माने दधातु ह॒विर्नः॑ पाथ॒श्चेतो॑ जुषन्ता॒श्चेतो॑ मदे॒म रोच॑माना॒मरा॑तीर्गो॒पौ य॒ज्ञम्॥१॥[१]

ऋ॒द्ध्यास्मि॑ ह॒व्यैर्नम॑सोप॒सद्य॑। मि॒त्रन्दे॒वं मि॒त्रधे॑यन्नो अस्तु।
अ॒नूरा॒धान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। श॒त॒र्जीवे॑म श॒रदः॑ स॒वीराः॑।

चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतन्दुहानाः। क्षुधन्तरेम दुरितिन्दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समंक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।
पराचीं वाचा निर्ऋतिनुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु
मह्यम्। या दिव्या आपः पर्यसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत
पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः
शः स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रांसचीर्याः॥१५॥

यासांमषाढा मधुं भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना
 भवन्तु। तन्नो विश्वे उपं शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु
 यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय
 कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः
 सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान्देवान् हविषा वर्धयन्तीः।
 अषाढाः काममुपं यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन्ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च
 सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियन्दधात्वह्णीयमानम्।
 उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जितेमौ। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्।
 तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम। तन्नो देवासो अनुजानन्तु
 कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या
 उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

महीं देवीं विष्णुपत्नीमजूर्याम्। प्रतीचीमेनाः हविषा
 यजामः। त्रेधा विष्णुरुरुगायो विचक्रमे। महीन्दिवं
 पृथिवीमन्तरिक्षम्। तच्छोणैति श्रवं इच्छमाना। पुण्यः

श्लोकं यजमानाय कृण्वती। अष्टौ देवा वसंवः सोम्यासः।
चतस्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः। ते यज्ञं पान्तु रजसः
परस्तात्। संवत्सरीणममृतं स्वस्ति॥१८॥

यज्ञं नः पान्तु वसंवः पुरस्तात्। दक्षिणतोऽभियन्तु
श्रविष्ठाः। पुण्यं नक्षत्रमभि संविशाम। मा नो
अरातिरघशः साऽगन्। क्षत्रस्य राजा वरुणोऽधिराजः।
नक्षत्राणां शतभिषग्वसिष्ठः। तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः।
शतं सहस्रा भेषजानि धत्तः। यज्ञन्नो राजा वरुण उपयातु।
तन्नो विश्वे अभि संयन्तु देवाः॥१९॥

तन्नो नक्षत्रं शतभिषग्जुषाणम्। दीर्घमायुः प्रतिरद्धेषजानि।
अज एकपादुदगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि प्रतिमोदमानः।
तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे। प्रोष्ठपदासो अमृतस्य गोपाः।
विभ्राजमानः समिधान उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्।
तं सूर्यं देवमजमेकपादम्। प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति
सर्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
 तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति
 सर्वे। चत्वार एकमभिकर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान्
 वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहि रक्षन्ति
 नमसोपसद्य। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा
 वाजबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्।
 क्षुद्रान्पशून्क्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु
 पूषा। अन्न रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाज सनुतां
 यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्ठौ
 सुयमेभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा संपृक्तौ
 यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य
 गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां
 कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अप पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो

राजा॒ भग॑वान् विच॑ष्टाम्। लो॒कस्य॒ राजा॑ मह॒तो म॒हान्
हि। सु॒गन्नः॑ पन्था॒मभ॑यं कृणोतु। यस्मि॒न्नक्ष॑त्रे य॒म एति॑
राजा॑। यस्मि॒न्नेन॑म॒भ्यषि॑ञ्चन्त दे॒वाः। तद॑स्य चि॒त्रं ह॒विषा॑
यजाम। अप॑ पा॒प्मानं॒ भर॑णीर्भरन्तु। नि॒वेश॑नी॒ यत्ते दे॒वा
अद॑धुः॥ २३ ॥

त॒तार॒ मह्यं॑ प्रास॒चीर्या॑ या॒न्तु य॒ज्ञं वाच॑ः स्व॒स्ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑वस्त्यौ॒ सम॑न्तौ
दे॒वास्त्रीणि॑ च॥ २॥

[२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दित्या अ॒ः शुमा॑प्याय॒यन्ति॑।
ये वि॒रूपे॑ सम॑नसा स॒व्यय॑न्ती। स॒मान॑न्तन्तु॑ परि॒तात॑ना तै॑।
वि॒भू प्र॒भू अ॑नु॒भू वि॒श्वतो॑ हुवे। ते नो॑ नक्ष॑त्रे हव॒मार्ग॑मेतम्।
व॒यन्दे॒वी ब्र॒ह्मणा॑ संविदा॒नाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑ति॒न्दधा॑नाः।
अ॒होरा॑त्रे ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। अति॑ पा॒प्मान॑मति॒ मुक्त्या॑ गमेम।
प्रत्यु॑वदृश्याय॒ती॥ २४ ॥

व्यु॒च्छन्ती॑ दुहि॒ता दि॒वः। अ॒पो म॒ही वृ॑णुते॒ चक्षु॑षा।
तमो॑ ज्योति॑ष्कृणोति॒ सून॑री॑। उदु॒स्त्रियाः॑ सच॒ते सूर्यः॑।

सचा॑ उ॒द्यन्नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। तवेदु॑षो व्यु॒षि सूर्य॑स्य च। सं
भ॒क्तेन॑ गमेमहि। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। भानु॑मत्तेजं उ॒च्चर॑त्।
उप॑य॒ज्ञमिहा॑गमत्॥ २५॥

प्र नक्ष॑त्राय दे॒वाय॑। इन्द्रा॒येन्दुः॑ हवामहे। सनः॑ सवि॒ता
सु॒वत्स॒निम्। पु॒ष्टि॒दां वी॒रव॑त्तमम्। उदु॒त्यश्चि॒त्रम्। अदि॑तिर्न
उरु॒ष्यतु म॒हीम्। षु मा॒तरम्। इ॒दं विष्णुः॑ प्रतद्विष्णुः॑।
अ॒ग्निर्मूर्धा॑ भुवः॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिरन्वि॒दनु॑मते॒ त्वम्।
ह॒व्य॒वाहः॑ स्वि॒ष्टम्॥ २६॥

आय॒त्यंग॑मत्स्वि॒ष्टम्॥ ३॥ [३]

अ॒ग्निर्वा अ॑कामयत। अ॒न्नादो॑ दे॒वाना॑ऽस्यामि॒ति। स
ए॒तम॒ग्नये॑ कृ॒त्तिका॑भ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। ततो॒
वै सोऽ॑न्नादो दे॒वाना॑मभवत्। अ॒ग्निर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दः। यथा॑ ह
वा अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मन्ना॒दः। ए॒व॑ ह वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ कृत्तिका॑भ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑
स्वाहा॑। नि॒त॒त्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑

व॒रु॒षय॑न्त्यै॒ स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै॒ स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासां॑ रोहि॒णीम॒भ्यध्या॑यत्। सोऽ॑कामयत। उप॒ मा
व॑र्तेत। समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै
च॒रुन्नि॑रवपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत।
उप॑ ह॒ वा ए॑नं प्रि॒यमाव॑र्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॑त्र जुहोति।
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै॒ स्वाहा॑
प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑कामयत। ओष॑धीनां॑ रा॒ज्यम॒भिज॑येय॒मिति॑।
स ए॒तं सोमा॑य मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कश्च॒रुं पय॑सि
नि॑रवपत्। ततो॒ वै स ओष॑धीनां॑ रा॒ज्यम॒भ्यज॑यत्।
स॒मा॒ना॒नां॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॑त्र जुहोति। सोमा॑य॒ स्वाहा॑
मृ॒गशी॒र्षाय॑ स्वाहा॑। इ॒न्व॒काभ्यः॑ स्वाहौष॑धीभ्यः॒ स्वाहा॑।
रा॒ज्याय॑ स्वाहा॒ऽभिज॑ित्यै॒ स्वाहेति॑॥२९॥

रुद्रो वा अंकामयत। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं
 रुद्रायार्द्रायै प्रैय्यङ्गवश्चरुं पयंसि निरवपत्। ततो वै
 स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 रुद्राय स्वाहाऽर्द्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः
 स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत।
 ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै
 पुनर्वसुभ्याश्चरुन्निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः
 प्राजायत। प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा
 पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अंकामयत। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं
 बृहस्पतये तिष्याय नैवारश्चरुं पयंसि निरवपत्। ततो वै स
 ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा

ति॒ष्या॒य॒ स्वाहा॑॥ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सा॒य॒ स्वाहेति॑॥३२॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वाः स॒र्पेभ्य॑ आश्रेषाभ्य॒
आज्यै॑ कर॒म्भ॒न्निर॑वपन्। ताने॒ताभि॑रे॒वदे॒वता॑भि॒रुपा॑नयन्।
ए॒ताभि॑र॒ह॒ वै दे॒वता॑भि॒र्द्विष॑न्तं भ्रातृ॒व्यमु॑प॒नय॑ति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। स॒र्पेभ्यः॑
स्वाहा॑ऽऽश्रेषाभ्यः॒ स्वाहा॑॥ द॒न्द॒शू॒कै॒भ्यः स्वाहेति॑॥३३॥

पि॒तरो॑ वा अ॑कामयन्त। पि॒तृ॒लो॒क ऋ॑ध्रुया॒मेति॑। त ए॒तं
पि॒तृ॒भ्यो म॒घाभ्यः॑ पु॒रोडा॑शः॒ षट्क॑पालं॒ निर॑वपन्। ततो॑ वै
ते पि॒तृ॒लो॒क आ॑र्ध्रुवन्। पि॒तृ॒लो॒के ह॒ वा ऋ॑ध्नोति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
पि॒तृ॒भ्यः स्वाहा॑ म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽन॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ग॒दाभ्यः॑।
स्वाहा॑ऽरु॒न्ध॒ती॒भ्यः स्वाहेति॑॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शु॒मा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे
फ॒ल्गु॒नी॒भ्याश्च॑रुन्निर॑वपत्। ततो॑ वै स प॑शु॒मान॑भवत्।
प॒शु॒मा॒न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फ॒ल्गु॒नी॒भ्याः

स्वाहा॥ प॒शुभ्यः॒ स्वाहेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॒ष्ठी दे॒वानां॑ स्या॒मिति॑। स ए॒तं
भ॒गाय॑ फ॒ल्गुनी॑भ्याश्च॒रुन्नि॑र॒वप॑त्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॒ष्ठी
दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॒ष्ठी स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। भ॒गाय॑
स्वाहा॒ फ॒ल्गुनी॑भ्या॒ऽ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठाया॑ स्वाहेति॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॑धी॒रन्। स॒वि॒ता
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॑वि॒त्रे ह॑स्ता॒य पुरो॑डाशं द्वा॒दश॑क॒पालं
नि॑र॒वप॑दाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत।
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्धे॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता
स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं
वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॒ हस्ता॑य। स्वाहा॑ द॒दते
स्वाहा॑ पृ॒णते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्ण॒ते स्वाहेति॑
॥३७॥

त्वष्टा॒ वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तन्त्वष्टे॑

चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं
प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा
चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
स एतद्वायवे निष्पायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो
वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा
एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्पायै स्वाहा।
कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति।
तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं
निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्।
श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां
स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै

स्वाहेति॥४०॥

अथै॒तत्पौ॑र्ण॒मास्या॑ आज्यं॑ निर्व॑पति। कामो॑ वै पौ॑र्ण॒मासी॑।
काम॑ आज्य॒म्। कामे॑नै॒व काम॑ꣳ सम॑र्धयति। क्षि॒प्रमे॑नꣳ
सकाम॑ उप॑नमति। येन॑ कामे॑न॒ यज॑न्ते। सोऽत्र॑ जुहोति।
पौ॑र्ण॒मास्यै॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहाऽऽग॑त्यै॒ स्वाहेति॑॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिष्पोऽंशं सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवं पितॄ
एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ
पञ्चदश॥४॥

[४]

मि॒त्रो वा अ॑कामयत। मि॒त्र॒धेय॑मेषु॒ लो॒केष्व॒भिज॑येय॒मिति॑।
स ए॒तं मि॒त्राया॑नूरा॒धेभ्य॑श्च॒रुन्नि॑रवपत्। ततो॑ वै स
मि॒त्र॒धेय॑मेषु॒ लो॒केष्व॒भ्यज॑यत्। मि॒त्र॒धेय॑ꣳ ह॒ वा ए॒षु
लो॒केष्व॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑न्ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। मि॒त्राय॑ स्वाहाऽनूरा॒धेभ्यः॑ स्वाहा॑।
मि॒त्र॒धेया॑य॒ स्वाहाऽभिज॑त्यै॒ स्वाहेति॑॥४२॥

इन्द्रो॑ वा अ॑कामयत। ज्यैष्ठ्यं॑ दे॒वाना॑म॒भिज॑येय॒मिति॑।

स ए॒तमिन्द्रा॑य ज्ये॒ष्ठायै॑ पुरो॒डाश॑मेका॒दश॑कपालं
 निर॑वपन्म॒हार्वा॑हीणाम्। ततो॒ वै स ज्यै॑ष्ठ्यं दे॒वाना॑म॒भ्यज॑यत्।
 ज्यै॑ष्ठ्यं ह॒ वै स॑मा॒नाना॑म॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। इन्द्रा॑य स्वाहा॑
 ज्ये॒ष्ठायै॑ स्वाहा॑। ज्यै॒ष्ठ्याय॑ स्वाहा॒भिजित्यै॑ स्वाहेति॑॥४३॥

प्र॒जाप॑ति॒र्वा अ॑कामयत। मूलं॑ प्र॒जां वि॒न्देयेति॑। स
 ए॒तं प्र॒जाप॑तये मूला॑य च॒रुन्नि॑रवपत्। ततो॒ वै स मूलं॑
 प्र॒जाम॑विन्दत। मूलं॑ ह॒ वै प्र॒जां वि॒न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। प्र॒जाप॑तये
 स्वाहा॑ मूला॑य स्वाहा॑। प्र॒जायै॑ स्वाहेति॑॥४४॥

आपो॑ वा अ॑कामयन्त। स॒मुद्र॑ङ्काम॒म॒भिज॑येमेति॑।
 ता ए॒तम॒द्भ्योऽ॒षाढा॑भ्यश्च॒रुन्नि॑रवपन्। ततो॒ वै ताः
 स॒मुद्र॑ङ्काम॒म॒भ्यज॑यन्। स॒मुद्रं॑ ह॒ वै का॒म॒म॒भिज॑यति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
 अ॒द्भ्यः स्वाहा॑ऽ॒षाढा॑भ्यः स्वाहा॑। स॒मुद्रा॑य स्वाहा॑ का॒माय॑

स्वाहा॥ अ॒भिजि॑त्यै स्वा॒हेति॑॥४५॥

वि॒श्वे वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति। त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्चरुन्निर॑वपन्। ततो॒ वै
तेऽन॑पज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ह॒ वै ज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑
स्वाहा॑ जि॒त्यै स्वा॒हेति॑॥४६॥

ब्र॒ह्म वा अ॑कामयत। ब्र॒ह्मलो॒कम॑भिज॑येयमिति। तदे॒तं
ब्र॒ह्मणे॑ऽभिजि॑ते चरुन्निर॑वपत्। ततो॒ वै तद्ब्र॑ह्मलो॒कम॑भ्यजयत्।
ब्र॒ह्मलो॒कं ह॒ वा अ॑भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते।
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। ब्र॒ह्मणे॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑ते
स्वाहा॑॥ ब्र॒ह्मलो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै स्वा॒हेति॑॥४७॥

विष्णु॑र्वा अ॑कामयत। पु॒ण्यं श्लो॒कं शृ॑ण्वीय। न मा
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति। स ए॒तं विष्ण॑वे श्रो॒णायै॑
पुरो॒डाश॑त्रिकपा॒लन्नि॑र॑वपत्। ततो॒ वै स पु॒ण्यं
श्लो॒कम॑शृणुत। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्यं ह॒

वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय
स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं
वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै
तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै
स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति।
स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं
दशकपालं निरवपत्कृष्णानां व्रीहीणाम्। ततो वै स
दृढोऽशिथिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र

जुहोति। वरुणाय॒ स्वाहा॑ श॒तभि॑षजे॒ स्वाहा॑। भे॒ष॒जेभ्यः॒
स्वाहेति॑॥५०॥

अ॒जो वा ए॒कपा॑दकामयत। ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी स्या॒मिति॑।
स ए॒तम॒जायै॑कपदे प्रोष्ठप॒देभ्यः॑श्चरुन्निर॑वपत्। ततो॒ वै स
ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑भवत्। ते॒ज॒स्वी ह॒ वै ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यजते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
अ॒जायै॑कपदे॒ स्वाहा॑ प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑। तेज॑से॒ स्वाहा॑
ब्रह्मवर्च॒साय॑ स्वाहेति॑॥५१॥

अहि॒र्वै बु॒ध्रियो॑ऽकामयत। इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्दे॒येति॑। स
ए॒तम॑ह॒ये बु॒ध्रिया॑य प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ पुरो॒डाशं॑ भूमि॑कपालं
निर॑वत्। ततो॒ वै स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। इ॒मां ह॒ वै
प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यजते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ह॒ये बु॒ध्रिया॑य॒ स्वाहा॑ प्रोष्ठप॒देभ्यः॑
स्वाहा॑। प्र॑ति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥५२॥

पू॒षा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तं पू॒ष्णे रे॒वत्यै॑
च॒रुन्निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै

भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॑॥५३॥
 अ॒श्विनौ॒ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरो॒ स्या॒वेति॑।
 तावे॒तम॒श्विभ्या॑म॒श्वयु॑ग्भ्या॑ पुरो॒डाश॑न्द्विकपा॒लन्नि॑र॒वप॑ताम्।
 ततो॒ वै तौ श्रो॑त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरा॑वभवताम्। श्रो॒त्रस्वी॒ ह वा
 अब॑धिरो भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒श्विभ्या॑ꣳ स्वाहा॑ꣳश्व॒युग्भ्या॑ꣳ
 स्वाहा॑। श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑ श्रु॒त्यै स्वा॑हेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत्। पि॒तृणा॑ꣳ रा॒ज्यम॑भिज॒येय॑मिति॑। स
 ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्च॒रुन्नि॑र॒वप॑त्। ततो॒ वै स पि॑तृणा॑ꣳ
 रा॒ज्यम॑भ्य॒जय॑त्। स॒मा॒ना॒नाꣳ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒ज॒यति॑। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑।
 य॒माय॑ स्वाहा॑ꣳप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑भिज॒त्यै
 स्वा॑हेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ आ॒ज्यं॑ निर्व॑पति। का॒मो वा
 अ॑मावा॒स्या। का॒म आ॒ज्यम्। का॒मेनै॒व का॒मꣳ स॒म॒र्धय॑ति।

क्षिप्रमे॒न॒५ सका॒म् उप॑नमति। ये॒न॒ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒मा॒वा॒स्या॒यै स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहाऽऽग॑त्यै स्वाहेति॑॥५६॥

मित्र॒ इन्द्रः॑ प्र॒जाप॑तिर्दशं द॒शाप॒ एका॑दशं वि॒श्वे ब्र॒ह्म दश॑दशं विष्णु॒स्त्रयो॑दशं वस॒व इन्द्रो॑ऽजोऽहिर्वै बु॒ध्नियः॑ पू॒षाऽश्विनौ॑ य॒मो दशं॑ द॒शाथै॑तद॒मावा॑स्या॒या अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥५॥ [५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॒काम॑यत। अ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑वत्स॒रमा॑स्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॒ज्य॑५ सलो॒कता॑माप्नुयामि॒ति। स ए॒तश्च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॒दश॑कपालं निर॑वपत्। ततो॒ वै सोऽहो॑रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑वत्स॒रमा॑स्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॒ज्य॑५ सलो॒कता॑माप्नोत्। अ॒होरा॒त्रान् ह वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑वत्स॒रमा॑स्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॒ज्य॑५ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै स्वाहा॑। अ॒होरा॒त्रेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽर्धमा॒सेभ्यः॑ स्वाहा॑। मा॒सेभ्यः॑ स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑। सं॒वत्स॒राय॑ स्वाहेति॑॥५७॥

अ॒होरा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑होरा॒त्रे मु॑च्येवहि।

न ना॑वहोरा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑होरा॒त्राभ्या॑
च॒रुन्निर॑वपताम्। द्वा॒याना॑र्वी॒हीणाम्। शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑
चा। स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते
अ॒त्य॑होरा॒त्रे अ॑मुच्येते। नैनै॑ अहोरा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑
ह॒ वा अ॑होरा॒त्रे मु॑च्यते। नैन॑महोरा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह्
स्वाहा॒ रात्रि॑यै॒ स्वाहा॑। अति॑मुक्त्यै॒ स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑।
सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुन्निर॑वपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑
सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै सं॑मा॒नाना॑ः सु॒भगो॑ भवति।
य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
उ॒षसे॑ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ट्यै॒ स्वाहा॑। व्यू॒ष्यै स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒
स्वाहा॑। व्यु॑ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॑ नक्ष॑त्राय च॒रुनि॑र्वपति। यथा॒ त्वन्दे॒वाना॑म॒सि।
ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भूया॒समिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्।

ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्या॑णां भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। नक्ष॑त्राय॒
स्वाहो॑दे॒ष्यते स्वाहा॑। उ॒द्यते स्वा॑होदि॒ताय॑ स्वाहा॑। हर॑से
स्वाहा॑ भर॑से स्वाहा॑। भ्राज॑से स्वाहा॑ तेज॑से स्वाहा॑। तप॑से
स्वाहा॑ ब्रह्म॑वर्च॒साय॑ स्वाहेति॑॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॒काम॑यत। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॑मिति॑। स
ए॒त॑ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुन्नि॑र्वपत्। ततो॑ वै स नक्ष॑त्राणां
प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्। प्रति॒ष्ठा ह॒ वै स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। सूर्या॑य॒
स्वाहा॑ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुन्नि॑र्वपति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॑होति। अदि॑त्यै स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॑
स्वाहेति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुन्नि॑र्वपति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः
प्रति॑तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॑होति। विष्ण॑वे स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑।

प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमर्दित्यै पञ्चाथैतं
विष्णवे षड्भुत (सविताऽऽशूनाऽऽर्वाहीणामिन्द्रो महाव्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानाऽऽर्वाहीणामहोरात्रे द्वयानाऽऽर्वाहीणाम्।
पितरुष्वङ्गपालः सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो दशकपालं
विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालश्चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्र
चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्स्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी
मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे
जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त
मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनांवकामयेतां वेति
तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्।
इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्यैष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽर्दित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः संमानानाम्।
अग्निर्नो रीरिषदन्यत्र रीरिषः ॥)॥६॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाष्यत्॥६॥

अग्निर्नस्तत्रो वायुरहिर्बुध्नियं ऋक्षा वा इयमथैतत्पौर्णमास्या अजो वा
एकपात्सूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्।
 तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्।
 ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒त्सान॑पाक॒रोति॑।
 ब्रह्म॑णै॒वैनान॑पाक॒रोति॑। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः
 प॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
 यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः॑ प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैनाना॑ दे॒वत॑या
 प्रा॒र्पय॑ति। यङ्काम॑ये॒ताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै
 शुष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्। अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्काम॑ये॒त
 प॒शुमा॑न्त॒स्यादि॑ति। ब॒हुपु॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑ह॒रेत्।
 प॒शुम॑न्त॒मेवैन॑ करोति॥२॥

यत्प्राची॑मा ह॒रेत्। दे॒वलो॒कम॒भि ज॑येत्। यदुदी॑चीं
 मनु॑ष्यलो॒कम्। प्राची॑मुदी॒चीमा॑ ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भिजि॑त्यै

इषे त्वोर्जे त्वेत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। वायवः
स्थेत्याह। वायुर्वा अन्तरिक्षस्याध्यक्षाः। अन्तरिक्षदेवत्याः
खलु वै पशवः॥३॥

वायवं एवैनान्परि ददाति। प्र वा एनानेतदा करोति।
यदाह। वायवः स्थेत्युपायवः स्थेत्याह। यजमानायैव
पशूनुपं ह्वयते। देवो वः सविता प्रार्पयत्वित्याह प्रसूत्यै।
श्रेष्ठतमाय कर्मण इत्याह। यज्ञो हि श्रेष्ठतमङ्कर्म।
तस्मादेवमाह। आप्यायध्वमघ्निया देवभागमित्याह॥४॥

वत्सेभ्यश्च वा एताः पुरा मनुष्येभ्यश्चाप्यायन्त। देवेभ्य एवैना
इन्द्रायाप्याययति। ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्याह। ऊर्जः
हि पयः सम्भरन्ति। प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा इत्याह
प्रजात्यै। मा वः स्तेन ईशत माऽघशः स इत्याह गुप्त्यै।
रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तित्याह। रुद्रादेवैनास्त्रायते।
ध्रुवा अस्मिन्गोपंतौ स्यात बह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बह्वीः
करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनाङ्गोपीथाय। तन्मात्सायं
पशव उपसमावर्तन्ते। अनन्धः सादयति। गर्भाणान्मृत्या
अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥१॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यश्वपशुमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः
पर्वशो वेद। नैनाः स हि नस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः
पर्वशो वेद। स एना न हि नस्ति। अश्वपश्वा बरुहिरच्छेति।
प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
एव रयिन्दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह।
रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणां बरुहिरच्छेत्याह। विद्या

वै धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै
कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो
यदेतदुक्ता यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो
भवति। देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासद् इत्याह। बर्हिषः
समृद्धौ। कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषूतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदङ्किं च। तद्देवानां परिषूतम्। अथो यथा वस्यसे
प्रतिप्रोच्याहेदङ्किंरिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
प्रतिप्रोच्य बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
स्तुम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
रेचयेत्। एकं स्तुम्बं परिदिशेत्। तं सर्वन्दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वृषवृद्धमसीत्याह। वृषवृद्धा वा
ओषधयः। देवबर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति।
मा त्वाऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते

राध्यासुमित्याहर्ध्यै। आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह।
नास्यात्मनो मीयते। य एवं वेद॥११॥

देवर्बर्हिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
प्रजानां प्रजननाय। सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः संपृचः पाहीत्याह।
प्रतिष्ठित्यै। अयुङ्गायुङ्गान्मुष्टील्लुनोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
सुसम्भृतां त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनत्सम्भरति॥१२॥

अदित्यै रास्नाऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
एवैनद्रास्नां करोति। इन्द्राण्यै सन्नहनमित्याह। इन्द्राणी वा
अग्रे देवतानां समनह्यत। साऽऽध्नीत्। ऋद्ध्यै सन्नह्यति।
प्रजा वै बर्हिः। प्रजानामपरावापाय। तस्मात्स्नावसन्तताः
प्रजा जायन्ते॥१३॥

पूषा ते ग्रन्थिङ्गभ्रात्वित्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति।
स ते मास्थादित्याहाहिंसायै। पश्चात्प्राश्चमुपगूहति।
पश्चाद्वै प्राचीनं रेतो धीयते। पश्चादेवास्मै प्राचीनं रेतो

दधाति। इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छ इत्याह। इन्द्रियमेव
यजमाने दधाति। बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामीत्याह। ब्रह्म वै
देवानां बृहस्पतिः॥१४॥

ब्रह्मणैवैनद्धरति। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।
देवङ्गममसीत्याह। देवानेवैनद्मयति। अनधः सादयति।
गर्भाणान्धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः।
उपरीव नि दधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै॥१५॥

स्योनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दयाद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥२॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबृहिः करोति। यज्ञमेवारभ्य गृहीत्वोपवसति।
प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्त्रं सेताम्। यज्ञो
वै प्रजापतिः। यत्सोन्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे
उपदधात्यप्रस्त्रं साय। शुन्धध्वन्द्व्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो
घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिष्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै।
 द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता।
 यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह।
 वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। द० ह० स्व० मा ह्यारित्याह
 धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा
 एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति। शतधारं
 सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय।
 त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः।
 त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः।
 प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्।
 तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै
 चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स

इत्याहु॑ प्रति॑ष्ठित्यै। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय। न हि हु॒तः
स्वाहा॑कृ॒तः स्क॑न्दति। दि॒वि ना॒को ना॒माग्निः। तस्य॑
वि॒प्रुषो॑ भा॒गधे॑यम्। अ॒ग्नये॑ बृ॒हते॑ ना॒काये॑त्याह। ना॒कमे॒वाग्निं
भा॒गधे॑येन॒ सम॑र्धयति। स्वाहा॒ द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मित्याह।
द्यावा॑पृथि॒व्योरे॒वैन॒त्प्रति॑ष्ठापयति॥ २० ॥

प॒वित्रं॑ व॒त्यान॑यति। अ॒पाञ्चै॒वौष॑धीनां च॒ रसः॑ स॒सृज॑ति।
अथो॒ ओष॑धीष्वे॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति। अ॒न्वा॒रभ्य॒ वाचं॑
यच्छति। य॒ज्ञस्य॒ धृत्यै॑। धा॒रय॑न्नास्ते। धा॒रय॑न्त इव॒ हि
दु॒हन्ति॑। का॒मधु॑क्ष॒ इत्या॒हातृ॑तीयस्यै। त्रयं॒ इमे॒ लो॒काः।
इ॒माने॒व लो॒कान्यज॑मानो दुहे॥ २१ ॥

अ॒मूमि॑ति॒ नाम॑ गृह्णाति। भ॒द्रमे॒वासा॒ङ्कर्मा॑ विष्क॑रोति।
सा वि॒श्वायुः॑ सा वि॒श्वव्य॑चाः सा वि॒श्वक॑र्मेत्याह।
इ॒यं वै वि॒श्वायुः॑। अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वव्य॑चाः। अ॒सौ
वि॒श्वक॑र्मा। इ॒माने॒वैताभि॑र्लो॒कान् यथा॑पूर्व॒न्दुहे॑। अथो॒
यथा॑ प्रदा॒त्रे पु॒ण्यमा॒शास्तै॑। ए॒वमे॒वैना॑ ए॒तदुप॑स्तौति।
तस्मा॒त्प्रादा॑दित्यु॒न्नीय॒ वन्द॑माना उपस्तु॒वन्तः प॒शून्दु॑हन्ति॥ २२ ॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरिति॑ वाचं॒ विसृ॑जते।
 य॒थादे॒वतमे॒व प्रसौ॑ति। दै॒व्यस्य॑ च मा॒नुषस्य॑ च व्यावृ॑त्यै।
 त्रि॒रा॒ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं यमोऽन॑न्वा॒रभ्योत्त॑राः।
 अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रु॒न्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वे
 दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्॥ २३॥

या॒तया॑न्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पु॒रो॒डाश॑मु॒खानि॑
 वै ह॒वी॑र॒षि। नेत॑ इ॒तः पु॒रो॒डाश॑र॒ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति।
 का॒ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒स॒तो
 वा ए॒ष स॒म्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो
 दो॒ग्धी॑ति॥ २४॥

अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै
 प॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑वि॒रिति॑। संपृ॑च्यध्व॒मृता॑वरी॒रित्या॑ह।
 अ॒पाश्चै॒वौष॑धी॒नां च॒ रस॑र॒ स॒ सृ॑जति। तस्मा॑द॒पाश्चै॒वौष॑धी॒नां
 च॒ रस॑मुप॑जीवामः। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व
 यज॑माने दधाति। सोमै॑न् त्वा॒त॑न्॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॑ह॥ २५॥
 सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोमं॑ भक्षयि॒त्वा। सं॒वत्स॑र॒

सोम॒न्न पि॒ब॑ति। पु॒न॒र्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः
खलु॒ वै सा॑न्नाय्यम्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पि॒ब॑ति।
अ॒पु॒न॒र्भक्ष्यो॑ऽस्य सामपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।
यन्मृ॒न्मयो॑नापि॒दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑ऽ स्यात्॥ २६॥

अ॒य॒स्पात्रे॑ण॒ वा दा॑रुपा॒त्रेण॒ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि
सदे॒वम्। उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आ॒पो वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै।
अद॑स्तमसि॒ विष्ण॑वे॒ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
य॒ज्ञायै॒वैन॑दद॑स्तं करोति। विष्णो॑ ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै।
अन॑धः सादयति। गर्भा॑णान्धृत्या अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑
प्र॒जाना॑म॒प्र॒पादु॑काः। उ॒प॒री॒व नि॑दधाति। उ॒प॒री॒व हि सु॑व॒र्गो
लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ २७॥

अ॒सीत्या॑ह धृत्यै यज॑माने दधा॒त्यजा॑मित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दु॒ह्यादो॑ग्धीति दधीत्या॑ह

स्यात्सादयति पञ्च च॥ ३॥ [३]

कर्म॑णे वा॒न्दे॒वेभ्यः॑ श॒केय॑मित्या॑ह श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
सन्त॑ति॒मनु॑ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑

विच्छि॑त्ति॒मनु॑ प्र॒जाः प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ विच्छि॑द्यन्ते।
य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑त्यै स्तृणामि॒ सन्त॑त्यै
त्वा य॒ज्ञस्येत्या॑ह॒वनीया॑त्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑
पशू॑नाः सन्त॑त्यै। अ॒पः प्रण॑यति। श्रद्धा॑ वा आ॒पः।
श्रद्धा॑मे॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। य॒ज्ञो वा
आ॒पः॥ २८॥

य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। व॒ज्रो वा
आ॒पः। व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
प्रण॑यति। आ॒पो वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑साम॒प॑हृत्यै। अ॒पः प्रण॑यति।
आ॒पो वै दे॒वानां॑ प्रि॒यन्धाम॑। दे॒वानां॑मे॒व प्रि॒यन्धाम॑ प्र॒णीय॑
प्रच॑रति॥ २९॥

अ॒पः प्रण॑यति। आ॒पो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वारभ्य॑
प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। वे॒षाय॑ त्वेत्या॑ह। वे॒षाय॑ ह्ये॒नदा॑दत्ते। प्र॒त्युष्ट॑ः
रक्षः॑ प्र॒त्युष्टा॑ अ॒रा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॑हृत्यै। धू॒रसी॑त्या॑ह।
ए॒ष वै धुर्यो॑ऽग्निः। तं यदनु॑पस्पृ॒श्याती॒यात्॥ ३०॥

अ॒ध्व॒र्यु च॒ यज॑मानं च॒ प्रद॑हेत्। उ॒पस्पृ॑श्यात्यै॑ति। अ॒ध्व॒र्योश्च॒

यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तय्योऽस्मान्धूर्वति तन्धूर्व
 यं वयन्धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति।
 यश्चैनन्धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वन्देवानामसि
 सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमन्देवहूतममित्याह।
 यथायजुरेवैतत्॥ ३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ० हस्व मा ह्वारित्याह
 धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा
 संविक्था मा त्वा हि० सिषमित्याहाहि० सायै। यद्वै किं च
 वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।
 अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
 यत्यै। अग्रये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्रयं एवैनां जुष्टं
 निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै।
 तूष्णीञ्चतुर्थम्। अपरिमितमेवावरुन्धे। स एवमेवानुपूर्व०

हवी०षि॒ निर्व॑पति॥ ३३॥

इ॒द॒न्दे॒वाना॑मि॒दमु॑ नः सु॒हे॒त्याह॒ व्यावृ॑त्यै। स्फा॒त्यै त्वा॒
नारा॑त्या॒ इत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑। तम॑सीव॒ वा ए॒षोऽन्तश्च॑रति।
यः प॑री॒णहि॑। सुव॑र॒भि वि॒ ख्ये॑षं वैश्वान॒र॒ज्योति॑रित्या॒ह।
सुव॑रे॒वाभि॒ वि प॑श्यति वैश्वान॒र॒ज्योतिः॑। द्यावा॑पृथि॒वी ह॒विषि॑
गृही॒त उद॑वेपेताम्। दृ०ह॑न्ता॒न्दुर्या॒ द्यावा॑पृथि॒व्योरित्या॑ह।
गृहा॑णा॒न्द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॑न्विहीत्या॒ह ग॒त्यै।
अदि॑त्यास्त्वोप॒स्थे सा॑दया॒मीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः।
अ॒स्या ए॒वैन॑दुप॒स्थे सा॑दयति। अ॒ग्ने ह॒व्य० र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह
गुप्त्यै॑॥ ३४॥

य॒ज्ञो वा आ॒पो धाम॑ प्र॒णीय॒ प्रच॑रत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी०षि॒ निर्व॑पति॒ गत्यै॑ च॒त्वारि॑
च॥ ४॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। सोऽपः॑। अ॒भ्य॑म्रियत। तासां॒ यन्मे॑ध्यं
य॒ज्ञिय॑० सदे॒वमासी॑त्। तदपोद॑क्रामत्। ते दु॒र्भा अ॑भवन्।
यद्दु॒र्भैर॑प उ॒त्पुना॑ति। या ए॒व मे॑ध्यां य॒ज्ञियाः॒ सदे॒वा आपः॑।

ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
वसवः। प्राणा रश्मयः॥३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो
गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेगुव
इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे
यज्ञपतिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यै यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य
इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो
हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे।

प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः प्रोक्षिताः। अग्नये वो
जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाम्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति।
त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतः रक्षोऽवधूता
आरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो
रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं
प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति।

प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसीत्याह।
अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह।
यदा हि प्रजा ओषधीनामृजन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते।
देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमि
शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां
हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं संघातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य
यजमानस्यासुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽऽसीत्।
तेऽसुरा यावन्तो यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते
पराभवन्। तस्मात्त्वानां मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य
भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति।

उच्चैः समाहन्त वा आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क्ष एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वर्ष्पवृद्धमसि
प्रति त्वा वर्ष्पवृद्धं वेत्त्वित्याह। वर्ष्पवृद्धा वा ओषधयः।
वर्ष्पवृद्धा इषीकाः समृद्ध्यै। यज्ञः रक्षाः स्यनु प्राविशन्।
तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहृत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षाः सि निरवदयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै
वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनानति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वृदेत्याह विजित्या
अपहृत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥५॥

[५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहृत्यै।

अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं
 करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
 पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
 तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
 मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि। यज्ञादेव
 तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी सहास्ताम्।
 ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येतां शम्यामात्रमेकमहः।
 दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
 स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्वृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।

ए॒तस्य॒ यजु॑षो वी॒र्येण॑॥४८॥

याव॒देका॑ दे॒वता॑ का॒मय॑ते याव॒देका॑। ताव॒दाहु॑तिः प्रथ॑ते।
न हि तद॑स्ति। यत्ताव॑दे॒व स्यात्। याव॑ञ्जुहोति। प्रा॒णाय॑
त्वाऽपा॒नाय॑ त्वेत्या॑ह। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति।
दी॒र्घाम॑नु प्र॒सि॑ति॒मायु॑षे धा॒मित्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति।
अ॒न्तरि॑क्षादि॒व वा ए॒तानि॑ प्रस्क॑न्दन्ति। यानि॑ दृ॒षदः॑। दे॒वो
वः सवि॑ता हि॒र॑ण्यपा॒णिः प्र॒ति॑गृह्णा॒त्वित्या॑ह॒ प्र॒ति॑ष्ठित्यै।
ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। अ॒सं॒वप॑न्ती पि॒ष्पा॒णूनि॑ कुरु॒तादि॒त्याह॑
मे॒ध्य॒त्वाय॑॥४९॥

निला॑यत् विधृ॑त्यै वी॒र्येण॑ स्क॑न्दन्ति च॒त्वारि॑ च॥६॥ [६]

धृ॒ष्टि॑रसि॒ ब्रह्म॑ य॒च्छे॒त्याह॑ धृ॒त्यै। अ॒पा॒ग्नेऽग्नि॑मा॒माद॑
जहि॒ निष्क्र॑व्याद॑ से॒धा दे॒वय॑जं व॒हेत्या॑ह। य
ए॒वामा॑त्क्र॒व्यात्। तम॑प॒हत्य॑। मे॒ध्येऽग्नौ॑ क॒पाल॒मुप॑दधाति।
नि॒र्दग्ध॑ र॒क्षो नि॒र्दग्धा॑ अ॒रा॒तय॑ इत्या॑ह। र॒क्षाऽस्ये॒व
नि॒र्द॒हति॑। अ॒ग्नि॒वत्यु॑प॒दधा॑ति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के ज्योति॑र्धत्ते।

अङ्गारमधि वर्तयति॥५०॥

अ॒न्तरि॑क्ष ए॒व ज्योति॑र्धत्ते। आ॒दि॒त्यमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒के
ज्योति॑र्धत्ते। ज्योति॑ष्मन्तोऽस्मा इ॒मे लो॒का भ॑वन्ति। य ए॒वं
वेद॑। ध्रु॒वम॑सि पृथि॒वीं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। पृथि॒वीमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।
ध॒र्त्रम॑स्यन्तरि॑क्षं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।
ध॒रुण॑मसि दि॒वं दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। दि॒वंमे॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑॥५१॥

ध॒र्मासि॑ दि॒शो दृ॒ष्ट॒हेत्या॑ह। दि॒शं ए॒वैतेन॑ दृ॒ष्ट॒हति॑।
इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्दृ॒ष्ट॒हति॑। दृ॒ष्ट॒हन्ते॑ऽस्मा इ॒मे लो॒काः
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति।
त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒मास्यै॑। ए॒कम॒ग्रे क॒पाल॒मुप॑
दधाति। ए॒कं वा अ॒ग्रे क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ च॒त्वारि॑। अथाष्टौ॑।
तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं पु॒रुष॑स्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॒न्युप॑दधाति।
य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑ति॒ः स॒ऽस्क॑रोति।
आ॒त्मान॑मे॒व तत्स॑ऽस्क॑रोति। त॒ः स॒ऽस्कृ॑तमा॒त्मान॑म्॥५३॥

अमुष्मिँल्लौकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
तत्सम्मितम्। यन्नवां त्रिवृता तत्। यद्वशं विराजा तत्।
यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
इमाल्लोकाननुपूर्वन्दिशो विधृत्यै दृंहति। अथायुः
प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सृजातानस्मा
अभितो बहुलान्करोति। चितः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
भृगूणामङ्गिरसान्तपसा तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि
तपसा तपति। तानि ततः सङ्स्थिते। यानि घर्मे
कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयुर्चा वि मुञ्चति।
चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवंमेवैतेन दृंहति सम्भवति तं सङ्स्कृतमात्मानन्दवादं सङ्स्थिते त्रीणि च॥७॥[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्य
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमेवैनानि संवपति।
समापो अद्विरगमत समोषधयो रसेनेत्याह। आपो वा

ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा
एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स९ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मां
एकधा स९सृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः
स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै
त्वा संयौमीत्याह। प्रजा एवैतेन दाधार। अग्र्यै
त्वाऽग्नीषोमाभ्यामित्याह व्यावृत्त्यै। मुखस्य शिरोऽसीत्याह।
यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः। तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। उरु
प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव प्रजया
पशुभिः प्रथयति। त्वचं गृह्णीष्वेत्याह। सर्वमेवैन९ सतनुं

करोति। अथाप आनीय परिमार्ष्टि। मा॒स ए॒व तत्त्वचं॑
दधाति। तस्मा॑त्त्वचा मा॒सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः
॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मासे॒ प्रवृ॑ज्यते। यत्पु॑रोडाशः। स ई॒श्वरो
यज॑मानः शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
शान्त्या॑ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि यज्ञः।
अथो रक्ष॑सामप॑हत्यै। अ॒न्तरि॑तः रक्षोऽन्तरि॑ता अ॒रातय॑
इत्या॑ह॥६०॥

रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै। पु॒रोडाशं॑ वा अधि॑श्रितः रक्षा॑स्यजिघा॑स
दि॒वि ना॒को ना॒माग्नी॑ रक्षो॒हा। स ए॒वास्मा॑द्रक्षा॒स्यपा॑हन्।
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह। सवि॒तृप्र॑सूत ए॒वैन॑
श्रप॑यति। व॒र्षि॑ष्ठे अधि॑ नाक॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै।
अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं मा॑ऽति॒धागि॑त्या॒हाऽन॑तिदाहाय। अ॒ग्ने ह॒व्यः
रक्ष॑स्वेत्या॒ह गु॒प्त्यै॑॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रप॑य॒तेति॒ वाचं॑ वि॒सृज॑ते। य॒ज्ञमे॒व

हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविंदाहाय श्रुत्यै
 करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयेत्।
 आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्ब्रुहा
 मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवासयति। तस्मान्मासेनास्थिं
 छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलतिभावुको
 भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
 नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
 पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै
 ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्संपृणक्ति। न प्रमायुंका
 भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
 यदेवमभिघारयति। यजमानमेव प्रजया पशुभिः समर्धयति।
 देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति।
 सोऽग्निर्ब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।

यस्मिन्प्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः संन्यदधत।
तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणापः।
अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यपातयत्॥६५॥

ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यपातयत्। ततस्त्रितोऽजायत।
यदद्भ्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्। यदात्मभ्योऽजायन्त।
तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा आप्येष्वमृजत। आप्या
अमृजत् सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनि। कुनखी श्यावदति।
श्यावदन्नग्रदिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो
वीरहणि। वीरहा ब्रह्महणि। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत।
अन्तर्वेदि निनयत्यवरुध्यै। उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वाय।
शृतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आहु गुप्त्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयत्सूर्याभिनिमृक्ते

देवाः॥८॥ [८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्यमादत्ते प्रसूत्यै।

अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॒ह यत्यै॑। आ॒द॒द इन्द्र॑स्य
बा॒हुर॑सि दक्षि॑ण इत्या॒ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा इत्या॒ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा इत्या॒ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै नामा॑सुर आ॑सीत्।
सोऽ॒बिभेत्। य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्य॒न्तीति॑। स
पृ॒थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑
वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒ लोहि॑तं पृ॒थि॒वीमनु॑ व्य॑धावत्। सा
मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृ॒थि॒वि दे॒वय॑ज॒नीत्या॑ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैना॑ दे॒वय॑ज॒नीं करो॑ति। ओष॑ध्यास्ते मूलं॒ मा
हि॑सि॒षमि॑त्या॒ह। ओष॑धीना॒महि॑सायै। व्र॒जं ग॑च्छ
गो॒स्थान॑मित्या॒ह। छ॒न्दासि॑ वै व्र॒जो गो॒स्थानः॑।
छ॒न्दास्ये॒वास्मै॑ व्र॒जं गो॒स्थानं॑ करोति। वर्ष॑तु ते
द्यौरि॑त्या॒ह। वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। ब॒धान॑ दे॒व
स॒वितः॑ पर॒मस्या॑ परा॒वती॑त्या॒ह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बध्नाति
 परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
 द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वे नामासुर
 आसीत्। स पृथिव्यामुपमुतोऽशयत्। तं देवा अपहंतोऽरुरुः
 पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
 अपहंतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥ ७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तेऽमन्यन्त। दिवं वा
 अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति
 दिवः पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं
 मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते।
 स्तम्बयजुर्हरति। पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं
 हरति॥ ७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव
 एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति
 असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति।
 तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति। ते
 वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्।
 आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तैऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्।
 वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं
 विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
 सव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितं
 हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
 प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
 प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवैनां देवयजनीं
 करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
 श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय।
 उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति।
 तस्मादोषधयः पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं
 वा अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्।
 कुनखिनीः प्रजाः स्युः। स्येनं छिनत्ति। वज्रो वै स्यः।
 वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता।
 इयतीं खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायत।
 तां चतुरङ्गुलेऽन्विन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं
 खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै
 खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं
 करोति। देवयजनस्यैव रूपमंकः॥ ७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं
 पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
 एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्यां एतावत एव
 भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
 ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥ ७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि
 स्वधा असीति योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वी
 चासीत्याह। उर्वीमेवेनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य
 विसृपो विरष्णिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं
 जीरदानुर्यामैरयश्चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्या
 अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
 अनुदृश्य यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
 इध्माबर्हिरुपसादय। सुव च सुचश्च संमृद्धि। पत्नी९
 संनह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
 आपो वै रक्षोग्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य संतत्यै।
 उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आप
 आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
 स्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराहं परावतीत्याहाहं द्वितीयः५ हरतीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतकृत्वा

रक्षोघ्निरर्पयति॥९॥ [९]

वज्रो वै स्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षाः स्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचश्च प्रतीचश्च।
स्येनोदीचश्चाधराचश्च। स्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्करोऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मन एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राहुतिपथादिध्मं
प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्वर्हिषा
प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं

प्रतिपादयति। संप्रत्येव बर्हिषा प्रजानां प्रजननमुपैति।
 दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः।
 प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो
 मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रतिष्ठति
 प्रजया पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥१०॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्याश्वपर्शुं यो वै पूर्वैद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽपोऽवधूतन्मृष्टिर्देवस्येत्याह
 सं वंपामि देवस्य स्प्यमा ददे वज्रो वै स्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षसामन्तर्हित्यै
 द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः
संमर्ष्टि। स्रुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥
अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः
क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः।
य एवं वेद। यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति।
अग्रतः संमृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां हि वृष्टिः। यदि
कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः संमृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्संमृज्यात्।
मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।
 अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्जं
 एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्रतीचीम्। दण्डमुत्तमतः।
 मूलैर्न मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्नुपरिष्ठांल्लोमानि।
 प्रत्यश्चधस्तात्॥४॥

सुगर्घ्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्सव्यः।
 आत्मा ध्रुवा। अन्नं संमार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो
 भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति।
 तस्मात्स्रुवमेवाग्रे संमार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो
 भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः
 प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥५॥

जुहूर्मुज्याद्भवतीति प्रत्यश्चधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥१॥

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।
 तेन वयः सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि
 स्वाहेति सुखसंमार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै

दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।
 आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
 सुखसंमार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
 ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
 तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः।
 तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य
 यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।
 अद्धिर्माजयित्वोत्क्रे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य
 कर्मणोऽन्यत्राहुतीभ्यः संतिष्ठते। उत्करो वाव तस्य
 प्रतिष्ठा। एतां हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्।
 यदद्धिर्माजयति। तेन शान्तम्। यदुत्क्रे न्यस्यति।
 प्रतिष्ठामेवैनानि तद्गमयति॥८॥

प्रतितिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य वा

ए॒तद्रूप॑म्। यत्स्रु॑ख्सं॒मार्ज॑नानि। स्त॒म्ब॒शो वा ओष॑धयः।
 तासां॑ ज॒रत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अ॒प्रि॒यो ह्येषां॑ ज॒रत्क॒क्षः।
 याव॑दप्रि॒यो ह॒ वै ज॒रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रि॒यः प॑शूनां
 भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॒ग्नेर्द॑धति। न॒व॒दाव्या॑सु वा ओष॑धीषु
 प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रि॒यो ह॒ वै न॑वदा॒वः प॑शूनाम्।
 ताव॑त्प्रि॒यः प॑शूनां भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒ग्नौ प्र॑हर॑न्ति।
 तस्मा॑दे॒तान्य॒ग्नावे॒व प्र॑हरेत्। य॒त॒रस्मि॑न्त्संमृ॒ज्यात्।
 प॒शूनां॑ धृ॒त्यै। यो भू॑ताना॒मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो
 वृ॒षा। प॒शून्स्मा॑कं मा हिं॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑
 स्वा॒हेत्य॑ग्निसं॒मार्ज॑न्य॒ग्नौ प्र॑हर॑ति। ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः॑।
 ए॒षा प्र॑ति॒ष्ठा। स्वा॒मेवै॑ना॒नि योनि॑म्। स्वां प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति।
 प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्य॒ज॑मानः॥१०॥

वेदस्याग्रं स्रुख्संमार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीष्यद् च॥२॥ [२]

अयं॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्र॑जायेरन्।

पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती
सन्नह्यते। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते।
आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां
पत्न्या समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते।
आत्मनो गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह।
मेध्यामेवैनाङ्गेवलीं कृत्वा। आशिषा समर्धयति।
अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै
पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।
योक्त्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति
योक्त्रेण। यद्योक्त्रम्। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृत्यै। युक्तङ्क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिङ्ग्राति। आशिष एवास्या
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।

मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नीं। यज्ञस्य
धृत्या अशिथिलम्भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयं
सुपत्नीरुपं सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति।
ऊनेऽतिरिक्तन्धीयाता इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां
रस इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य
तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति ब्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥३॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्।
ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति।
तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति।
यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
पत्न्यवैक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नीं यज्ञस्य करोति। मिथुनं

तत्। अथो प॒त्न्या ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भोऽन॑वच्छि॒त्यै।
अ॒मे॒ध्यं वा ए॒तत्क॑रोति। य॒त्प॒त्य॒वेक्ष॑ते। गा॒र्ह॒प॒त्येऽधि॑
श्रय॑ति मे॒ध्य॒त्वाय॑। आ॒ह॒व॒नीय॑म॒भ्यु॒द्व॒वति॑। य॒ज्ञस्य॑ स॒न्त॑त्यै।
तेजो॑ऽसि॒ तेजोऽनु॑ प्रेही॒त्याह॑॥१७॥

तेजो॑ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आज्य॑म्। तेज॑सै॒व तेजः॑
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॑ मा वि॒नै॒दित्या॑हा॒हि॒सायै॑।
स्य॑स्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॑ स॒न्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॒ह्वाऽसि॑
सु॒भूर्दे॒वाना॑मि॒त्याह॑। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। धा॒म्रे॒धाम्ने॑ दे॒वेभ्यो॑
यजु॑षेयजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते॑॥१८॥

तद्वा अतः॑ प॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो वा आज्य॑म्।
प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑। यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति।
पुन॑रा॒हार॑म्। ए॒वमि॑व हि प्रा॑णापा॒नौ स॑ंचर॑तः। शु॒क्रम॑सि
ज्योति॑रसि॒ तेजोऽसी॑त्याह। रू॒पमे॒वास्यै॑त॒न्महि॑मानं
व्याच॑ष्टे। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॑॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॑मा॒स्यै॑। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो मे॒ध्य॒त्वाय॑।

अथाज्यं वतीभ्यामुपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि
 वा उताहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं५ हिरण्यं पेशलं
 बिभ्रती रूपाण्यास्ते। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा
 देवताः॥ २०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा५सा।
 जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्।
 छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय।
 सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्त्य
 कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय।
 अद्भिरेवौषधीः सं नयति। ओषधीभिः पशून्।
 पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं त्वां शुक्रायां ज्योतिस्त्वा
 ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह सर्वत्वाय। पर्याप्त्या
 अनन्तरायाय॥ २१॥

ईक्षत आहु शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥४॥ [४]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यं स्यावकाशमपश्य

तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य
 एवं विद्वानाज्यमवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य
 भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि
 हवींष्यभिघारयति॥ २२॥

अथ केनाज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।
 सत्येनैवैनदभि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
 यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावैक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः।
 अभ्याज्यङ्घारयति। आज्यङ्गृह्णाति॥ २३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुह्वां
 गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशूनेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति।
 अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
 चतुर्ध्रुवायाम्॥ २४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्।
 चतुर्जुह्वाङ्गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः।

यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुह्वां
गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृतिं। तस्मादष्टाशंफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तत्संस्करोति। सास्मै संस्कृतेषमूर्जन्दुहे।
यज्जुह्वाङ्गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृतिं। प्रयाजानूयाजेभ्यस्त
सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायाश्चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥५॥ [५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमान्
अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव
यज्ञन्नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत
वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं
हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।
संज्ञामेवासांमेतत्सामान्व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥
तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये

त्वा स्वाहेत्याह। अग्नयं एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगम्यस्त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्चङ्गन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः। यथा सूर्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि पितृणाम्। ऊर्गभव बर्हिषद्भ्य इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ। अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवङ्क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीङ्गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जन्दधाति।
 तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति।
 प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्चमुद्गूढं प्रत्यश्चमा यच्छति।
 तस्मात्प्राचीनं रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते।
 विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं
 करोति। इयन्तङ्गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्।
 इयन्तङ्गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तङ्गृह्णाति।
 एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसंमितम्॥३२॥

अपरिमितङ्गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे
 अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
 यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसन्त्वा
 स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थन्देवेभ्य इत्याह।
 देवेभ्य एवैनत्स्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव

पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नं स्तृणाति। प्रजयैवैनं
पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि
दधाति। यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तत्स्वयं
परिधीन्परि दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि
दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ
मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा
पुरस्तात् पात्वित्याह। रक्षसामपहत्यै। कस्याश्चिदभिशास्त्या
इत्याह। अपरिमितादेवैनं पाति॥३५॥

वीतिहोत्रन्त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
द्युमन्तं समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर
इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां
यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनां
रुद्राणामादित्यानां सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सदेन

प्रस्तरं सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
प्रियन्नामं। यद्धृताचीति। यद्धृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्ना
सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै
सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति।
ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि
यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय
यजमानायात्मने। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनार्त्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति षट्

च॥६॥ [६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये
समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्म
भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्यात्यै।
पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य
रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्यरि
दधाति॥३८॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मिधा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ स॒मिध॒मति॑
 शि॒नष्टि॑। ष॒द्वंप॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति।
 वे॒देनो॑प॒ वाज॑यति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यः प्रा॒णः।
 यज॑मान आहव॒नीयः॑। यज॑मान ए॒व प्रा॒णन्द॑धाति॥३९॥

त्रि॒रुप॑ वाजयति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
 वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑ प्रा॒जाप॒त्यमा॑घार॒मा घा॑रयति। य॒ज्ञो
 वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मु॒खत॑ आर॒भते॑। अथो॑
 प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति।
 अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रिस्त्रिः॑ सं मृ॒द्धीत्या॑ह। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प॒रि॒धीन्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैनान्॑।
 त्रिस्त्रिः॑ सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑
 ए॒ते वै दे॒वाश्वाः॑। दे॒वाश्वा॒ने॒व तत्सं॑ मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॑घार॒मा घा॑रयति॥४१॥

तिष्ठ॑न्न॒न्यम्। यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व
 तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भ्यूढ्यै॑।

वहन्त्येनङ्गाम्याः पशवः। य एव वेद। भुवनमसि वि
प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया
पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव
नमस्करोति। जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै
जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णू
मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः
पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा
मा सन्ताप्तमित्याहाहिः सायै। लोकं मे लोककृतौ
कृणुतमित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। विष्णोः
स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै
देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित
आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो

दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
 एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।
 इन्द्रावान्त्स्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा
 इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण
 आघारः। यत्संस्पर्शयेत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणन्दध्यात्।
 असंस्पर्शयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणन्दधाति।
 पाहि मांऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतन्दुश्चरितम्। ऋजुकर्म९
 सत्य९ सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्म सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
 आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाघारः।

आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आ॒घा॒रमा॒घार्य॑ ध्रु॒वाꣳ सम॑नक्ति। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
प्रति॑ दधाति। द्विः सम॑नक्ति। द्वौ हि प्रा॑णापा॒नौ। तदा॑हुः।
त्रिरे॒व सम॑ञ्च्यत्। त्रिधा॑तु हि शि॒र इति॑। शि॒र इ॒वैतद्य॒ज्ञस्य॑।
अथो॒ त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। म॒खस्य॑
शि॒रोऽसि॑ स॒ञ्च्योति॑षा ज्योति॑रङ्गामि॒त्याह॑। ज्योति॑रे॒वास्मा॑
उ॒परि॑ष्ठादधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै॥४८॥

परि॑दधाति प्रा॒णन्द॑धाति हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम् इत्या॑ह प॒श्चाद्वी॒र्याणी॑त्याह॒ भा इत्या॑ह भ॒जेत्या॑ह
ध्रु॒वैवास्मि॑न्दधाति त्रीणि॑ च॥७॥

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते। यद्व॒ह्मा। यद्वो॒ता। यद॑ध्व॒र्युः।
यद॒ग्नीत्। यद्यज॑मानः। तान् यद॑न्तरे॒यात्। यज॑मानस्य
प्रा॒णान्त्सङ्क॑र॒षेत्। प्र॒मायु॑कः स्यात्। पु॒रोडा॑शमप॒गृह्य॑
सञ्च॑रत्यध्व॒र्युः॥४९॥

यज॑मानायै॒व तल्लो॒कꣳ शि॑ꣳषति। नास्य॑ प्रा॒णान्त्सङ्क॑र॒षति॑।
न प्र॒मायु॑को भवति। पु॒रस्ता॑त् प्र॒त्यङ्मु॑सीनः। इडा॑या॒ इडा॑मा
द॑धाति। ह॒स्त्याꣳ हो॒त्रै। प॒शवो॒ वा इडा॑। प॒शवः॑ पु॒रुषः॑।

प॒शुष्वे॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति। इडा॑यै वा ए॒षा प्रजा॑तिः॥५०॥
 तां प्रजा॑तिं यज॑मानोऽनु प्र जा॑यते। द्विर॒ङ्गुला॑वनक्ति
 पर्व॑णोः। द्वि॒पाद्यज॑मानः प्रति॑ष्ठित्यै। स॒कृदुप॑ स्तृणाति।
 द्विरा द॑धाति। स॒कृद॒भि घा॑रयति। च॒तुः संप॑द्यते। च॒त्वारि॑
 वै प॒शोः प्र॑ति॒ष्ठाना॑नि। यावा॑ने॒व प॒शुः। तमुप॑ह्वयते॥५१॥

मुख॑मिव प्रत्युप॑ह्वयेत्। सं॒मुखाने॒व प॒शूनुप॑ ह्वयते। प॒शवो॒
 वा इडा॑। तस्मा॒त्साऽन्वा॑रभ्या॑। अध्व॑र्युणां च यज॑मानेन च।
 उप॑हूतः पशु॑मान॑सा॒नीत्या॑ह। उप॑ ह्ये॒नौ ह्वय॑ते होता॑। इडा॑यै
 दे॒वता॑नामुपह्वे। उप॑हूतः पशु॑मान्भवति। य ए॒वं वेद॑॥५२॥

यां वै ह॒स्त्या॒मिडा॑मा॒दधा॑ति। वा॒चः सा भा॑ग॒धेयम्॑।
 यामु॑प॒ह्वय॑ते। प्रा॒णाना॑ꣳ सा। वाचं॑ चै॒व प्रा॒णाꣳश्चाव॑ रुन्धे।
 अथ॑ वा ए॒तर्ह्युप॑हूताया॒मिडा॑याम्। पु॒रोडा॑शस्यै॒व ब॑र्हिषदो
 मीमा॑ꣳसा। यज॑मान॒न्दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ह॒विर्नो॑ निर्व॒पेति॑।
 नाहम॑भा॒गो निर्व॑प्स्यामीत्य॑ब्रवीत्॥५३॥

न मया॑ऽभा॒गयाऽनु॑वक्ष्य॒थेति॑ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा

पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति वषट्कारः। यद्यजमानभागन्निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं करोति। तानेव तद्भागिनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः प्रतितिष्ठन्ति। मा२सेनान्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यवं रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो ह्येते हविर्यज्ञस्यर्त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्येऽध्वरे। आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे प्रथमाया दधाति॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा हृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामेव॒र्द्धिं यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
 स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
 ष॒द्वंप॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑ ब्र॒ह्मण॑
 ब्र॒ह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
 ब्र॒ह्मा॥ ५७ ॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॑ प्र॒सू॒त्यै। अथ॑ का॒मम॒न्येन॑। ततो॑ हो॒त्रै।
 म॒ध्यं वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। य॒द्धोता॑। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्री॑णाति।
 अथ॑ ध्व॒र्यवै॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यद॑ध्व॒र्युः।
 तस्मा॑द्ध॒विर्य॒ज्ञस्यै॒तामे॒वावृ॑त॒मनु॑॥ ५८ ॥

अ॒न्या दक्षि॑णा नीयन्ते। य॒ज्ञस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। अ॒ग्निम॑ग्रीत्स॒कृत्स॑कृ॒
 मृ॒ङ्गीत्या॑ह। परा॑डि॒व ह्ये॒तर॑हि य॒ज्ञः। इ॒षि॒ता दै॒व्या हो॒तार॑
 इ॒त्या॑ह। इ॒षि॒तः हि क॑र्म क्रि॒यते॑। भ॒द्रवा॑च्याय प्रे॒षितो॑
 मा॒नुषः॑ सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
 शा॒स्ते। स्व॒गा दै॒व्या हो॒तृभ्य॑ इ॒त्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तत्स्व॒गा
 क॑रोति। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्य॑ इ॒त्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
 शा॒स्ते। श॒य्योर्ब्रू॑हीत्या॑ह। शं॒युमे॒व बा॑र्हस्प॒त्यं भा॑ग॒धेये॑न॒

समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्हयते वेदाब्रवीद्वरहिषदं करोत्युत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥८॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्याव्यूहति। प्रतिष्ठा वा अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्रार्ची जुहूमहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्। जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान् यजमानः। अस्मिल्लोके प्रतितिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वे यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव यजमानन्तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं

गमयति॥६२॥

प्रजाय्योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय।
आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा
प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै
वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो
वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते।
आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवात्मन्धत्ते।
यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मियते।
चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्याह। चक्षुरेवात्मन्धत्ते।
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पणिभिर्वीयमाण इत्याह। अग्रयं
एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।

भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
सः३स्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः
सः३स्रावभागाः। तेषान्तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सद्ने सादयति। सुम्नायं
सुम्निनी सुम्ने मा धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते।
धुरि धुर्यौ पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय।
अग्नेऽदध्यायोऽशीततनो इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि
माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि

दुश्चरितादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं
 कृणु सुषदा योनिं॑ स्वाहेती॑ध्मसंवृश्च॑नान्यन्वाहार्यपचने॑ऽभ्याधा
 फलीकरणहोमं जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं
 वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
 अतिरिक्त एवातिरिक्तन्दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्त्व
 रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन
 वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं
 बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
 पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं॑ संमार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
 प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्निया
 उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते
 प्रजाम्। वेदं होताऽऽहवनीयांस्तृणत्रैति। यज्ञमेव
 तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्। तं सन्ततमुत्तरेऽर्धमास
 आलभते॥७०॥

तङ्कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
गातुमित्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥ ७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावरुन्धे पर्यधत्वा इत्याह समिष्टे भागधेयन्धत्तमित्याह वा इध्मसं
वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥ ९॥

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
पाशमित्याह। वरुणपाशादेवेना मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यङ्कर्म सुकृतस्य
लोकः। अग्निरेवेनाध्याता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य

लो॒के द॑धाति। स्यो॒नं मे॑ स॒ह प॒त्यां क॒रोमी॒त्याह॑।
आ॒त्मन॑श्च॒ यज॑मानस्य॒ चाना॑त्यै स॒न्त्वाय॑। स॒मायु॑षा॒ सं
प्र॒जये॑त्याह॥ ७३॥

आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते पूर्णपा॒त्रे। अ॒न्त॒तोऽनु॑ष्टुभा॑। चतु॑ष्प॒द्वा
ए॒तच्छ॑न्दः प्र॒ति॑ष्ठितं प॒त्न्यै पूर्ण॑पा॒त्रे भ॑वति। अ॒स्मि॒ल्लो॒के
प्र॒ति॑तिष्ठा॒नीति॑। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॑तिष्ठति। अथो॒ वाग्वा
अ॒नु॑ष्टुक्। वाङ्मि॑थुनम्। आपो॒ रेतः॑ प्र॒जन॑नम्। ए॒तस्मा॑द्वै
मि॑थुनाद्वि॒द्योत॑मानः स्त॒नय॑न्वर्षति। रेतः॑ सि॒ञ्चन्॥ ७४॥

प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑न्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ ब्रह्म॑णा यु॒ज्यते॑। ब्रह्म॑णा
वै तस्य॑ विमो॒कः। अ॒द्भिः शान्तिः॑। विमु॑क्तं वा ए॒तर॑हि
यो॒क्रं ब्रह्म॑णा। आ॒दायै॑न॒त्पत्नीं॑ स॒हाप॑ उपगृह्णीते शान्त्यै॑।
अ॒ञ्ज॒लौ पूर्ण॑पा॒त्रमा॑ नयति। रेत॑ ए॒वास्यां॑ प्र॒जान्द॑धाति।
प्र॒जया॑ हि म॑नुष्यः पूर्णः। मुखं॑ वि मृ॒ष्टे। अ॒व॒भृथ॑स्यै॒व
रूपं॑ कृ॒त्वोत्ति॑ष्ठति॥ ७५॥

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करे। यन्देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति
पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा
अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन
एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद ओकंसः। सपत्नो
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥
इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा संशितः। शुचैवैनं

वि॒ध्वा। ए॒भ्यो लो॒केभ्यो॑ नि॒र्णुद्य॑। वज्रेण॒ ब्रह्म॑णा स्तृणुते।
ह॒तोऽसा॑ववधिष्मा॒मुमि॑त्याह॒ स्तृत्यै॑। यं द्वि॒ष्यात्त॒न्य्याये॑त्।
शुचै॒वैन॑मर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्ट॒न्दि॒वः शिल्प॑मयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवी॒ग्निना॒ धिष्णि॑या
अथ॒ स्रुचौ॒ यो वा अय॑थादेवतं परि॒वेषो॒ वा एका॑दश॥११॥

प्रत्युष्ट॒मयं॑ज्ञ ए॒षा हि वि॒श्वेषा॑न्दे॒वाना॑मूर्जा पृथि॒वीमथो॒ रक्ष॑सा॒न्तां प्रजा॑ति॒न्द्वाभ्या॑न्तङ्काले॒काले॑
नव॑सप्ततिः॥ ७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म॑णे ब्राह्म॑णमाल॑भते। क्षत्रा॑य राज॒न्यम्। म॒रुद्भ्यो वैश्य॑म्।
तप॑से शू॒द्रम्। तम॑से तस्कर॑म्। ना॒र॑काय वी॒र॒हण॑म्। पा॒प्मने॑
क्ली॒बम्। आ॒क्र॒याया॑यो॒गूम्। का॒मा॑य पु॒ञ्च॒लूम्। अति॑क्रु॒ष्टाय॑
मा॒ग॒धम्॥ १ ॥

गी॒ताय॑ सू॒तम्। नृ॒त्ताय॑ शैलू॒षम्। ध॒र्मा॑य स॒भाच॑रम्। न॒र्मा॑य
रे॒भम्। नरि॑ष्टायै भी॒म॒लम्। ह॒सा॑य का॒रिम्। आ॒न॒न्दा॑य
स्त्री॒ष॒खम्। प्र॒मुदे॑ कु॒मारी॑पु॒त्रम्। मे॒धायै॑ रथका॒रम्। धै॒र्या॑य
तक्षा॑णम्॥ २ ॥

श्र॒मा॑य कौला॒लम्। मा॒यायै॑ कार्मा॒रम्। रू॒पाय॑ मणि॒का॒रम्।
शुभे॑ व॒पम्। श॒र॒व्या॑या इषुका॒रम्। हे॒त्यै ध॑न्वका॒रम्। क॒र्म॑णे
ज्या॑का॒रम्। दि॒ष्टाय॑ रज्जुस॒र्गम्। मृ॒त्यवे॑ मृ॒ग॒युम्। अ॒न्त॑का॒य
श्व॒नित॑म्॥ ३ ॥

स॒न्ध्यै जा॒रम्। गे॒हा॒योप॑प॒तिम्। नि॒र्ऋ॑त्यै परि॒वित्त॑म्।

आर्त्यै॑ परि॒विवि॒दानम्। अरा॑ध्यै दि॒धिषू॒पतिम्। पु॒वित्रा॑य
भि॒षज॑म्। प्र॒ज्ञाना॑य नक्ष॒त्रद॑रु॒शम्। निष्कृ॑त्यै पेशस्का॒रीम्।
बला॑योप॒दाम्। वर्णा॑यानू॒रुध॑म्॥४॥

न॒दीभ्यः॑ पौञ्जि॒ष्टम्। ऋ॒क्षीका॑भ्यो नैषा॑दम्। पु॒रुष॒व्याघ्रा॑य
दु॒र्मद॑म्। प्र॒युञ्च॒ उन्म॑त्तम्। गु॒न्ध॒र्वाप्स॒राभ्यो॑ ब्रा॒त्यम्।
स॒र्पदे॒वज॒नेभ्यो॑ऽप्र॑तिपदम्। अवे॑भ्यः कि॒तव॑म्। इ॒र्यता॑या
अकि॑तवम्। पि॒शाचे॒भ्यो बि॑दलका॒रम्। या॒तुधा॑ने॒भ्यः
कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒त्सादे॑भ्यः कु॒जम्। प्र॒मुदे॑ वाम॒नम्। द्वा॒र्भ्यः स्ना॒मम्।
स्व॒प्राया॑न्धम्। अध॑र्माय बधि॒रम्। सं॒ज्ञाना॑य स्मरका॒रीम्।
प्र॒का॒मोद्या॑योप॒सद॑म्। आ॒शि॒क्षायै॑ प्र॒श्जिन॑म्। उ॒प॒शि॒क्षाया॑
अभि॑प्र॒श्जिन॑म्। म॒र्यादा॑यै प्र॒श्जवि॑वा॒कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑हत्याय॒ पिशु॑नम्। वि॒वि॒त्त्यै क्ष॒त्तार॑म्।
औ॒प॒द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। बला॑यानुच॒रम्। भू॒म्ने परि॑ष्क॒न्दम्।
प्रि॒याय॑ प्रि॒यवा॑दिनम्। अरि॑ष्ट्या अश्वसा॒दम्। मे॒धाय॑ वासः

पल्पूलीम्। प्रका॒माय॑ रजयि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॒र्वाहा॒रम्। प्र॒भाया॑ आ॒ग्नेन्ध॒म्। नाक॑स्य
पृ॒ष्ठाया॑भिषे॒क्तार॑म्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपा॑य पा॒त्रनिर्णे॑गम्।
दे॒वलो॒काय॑ पे॒शिता॒रम्। म॒नुष्य॑लो॒काय॑ प्र॒करि॒तार॑म्।
सर्वे॑भ्यो लो॒केभ्य॑ उप॒से॒क्तार॑म्। अ॒व॒र्त्यै व॒धायो॑पमन्थि॒तार॑म्।
सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ भा॒गदु॒घम्। व॒र्षि॑ष्ठाय॒ नाका॑य
परि॒वे॒ष्टार॑म्॥८॥

अ॒र्मे॑भ्यो ह॒स्ति॒पम्। ज॒वाया॑श्च॒पम्। पु॒ष्ट्यै गो॒पा॒लम्।
तेज॑सेऽज॒पा॒लम्। वी॒र्या॑यावि॒पा॒लम्। इ॒रा॒यै की॒नाश॑म्।
की॒ला॒लाय॑ सु॒राका॒रम्। भ॒द्राय॑ गृ॒हप॑म्। श्रेय॑से वि॒त्त॒धम्।
अध्य॑क्षा॒यानु॒क्ष॒त्तार॑म्॥९॥

म॒न्यवे॑ऽय॒स्ता॒पम्। क्रो॒धा॒य नि॒स॒रम्। शो॒का॒याभि॑स॒रम्।
उ॒त्कूल॑वि॒कूल॑भ्या॑न्नि॒स्थि॒नम्। यो॒गा॒य यो॒क्ता॒रम्। क्षे॒मा॒य
वि॒मो॒क्ता॒रम्। व॒पु॒षे मा॒नस्कृ॑तम्। शी॒ला॒याञ्ज॑नीका॒रम्।
नि॒र्ऋ॒त्यै को॒शका॒रीम्। य॒मा॒या॒सूम्॥१०॥

य॒म्यै य॒म॒सू॒म् । अथ॑र्व॒भ्योऽव॑तो॒काम् । सं॒व॒त्स॒राय॑
 पर्य॑रिणी॒म् । परि॑व॒त्स॒राया॑वि॒जाता॒म् । इ॒दा॒व॒त्स॒राया॑प॒स्कद्व॑री॒म्
 इ॒द्व॒त्स॒राया॑ती॒त्वंव॑री॒म् । व॒त्स॒राय॑ वि॒ज॒र्ज॒राम् । स॒र्व॒न्त्स॒राय॑
 प॒लि॒क्री॒म् । व॒नाय॑ व॒न॒पम् । अ॒न्यतो॑र॒ण्याय॑ दा॒व॒पम् ॥ ११ ॥

स॒रो॒भ्यो धै॒व॒रम् । वेश॑न्ता॒भ्यो दा॑श॒म् । उ॒प॒स्था॑व॒री॒भ्यो
 बै॒न्द॒म् । न॒ड्वा॒भ्यः शौ॒ष्क॒लम् । पा॒र्या॑य॒ कैव॑र्त॒म् । अ॒वा॒र्या॑य
 मा॒र्गा॒रम् । ती॒र्थे॒भ्य आ॑न्द॒म् । विष॑मे॒भ्यो मै॒ना॒लम् । स्व॒ने॒भ्यः
 प॒र्ण॑क॒म् । गुहा॑भ्यः॒ किरा॑त॒म् । सा॒नु॒भ्यो ज॑म्भ॒कम् । प॒र्व॒ते॒भ्यः
 किं॑पू॒रुष॑म् ॥ १२ ॥

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑या ऋ॒तु॒लम् । घो॒षा॑य॒ भ॒षम् । अ॒न्ता॑य
 बहु॑वा॒दिन॑म् । अ॒न॒न्ता॑य॒ मू॒कम् । मह॑से॒ वी॒णा॒वा॒दम् ।
 क्रो॒शा॑य॒ तू॒ण॒व॒ध्मम् । आ॒क्र॒न्दा॑य॒ दु॒न्दु॒भ्या॑घा॒तम् ।
 अ॒व॒र॒स्प॒राय॑ शङ्ख॒ध्मम् । ऋ॒भु॒भ्यो॑जि॒नस॑न्ध्या॒यम् ।
 सा॒ध्ये॒भ्यश्च॑र्म॒म्णम् ॥ १३ ॥

बी॒भ॒त्सा॑यै॒ पौल्क॑स॒म् । भू॒त्यै जा॑ग॒र॒णम् । अ॒भू॒त्यै स्व॑प॒नम् ।

तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः
सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्। ऋत्यै जनवादिनम्।
व्यृद्ध्या अपगल्भम्। स॒शराय॑ प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पु॒ञ्चलू॒मा ल॑भते। वीणा॒वा॒द॒ङ्गण॑कङ्गी॒ताय॑।
याद॑से शाबुल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रवतीम्। तूण॒व॒ध्म॒ङ्गा॒म॒ण्य॑
पाणिसङ्घा॒त॒नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानुक्रोशकम्। आ॒न॒न्दाय॑
तल॒वम्॥१५॥

अक्षरा॒जाय॑ कित॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विनम्॑। त्रेता॑या
आदि॒नव॑दर्शम्। द्वा॒प॒राय॑ बहिः॒ सद॑म्। कल॑ये
सभा॒स्था॒णुम्। दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने
ब्रह्मचा॒रिण॑म्। पि॒शा॒चेभ्यः॑ सैल॒गम्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्।
निर्ऋ॒त्यै गो॑घा॒तम्। क्षु॒धे गो॑वि॒कर्त॑म्। क्षु॒त्तृ॒ष्णाभ्या॑न्तम्।
यो गां वि॒कृन्त॑न्तं मा॒सं भि॑क्ष॒माण॑ उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै पी॒ठस॑र्पिण॒मा ल॑भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒श॒न॒र्ति॒नम्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।

सूर्याय हर्यक्षम्। चन्द्रमसे मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः किलासम्।
अहे शुक्लं पिङ्गलम्। रात्रियै कृष्णं पिङ्गाक्षम्॥१७॥

वाचे पुरुषमा लभते। प्राणमपानव्याँनमुदानं समा नन्तान्
वायवे। सूर्याय चक्षुरा लभते। मनश्चन्द्रमसे। दिग्भ्यः श्रोत्रम्।
प्रजापतये पुरुषम्॥१८॥

अथैतानरूपेभ्य आलभते। अतिह्रस्वमतिदीर्घम्।
अतिकृशमत्यंशलम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्णमति
अतिकिरिटमतिदन्तुरम्। अतिमिर्मिरमतिमेमिषम्। आशायै
जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्य उत्सादेभ्य ऋत्यै भाया अर्मेभ्यो मन्यवे यम्यै
दशदश सराभ्यो द्वादश प्रतिश्रुत्कायै बीभत्सायै दशदश हसाय सप्ताक्षराजाय त्रयोदश
भूम्यै दश वाचे षडथ नवैकान्नविंशतिः॥१९॥

ब्रह्मणे यम्यै नवदश॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्रप॑द्ये। ऋ॒तं प्रप॑द्ये। अ॒मृतं प्रप॑द्ये। प्र॒जाप॑तेः
प्रि॒यान्त॑नुव॒मना॑र्ता प्रप॑द्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्रेण। द्वि॒षन्तं
भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

सत्यन्दश॥१॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म॒युः। अ॒ग्न आ॑याहि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
सत्सि ब॒रुहि॑षि। तन्त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्ठ। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॑वाससि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒म॒ग्नि॒रि॒ध्यते॑ वृषा॑।
वृषो॑ अ॒ग्निः स॒मि॒ध्यते॑। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। त॒ ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णन्त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मि॒धीम॑हि॥३॥

अ॒ग्ने दी॒द्यतं॑ बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॒तं वृ॒णीम॑हे। हो॒तारं॑ वि॒श्ववे॑दसम्।
 अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मि॒ध्यमा॑नो अ॒ध्वरे। अ॒ग्निः पा॑व॒क्
 ई॒ड्यः। शो॒चि॒ष्के॒शस्त॑मीमहे। स॒मि॒द्धो अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान्
 य॑क्षि स्व॒ध्वर। त्व॑ ५ हि ह॒व्य॒वाड॑सि। आ जु॑होत दु॒व॒स्यत॑।
 अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ५ ह॒व्य॒वाह॑नम्। त्वं वरु॑ण उ॒त
 मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सु॒षण॒नानि॑
 स॒न्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥४॥

श्रवाय्यमिधीमहसि सप्त च॥२॥ [२]

अ॒ग्ने म॒हा ५ अ॑सि ब्रा॒ह्मण॑ भा॒रत। अ॒सा॒वसौ॑।
 दे॒वे॒द्धो म॒न्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॑नु॒मदि॑तः। क॒वि॒श॒स्तो
 ब्र॒ह्म॑स॒ ५ शि॑तो घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञा॒नाम्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्।
 अ॒तूर्तो॑ हो॒ता॑। तू॒र्णिर्ह॑व्य॒वाट्। आ॒स्पात्रं॑ जु॒हूर्दे॑वाना॒म्॥५॥
 च॒म॒सो दे॑व॒पानः॑। अ॒रा ५ इ॒वाग्ने॑ ने॒मिर्दे॑वा॒ ५ स्त्वं प॑रि॒भूर॑सि।
 आ व॑ह दे॒वान् य॑ज॒मा॒नाय॑। अ॒ग्निम॑ग्न आ॒व॑ह। सोम॑मा॒व॑ह।
 अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इन्द्रा॑ग्नी
 आ॒व॑ह। इन्द्र॑मा॒व॑ह। म॒हेन्द्र॑मा॒व॑ह। दे॒वा ५ आ॑ज्य॒पा ५

आव॑ह। अ॒ग्निः॑ हो॒त्राया॑व॒ह। स्वं म॑हि॒मान॒मा व॑ह। आ
चा॑ग्रे दे॒वान् व॑ह। सु॒यजां॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॒मिन्द्र॑मा व॑ह षट् च॥३॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॑ता वे॒त्व॒ग्निः॑। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु
ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीम॒ध्वर्यो॑ सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑वं
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डांम॑है दे॒वाः॑ ई॒डेन्या॑न्। न॒म॒स्याम॑ न॒म॒स्यान्।
यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॑ता नव॑॥४॥ [४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनू॒नपा॑द॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। इ॒डो अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। ब॒र्हि॒र॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। स्वा॒हाऽग्नि॑म्। स्वा॒हा सोम॑म्। स्वा॒हाऽग्नि॑म्। स्वा॒हा
प्र॒जाप॑तिम्। स्वा॒हाऽग्नी॑षोमौ। स्वा॒हेन्द्रा॑ग्नी। स्वा॒हेन्द्र॑म्।
स्वा॒हा महेन्द्र॑म्। स्वा॒हा दे॒वाः॑ आ॒ज्य॑पान्। स्वा॒हाऽग्निः॑
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑॥८॥

इन्द्रा॑ग्नी पञ्च च॥५॥ [५]

अ॒ग्निर्वृ॒त्राणि॑ ज॒ङ्घन॑त्। द्र॒विण॑स्युर्विप॒न्यया॑। समि॑द्धः शु॒क्र
 आहु॑तः। जुषा॒णो अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। त्व॑ सौमा॒सि
 सत्प॑तिः। त्व॑ राजो॒त वृ॒त्रहा॑। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑।
 जुषा॒णः सोम॑ आ॒ज्यस्य॑ ह॒विषो॑ वेतु। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑
 जन्म॑ना। शु॒म्भान॑स्त॒नुव॑ः स्वाम्। क॒विर्विप्रे॑ण वावृ॒धे।
 जुषा॒णो अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। सोमं॑ गी॒र्भिष्ठा॑ व॒यम्। वर्ध॑या॒मो
 वचो॑विदः। सु॒मृडी॒को न॒ आवि॑श। जुषा॒णः सोम॑ आ॒ज्यस्य॑
 ह॒विषो॑ वेतु॥ ९॥

स्वा॑ षट् च॥६॥ [६]

अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। प॒तिः पृथि॒व्या अ॒यम्। अ॒पा॑
 रेता॑सि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑
 नि॒युद्धिः॑ सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑न॒न्दधि॑षे सुव॒र॒षाम्।
 जि॒ह्वाग्ने॑ चकृ॒षे ह॒व्यवा॑हम्। प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः।
 विश्वा॑ जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तन्नो॑
 अस्तु॥ १०॥

व॒यः॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॒ः स
मा॒तरम्। स स॒नुर्भु॑वत्स भु॒वत्पुन॑र्मघः। स द्यामौ॒र्णो॑दन्तरि॒क्षः॑
स सु॒वः। स वि॒श्वा भुवो॑ अभवत्स आभ॑वत्। अ॒ग्नी॒षोमा॑
सवे॑दसा। सह॑ती वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑वत्रा ब॒भूवथुः। यु॒वमे॒तानि॑
दि॒वि रो॑च॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ सक्र॑तू अध॒त्तम्॥११॥

यु॒वः॑ सिन्धूः॑ र॒भि॒शस्ते॑रव॒द्यात्। अ॒ग्नी॒षोमा॑वमु॒ञ्चत॑ङ्ग॒भी॒तान्।
इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजे॑षु भूष॒थः। तद्वा॑ञ्चेति॒
प्रवी॑र्यम्। श॒जथ॑द्व॒त्रमु॒त स॑नोति॒ वाजम्। इन्द्रा॑ यो अ॒ग्नी
सह॑री स॒प॒र्यात्। इ॒र॒ज्यन्ता॑ वस॒व्यस्य॑ भू॒रैः। सह॑स्तमा॒
सह॑सा वा॒जय॒न्ता॑। ए॒न्द्र सान॒सि॑ र॒यिम्॥१२॥

स॒जित्वा॑नः॑ सदा॒सह॑म्। वर्षि॑ष्ठमू॒तये॑ भर। प्रस॑साहिषे
पु॒रु॒हूत॑ शत्रून्। ज्ये॑ष्ठस्ते शुष्म॑ इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इन्द्रा॑ भ॒र
दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्। म॒हाः॑
इन्द्रो॑ य ओज॑सा। पर्ज॑न्यो वृष्टि॒माः॑ इ॒वा स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑
वावृ॑धे। म॒हाः॑ इन्द्रो॑ नृ॒वदा॑च॒र॒षणि॒प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒र्वा अ॒मि॒नः स॒हो॒भिः। अ॒स्म॒द्रि॒य॒ग्वावृ॒धे वी॒र्या॒य।
 उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः क॒र्तृभि॒र्भूत्। पि॒प्री॒हि दे॒वाः उ॒श॒तो
 य॒विष्ठ। वि॒द्वाः ऋ॒तूँर्ऋ॒तुप॒ते यजे॒ह। ये दै॒व्या
 ऋ॒त्विज॒स्तेभि॒रग्रे। त्वः हो॒तृ॒णाम॒स्याय॑जिष्ठः। अ॒ग्निः
 स्वि॑ष्ट॒कृतम्। अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॒मा॒नि। अ॒या॒द्धोम॑स्य
 प्रि॒या धा॒मा॒नि॥१४॥

अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॒मा॒नि। अ॒या॒द्ध॒जाप॑तेः प्रि॒या धा॒मा॒नि।
 अ॒या॒ङ्गि॒षोम॑योः प्रि॒या धा॒मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒न्द्रा॒ग्नि॒योः प्रि॒या
 धा॒मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒न्द्र॒स्य प्रि॒या धा॒मा॒नि। अ॒या॒ण्म॒हेन्द्र॑स्य
 प्रि॒या धा॒मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒वाना॑मा॒ज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॒मा॒नि।
 यक्ष॑द॒ग्नेर्हो॒तुः प्रि॒या धा॒मा॒नि। यक्ष॑त्स्वं म॒हि॒मानम्।
 आ॒य॒ज॒तामे॒ज्या इ॒षः। कृ॒णोतु॒ सो अ॑ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः।
 जु॒ष॒ताः ह॒विः। अ॒ग्ने य॒द॒द्य वि॒शो अ॑ध्व॒रस्य॑ हो॒तः। पा॒व॒क
 शो॒चे वे॒ष्ट्वः हि य॒ज्वा॑। ऋ॒ता य॑जा॒सि म॒हि॒ना वि॒य॒द्भूः।
 ह॒व्या व॑ह॒ यवि॑ष्ठ॒ या तै॑ अ॒द्य॥१५॥

उप॑हूत॒ः रथ॑न्त॒रः स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथ॑न्त॒रः स॒ह
 पृ॑थि॒व्या ह॑यताम्। उप॑हूतं वाम॑दे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा
 वाम॑दे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण ह॑यताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।
 उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॒त्राः। उप॑
 मा स॒प्त हो॒त्रा ह॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा
 धे॒नुः स॒हर्ष॑भा ह॑यताम्॥१६॥

उप॑हूतो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह॑यताम्।
 उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडौ। उपो॑ अ॒स्माः
 इडौ ह॑यताम्। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडौ। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी
 मै॒त्रावरु॑णी। ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑त॒मुप॑हूतम्॥१७॥

दै॒व्या अ॒ध्व॒र्यव॑ उप॑हूताः। उप॑हूता मनु॒ष्याः। य इ॒मं
 य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं वर्ध॑न्। उप॑हूते द्यावा॑पृथि॒वी।
 पू॒र्व॒जे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूतोऽयं यज॑मानः।
 उत्त॑रस्यान्दे॒वय॒ज्याया॒मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धा॒म॒न्नुप॑हूतः। इ॒दं मै॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॑न्नुप॑हूतः। वि॒श्व॑मस्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्व॑स्य

प्रियस्योपहृतस्योपहृतः॥१८॥

सुहर्षभा ह्ययतामुपहृतं हविष्करणं उपहृतश्चत्वारि च॥८॥

देवं ब॒रहिः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो नरा॒शंसः।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑र्होतुराय॑जीयान्।
अ॒ग्ने यान् दे॒वानया॑ट्। या॑ अ॒पिप्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे
अम॑त्सत। ता॑ संस॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्देव॒ङ्गमाम्। दि॒वि दे॒वेषु॑
य॒ज्ञमे॑रये॒मम्। स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
नमो॒वा॒के वी॒हि॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥९॥

इ॒द॒न्धा॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्ध्मं सू॒क्तवा॑कम्। उ॒त
नमो॒वा॒कम्। ऋ॒ध्या॑स्मं सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्वं सू॒क्तवा॑ग॒सि।
उप॑श्रितो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओम॑न्वती ते॒ऽस्मिन् य॒ज्ञे
य॑ज॒मान॒ द्यावा॑पृथि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑नू। अ॒त्र॒सू
अ॒प्र॒वेदे। उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
 पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
 अग्निरिदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 सोमं इदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निरिदं हविरं जुषत॥२१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरं जुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
 हविरं जुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
 इदं हविरं जुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
 इन्द्रं इदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 महेन्द्रं इदं हविरं जुषत॥२२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा
 आज्यमजुषन्त। अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निरहोत्रेणेदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो
 ज्यायोऽकृत। अस्यामृद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्। आशास्तेऽयं

यज॑मानोऽसौ। आयु॑रा शा॑स्ते। सुप्र॒जा॒स्त्वमा शा॑स्ते।
स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा शा॑स्ते॥२३॥

उत्तरान्देवय॒ज्यामा शा॑स्ते। भूयो॑ हवि॒ष्कर॑ण॒मा शा॑स्ते।
दि॒व्यन्धा॑मा शा॑स्ते। वि॒श्वं प्रि॒यमा शा॑स्ते। यद॒नेन॑
ह॒विषा॑ऽऽशा॑स्ते। तद॑श्या॒त्तद॑ध्यात्। तद॑स्मै दे॒वा रा॑सन्ताम्।
तद॒ग्नि॑र्दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ वन॑ते। व॒यम॒ग्नेर्मानु॑षाः। इ॒ष्टं च॑ वी॒तं
च॑। उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒हंस॑स्पाताम्। इ॒ह
गति॑र्वा॒मस्ये॒दं च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भयं॑ कृता॒वकृ॑ता॒ग्नि॒दि॒ह॒ ह॒वि॒र॒जु॒षत॑ महेन्द्र इ॒दं॒ ह॒वि॒र॒जु॒षत॑ स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा शा॑स्ते वी॒तं च॑
त्रीणि॑ च॥१०॥ [१०]

तच्छ्रु॒य्यो॑रा वृ॒णीम॑हे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दै॒वी
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वञ्जि॑गातु भेष॒जम्।
शन्नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शश्चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छ्रु॒य्यो॑रष्टौ॥११॥ [११]

आप्या॑यस्व॒ सन्ते॑। इ॒ह त्व॑ष्टा॒रम॒ग्निय॑न्त॒न्नस्तु॑रीपम्। दे॒वानां॑
पत्नी॑रु॒शती॑र॒वन्तु नः॑। प्रा॒वन्तु नस्तु॑जये॒ वाज॑सातये। याः

पार्थि॑वासो॒ या अ॒पामपि॑ ब्र॒ते। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॑ शर्म॑
यच्छ॑त। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्चिनी॒
राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋ॒तुर्जनी॑नाम्॥ २६॥

अ॒ग्निर्होता॑ गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॑मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॑नाम्। अ॒ग्ने अ॑कर्म
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा स॒शिश॑ाधि॥ २७॥

जनीनामष्टौ च॥१२॥ [१२]

उप॑हूत॒ः रथ॑न्त॒रः स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथ॑न्त॒रः स॒ह
पृ॑थि॒व्या ह्व॑यताम्। उप॑हूतं वाम॑दे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा
वाम॑दे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण ह्व॑यताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।
उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह्व॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॑त्राः। उप॑
मा स॒प्त हो॑त्रा ह्व॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा

धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥२८॥

उपहूतो भुक्षः सखा॥ उप मा भुक्षः सखा॥ ह्वयताम्।
उपहूताँ(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडाँ। उपो अस्मा२
इडाँ ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडाँ। मानवी घृतपदी
मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥२९॥

दैव्यां अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य
इमं यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धान्। उपहूते
द्यावापृथिवी। पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपहूतेयं
यजमाना। इन्द्राणीवाऽविधवा। अदितिरिव सुपुत्रा।
उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपहूता। भूयसि हविष्करणे उपहूता।
दिव्ये धामन्नुपहूता। इदं मे देवा हविर्जुषन्तामिति
तस्मिन्नुपहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपहूतम्। विश्वस्य
प्रियस्योपहूतस्योपहूता॥३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहूत२ सुपुत्रा षट्॥१३॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्ने महानग्निर्होता समिधोऽग्निरवृत्राण्यग्निर्मूर्धोपहूतन्देवं बर्हिर्दिन्द्रावापृथिवी

तच्छ्रुय्यौरा प्यायस्वोपहूतन्नयोदश॥१३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥३०॥

सत्यमुपहृता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे दैवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विविणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या
उपस्थे। उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती
मीयमानः। वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः
पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये। तिष्ठा देवो न सविता। ऊर्ध्वो
वाजस्य सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः
पाह्यहंसो नि केतुना। विश्वः समन्त्रिणन्दह। कृधी न
ऊर्ध्वं च रथाय जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्वाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः।
पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देव्या विप्र उदियति वाचम्।
युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति

जायमानः। तन्धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।
अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तं सुबाधो यतः सुचः। इत्था
धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतये। त्वं वरुण उत मित्रो
अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि
सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरन्दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥१॥ [१]

होता यक्षदग्निं सुमिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा
पृथिव्याः संज्ञथे वामस्य। वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य
गोपाम्। मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशस्त्रं
नृः प्रणेत्रम्। गोभिर्वपावान्त्स्याद्वीरैः शक्तीवान्नथैः
प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदग्निमिड ईडितो देवो देवां आवक्षद्भूतो हव्यवाडमूरः।

उपे॒मं य॒ज्ञमुपे॒मां दे॒वो दे॒वहू॑तिमवतु वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑।
 होता॑ यक्षद्व॒र्हिः सु॒ष्टरी॑मोर्ण॒म्रदा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च॒
 प्र च॑ प्रथता॑ स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। ए॒मेन॑दद्य वस॑वो
 रु॒द्रा आ॒दि॒त्याः स॑दन्तु प्रि॒यमिन्द्र॑स्यास्तु वे॒त्याज्य॑स्य॒
 होत॒र्यज॑॥४॥

होता॑ यक्षद्व॒रं ऋ॒ष्याः क॑व॒ष्यो को॑षधावनी॒रुदा॑ता॒भीर्जि॑हता॒
 वि॒पक्षो॑भिः श्रय॒न्ताम्। सु॒प्रा॒य॒णा अ॒स्मिन् य॒ज्ञे
 वि॒श्रय॑न्तामृता॒वृधो॑ वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑
 यक्षदु॒षासा॑नक्ता॒ बृ॒हती॑ सु॒पेश॑सा॒ नृः॑ पति॑भ्यो
 योनिं॑ कृ॒ण्वाने॑। स॒ऽस्मय॑माने॒ इन्द्रे॑ण दे॒वैरे॑दं ब॒र्हिः
 सी॑दतां वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षद्वै॒व्या
 होता॑रा म॒न्द्रा पो॑ता॒रा क॒वी प्र॑चे॒तसा॑। स्वि॑ष्टम॒द्यान्यः
 क॑रदि॒षा स्व॑भिगूर्तम॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒वसे॑मं य॒ज्ञं दि॒वि
 दे॒वेषु॑ धत्तां वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षत्ति॒स्रो
 दे॒वीर॑पसा॑मपस्त॑मा॒ अ॒च्छि॑द्रम॒द्येद॑मप॑स्तन्वताम्।
 दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वमपो॑ वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑

यक्षत्त्वष्टारमचिष्टुमपाकं॑ रेतोधां विश्रवसं यशोधाम्।
 पुरुरूपमकामकर्शनं॑ सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो
 वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो
 जोष्टारं॑ शशमन्नरं। स्वदात्स्वधितिरऋतुथाद्य देवो
 देवेभ्यो हव्यावाङ्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निं
 स्वाहाऽऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा स्तोकानां॑ स्वाहा
 स्वाहाकृतीनां॑ स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां॑
 आज्यपान्त्स्वाहाऽग्निं॑ होत्राञ्जुषाणा अग्न आज्यस्य
 वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं चत्वारि च

(अग्निन्तनूनपातन्नराशंसमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुरं उपासानक्ता देव्या तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमग्निम्।

पञ्च वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतर्यजं ॥)॥२॥ [२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि
 जातवेदः। आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वन्दूतः
 कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्। मध्वा
 समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्वा मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्।

दे॒व॒त्रा च॑ कृ॒णु॒ह्यध्व॒रन्नः॑ । न॒रा॒श॒स॑स्य॒ महि॒मान॑मेषाम् ।
उ॒प॑ स्तोषाम॒ यज॒तस्य॑ य॒ज्ञैः ॥ ६ ॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धि॒य॒न्धाः । स्व॑द॒न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि
ह॒व्या । आ॒जु॒ह्वान॑ ई॒ड्यो व॒न्द्य॑श्च । आ॒या॒ह्य॒ग्रे व॒सु॒भिः
स॒जोषा॑ः । त्वं दे॒वाना॑म॒सि य॒ह्म॒ होता॑ । स ए॒नान् य॒क्षी॒षितो॑
य॒जी॒यान् । प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः । व॒स्तो॒र॒स्या
वृ॒ज्यते॒ अ॒ग्रे अ॒ह्ना॑म् । व्यु॑ प्रथ॒ते वि॒तरं॑ वरी॑यः । दे॒वेभ्यो॑
अ॒दित॑ये स्यो॒नम् ॥ ७ ॥

व्य॒च॑स्वतीरु॒र्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम् । प॒ति॒भ्यो न॒ जन॑यः
शु॒म्भ॑मानाः । दे॒वी॒र्द्वा॒रो बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॒न्वाः । दे॒वेभ्यो॑ भव॒थ
सु॒प्राय॑णाः । आ॒सु॒ष्वय॑न्ती यज॒ते उ॒पा॒के । उ॒षा॒सान॑क्ता
स॒दता॑ नि यो॒नौ । दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रु॒क्मे । अधि॑
श्रि॒यः शु॒क्र॒पि॒श॒न्द॒धाने॑ । दै॒व्या होता॑रा प्रथ॒मा सु॒वाचा॑ ।
मि॒मा॒ना य॒ज्ञं म॒नुषो॑ यज॑ध्यै ॥ ८ ॥

प्र॒चो॒दय॑न्ता वि॒दथे॑षु का॒रू । प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑
दि॒शन्ता॑ । आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तू॒यमे॒तु । इ॒डा म॒नुष्व॑दि॒ह

चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बर्हिरेदꣳ स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः
सदन्तु। य इमे द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपिꣳ शद्भुवनानि
विश्वा। तमद्य होतरिषितो यजीयान्। देवन्त्वष्टारमिह यक्षि
विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्या समञ्जन्। देवानां पाथ ऋतुथा हवीꣳषि।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन।
सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञम्। अग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः।
अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाचि। स्वाहाकृतꣳ हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यज्यै विद्वानष्टौ च॥३॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञियः। परित्रिविष्ट्यध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।
दधद्रत्नानि दाशुषै॥११॥

अग्निर्होता नो नवः॥४॥ [४]

अजैदग्निः। असन्द्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हव्यावाँट।

प्राञ्जोभिर्हिन्वानः। धेनाभिः कल्पमानः। यज्ञस्यायुः
प्रतिरन्। उप प्रेष्य होतः। हव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदष्टौ॥५॥

[५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरभध्वम्। उपनयत मेध्या
दुरः। आशासाना मेधपतिभ्यां मेधम्। प्रास्मा अग्निं भरता।
स्तृणीत बर्हिः। अन्वेनं माता मन्यताम्। अनु पिता। अनु
भ्राता सगर्भ्यः। अनु सखा सयूथ्यः। उदीचीनाः अस्य पदो
निधत्तात्॥१३॥

सूर्यश्चक्षुर्गमयतात्। वातं प्राणमन्ववसृजतात्। दिशः
श्रोत्रम्। अन्तरिक्षमसुम्। पृथिवीं शरीरम्। एकधाऽस्य
त्वचमाच्छ्रितात्। पुरा नाभ्या अपिशसो वृषामुत्खिदतात्।
अन्तरेवोष्माणं वारयतात्। श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्।
प्रशसा बाहू॥१४॥

शला दोषणी। कश्यपेवाः सा। अच्छिद्रे श्रोणी।
कवषोरू स्नेकपर्णाष्टीवन्ता। षड्विंशतिरस्य वङ्गयः।

ता अ॒नु॒ष्ठो॒च्याव॑यतात्। गात्रं॑ङ्गात्र॒मु॒स्यानू॑नं कृणुतात्।
 ऊ॒व॒ध्य॒गो॒हं पा॑र्थिव॒ङ्ग॒न॒तात्। अ॒स्त्रा र॒क्षः स॑सृ॒ज॒तात्।
 व॒नि॒ष्ठुम॑स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उ॒रू॒कं म॑न्य॒मा॒नाः। ने॒द्व॒स्तो॒के त॑नये। रवि॑तार॒वच्छ॑मितारः।
 अ॒ग्नि॑गो शमी॒ध्वम्। सु॒श॒मिं श॑मी॒ध्वम्। श॒मी॒ध्वम॑ग्निगो।
 अ॒ग्नि॑गु॒श्चापा॑पश्च। उ॒भौ दे॒वाना॑ ऽ श॒मि॒तारौ॑। तावि॑मं प॒शुः
 श्र॑पयतां प्रवि॒द्वा ऽ सौ॑। यथा॑यथा॒ऽस्य॒ श्र॑प॒ण॒न्तथा॑तथा॥१६॥

धृ॒ता॒द्वा॒हू मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥६॥ [६]

जु॒षस्व॑ स॒प्रथ॑स्तमम्। वचो॑ दे॒वप्स॑रस्तमम्। ह॒व्या जु॒ह्वान॑
 आ॒स॒नि। इ॒मन्नो॑ य॒ज्ञम॑मृतेषु धेहि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवेदो
 जु॒षस्व। स्तो॒काना॑म॒ग्ने मे॑द॒सो घृ॑तस्य। होतुः॑ प्रा॒शा॒न प्र॑थ॒मो
 नि॒षद्य॑। घृ॒तव॑न्तः पावक॑ ते। स्तो॒काः श्रो॑तन्ति॒ मेद॑सः।
 स्व॒धर्म॑न्दे॒ववी॑तये॥१७॥

श्रेष्ठ॑न्नो धेहि॒ वार्य॑म्। तुभ्य॑ ऽ स्तो॒का घृ॑त॒श्चुतः॑। अ॒ग्ने
 वि॒प्रा॒य स॑न्त्य। ऋ॒षिः श्रेष्ठः॑ स॒मि॒ध्यसे॑। य॒ज्ञस्य॑ प्रावि॒ता

भव। तुभ्यः श्रोतन्त्यघ्निगो शचीवः। स्तोकासो अग्ने
मेदसो घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या
जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते
वयन्ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति
तान्देवशोविहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतघ्नीणि च॥७॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्।
युवः राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः।
होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेताः हविः।
होतर्यज। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत
वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वान्धियं वाजयन्तीमतक्षम्।
होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेताः हविः। होतर्यज।
त्वामीडते अजिरन्दृत्याय। हविष्मन्तः सद्मिन्मानुषासः।
यस्य देवैरासदो बर्हिरग्ने। अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता
यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषेताः हविः। होतर्यज॥२०॥

सजातान्ग्निन्दे च॥८॥ [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं
पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो
नव्येभिस्तिरतन्देष्णैः। माच्छेद्वा रश्मीरिति नाधमानाः।
पितृणां शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्याङ्कं वृषणो
मदन्ति। ताह्यद्रीं धिषणाया उपस्थे। अग्निं सुदीतिं
सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेद्यं जातवेदः। त्वान्दूतमरतिं
हव्यवाहम्। देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥९॥ [९]

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोता। अस्या धियो अभवो दस्महोता।
त्वं सींषन्नकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै सहसे सहज्यै।
अथा होता न्यसीदो यजीयान्। इडस्पद इषयन्नीड्यः
सन्। तन्त्वा नरः प्रथमन्देवयन्तः। महो राये चितयन्तो
अनुगमन्। वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैः। त्वे रयिञ्जागृवांसो
अनुगमन्॥२२॥

रुशन्तमग्निन्दरशतम्बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसम्।

पदन्देवस्य नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तम्।
 नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि। भद्रायान्ते रणयन्त सन्दृष्टौ।
 त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्। त्वं राय उभयांसो
 जनानाम्। त्वन्नाता तरणे चेत्योभूः। पिता माता
 सदमिन्मानुषाणाम्॥२३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा
 यजीयान्। तन्त्वा वयन्दम् आ दीदिवांसम्। उपजुबाधो
 नमसा सदेम। तन्त्वा वयं सुधियो नव्यमग्ने। सुम्रायव
 ईमहे देवयन्तः। त्वं विशो अनयो दीद्यानः। दिवो अग्ने
 बृहता रोचनेन। विशां कविं विशपतिं शश्वतीनाम्।
 नितोशनं वृषभं चर्षणीनाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजुतं
 रयीणाम्। सो अग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु आनद्धमिधा
 हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः। विश्वेत्सवामा
 दधते त्वोतः। अस्मा उ ते महि महे विधेम। नमोभिरग्ने
 समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः। आ ते

भ॒द्राया॑ꣳ सु॒म॒तौ य॑तेम॥ २५॥

आ॒ यस्त॑तन्थ॒ रोद॑सी॒ विभा॑सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्य॑स्तरु॒त्रः।
 बृ॒हद्भि॑र्वाजैः स्थवि॑रेभि॒रस्मे। रेव॑द्भि॒रग्ने॑ वि॒तरं॑ वि भा॑हि।
 नृ॒वद्व॑सो॒ सद॑मिद्धै॒ह्यस्मे। भूरि॑तो॒काय॑ तन॑याय प॒श्वः।
 पूर्वी॑रिषो॒ बृह॑तीरा॒रे अ॑घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑
 सन्तु। पु॒रू॒ण्य॑ग्ने पु॒रु॒धा त्वा॑या। वसू॑नि राज॒न्वसु॑ता॒ते
 अ॒श्याम्। पु॒रू॒णि हि॒ त्वे पु॑रु॒वार॒ सन्ति॑। अ॒ग्ने वसु॑ वि॒ध॒ते
 राज॑नि॒त्वे॥ २६॥

जा॒गृ॒वाꣳसो॒ अनु॑ग्मन्मानुषाणाश्चर्षणीनां यंतेमाश्यान्द्वे च॥ १०॥ [१०]

आभ॑रतꣳ शि॒क्षतं॑ वज्र॒बाहू। अ॒स्माꣳ इ॒न्द्रा॑ग्नी अव॒तꣳ
 श॒ची॑भिः। इ॒मे नु॑ ते र॒श्मयः॑ सूर्य॑स्य। येभिः॑ स॒पित॑त्वं पि॒तरों
 न॒ आयन्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छा॒गस्य॑ ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य।
 म॒ध्य॒तो मे॒द उ॒द्धृत॑म्। पु॒रा द्वेषो॑भ्यः। पु॒रा पौरु॑षेय्या गृ॒भः।
 घ॒स्ता॑न्नूनम्॥ २७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथमानाम्। सु॒म॒त्क्ष॑राणाꣳ

शतरुद्रियाणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः
 श्रौणितः शितामृत उत्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत
 एवेन्द्राग्नी। जुषेतां हविः। होतर्यजं। देवेभ्यो वनस्पते
 हवींषि। हिरण्यपर्णं प्रदिवस्ते अर्थम्॥२८॥

प्रदक्षिणिद्रशनयां नियूय। ऋतस्य वक्षि पृथिभी
 रजिष्ठैः। होता यक्षद्वनस्पतिमभिहि। पिष्टतमया
 रभिष्ठया रशनयाधित। यत्रेन्द्राग्नियोश्छागंस्य हविषः
 प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि।
 यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये वोपावंस्रक्षत्।
 रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवन्देवो वनस्पतिः। जुषतां हविः। होतर्यजं। पिप्रीहि
 देवां उशतो यविष्ठ। विद्वां ऋतूँ ऋतुपते यजेह। ये
 दैव्यां ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः। होता
 यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागंस्य
 हविषः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्नस्पतेः प्रिया पाथांसि।

अयाङ्देवानांमाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया
 धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयजतामेज्या इषः।
 कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः। होतर्यज
 ॥ ३० ॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥११॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः प्रमंतिमिच्छमानाः।
 अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः। इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते।
 वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।
 वह देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारममृतैषु वोचः।
 अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छगस्य हविषः
 प्रिया धामानि॥ ३१ ॥

अयाङ्वनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्देवानांमाज्यपानां
 प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं
 महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा
 जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
 होतः। पावकं शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यंजासि

महिना वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥१२॥ [१२]

दे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वन्दे॒वैः स्यात्सु॒वीरं॑ वी॒रैर्व॒स्तोर्वृ॒ज्येता॒क्तोः
 प्र॒भ्रिये॒तात्य॒न्यान्ना॒या ब॒र्हिष्म॑तो म॒देम॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वारः॑ सङ्घा॒ते वि॒द्वीर्या॑मञ्छि॒थिरा॑ ध्रु॒वा
 दे॒वहू॑तौ व॒त्स ई॒मेना॒स्तरु॑ण॒ आमि॑मीयात्कुमा॒रो
 वा नव॑जातो मैना॒ अर्वा॑ रे॒णुक॑काटः पृ॒ण॑ग्वसु॒वने॑
 वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वी उ॒षा॑सान॒क्ताऽद्या॑स्मि॒न्यज्ञे॑
 प्र॒यत्य॑हे॒ताम॑पि॒ नून॑न्दै॒वीर्वि॑शः प्रा॒यासि॑ष्टा॒ सु॒प्री॑ते
 सु॒धि॑ते वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्टी
 वसु॒धि॑ती॒ ययो॑र॒न्याऽघा॑द्वेषा॒सि यू॒यव॑दान्याव॒क्षद्व॑सु
 वा॒र्याणि॑ यज॑मानाय वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑।
 दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती॒ इष॑मूर्ज॒मन्या॑व॒क्षत्स॑ग्धिः॒ सपी॑ति॒मन्या॑
 नवे॑न॒ पूर्व॑न्दय॑मानाः स्याम॑ पु॒रा॒णेन॑ नव॒न्तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती
 ऊ॒र्जय॑माने अ॒धातां॑ वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑।

दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा॒ ने॒ष्टा॒रा॒ पो॒ता॒रा॒ हु॒ताघ॑श॒सा॒वाभ॒रद्व॑सू
 व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वी॒तां॒ यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीरि॒डा॒
 सर॑स्वती॒ भार॑ती॒ द्यां॒ भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वती॒म॒
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॒वीदि॒हैवे॑डया॒ वसु॑मत्या स॒धमा॑द॒ मदे॑म व॒सु॒वने॑
 व॒सु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॒ यज॑। दे॒वो न॒रा॒श॒सं॒स्त्रिशी॑र॒षा
 ष॑डक्षः श॒तमि॑दे॒न॒शिति॑पृ॒ष्ठा आ॑द॒धति॒ स॒हस्र॑मीं
 प्र॒व॒हन्ति॒ मि॒त्राव॑रु॒णेद॑स्य हो॒त्रम॑र॒हतो॒ बृह॑स्पतिः
 स्तो॒त्रम॒श्विना॑ऽऽध्व॒र्यवं॑ व॒सु॒वने॑व॒सु॒धेय॑स्य वे॒तु॒ यज॑।
 दे॒वो व॒न॒स्पति॑र्व॒रुष॑प्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णि॒ग्द्याम॑ग्रेणास्पृक्ष॒दान्त॑रि॒क्षं
 म॒ध्ये॑ना॒प्राः पृ॒थि॒वीमु॑प॒रेणा॑द॒हीद्व॑सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वे॒तु॒
 यज॑। दे॒वं ब॒रु॒हिर्वा॑रि॒तीना॑न्नि॒धेधा॑ऽसि॒ प्रच्यु॑तीना॒मप्र॑च्युत॒न्निका॑म
 पु॒रु॒स्पा॒रुहं॑ यश॑स्वदे॒ना ब॒रु॒हिषा॑ऽन्या ब॒रु॒ही॒ष्यभि॑
 ष्या॑म व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वे॒तु॒ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः
 स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॑द्रवि॒णा म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॒जी हो॒ता
 हो॒तु॒रु॒हो॒तुरा॑य॒जीया॑न॒ग्रे या॑न्दे॒वान॑या॒ड्या॒ अपि॑प्रे॒र्ये ते
 हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॒ ता॒ सं॑स॒नुषी॒॑ हो॒त्रान्दे॑व॒ङ्गमा॑न्दि॒वि दे॒वेषु॑

य॒ज्ञमे॒रये॒मः॑ स्वि॒ष्टकृ॒चाग्ने॒ होता॑ ऽभूर्व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य
नमो॒वा॒के वी॒हि यज॑ ॥ ३३ ॥

यज्ञैकं च ॥ १३ ॥

[१३]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वा॒रः। व॒सुवने॑
व॒सुधेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य
वीताम्। दे॒वी जो॒ष्टी। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वीताम्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वीताम् ॥ ३४ ॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वीताम्।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो
नरा॒शः सः। व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वेतु। दे॒वो वन॒स्पतिः।
व॒सुवने॑ व॒सुधेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॒रिती॑नाम्। व॒सुवने॑
व॒सुधेय॑स्य वेतु ॥ ३५ ॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॒ष्टकृ॒त्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑र्होतु॒राय॑जीयान्। अ॒ग्ने
या॒न्दे॒वानया॑द्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्सता ता॒

संस॒नुषी॒ꣳ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॒ष्ट॒कृ॒च्चा॒ग्ने हो॒ताऽभूः॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य नमो॒वा॒के
वी॒हि॑ ॥ ३६ ॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑रेकं च ॥ १४ ॥ [१४]

अ॒ग्नि॒म॒द्य हो॒ता॑र॒मवृ॑णी॒ताय॑ यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः
पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑ञ्छा॒गꣳ सू॒प॒स्था अ॒द्य
दे॒वो व॒न॒स्पति॑र॒भव॑दिन्द्रा॒ग्निभ्या॑ छा॒गे॒नाघ॑स्ता॒न्तं मे॑द॒स्तः
प्रति॑पच॒ताग्र॑भी॒ष्टा॒मवी॑वृ॒धेतां॑ पु॒रोडा॑शे॒न त्वा॑म॒द्यर्ष॑ आ॒र्षेय॑
ऋ॒षी॒णान्न॑पादवृणी॒ताय॑ यज॑मानो ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्य
ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ व॒सु वा॒र्या य॑क्ष्य॒त इति॑ ता या दे॒वा
दे॒व॒दा॒ना॒न्यदु॑स्ता॒न्यस्मा॑ आ च॒ शा॒स्वा च॑ ग॒ुरस्वे॑षि॒तश्च॑
हो॒त॒र॒सि भ॑द्र॒वा॒च्याय॑ प्रे॒षितो॑ मा॒नुषः॑ सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता
ब्रू॑हि ॥ ३७ ॥

अ॒ग्नि॒म॒द्यैक॑म् ॥ १५ ॥ [१५]

अ॒ञ्ज॒न्ति हो॒ता य॑क्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्या॒ग्नि॒रजै॑दै॒व्या जु॑ष॒स्वा वृ॑त्र॒हणा॑ गी॒र्भिस्त्व॑ꣳ ह्याभ॑र॒तमु॑पो॒ह
यदे॒वं ब॒र्हिः सु॑दे॒वन्दे॒वं ब॒र्हि॒र॒ग्नि॒म॒द्य प॑ञ्च॒दश॑ ॥ १५ ॥

अ॒ञ्जन्त्य॒ग्निर्होता॑ नो गी॒र्भिरुपो॑ ह॒ यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनः॑ स॒प्तत्रिं॑शत्॥३७॥

अ॒ञ्जन्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्रतमु॒पैति॑। सयदनि॑ष्ट्वा प्रया॒यात्। अका॑मप्रीता ए॒न॒ङ्कामा॑
नानुप्रया॑युः। अ॒ते॒जा अ॑वी॒र्यः॑ स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्य॑न्ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। वि॒श्वाः सु॒क्षित॑यः पृथ॑क्। अ॒ग्ने कामा॑य येमि॒र॒
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्रीता ए॒न॒ङ्कामा॑ अनु प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति।
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑ व्रतमु॒पैति॑। स
यदु॒द्वाय॑ति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्राञ्च॑मुद्धृत्य।
मन॑सोप॑तिष्ठेत्। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो य॒ज्ञः॥२॥
मन॑सैव य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॑त्याह। भूतो॒ वै प्र॒जाप॑तिः।
भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒र्म्यया॑ प्र॒विध्यै॑त्। यदि॒
ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दन्त॑ एकं प॒र उ॑त

एकम्॥३॥

तृतीयेन॑ ज्योति॑षा संवि॑शस्व। संवे॑शनस्तनु॒वै चारु॑रेधि। प्रि॒ये
दे॒वानां॑ पर॒मे ज॒नित्र॒ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ꣳ सम्भ॑रति। सैव ततः
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ परस्त॒राम॑प॒क्षायै॑त्। अ॒नुप्र॒यायाव॑स्येत्।
सो ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा ए॒तस्य॑ प॒शून्पयः॑
प्रवि॑शति। यस्य॑ ह॒विषे॑ व॒त्सा अ॒पाकृ॑ता ध॒रन्ति॥४॥

तान् यद्दु॒ह्यात्। या॒तया॑न्मा ह॒विषा॑ यजेत। यन्न दु॒ह्यात्।
य॒ज्ञप॒रुरन्त॑रि॒यात्। वा॒यव्या॑ यवा॒गून्निर्व॑पेत्। वा॒युर्वै पय॑सः
प्रदा॑पयि॒ता। स ए॒वास्मै॑ पयः॑ प्रदा॑पयति। पयो॒ वा ओष॑धयः।
पयः॑ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑रुन्धे॥५॥

अथोत्त॑रस्मै ह॒विषे॑ व॒त्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः।
अ॒न्यत॒रान् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति। ये
यज॑मानस्य सा॒यङ्गृ॑हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्य॑ सा॒यन्दु॑ग्धꣳ
ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छ॑ति। इन्द्रा॑य व्री॒हीन्नि॒रुप्यो॑पं वसेत्। पयो॒
वा ओष॑धयः। पय॑ ए॒वारभ्य॑ गृही॒त्वोपं॑ वसति। यत्प्रा॑तः

स्यात्। तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुंरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनन्निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्। अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः। इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते। यस्य ब्रत्येऽह्न्यत्यनालम्बुका भवति। तामपुरुध्यं यजेत। सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।

सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋत्कम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुप
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि
परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयानर्धो वै ॥)॥१॥

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।
भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा
अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
स्यात्। मध्यमेन पूर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैन्तप्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः
 प्राय॑श्चि॒त्तिः। यदव॑वृ॒ष्टेन जुहु॑यात्। अप॑रूपमस्या॒त्मञ्जा॑येत।
 कि॒लासो वा॒स्यादर्श॑सो वा॑। यत्प्रत्ये॑यात्। य॒ज्ञं
 विच्छि॑न्द्यात्। स जुहु॑यात्। मि॒त्रो ज॒नान्क॑ल्पयति
 प्र॒जान॑न्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॑त द्याम्। मि॒त्रः कृ॑ष्टीरनि॑मिषा॒ऽभि
 च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यङ्घ्र॑तव॑ञ्जुहो॒तेति॑। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
 तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः
 प्राय॑श्चि॒त्तिः। यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ः हु॒ताया॒मुत्त॑रा॒ऽऽहु॑तिः
 स्क॒न्देत्। द्वि॒पाद्भिः॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॒ध्येत॑। यदु॒त्तर॑या॒ऽभि
 जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॒ध्येत॑। यत्र वे॒त्थं व॑नस्प॒ते
 दे॒वाना॒ङ्गुह्या॒ नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गा॒मये॑ति॒ वान॑स्प॒त्यय॑र्चा
 स॒मिध॑मा॒धाय॑। तू॒ष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्। व॒नस्प॑ति॒नैव
 य॒ज्ञस्या॑र्ता॒श्चाना॑र्ता॒श्चाहु॑ती॒ वि दा॑धार। तत्कृत्वा। अ॒न्यां

दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा
 प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारः स्कन्देत्। अध्वर्यवे च यजमानाय
 चाकः स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकः स्यात्।
 यत्प्रत्यक्। होत्रे च पत्नियै च यजमानाय चाकः
 स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकः
 स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोस्य पशून्घातुकः स्यात्।
 यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
 यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
 नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
 येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
 स्तोमपृष्ठो घृतवान्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्त्वा
 जहाम। गोपोषन्नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवैनं प्र
 हरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजान् नृभि जुहुयात्स्याद्विधेत् जहाम त्रीणि च (यद्विष्वण्णेन प्राजापत्यया
यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राडङ्गारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ् ॥

)॥२॥ [२]

वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्येण॑ ध्यते। यस्याहि॑ताग्नेर॒ग्निर्मध्य॑मानो
न जाय॑ते। यत्रा॒न्यं पश्ये॑त्। तत॑ आ॒हृत्य॑ होत॒व्यम्।
अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति। यद्य॒न्यत्र॑ वि॒न्देत्।
अ॒जाया॑ हुत॒व्यम्। आ॒ग्नेयी॑ वा ए॒षा। यद॒जा।
अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति॥१७॥

अ॒जस्य॑ तु नाश॑जीयात्। यद॒जस्या॑श्जी॒यात्। यामे॒वाग्ना॑वाहु॑तिं
जुहु॑यात्। ताम॑द्यात्। तस्मा॑द॒जस्य॑ नाश॑यम्। यद्य॒जान्न॑
वि॒न्देत्। ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ दक्षि॑णे ह॒स्ते होत॒व्यम्। ए॒ष वा
अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं
भ॑वति॥१८॥

ब्रा॒ह्मण॑न्तु व॑स॒त्यै नाप॑ रुन्ध्यात्। यद्वा॑ह्म॒णं व॑स॒त्या
अ॑प॒रुन्ध्यात्। यस्मि॑न्ने॒वाग्ना॑वाहु॑तिं जुहु॑यात्। तम्भा॑ग॒धेये॑न्

व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि
ब्राह्मणत्र विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भांस्तु
नाध्यासीत॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु
होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतांस्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत। यदापः
परिचक्षीत॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्यां च वा एतस्यामेध्यां च तनुवौ सः
सृज्येते। यस्याहिताग्नेरन्यैरग्निभिरग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये
विविचये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्यांश्चैवास्यामेध्यां
च तनुवौ व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेत्। अग्निमेव व्रतपतिं स्वेन भागधेयेनोप धावति।

स ए॒वैनं॑ व्र॒तमा ल॑म्भयति॥ २१॥

गर्भ॑ः स्र॒वन्तम॑ग॒दम॑कः। अ॒ग्निरिन्द्र॒स्त्वष्टा॑ बृ॒हस्प॑तिः।
पृ॒थिव्या॑मव॑ चु॒श्चोतै॑तत्। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर्ऋ॑तिं परा॒चैः।
रेतो॑ वा ए॒तद्वाजि॑न॒माहि॑ताग्नेः। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्। तद्य॑त्स्र॒वैत्।
रेतो॑ऽस्य॒ वाजि॑नः स्र॒वेत्। गर्भ॑ः स्र॒वन्तम॑ग॒दम॑क॒रित्या॑ह।
रेत॑ ए॒वास्मि॒न्वाजि॑न॒न्दधा॑ति॥ २२॥

अ॒ग्निरित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। रेत॑ ए॒व तद॑धाति। इन्द्र॒
इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। त्वष्टे॒त्याह। त्वष्टा॑ वै
प॒शूनां॑ मि॒थुना॑नां॒ रूप॑कृत्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति।
बृ॒हस्प॑तिरित्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्रह्म॑णै॒वास्मै॑
प्र॒जाः प्र॑ ज॒नय॑ति। पृ॒थिव्या॑मव॑ चु॒श्चोतै॑तदित्या॑ह।
अ॒स्यामे॒वैन॑त्प्रति॒ष्ठाप॑यति। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर्ऋ॑तिं
परा॒चैरित्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै॥ २३॥

अजाऽग्रावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचर्क्षीत लम्भयति दधाति देवानां बृहस्पतिः

पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥ ३॥ [३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तार्भी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवां गातुविदः।
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥ २४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्लमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
पयः सोमं करोत्विमम्॥ २५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथय्यौ मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति
सूर्यमहै। आदित्यज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय
रमतान्देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।
ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं
पञ्चदशीयै प्रविष्टाः। तान्देवान्परि गृह्णामि पूर्वः॥ २६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां

मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्य॑ꣳ ह॒विरि॒दमे॑षां मयि॑। अ॒न्त॒रा॒ऽग्नी॑ प॒शवः॑।
 दे॒व॒स॒ꣳस॒द॒मा ग॑मन्। ता॒न्पूर्वः॑ परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒य॒त॒ने
 मनी॑षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्नि॒ङ्ग॒हप॑तिम॒भि
 संव॑सा॒नाः। ताः पूर्वं॑ परि॑ गृह्णामि॥ २७ ॥

स्व आ॒य॒त॒ने मनी॑षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्।
 अ॒ग्नि॒ङ्ग॒हप॑तिम॒भि संव॑सा॒नाः। ता॒न्पूर्वः॑ परि॑ गृह्णामि।
 स्व आ॒य॒त॒ने मनी॑षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒व्या
 पि॒तृभ्य॑ आ। तं पूर्वं॑ परि॑ गृह्णामि। अवि॑ष॒न्नः पि॒तुङ्क॑रत्।
 अज॑स्र॒न्त्वाꣳ स॑भापा॒लाः॥ २८ ॥

वि॒ज॒यभा॑ग॒ꣳ स॒मि॒न्ध॒ताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्य।
 वि॒जित्यै॑ श॒रदः॑ श॒तम्। अ॒न्न॒माव॑स॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
 श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रि॒यं म॑न्नम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि
 य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्यै॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि।
 इ॒दम॒हमि॒न्द्रज्यै॑ष्ठेभ्यः॥ २९ ॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र॑ ब्रवीमि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑

य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। पय॑स्वती॒रोष॑धयः। पय॑स्वद्वी॒रुधां॑ पयः।
 अ॒पां पय॑सो॒ यत्पयः॑। तेन॒ मामिन्द्र॑ स॒ सृज॑। अ॒ग्रे॑ ब्रतपते
 ब्र॒तश्च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑ राध्यताम्। वायो॑ ब्रतपत॒
 आदित्य॑ ब्रतपते॥ ३० ॥

ब्र॒तानां॑ ब्रतपते ब्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑
 राध्यताम्। इ॒मां प्राची॑मुदी॒चीम्। इष॑मूर्ज॒मभि॑ स॒ऽस्कृ॑ताम्।
 बहु॑प॒र्णामशु॑ष्काग्राम्। हरा॑मि पशु॒पाम॑हम्। यत्कृ॑ष्णो रू॒पं
 कृ॒त्वा। प्रावि॑श॒स्त्वं वन॑स्पतीन्। तत॑स्त्वामे॒कवि॑शति॒धा।
 सम्भ॑रामि सु॒सम्भृ॑तां॥ ३१ ॥

त्री॒न्प॑रि॒धीः स्ति॒स्रः स॒मिधः॑। य॒ज्ञायु॑रनुसञ्च॒रान्। उ॒प॒वे॒षं
 मेक्ष॑णं धृ॒ष्टिम्। सं भ॑रामि सु॒सम्भृ॑तां। या जा॒ता
 ओष॑धयः। दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ पर्व॑ राध्यासम्।
 प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्। अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। सदे॑व॒ शिव॑मस्तु
 मे॥ ३२ ॥

आ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जीवा॑नि श॒रदः॑ श॒तम्।

अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो
 मा निगाङ्कतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
 सकृदाच्छिन्नं बरुहिरूणामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा
 भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः
 प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥ ३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
 पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
 यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
 हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा
 पुनातु॥ ३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
 पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।
 त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
 त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
 पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शि॒वेय॑ र॒ञ्जुर॑भि॒धानी॑। अ॒घ्नियामु॑पं से॒वता॑म्। अ॒प्र॒स्र॑सा॒य
य॒ज्ञस्य॑। उ॒खे उ॒प॒द॒धाम्य॑हम्। प॒शुभिः॑ स॒न्नी॒तं
बि॒भृता॑म्। इन्द्रा॑य शृ॒त॒न्दधि॑। उ॒प॒वे॒षोऽसि॑ य॒ज्ञाय॑।
त्वां प॑रि॒वे॒षम॑धा॒रयन्। इन्द्रा॑य ह॒विः कृ॑ण्वन्तः। शि॒वः
श॒ग्मो भ॑वासि नः॥३६॥

अमृ॑न्म॒यन्दे॒वपा॒त्रम्। य॒ज्ञस्यायु॑षि॒ प्र यु॑ज्यताम्।
ति॒रः प॒वि॒त्रम॑ति॒नीताः। आपो॑ धा॒रय॑ मा॒ति॒गुः। दे॒वेन॑
स॒वि॒त्रोत्पू॑ताः। व॒सोः सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑। गा॒न्दो॒हप॒वि॒त्रे
र॒ञ्जुम्। सर्वा॑ पा॒त्राणि॑ शु॒न्धत। ए॒ता आ च॑रन्ति॒ मधु॑म॒द्बुहा॑नाः।
प्र॒जाव॑तीर्य॒शसो॑ वि॒श्वरू॑पाः॥३७॥

ब॒ह्वीर्भ॑वन्तीरु॒पजा॑य॒मानाः। इ॒ह व॒ इन्द्रो॑ रमयतु गा॒वः।
पू॒षा स्थ॑। अ॒य॒क्ष्मा वः॑ प्र॒जया॑ स॒ सृ॑जामि। रा॒यस्पोषे॑ण
ब॒हुला॑भ॒वन्तीः। ऊ॒र्जं प॑यः पि॒न्व॒माना॑ घृ॒तं च॑। जी॒वो
जी॒वन्तीरु॑प॒वः स॑दे॒यम्। द्यौश्चे॑मं य॒ज्ञं पृ॑थि॒वी च॒
स॒न्दु॑हाताम्। धा॒ता सोमै॑न स॒ह वा॒तेन॑ वा॒युः। य॒ज॑माना॒य
द्र॒वि॒णन्द॑धातु॥३८॥

उत्स॑न्दु॒हन्ति॑ क॒लश॑श्चतु॒र्बिल॑म्। इडा॑न्दे॒वीम्मधु॑मती॒ः
 सुव॑र्विदम्। तदि॑न्द्रा॒ग्नी जि॑न्वत॒ः सूनृ॑ता॒वत्। तद्य॑ज॒मान॑ममृ॒तत्वे
 द॑धातु। का॒मधु॑क्षः प्र णो॑ ब्रू॒हि। इन्द्रा॑य ह॒विरि॑न्द्रि॒यम्। अ॒मं
 यस्या॑ दे॒वाना॑म्। म॒नुष्या॑णां॒ पयो॑ ह॒ितम्। ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य
 दे॒वेभ्यः॑। ह॒व्यमा॑ प्या॒यतां॑ पुनः॑॥३९॥

व॒त्सेभ्यो॑ म॒नुष्ये॑भ्यः। पु॒नर्दो॑हाय॒ कल्प॑ताम्। य॒ज्ञस्य॑
 सन्त॑तिरसि। य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑तिम॒नु सन्त॑नोमि।
 अद॑स्तमसि॒ विष्ण॑वे त्वा। य॒ज्ञाय॑पि॒ दधाम्य॑हम्।
 अ॒द्भिररि॑क्तेन॒ पात्रे॑ण। याः पू॒ताः प॑रि॒शेर॑ते। अ॒यं प॒यः सोम॑ं
 कृ॒त्वा। स्वा॒य्योनि॑मपि॒ गच्छ॑तु॥४०॥

प॒र्णव॑ल्कः प॒वित्र॑म्। सौ॒म्यः सोमा॑द्धि निर्मि॑तः। इ॒मौ प॒र्णं च॑
 द॒र्भं च॑। दे॒वाना॑ः ह॒व्यशो॑ध॒नौ। प्रा॒तर्वे॑षाय॒ गोपा॑य। विष्णो॑
 ह॒व्यः हि रक्ष॑सि। उ॒भाव॑ग्नी उ॒पस्तृ॑ण॒ते। दे॒वता॑ उ॒पव॑सन्तु
 मे। अ॒हङ्ग्रा॑म्यानु॒प व॑सामि। म॒ह्यङ्गो॑प॒तये॑ प॒शून्॥४१॥

अभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृतां

मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥४॥

[४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु।
त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं शकेयं यदिदं करोमि।
आत्मा करोत्वात्मनै। इदङ्करिष्ये भेषजम्। इदम्वै
विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया
अभीत्वैर्यै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्यं ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायताङ्घ्रितयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्घ्रि
त्वचमङ्घ्रि। सुरूपन्त्वा वसुविदम्। पशूनान्तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि धारयामि। स्योनन्ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवङ्कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते
प्रतिष्ठि। व्रीहीणाम्मेध सुमनस्यमानः। आर्द्रः
प्रथसुर्भुवनस्य गोपाः। श्रुत उत्क्रांति जनिता मतीनाम्।
यस्तं आत्मा पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो

वि॒त॒स्थे। आ॒त्म॒न्वा॒न्त्सो॒म घृ॒तवा॒न् हि भू॒त्वा। दे॒वान्ना॑च्छु॒
सु॒व॒र्वि॒न्द॒ यज॑मा॒नाय॒ मह्य॑म्। इ॒रा भू॒तिः पृ॒थि॒व्यै र॒सो
मो॒त्क्र॑मीत्॥४४॥

दे॒वाः पि॒तरः॒ पि॒त॒रो दे॒वाः। योऽह॑म॒स्मि स स॒न् यजे॑।
य॒स्या॑स्मि॒ न त॒म॒न्त॒रेमि॑। स्वं मं इ॒ष्टं स्व॑न्द॒त्तम्। स्वं
पू॒र्तं स्व॑ श्रान्त॒म्। स्व॑ हु॒तम्। तस्य॑ मेऽग्निरु॑प॒द्र॒ष्टा।
वा॒युरु॑प॒श्रो॒ता। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृ॒थि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑ति॒र्बन्धुः॑। य ए॒वास्मि॒ स स॒न्
यजे॑। मा भे॒र्मा संवि॑क्था॒ मा त्वा॑ हि॒ंसि॑षम्। मा ते
ते॒जोऽपं॑ क्र॒मीत्। भ॒र॒तमु॑द्ध॒रेम॑नु॒ षिञ्च॑। अ॒व॒दाना॑नि
ते प्र॒त्यव॑दास्यामि। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒ंसीः।
यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒द्यन्। वि॒लो॒माका॑र्षमा॒त्मनः॑॥४६॥

आज्ये॑न॒ प्रत्य॑नज्म्येनत्। तत्त॒ आ प्या॑यतां पुनः॑। अज्या॑यो
यव॑मा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामि॒दम्। मा रू॑रु॒पाम॑
य॒ज्ञस्य॑। शु॒द्धं स्वि॑ष्टमि॒दं ह॒विः। मनु॑ना दृ॒ष्टाङ्घ्रि॑तप॒दीम्।

मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसंभिन्दन्। अवद्याम्येकतोम्
 इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यास्ते
 भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्र पिन्वस्व।
 ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोषदसत्। दिशाङ्कृतिरसि।
 दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मे दिशः॥४८॥

दैवीश्च मानुषीश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा
 मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे
 कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। कृतिरसि कल्पतां
 मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतेभ्यः। इदं
 भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त।
 निरभागं भजामः। अपस्पिन्व। ओषधीर्जिन्व। द्विपात्पाहि।
 चतुष्पादव। दिवो वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः।
 नेहा ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्गां बरुहिरहविषा घृतेन।

समादित्यैर्वसुभिः सम्मरुद्धिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्गाम्।
दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाऽविधुवा भूयासम्।
अदितिरिव सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥ ५१ ॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायं। सं पत्नी पत्यां सुकृतेन गच्छताम्।
यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। संजानानौ विजहतामरातीः।
दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः।
ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानः।
देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वान्देवा
अकल्पयन्॥ ५२ ॥

ऊर्जो भागः शतक्रतू। एतद्वा तेन प्रीणानि। तेन
तृप्यतमहहौ। अहन्देवानां सुकृतामस्मि लोके।
ममेदमिष्टन्न मिथुर्भवाति। अहन्नारिष्ठावनुं यजामि विद्वान्।
यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्भागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम।
अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो
अशस्तिः॥ ५३ ॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्।
 पूर्णमांसं यजामहे। स नो दोहताः सुवीर्यम्। रायस्पोषः
 सहस्रिणम्। प्राणाय सुराधसे। पूर्णमांसाय स्वाहा।
 अमावास्या सुभगा सुशेवा। धेनुरिव भूय आप्यायमाना।
 सा नो दोहताः सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्।
 अपानाय सुराधसे। अमावास्यायै स्वाहा। अग्निं स्तृणीहि
 परि धेहि वेदिम्। जामिम्या हिंसीरमुया शयाना।
 होतृषदना हरिताः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य
 ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वैर्यै करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखं मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या कल्पयन्नशंस्तिः

सा नो दोहताः सुवीर्यं सप्त च॥५॥

[५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
 अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य
 सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते।
 महतो भूतस्य पते। ब्रह्माणन्त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं

भुवनपतिः। अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यङ्गरिष्यामि। देव
सवितरेतन्त्वा वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे
प्र ब्रवीमि। मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुजगत्यै।
जगत्यनुष्टुभै। अनुष्टुक्पङ्क्तौ। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञङ्गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दृतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।
मह्यन्धुक्ष्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।
ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं
च। ओषधीराप इह शकरीश्च। यो मा हृदा मनसा यश्च

वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता
च। तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्भि। ऊर्णामृदु प्रथमानं
स्योनम्। देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बरुहिः। सुवर्गे लोके
यजमानं हि धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्।
चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते।
साऽऽस्तीर्यमाणा महते सौभगाय ॥५९॥

सा मे धुक्ष्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पर्यस्वती चैधि।
इषमूर्ज मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे
पिन्वस्व। विशं पुष्टि मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यम्मे पिन्वस्व।
प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उपभूय इन्नु मे। अविक्षोभाय परिधीन्दधामि।
धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो नुदातै।
विच्छिनद्भि विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये

च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
 स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।
 विश्वं पाप्मानममतिन्दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती
 स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजाम्मयि धारयतम्।
 पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता
 प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।
 तस्मिन्स्रुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु
 देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा
 सम्भृताङ्गा। वहासि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध
 उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।
 दोहै यज्ञं सुदुधामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।
 अधरे मत्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।
 हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरन्ध्रवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
 मत्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्वरः। घृताचीनाः सूनुः।
 प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः
 पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि
 सीद पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मत्सपत्नाः। इयः स्थाली घृतस्य पूर्णा।
 अच्छिन्नपयाः शतधार उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन।
 यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्।
 शतम्मे सन्त्वाशिषः। सहस्रम्मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः
 पशुमतीः। प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः।
 सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।
 इदमिन्द्रियममृतं वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्।
 तेन देवा अवतोप माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः
 सनेयम्। शृतं मयि श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिञ्चद्वलमिन्द्रे॑ प्रजापतिः। इदन्तच्छुक्रं मधु
वाजिनीवत्। येनोपरि॑ष्टादधि॑नोन्महेन्द्रम्। दधि॑ मान्धि॑नोतु।
अयं वेदः पृथि॑वीमन्वविन्दत्। गुहा॑ सतीङ्गह॑ने गह्वरेषु।
स विन्दतु॑ यज॑मानाय लो॒कम्। अच्छि॑द्रं य॒ज्ञं भूरि॑कर्मा
करोतु। अ॒यं य॒ज्ञः सम॑सदद्धविष्मान्। ऋचा॑ साम्ना॒ यजु॑षा
दे॒वता॑भिः॥६७॥

तेन॑ लो॒कान्त॑सूर्यवतो जयेम। इन्द्र॑स्य सु॒ख्यम॑मृ॒तत्व॑म॑श्याम्।
यो नः॑ कनी॑य इ॒ह का॒मया॑तै। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
मह्य॑म्। अप॒ तमि॑न्द्रा॒ग्नी भुव॑नान्नुदेताम्। अ॒हं प्र॒जां वी॒रव॑र्तीं
विदे॒य। अ॒ग्ने वाज॑जित्। वाज॑न्त्वा स॒रिष्य॑न्तम्। वाज॑
जे॒ष्यन्त॑म्। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो
द्यौः पि॒ता। उप॒ मान्द्यौः॑ पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॑धात्।
आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता।
उप॒ मां मा॒ता पृथि॒वी ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॑धात्॥६९॥

आयुषे॑ वर्च॑से। जी॒वा॒त्वै पु॒ण्या॑य। मनो॑ ज्योति॑र्जुष॒ता॒माज्य॑म्।
 विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं॑ समि॒मन्द॑धातु। बृह॒स्पति॑स्तनु॒तामि॒मन्नः॑।
 विश्वे॑ दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॒वृश्चामि॑। अ॒हं
 वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
 वृ॑श्चत॥ ७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः॑। इ॒ध्मस्ये॑व
 प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मा॒न्द्वेष्टि॑ जा॒तवे॑दः।
 यश्चा॒हन्द्वे॑ष्मि॒ यश्च॑ मा॒म्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्रे स॒न्दह॑। यां
 श्चा॒हन्द्वे॑ष्मि॒ ये च॑ मा॒म्। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वा॒जन्त्वा
 स॒सृवा॑ऽस॒म्॥ ७१॥

वा॒जं जि॒गि॒वाऽस॑म्। वा॒जिनं॑ वा॒जजि॑तम्। वा॒जजि॑त्याये
 सम्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒र्हिः श्रु॑तं
 ह॒विः। इ॒ध्मः परि॑धयः॒ स्रुचः॑। आ॒ज्यं य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः।
 या॒ज्याश्च॑ वषट्का॒राः। सम्मे॑ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॑न्न॒हने॑
 हु॒ते॥ ७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेना
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तः शोचयामसि। द्विषन्मे बहु
शोचतु। ओषधे मो अहः शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ।
नमो नमश्च ते यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे
सन्तिष्ठस्व॥ ७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञ नमः। उप
ते नमः। उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो
न्यङ्गो अवशिष्यते। रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र
वहतादितः॥ ७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेप दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः
सुहृता जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः।
दिवैनान् विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥ ७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य

हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः।
 आरोहन्नुत्तरान्दिवम्। हृद्रोगम्ममं सूर्य। हरिमाणं च नाशय।
 शुकेषु मे हरिमाणम्। रोपणाकांसु दध्मसि ॥ ७६ ॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदंगादयमादित्यः।
 विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम रन्धयन्। मो अहन्दिषतो
 रधम्। यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च
 तस्मै निमृक्क। सर्वं पापं समूहताम् ॥ ७७ ॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासंति देवाः।
 इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
 परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्र विंश।
 मेषाङ्गश्चनोच्छिषः ॥ ७८ ॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मे पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं
 प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टदेवताभिर्वाजजितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्बुधत ससृवांसं हुते
 स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च ॥ ६ ॥

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः

पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि
तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः ॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्युतस्य योनिः। ऋतमसि
भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिर्य्यौ भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्रं गायत्रीं प्र पद्ये।
तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रं त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्रं जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि।
इन्द्रं शाक्रानुष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रं
पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यश्चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गगमम्।

सुव॒र्गं लो॒कं ना॒कस्य॑ पृ॒ष्ठम्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टप॑मगमम्। पृ॒थि॒वी
दी॒क्षा॥८२॥

तया॑ ऽग्नि॒र्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ ऽग्नि॒र्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑
त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। अ॒न्तरि॑क्षन्दी॒क्षा। तया॑ वा॒युर्दी॒क्षया॑
दी॒क्षितः॑। यया॑ वा॒युर्दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑
दी॒क्षयामि॑। द्यौर्दी॒क्षा। तया॑ ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑।
यया॑ ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑॥८३॥

तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। दि॒शो दी॒क्षा। तया॑ च॒न्द्रमा॑
दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ च॒न्द्रमा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा
दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। आ॒पो दी॒क्षा। तया॑ वरु॑णो॒ राजा॑ दी॒क्षया॑
दी॒क्षितः॑। यया॑ वरु॑णो॒ राजा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा
दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। ओष॑धयो दी॒क्षा॥८४॥

तया॑ सो॒मो राजा॑ दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ सो॒मो राजा॑
दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। वा॒ग्दी॒क्षा।
तया॑ प्रा॒णो दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑। यया॑ प्रा॒णो दी॒क्षया॑ दी॒क्षितः॑।
तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयामि॑। पृ॒थि॒वी त्वा दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑

दीक्षताम्। अन्तरिक्षन्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु
दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

अपश्चौषधश्च। ऊर्क् सूनृता च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु
दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते
रणांय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ
सुशेवः। शिवो मां शिवमा विश। सत्यम्मा आत्मा। श्रद्धा
मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु।
सत्यमस्मि। अहन्त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्रे। पुत्रः

पि॒त्रे लो॒क॒कृ॒ज्जा॑तवेदः। आ॒जु॒ह्वा॑नः सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्।
अ॒ग्ने स्वा॒य्यो॑नि॒मा सी॑द सा॒ध्या। अ॒स्मिन्त्स॒धस्थे॑
अ॒ध्युत्त॑रस्मिन् ॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सीदत। ए॒कमि॒षे वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु।
द्वे ऊ॒र्जे वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। त्री॒णि ब्र॒ताय॑ वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु।
च॒त्वारि॑ मा॒यो॒भवाय॑ वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। पञ्च॑ प॒शुभ्यो॑
वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। षड्रा॑यस्पोषा॒य वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। सप्त॑
स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ वि॒ष्णुस्त्वा॑ऽन्वे॒तु। सखा॑यः स॒प्तप॑दा
अ॒भूमा॑ स॒ख्यन्ते॑ गमेयम् ॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑
सुब्र॑ह्मण्ये। तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सुब्र॑ह्मण्ये।
तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं पादः॑। साऽसि॑ सुब्र॑ह्मण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः
पादः॑। साऽसि॑ सुब्र॑ह्मण्ये। तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑ ॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते पञ्च॒मः पादः॑। सा न॒ इष॑मूर्जन्धु॒क्ष्वा तेज॑
इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म्। वि मि॑मे त्वा प॒यस्व॑तीम्।

देवानाँन्धेनुः सुदुघामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु।
क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्य। वसुमतीः
रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥९१॥

वर्ष्मन्दिवः। नाभा पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्।
देवस्य सवितुः सवे। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि यौ
निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्यम्भयन्नुद।
अपं चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा उ
वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।
यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः सविता
दधातु॥९२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा यथाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तथा त्वा दीक्षया
दीक्षयाम्योपंधयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षतामपंचितिश्राक्षितिरुत्तरस्मिन्नामेयं दिशः पादं
आदित्यवतीं वर्तय पञ्च च॥७॥

[७]

यदस्य पारे रजसः। शुक्रज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति

द्विषः। अग्ने॑ वैश्वान॒र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्द्वी॒षाऽवा॑शि॒ष्टाः। ततो॑
नो॒ अभ॑यं कृ॒धि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑
मी॒दुषे॑। यस्मा॑द्द्वी॒षा न्य॑ष॒दः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृ॒धि॥९३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उ॒दु॒स्त्र तिष्ठ॑
प्रति॑तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च री॒रिषः॑। सु॒व॒र्गे
लो॒के यज॑मान॒ः हि धे॒हि। शन्न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।
यस्मा॑द्द्वी॒षाऽवै॑पि॒ष्टाः प॒लायि॑ष्टाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो॒
अभ॑यं कृ॒धि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒ड। नमो॑ रु॒द्राय॑
मी॒दुषे॑॥९४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः॑। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा उ॒वे॒तन्मि॑यसे।
आशा॑नान्त्वा वि॒श्वा आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियौ॑।
इन्द्रा॑ग्नी॒ चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य॑ तृ॒प्यत॑म्। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। इन्द्रा॑ग्नी
अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जु॒षेथा॑म्। मा यज॑मान॒न्तमो॑
विद॑त्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः सोम॑मि॒मं पिबा॑त्।

स० सृष्टमुभयं कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥८॥

[८]

अ॒ना॒ग॒स॒स्त्वा व॒यम्। इ॒न्द्रे॒ण प्रे॒षिता॒ उप॑। वा॒यु॒ष्टे
अ॒स्त्व॑० श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॑० श॒भूः। वरु॑णस्ते
अ॒स्त्व॑० श॒भूः। अ॒पाक्ष॑या ऋ॒तस्य॑ गर्भाः। भुव॑नस्य
गो॒पाः श्ये॒ना अति॑थयः। पर्व॑तानाङ्गकु॒भः प्र॒युतो॑ नपातारः।
व॒शुने॒न्द्र॑ ह्वयत। घो॒षेणा॒मीवा॑० श्वा॒तय॑त॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॑ वह॑त। दे॒वा ग्रा॒वाण॑ इ॒न्दुरि॒न्द्र इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ सु॒भूत॑म॒सुष॑वुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑हतं ब्रह्म॒ज्यस्य॑।
वाक्क्र॑ त्वा म॒नश्च॑ श्रीणीताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपा॒नश्च॑ श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा श्रोत्रं च
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा बलं च श्रीणीताम्। ओजं॑श्च त्वा
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा

च त्वा तनूश्च श्रीणीताम्। शृतोऽसि शृतं कृतः। शृताय त्वा
 शृतेभ्यस्त्वा। यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुः। यम्मित्रमाहुर्यमुं
 सत्यमाहुः॥९८॥

यो देवानाँन्देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा। मयि
 त्यदिन्द्रियम्महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि
 सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा
 सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पर्यसा सह। तस्य
 दोहमशीमहि॥९९॥

तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा
 सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः
 परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा।
 प्रजापतिः प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते
 स षोडशी। एष ब्रह्मा य ऋत्विग्यः। इन्द्रो नाम श्रुतो
 गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिषु हरी। य ऋत्विग्यः प्र ते वन्वे।
 वनुषो हर्यतम्मदम्। इन्द्रो नाम घृतन्नयः। हरिभिश्चारु

सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ विशन्तु। हरि॑वर्पसङ्गि॒रः।
 इन्द्रा॑धि॒पतेऽधि॑पति॒स्त्वन्दे॒वाना॑मसि। अधि॑पति॒म्माम्।
 आयु॑ष्मन्तं वर्च॑स्वन्तम्मनु॒ष्येषु॑ कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्भू॑णश्च॒ राजा॑। तौ ते॑ भ॒क्षं च॑क्रतुरग्रं ए॒तम्।
 तयो॑रनु॒ भक्षं॑ भक्षयामि। वाग्जु॑षा॒णा सोम॑स्य तृप्यतु।
 प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वक॑र्मा। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ राध्यासम्।
 अ॒र्थेगा॑ अ॒स्य ज॑हितः। अ॒व॒सान॑पतेऽव॒सान॑म्मे विन्द। नमो॑
 रु॒द्राय॑ वास्तो॒ष्पत॑ये। आ॒यने॑ वि॒द्वव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पा॒यति॑
 त॑ ह॒वे। यान्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मिं। यम॑स्य॒ बलि॑ना
 चरा॑मि। इ॒हैव॑ सन्तः॒ प्रति॑ तद्या॒तयामः॑। जी॒वा जी॒वेभ्यो॑
 नि ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृणाः॒ पर॑स्मिन्। तृती॒ये
 लो॒के अ॑नृणाः स्या॑म। ये दै॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षी॑येम। इ॒दमू॑नु श्रेयो॑ऽव॒सान॑मा ग॒न्म।
 शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। गोम॑द्धन॒वद॑श्व॒वद॑ूर्ज॒स्वत्।

सुवीरां वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः पवित्रः रजसो विमानः।
 पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा
 संविदाने। घृतन्दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो
 विमानः। पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो
 महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत श्रीणीताः सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि
 च॥९॥ [९]

उदस्तांप्सीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानुमित्रानवधीद्युगेन।
 बृहन्तुम्मामकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा
 पृथिव्याम्। वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति
 श्रयस्व स्वाहा दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे
 यशसे वीर्याय च। अस्मास्वघ्निया यूयन्दधाथेन्द्रियं पयः।
 यस्तै द्रप्सो यस्त उदरुषः ॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वम्भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै
 स्वाहा। अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा

मरुतः सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि।
 अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व।
 अनुवीरैरनु राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु
 प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिकृत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे।
 प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रतितिष्ठामि
 भव्यै। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्रितम्। दिवे
 च विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरन्नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्।
 अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु।
 अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र
 जनिषीमहि। ये देवा येषामिदम्भागधेयम्बभूव। येषां प्रयाजा
 उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो
 देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप

स्त्रिधः। उ॒त त्या दै॒व्या भिष॑जा। शन्न॑स्करतो अ॒श्विना॑।
 यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रिधः। शम॑ग्निर॒ग्निभि॑स्करत्।
 शन्न॑स्तपतु सूर्यः। शं वा॒तो वा॒त्व॒र॒पाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः। तदि॒त्प॒दन्न॑ विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः
 पुन॑र॒प्येति॑ जी॒वान्। त्रिवृ॑द्यद्भु॒वन॑स्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न
 मृ॑तः स जी॒वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। विश्वा॑नि वि॒दुषे॑ भर।
 अ॒र॒ङ्ग॒माय॑ जग्म॑वे। अप॑श्चाद्व॒ध्वने॑ नरे॑। इन्दु॑रिन्दुमवा॑गात्।
 इन्दो॑रिन्द्रोऽपा॒त्। तस्य॑ त इन्द॒विन्द्र॑पीतस्य॒ मधु॑मतः।
 उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि ॥११०॥

उ॒द॒र्ष इन्द्रि॑येण॒ गा म॒तिर॑र॒पा अंगा॑त्रीणि च॥१०॥ [१०]

ब्रह्म॑ प्रति॒ष्ठा मन॑सो ब्रह्म॑ वा॒चः। ब्रह्म॑ य॒ज्ञाना॑ः
 ह॒विषा॑माज्य॑स्य। अति॑रिक्त॒ङ्कर्म॑णो यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः
 पर्वा॑णि प्रति॒रन्नेति॑ क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृ॒ताऽऽहु॑तिरेतु
 दे॒वान्। आश्रा॑वितम॒त्याश्रा॑वितम्। वष॑ट्कृतम॒त्यनू॑क्तं च य॒ज्ञे।
 अति॑रिक्त॒ङ्कर्म॑णो यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः पर्वा॑णि प्रति॒रन्नेति॑

कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयतन्देवहेडनम्।
अरायो अस्मा९ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन
ततम्म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय
शस्यते। अय९ समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
समुत्पणुतर्भुवः। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यश्चित्रम्॥११२॥

इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामि।
मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतञ्जीवन्तु शरदः पुरूचीः।
तिरो मृत्युन्दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः
स्वाहा। भेषजन्दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै
स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि
मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।

वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथुं। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥११॥ [११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्।
वाचाऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः
प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा

मुञ्चता॑हंसः। यदन्य॑कृतमारि॒म। स॒जा॒त॒श॒सा॒दु॒त वा॑
जा॒मि॒श॒सा॒त्। ज्याय॑सः श॒सा॒दु॒त वा॑ कनी॑यसः।
अना॑ज्ञातन्दे॒वकृतं॑ यदेनः॑। तस्मा॑त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि।
यद्वा॒चा यन्मन॑सा। बा॒हु॒भ्या॑मू॒रु॒भ्या॑म॒ष्टी॒व॒द्भ्या॑म्॥११७॥

शि॒श्जैर्य॑दनृ॒तश्च॑कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॑सः।
यद्ध॑स्ता॒भ्याश्च॑कर॒ किल्बि॑षाणि। अ॒क्षाणां॑ व॒ग्नुमु॑पजिघ्र॑मानः।
दूरे॑प॒श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च। तान्य॑प्स॒रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑।
अदी॑व्यनृ॒णं यद॑हश्च॒कार। यद्वा॑दा॒स्यन्त्स॒ञ्जगारा॑ जने॑भ्यः।
अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॑सः। यन्मयि॑ मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

एन॑श्च॒कार॒ यत्पि॒ता। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॑सः। यदा॑ पि॒पे॒ष मा॒तरं॑
पि॒तर॑म्। पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन्। अहि॑सि॒तौ पि॒तरौ॑ मया॒
तत्। तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्या॑म्।
यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॑सः।
यदा॑श॒सा नि॒शसा॑ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदेन॑श्च॒कृ॒मा नू॒तनं॑ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑देन॑सः। अति॑

क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सुधस्थे। यत्र
यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतान्त्रु लोकम्।
त्रिते देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो
मा यदि किञ्चिदानुशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्र मुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु
मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्तन्दुरितश्चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुंराणम्। हिरण्यवर्णास्तत् उत्पुनीत नः। इमम्मे
वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीकञ्चा२ सति पराशसाऽऽनृशैऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नृस्त्रीणि च (यद्देवा देवा ऋतेन
सजातश्चाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि
त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदाप इमम्मे वरुण तत्त्वां यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो
अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥१२॥

[१२]

यत्ते ग्रावणां चिच्छिदुः सौम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि

स्वर्धिता परू॑षि। तत्सन्ध॒त्स्वाज्ये॑नो॒त वर्ध॑यस्व।
 अ॒ना॒गसो॒ अध॒मित्स॒ङ्घये॑म। यत्ते॒ ग्रावा॑ बा॒हुच्यु॑तो॒
 अचु॑च्यवुः। नरो॒ यत्ते॑ दु॒दुहु॑र्दक्षि॒णेन॑। तत्त॒ आप्या॑यता॒न्तत्ते॑।
 नि॒ष्ट्या॑यतान्दे॒व सोम॑। यत्ते॒ त्वच॑म्बिभि॒दुर्यच्च॒ योनि॑म्।
 यदा॒स्थाना॒त्प्रच्यु॑तो॒ वेन॑सि॒ त्मना॑ ॥१२२॥

त्वया॒ तत्सो॑म गु॒प्तम॑स्तु नः। सा नः॑ स॒न्धास॑त्पर॒मे
 व्यो॑मन्। अहा॒च्छरी॑रं पय॑सा स॒मेत्य॑। अ॒न्यो॑न्यो भवति॒
 वर्णो॑ अस्य। तस्मि॑न्वयमुप॑हूतास्तव॑ स्मः। आ नो॑ भज॒
 सद॑सि वि॒श्वरूपे॑। नृच॒क्षाः सोम॑ उ॒त शु॒श्रुग॑स्तु। मा नो॒ वि
 हा॑सी॒द्विर॑ आवृ॒णानः॑। अना॑गास्त॒नुवो॑ वावृ॒धानः॑। आ नो॑
 रूपं॑ व॒हतु॑ जाय॑मानः॥१२३॥

उप॑ क्षरन्ति जु॒ह्वो घृ॑तेन। प्रि॒याण्यङ्गा॑नि॒ तव॑ वर्ध॑यन्तीः।
 तस्मै॑ ते सोम॒ नम॒ इद्व॑षद्व। उप॑ मा राजन्त्सुकृ॑ते ह्व॑यस्व।
 सं प्रा॑णापा॒नाभ्या॑ꣳ समु॒ चक्षु॑षा॒ त्वम्। सꣳ श्रो॑त्रेण
 गच्छ॑स्व सोम राजन्। यत्त॒ आस्थि॑तꣳ श॒मु तत्ते॑ अस्तु।

जा॒नी॒तान्नः॑ स॒ङ्ग॒म॒ने प॒थी॒नाम्। ए॒तज्जा॑नी॒तात्प॒र॒मे व्यो॑मन्।
वृ॒काः॑ स॒ध॒स्था वि॒द रू॒प॒म॑स्य ॥१२४॥

यदा॒गच्छा॑त्प॒थिभि॑र्दे॒व॒यानैः॑। इ॒ष्टा॒पूर्ते॑ कृ॒णु॒तादा॒विर॑स्मै।
अरि॑ष्टो राज॒न्नग॒दः परे॑हि। नम॑स्ते अस्तु चक्ष॑से रघू॒य॒ते।
ना॒क॒मा॒रो॒ह स॒ह यज॑मानेन। सू॒र्यं गच्छ॑तात्प॒र॒मे व्यो॑मन्।
अभू॑द्दे॒वः स॑वि॒ता व॒न्द्यो॒नु नः॑। इ॒दानी॑म॒हं उ॒प॒वा॒च्यो नृ॒भिः।
वि यो रत्ना॑ भज॑ति मा॒न॒वेभ्यः॑। श्रेष्ठ॑न्नो अ॒त्र द्र॒विणं॑ यथा॒
दध॑त्। उ॒प॒ नो मि॒त्राव॑रुणावि॒हाव॑न्तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह
नः॑ सखा॒या। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिर॒हेतिः॑। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा
घृ॒विषा॑ परि॑ णो वृ॒णक्तु॑। आप्या॑यस्व॒ सन्तैः॑॥१२५॥

त्मना॒ जाय॑मानोऽस्य॒ दध॑त्यञ्च॒ च॥१३॥

[१३]

यद्वि॑दी॒क्षे म॒न॑सा॒ यच्च॑ वा॒चा। यद्वा॑ प्रा॒णैश्चक्षु॑षा॒ यच्च॑
श्रो॒त्रेण॑। यद्रे॑त॑सा॒ मिथु॑नेनाप्या॒त्मना॑। अ॒द्भ्यो लो॒का
दधि॑रे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तप॑सो वि॒मोच॑नीः।
आपो॑ विमो॒क्त्रीर्मयि॑ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। यदृ॒चा सा॒म्रा यजु॑षा।

प॒शूनाश्चर्मन् ह॒विषा॑ दिदी॒क्षे। यच्छ॒न्दोभि॑रोष॒धीभिर्व॑न॒स्पतौ॑।
अ॒द्भ्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम् ॥१२६॥

शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तप॑सो वि॒मोच॑नीः। आपो॑ विमो॒क्त्रीर्मयि॑ तेज॑
इन्द्रि॒यम्। येन॑ ब्र॒ह्म येन॑ क्ष॒त्रम्। येनेन्द्रा॑ग्नी प्र॒जाप॑तिः
सोमो॑ वरु॒णो येन॑ रा॒जा। वि॒श्वे दे॒वा ऋष॑यो येन॑ प्रा॒णाः।
अ॒द्भ्यो लो॒का द॑धिरे॒ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। शु॒क्रा दी॒क्षायै॑ तप॑सो
वि॒मोच॑नीः। आपो॑ विमो॒क्त्रीर्मयि॑ तेज॑ इन्द्रि॒यम्। अ॒पां
पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यन्धाम॑॥१२७॥

अ॒ग्नेः प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः
रसः॑। सोम॑स्य प्रि॒यन्धाम॑। इन्द्र॑स्य प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः
स्वाहा॑। अ॒पां पुष्प॑म॒स्योष॑धीना॒ः रसः॑। सोम॑स्य
प्रि॒यन्धाम॑। वि॒श्वेषा॑न्दे॒वानां॑ प्रि॒यत॑म॒ः ह॒विः स्वाहा॑।
व॒यः सोम॑ व्र॒ते तव॑। मन॑स्त॒नूषु॑ पिप्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो
अशीम॑हि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑।

कव्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ देवांस इह मांदयध्वम्।
 सोम्यांस इह मांदयध्वम्। कव्यांस इह मांदयध्वम्।
 अनन्तरिताः पितरः सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु
 मृत्युरमृतं न आगन्। वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं
 वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयतां रयिः। सचंतान्नः शचीपतिः। परंमृत्यो
 अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते
 शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्।
 इदमूनु श्रेयोवसानमागन्म। यद्भोजिद्धं जिदंश्च जिद्यत्।
 पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयतां रयिः। सचंतान्नः
 शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतांवद्भ्यो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियन्धामांशीमहीवाभिर्नः शीयतां रयिरेकं च॥१४॥■[१४]

सर्वान् यद्विष्वक्केन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारेऽनागस
 उदस्तांप्सीद्वह्मं प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते ग्राव्णा यद्दिदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पूर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन्यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः
 पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गह्नीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव
रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा
नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते।
स्नाति। अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं
यत्वोप वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त
आसते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥१॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः

समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तद्धधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचन्दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति।
दिशामेव ज्योतींष्यव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
औदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयीं रशना भवति। बहु वा एष
कुचुरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्दर्भमयीं रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनमेध्यमा
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजाम्महर्त्विक्कम्।

यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। म॒हि॒मान॑मे॒वास्मि॒न्तद्व॑धाति।
 अ॒श्व॑स्य॒ वा आ॒ल॑ब्धस्य॒ रेत॒ उद॑क्रामत्। तत्सुव॑र्ण॒ः
 हि॒र॑ण्यमभवत्। यत्सुव॑र्ण॒ः हि॒र॑ण्य॒न्ददा॑ति। रेत॑ ए॒व
 तद्व॑धाति। ओ॒द॒ने द॑दाति। रेतो॒ वा ओ॑द॒नः। रेतो॒ हि॒र॑ण्यम्।
 रेत॑सै॒वास्मि॒न्नेतो॑ दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दुर्भा अभवृष्यद् च॥२॥ [२]

यो वै ब्रह्म॑णे दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तयेऽप्रतिप्रो॒च्याश्वं॑ मे॒ध्यं
 ब॒ध्नाति॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते॑। पापी॑यान्भवति। यः
 प्रतिप्रो॒च्य। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति।
 यदा॑ह। ब्रह्म॑न्नश्च॒मेध्यं॑म्भन्त्स्यामि दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये तेन
 रा॒ध्यास॑मिति। ब्रह्म॑ वै ब्रह्मा। ब्रह्म॑ण ए॒व दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये
 प्रतिप्रो॒च्याश्व॑मे॒ध्यं॑म्ब॒ध्नाति॑॥७॥

न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
 प्र॑स॒व इति॑ र॒शना॑माद॒त्ते प्र॑सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह।
 अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑ आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामि॒त्याह॑
 य॒त्यै। व्यृ॑द्धं॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद॑य॒जुष्के॑ण क्रि॒यते॑।

इमामंगृभ्णत्रशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्ध्यै॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या ३ त्रयोदशारत्नी ३ रिति।
ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा
ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमं रत्निं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं संस्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।

सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह ॥ ११ ॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्तासि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानव्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बध्नाति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥३॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः।
यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं
चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य प्रहन्ति।

श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यः हन्ति।
सैध्रकम्मुसलम्भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौःश्चलेयो हन्ति। पुःश्चल्वं
वै देवाः शुचन्यदधुः। शुचैवास्य शुचः हन्ति। पाप्मा
वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजंत इति।
अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः।
वज्रेणैव पाप्मानम्भ्रातृव्यमव क्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमप प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं
वा इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवैनर्य्योनेनिर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतन्दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं ङ्गह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे

ए॒व स॒न्द॑धाति। अ॒भि॒क्र॒त्वेन्द्र॑ भू॒रध॒ज्म॒न्नित्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑
वाच॑यत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥४॥ [४]

च॒त्वारं॑ ऋ॒त्विजः॑ स॒मु॒क्ष॒न्ति। आ॒भ्य ए॒वैनं॑ च॒त॒सृ॒भ्यो
दि॒ग्भ्यो॑ऽभि॒ समी॑रयन्ति। श॒तेन॑ रा॒जपु॒त्रैः स॒हाध्व॒र्युः।
पु॒रस्ता॑त्प्रत्यङ्गिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। अ॒नेना॑श्वे॒न मे॒ध्ये॑ने॒ष्ट्वा। अ॒यं
रा॒जा वृ॒त्रं व॑ध्या॒दिति॑। रा॒ज्यं वा अ॑ध्व॒र्युः। क्ष॒त्रं
रा॒जपु॒त्रः। रा॒ज्येनै॒वास्मि॑न्क्ष॒त्रन्द॑धाति। श॒तेना॑ रा॒जभि॑रु॒ग्रैः
स॒ह ब्र॒ह्मा॥१६॥

दक्षि॑णत उदङ्गिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। अ॒नेना॑श्वे॒न मे॒ध्ये॑ने॒ष्ट्वा। अ॒यं
रा॒जाप्र॑तिधृ॒ष्योऽस्ति॑ति। ब॒लं वै ब्र॒ह्मा। ब॒लंम॑रा॒जो॒ग्रः।
ब॒लेनै॒वास्मि॑न्ब॒लन्द॑धाति। श॒तेन॑ सू॒तग्रा॑म॒णिभिः॑ स॒ह
होता॑। प॒श्चात्प्रा॑ङ्गिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। अ॒नेना॑श्वे॒न मे॒ध्ये॑ने॒ष्ट्वा। अ॒यं
रा॒जाऽस्यै॑ वि॒शः॥१७॥

ब॒हु॒ग्वै ब॑हु॒श्वायै॑ ब॒हु॒जावि॑कायै॑। ब॒हु॒व्री॒हिय॑वायै॑

बहुमाषति॒लायै॑। बहु॒हिर॒ण्यायै॑ बहु॒हस्ति॒कायै॑। बहु॒दा॒स॒पू॒रु॒षायै॑
 रा॒यि॒मत्यै॑ पु॒ष्टि॒मत्यै॑। बहु॒रा॒य॒स्पो॒षायै॑ रा॒जा॒स्त्विति॑। भू॒मा
 वै हो॒ता॑। भू॒मा सू॒त॒ग्रा॒म॒ण्यः॑। भू॒मैवास्मि॑न्भू॒मान॑न्दधाति।
 श॒तेन॑ क्ष॒त्तस॒ङ्ग॒ही॒तृभिः॑ स॒हो॒द्रा॒ता। उ॒त्त॒र॒तो दक्षि॑णा
 तिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति॥१८॥

अ॒नेना॒श्वेन॑ मे॒ध्यैने॒ष्ट्वा। अ॒य॒ः रा॒जा सर्व॑मायु॒रे॒त्विति॑।
 आ॒यु॒र्वा उ॒द्रा॒ता। आ॒युः क्ष॒त्तस॒ङ्ग॒ही॒तारः॑। आ॒युषै॒वास्मि॑न्नायु॒र्दधा॑ति।
 श॒त॒ः श॒त॒म्भ॒वन्ति॑। श॒ता॒युः पु॒रु॒षः श॒तेन्द्रि॑यः।
 आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। च॒तुः श॒ता भ॑वन्ति।
 च॒त॒स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥१९॥

ब्रह्मा विश उ॑क्षति दि॒श॒ एकं॑ च॥५॥ [५]

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं वा ए॒तद॒श्वस्य॑
 स्क॒न्दति॑। यन्नि॒क्तम॒नाल॒ब्धमु॒त्सृ॒जन्ति॑। यत्स्तो॒क्या अ॒न्वाह॑।
 स॒र्व॒हु॒तमे॒वैनं॑ करो॒त्यस्क॑न्दाय। अस्क॑न्न॒ः हि तत्। यद्धु॒तस्य॑
 स्क॒न्दति॑। स॒हस्र॑म॒न्वाह॑। स॒हस्र॑स॒म्मितः॑ सु॒व॒र्गो लो॒कः।

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समंष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु
वा अहमश्वमेधः सः स्थापयामि। तेन ततः सः स्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपाम्मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं
जुहोति॥२३॥

मि॒त्राय॒ स्वा॒हेत्या॑ह। मि॒त्रायै॒वैनं॑ जु॒होति॑। वरु॑णाय॒ स्वा॒हेत्या॑ह। वरु॑णायै॒वैनं॑ जु॒होति॑। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जु॒होति॑। दश॑दश संपादं जु॒होति॑। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। प्र वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः परा॑ची॒राहु॑तीर्जु॒होति॑। पुनः पुन॑रभ्यावर्तं जु॒होति॑। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। ए॒तां ह वा॒व सोऽश्व॑मे॒धस्य॒ सङ्स्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्नं ह तत्। यद्य॒ज्ञस्य॒ सङ्स्थि॑तस्य॒ स्कन्द॑ति॥ २४॥

अ॒भिजि॑त्यै वैश्वान॒रः संवि॑त्र ए॒वैनं॑ जु॒होति॑ वा॒यवं ए॒वैनं॑ जु॒होति॑ च्यवते॒ पदं च॑॥ ६॥ — [६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति। प्र॒जाप॑तिर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं द॒धाति॑। तस्मा॑द॒श्वः प॒शूना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वत्तमः। इन्द्रा॑ग्निभ्यान्त्वेति॑ दक्षिण॒तः। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॑मोजिष्ठौ बलि॑ष्ठौ। ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्बलं॒न्दधा॑ति। तस्मा॑द॒श्वः प॒शूना॑मोजिष्ठौ बलि॑ष्ठः। वा॒यवे॒ त्वेति॑ प॒श्चात्। वा॒युर्वै

दे॒वाना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः॥ २५॥

ज॒वमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑ पशूनामा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः।
विश्वे॑भ्यस्त्वा दे॒वेभ्य॑ इत्युत्तर॒तः। विश्वे॑ वै दे॒वा दे॒वाना॑
यश॑स्वित॒माः। यश॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑
पशूनां॑ यश॑स्वित॒मः। दे॒वेभ्य॑स्त्वेत्युधस्ता॑त्। दे॒वा वै
दे॒वाना॑मप॑चिततमाः। अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑
पशूना॑मप॑चिततमः॥ २६॥

सर्वे॑भ्यस्त्वा दे॒वेभ्य॑ इत्युपरि॑ष्ठात्। सर्वे॑ वै दे॒वास्त्विषि॑मन्तो
हर॑स्विनः॑। त्विषि॑मे॒वास्मिन् हरो॑ दधाति। तस्मा॒दश्वः॑
पशूना॑न्त्विषि॑मान्हर॑स्वित॒मः। दि॒वे त्वा॒ऽन्तरि॑क्षाय त्वा
पृथि॑व्यै त्वेत्या॑ह। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यः॑ प्रोक्ष॑ति।
स॒ते त्वा॒ऽसते॑ त्वा॒ऽद्भ्यस्त्वौष॑धीभ्यस्त्वा विश्वे॑भ्यस्त्वा
भू॒तेभ्य॑ इत्या॑ह। तस्मा॒दश्वमे॑धया॒जिनः॑ सर्वा॑णि
भू॒तान्युप॑जीवन्ति। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॑ वदन्ति। यत्प्रा॑जाप॒त्योऽश्वः॑।
अथ॑ कस्मा॑देनम॒न्याभ्यो॑ दे॒वता॒भ्योऽपि॑ प्रोक्ष॑तीति। अश्वे॑ वै

सर्वा देवता अन्वायत्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायत्ताः॥२७॥

सारसारितुमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥७॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहे कृताय स्वाहेत्याह।
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
 अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं
 संस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या
 इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मे
 जनयति॥२९॥

यस्यानायतनेऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः

पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
 आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति।
 तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य क्लृप्त्यै।
 सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥ ३० ॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानव्यर्धयेत्।
 अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्त्स्यादिति। सकृदेव
 होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं
 जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
 जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः
 प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः
 प्रजास्वर्धुकः॥ ३१ ॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥८॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
 आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
 शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते।

अत्योऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः
सर्वेषां पशूनां श्रेष्ठं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
सतिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानव्याचष्टे।
ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियन्नामधेयम्।
प्रियेणैवैनन्नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
नाम्ना चेद्धयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनङ्गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति।
पूर्वं एव द्विषन्तम्भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा
भव्याय त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वार्यं। देवा
आशापाला एतन्देवेभ्योऽश्वम्मेधाय प्रोक्षितङ्गोपायतेत्याह।
शतं वै तल्प्या राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं
परि ददाति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतङ्गन्तौ।
इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः

स्वाहेति चतृषु पत्सु जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। तामिरेवैनम्बध्नाति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनत्र जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते। येऽश्वमेध्यः रक्षन्ति। तेषां य उदचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते राष्ट्रङ्गच्छन्ति। अथ य उदचन्न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिच्यते। योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पत्सु जुहोति न गच्छन्ति नवं च॥९॥

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

स॒प्त जु॒होति। स॒प्त हि ता दे॒वतां उ॒दक्राम॑न्। अ॒न्व॒हं जु॒होति।
अ॒न्व॒हमे॒व दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे। त्री॒णि वैश्व॑दे॒वानि जु॒होति।
च॒त्वार्यो॑द्ब्र॒ह्म॒णानि॑। स॒प्त संप॑द्यन्ते। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः।
प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॥३८॥

एक॑विं॒शतिं॑ वैश्व॑दे॒वानि जु॒होति। एक॑विं॒शति॑र्वै
दे॒वलो॒काः। द्वा॒द॒श मा॒साः प॒ञ्च॒र्त॒वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
अ॒सावा॑दित्य॒ एक॑विं॒शः। ए॒ष सु॑व॒र्गो लो॒कः। तद्वै॒व्यं क्ष॑त्रम्।
सा श्रीः॑। तद्ब॒ध्नस्य॑ वि॒ष्ट॒पम्। तत्स्वा॒रा॑ज्यमुच्यते॥३९॥

त्रि॒ं॒शत॑मौद्ब्र॒ह्म॒णानि॑ जु॒होति। त्रि॒ं॒शद॑क्षरा वि॒राट्। अ॒न्नं
वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒व॒ रुन्धे। त्रे॒धा वि॒भज्य॑ दे॒वतां॑
जु॒होति। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृ॒त इ॒मे लो॒काः।
ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै। अप॒ वा
ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥४०॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ता॒हं प्रच॑रन्ति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे।

पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति।
अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामवं रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥१०॥ [१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं
वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै।
स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा।
स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै
स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः।
प्रजापतिमुखाभिरैवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं
प्रतिष्ठायोद्यच्छते। सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै
स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती।
वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा
पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा।

प॒शुभि॑रे॒वैन॑मुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरी॑पाय॒
 स्वाहा त्वष्ट्रे पुरु॑रूपाय॒ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्टा वै प॑शूनां
 मि॒थुना॑नां॑ रू॒पकृ॑त्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो
 रू॒पैरे॒वैन॑मुद्यच्छते। विष्णा॑वे स्वाहा विष्णा॑वे नि॒खुर्य॑पाय॒
 स्वाहा विष्णा॑वे नि॒भूय॑पाय॒ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
 य॒ज्ञायै॒वैन॑मुद्यच्छते। पूर्णा॑हुतिमु॒त्तमां जु॑होति। प्रत्यु॑त्त॒ब्ध्यै
 स॒य॒त्वाय॑॥ ४३ ॥

यच्छते पुरु॑रूपाय॒ स्वाहेत्या॑हाष्टौ च॥११॥ [११]

सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रं
 प्रा॒तः स॒व॒नम्। प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
 निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒व॒नमे॒व तेना॑प्रोति। गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः।
 स॒वि॒त्रे प्र॑स॒वि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने। एका॑दशाक्षरा
 त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टुभं॑ मा॒ध्यन्दि॑न॒ः स॒व॒नम्। मा॒ध्यन्दि॑नादे॒वैन॑ः
 स॒व॒नात्रि॑ष्टुभश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥ ४४ ॥

अथो मा॒ध्यन्दि॑नमे॒व स॒व॒नं तेना॑प्रोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छ॑न्दः।

स॒वि॒त्र आ॑स॒वि॒त्रे द्वा॑द॒शक॑पा॒लम॑परा॒ह्णे । द्वा॑द॒शाक्ष॑रा॒
जग॑ती । जा॒ग॒तं तृ॒तीय॑स॒व॒नम् । तृ॒ती॒य॒स॒व॒नादे॒वै॒नं
जग॑त्या॒श्छ॒न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॒मी॒ते । अथो॑ तृ॒तीय॑स॒व॒नमे॒व
तेना॑प्नोति । जग॑तीं॒ छ॒न्दः । ई॒श्व॒रो वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः प॑रा॒
प॒रा॒व॒तं ग॑न्तोः । इ॒ह धृ॒तिः स्वा॑हे॒ह वि॒धृ॒तिः स्वा॑हे॒ह र॑न्तिः
स्वा॑हे॒ह र॑म॒तिः स्वा॑हेति॒ चत॑स्र॒ आहु॑तीर्जुहोति ॥ ४५ ॥

चत॑स्रो॒ दि॒शः । दि॒ग्भि॒रे॒वै॒नं प॑रिगृह्णाति । आ॒श्व॒त्थो
व्र॒जो भ॑वति । प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒ला॒य॒त । अ॒श्वो रू॒पं
कृ॒त्वा । सोऽश्व॑त्थे सं॒वत्स॑रम॒तिष्ठ॑त् । तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म् ।
यदा॑श्व॒त्थो व्र॒जो भ॑वति । स्व ए॒वै॒नं यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति ॥ ४६ ॥

त्रि॒ष्टुभ॒श्छ॒न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॒मी॒ते जु॒होति॑ नवं च ॥ १२ ॥ [१२]

आ ब्र॒ह्म॒न्ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यता॒मित्या॑ह । ब्रा॒ह्म॒ण ए॒व
ब्र॑ह्मवर्च॒सं द॑धाति । तस्मा॑त्पु॒रा ब्रा॑ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒स्यं जा॑यत ।
आऽस्मि॒न्नाष्ट्रे॑ रा॒ज॒न्यं इ॒ष॒व्यः शू॒रो म॑हा॒र॒थो जा॑यता॒मित्या॑ह ।
रा॒ज॒न्यं ए॒व शौ॒र्यं म॑हि॒मानं॑ दधाति । तस्मा॑त्पु॒रा रा॑ज॒न्यं

इष॒व्यः शू॒रो महार॒थोऽजायत। दोग्ध्री॑ धे॒नुरित्या॑ह।
 धे॒न्वामे॒व पयो॑ दधाति। तस्मा॑त्पु॒रा दोग्ध्री॑ धे॒नुरजायत।
 वोढा॑ऽन॒ङ्घ्रानित्या॑ह॥ ४७ ॥

अ॒न॒डुह्ये॒व वी॒र्यं दधाति। तस्मा॑त्पु॒रा वोढा॑ऽन॒ङ्घ्रानजायत।
 आ॒शुः स॒प्तिरित्या॑ह। अ॒श्वं ए॒व ज॒वं द॑धाति।
 तस्मा॑त्पु॒राऽऽशुर॒श्चोऽजायत। पु॒रं॒न्धिर्योषेत्या॑ह। यो॒षित्ये॒व
 रू॒पं द॑धाति। तस्मा॑त्स्त्री यु॒वतिः प्रि॒या भावु॑का। जि॒ष्णू
 र॒थे॒ष्ठा इत्या॑ह। आ ह॒ वै तत्र॑ जि॒ष्णू र॒थे॒ष्ठा जा॑यते॥ ४८ ॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। स॒भेयो॑ यु॒वेत्या॑ह। यो वै पू॒र्वव॑य॒सी।
 स स॒भेयो॑ यु॒वा॑। तस्मा॑द्यु॒वा पु॒मा॑न्प्रि॒यो भावु॑कः। आऽस्य
 यज॑मानस्य वी॒रो जा॑यता॒मित्या॑ह। आ ह॒ वै तत्र॑ यज॑मानस्य
 वी॒रो जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। नि॒का॒मेनि॑कामे नः
 प॒र्जन्यो॑ व॒र्षत्वि॑त्या॒ह। नि॒का॒मेनि॑कामे ह॒ वै तत्र॑ प॒र्जन्यो॑
 व॒र्षति॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। फ॒लिन्यो॑ न॒ ओष॑धयः
 प॒च्यन्ता॑मित्या॒ह। फ॒लिन्यो॑ ह॒ वै तत्रौष॑धयः प॒च्यन्ते॑। यत्रै॒तेन॑
 य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। यो॒ग॒क्षे॒मो नः॑ क॒ल्पता॑मित्या॒ह। क॒ल्पंते॑ ह॒

वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते ॥४९॥

अनुष्ठानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥१३॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महृतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा

ए॒तद्रू॒पम् । य॒ल्ला॒जाः । य॒ल्ला॒जैर्जु॒होति॑ । आ॒दि॒त्याने॒व
तत्प्री॑णाति । क॒र॒म्बैर्जु॒होति॑ । वि॒श्वे॒षां वा ए॒तद्दे॒वानां॑
रू॒पम् । यत्क॒र॒म्बाः । यत्क॒र॒म्बैर्जु॒होति॑ ॥ ५३ ॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति । धा॒नाभिर्जु॒होति॑ । नक्ष॑त्राणां
वा ए॒तद्रू॒पम् । य॒द्धा॒नाः । य॒द्धा॒नाभिर्जु॒होति॑ । नक्ष॑त्राण्ये॒व
तत्प्री॑णाति । स॒क्तु॒भिर्जु॒होति॑ । प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रू॒पम् ।
यत्स॑क्त॒वः । यत्स॑क्तु॒भिर्जु॒होति॑ ॥ ५४ ॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति । म॒सू॒स्यैर्जु॒होति॑ । सर्वा॑सां वा
ए॒तद्दे॒वता॑नां॑ रू॒पम् । यन्म॒सू॒स्यानि॑ । यन्म॒सू॒स्यैर्जु॒होति॑ ।
सर्वा॑ ए॒व तद्दे॒वताः॑ प्रीणाति । प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॒होति॑ ।
प्रि॒याङ्गां ह॒ वै ना॒मे॒ते । ए॒तैर्वै दे॒वा अ॒श्व॒स्याङ्गानि॑
सम॑दधुः । यत्प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॒होति॑ । अ॒श्व॒स्यै॒वाङ्गानि॑
सं॒दधा॑ति । द॒शान्ना॑नि जु॒होति॑ । द॒शाक्ष॑रा वि॒राट् ।
वि॒राट्कृ॒त्स्न॒स्यान्नाद्य॒स्याव॑रु॒ध्यै ॥ ५५ ॥

जु॒होति॑ म॒धुना॑ जु॒होति॑ पृथ॑कैर्जु॒होति॑ क॒र॒म्बैर्जु॒होति॑ स॒क्तु॒भिर्जु॒होति॑ प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॒होति॑ च॒त्वारि॑ च

(अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकैर्लाजैः कर्मबैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि
द्वादशाः)॥१४॥

[१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानजुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रैर्गैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुध्यै। नक्तं जुहोति।
रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।
पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरिव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः

श॒तवी॑र्यः। आयु॑रे॒व वी॒र्यम॑व॒ रुन्धे॑। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॑त्याह।
 आयु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आयु॑रे॒वाव॑ रुन्धे॑। सर्व॑स्मै॒ स्वाहे॑त्याह।
 अप॑रि॒मितमे॒वाव॑ रुन्धे॑॥५८॥

ए॒व य॒ज्ञाद्र॑क्षा॒स्य॒प॒हन्त्य॑न्त॒तो जु॑होति श॒ताय॒ स्वाहे॑त्याह स॒प्त च॑॥१५॥—————[१५]

प्र॒जाप॑तिं॒ वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्व॒मे॒धेन॒ यज॑त॒
 इति॑। अथो॑ आहुः। सर्वा॑णि भू॒तानी॑ति। ए॒कस्मै॒
 स्वाहे॑त्याह। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒कः। तमे॒वाप्नो॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वाहा॑
 द्वाभ्या॑ꣳ स्वाहे॑त्य॒भिपूर्व॑माहु॑तीर्जुहोति। अ॒भि॒पूर्वमे॒व सु॑व॒र्गं
 लो॒कमे॑ति। ए॒को॒त्तरं॑ जुहोति॥५९॥

ए॒क॒वदे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति। स॒न्त॑तं जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ स॒न्त॑त्यै। श॒ताय॒ स्वाहे॑त्याह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑
 श॒तवी॑र्यः। आयु॑रे॒व वी॒र्यम॑वरुन्धे॑। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॑त्याह।
 आयु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आयु॑रे॒वाव॑ रुन्धे॑। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑
 नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॑त्याह॥६०॥

त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒

स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानुमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह ॥६१॥

समुद्रमेवाप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाप्रोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।
परार्धमेवाप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह।
रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवावरुन्धे। अथो
अहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा वा नक्तं
वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहोदेष्ट्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय
स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते जुहोति।
अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय ॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त च ॥१६॥ [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं
लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय

स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवेनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं
 गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति।
 पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै
 स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये
 स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं
 भ्रातृव्यमतिं क्रामति ॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां
 जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष
 सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। भुवो देवानां
 कर्मणेत्युत्तुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये
 स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै ॥६४॥

अर्वाङ्यज्ञः संक्रामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यात्यै।
 भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य
 पर्यात्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य

लो॒कस्याभू॑त्यै। अ॒ग्निना॒ तपोऽन्व॑भव॒दित्य॑नु॒भूर्जु॑होति।
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑भूत्यै। स्वाहाऽऽधि॑माधी॒ताय॒ स्वाहे॑ति
 सम॑स्तानि वैश्वदे॒वानि॑ जुहोति। सम॑स्तमे॒व द्वि॑षन्तं
 भ्रात॑र्व्य॒मति॑ क्रामति॥६५॥

द॒द्ध्यः स्वाहा॒ हनू॑भ्या॒ऽः स्वाहे॑त्यङ्ग॒होमाञ्जु॑होति। अङ्गे॑अङ्गे
 वै पु॒रुष॑स्य पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अङ्गा॑दङ्गादे॒वेन॑ पा॒प्मन॑स्तेन
 मुञ्च॑ति। अ॒ज्ये॒ताय॒ स्वाहा॑ कृ॒ष्णाय॒ स्वाहा॑ श्वे॒ताय॒
 स्वाहे॑त्य॒श्वरू॒पाणि॑ जुहोति। रू॒पैरे॒वेन॒॑ सम॑र्धयति।
 ओष॑धीभ्यः स्वाहा॒ मूले॑भ्यः स्वाहे॒त्योष॑धि॒होमाञ्जु॑होति।
 द्वि॒य्यो वा ओष॑धयः। पु॒ष्पेभ्यो॒ऽन्याः फलं॑ गृह्णन्ति।
 मूले॑भ्यो॒ऽन्याः। ता ए॒वोभयी॑रव॒ रुन्धे॑॥६६॥

वन॑स्पति॒भ्यः स्वाहे॑ति वनस्पति॒होमाञ्जु॑होति। आ॒र॒ण्यस्या॒न्नाद्य॑स्य
 मेष॑स्त्वा॒ पच॑तैर॒व॒त्वित्य॑पा॒व्यानि॑ जुहोति। प्रा॒णा वै दे॒वा
 अपा॑व्याः। प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे। कू॒प्याभ्यः॑ स्वाहा॒द्ध्यः
 स्वाहे॑त्य॒पा॒ होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु वा आपः॑। अन्नं॑ वा

आपः। अ॒द्ध्यो वा अन्नं जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव॑ रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं

च॥१७॥ [१७]

अ॒म्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य॒
वस॒वोऽधि॑पतयः। अ॒ग्नि॒ज्योतिः॑। यद॒म्भा॑सि जुहोति।
इ॒ममे॒व लो॒कमव॑ रुन्धे। वसू॑ना॒स्य सायु॑ज्यं गच्छति।
अ॒ग्निं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। न॒भा॑सि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं वै
न॒भा॑सि॥६८॥

तस्य॒ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्योतिः॑। यन्न॒भा॑सि जुहोति।
अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणा॑स्य सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं
ज्योति॑रव॑ रुन्धे। म॒हा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
म॒हा॑सि। तस्या॑दि॒त्या अधि॑पतयः। सूर्यो॒ ज्योतिः॑॥६९॥

यन्म॒हा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कमव॑ रुन्धे।
आ॒दि॒त्याना॑स्य सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्य॒ ज्योति॑रव॑
रुन्धे। नमो॒ राज्ञे॒ नमो॒ वरु॑णा॒येति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति।

अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रु॒ध्यै। म॒यो॒भूर्वा॑तो॒ अ॒भि वा॑तू॒स्त्रा इति॑ ग॒व्यानि॑
जुहोति। प॒शूना॑मव॑रु॒ध्यै। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑
सन्तति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ संत॑त्यै ॥ ७० ॥

सि॒ताय॑ स्वाहाऽसि॒ताय॑ स्वाहेति॑ प्रमु॑क्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ प्रमु॑क्त्यै। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॑ स्वाहेत्या॑ह।
य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॑ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॑ स्वाहेति॑
शरी॑रहोमाञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॒ऽव॑ रु॒न्धे।
कस्त्वा॑ युनक्ति॑ स त्वा॑ युन॒क्ति॑ति॒ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै
लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै ॥ ७१ ॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हिमा॑नौ जुहोति। सु॒व॒र्गो वै
लो॒को महः॑। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मा॒नो॒ऽव॑ रु॒न्धे।
आ ब्र॑ह्म॒न्ब्राह्म॑णो ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानो॒ऽव॑ रु॒न्धे।
जज्ञि॑ बीज॒मिति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृथि॒व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑

सन्नत्यै। भूताय॒ स्वाहा॑ भविष्य॒ते स्वाहेति॑ भूताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम्॥७२॥

अ॒सौ भ॑विष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।
सर्व॒स्यात्यै॑। सर्व॒स्याव॑रु॒ध्यै। यद॑क्र॒न्दः प्र॒थमं॑ जा॒यमान॑
इत्य॑श्वस्तो॒मीयं॑ जुहोति। सर्व॒स्यात्यै॑। सर्व॒स्य जि॒त्यै।
सर्व॑मे॒व तेना॑प्नोति। सर्वं॑ जयति। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते॥७३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यज्ञ॑ रक्षा॑स्यजिघा॑सन्। स
ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्नक्त॑ हो॒मान॑पश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स
य॒ज्ञाद्रक्षा॑स्यपा॑हन्। यन्न॑क्त॑ हो॒मां जुहोति॑। य॒ज्ञादे॒व
तैर्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑स्यप॑हन्ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै
स्वाहेत्य॑न्त॒तो जुहोति॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥७४॥

वै नभा॑सि॒ सूर्यो॒ ज्योतिः॑ सन्नत्यै॒ सम॑ष्ट्यै भू॒तं यज॑ते न॒वं च॥१८॥ [१८]

ए॒क॒यू॒पो वै॑का॒द॒शिनी॑ वा। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञानां॑ यू॒पा भव॑न्ति।
ए॒क॒वि॒ंशिन्य॑श्वमे॒धस्य॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै।
बै॒ल्वो वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒ला॒शो वा॑। अ॒न्येषां॑ यज्ञ॑क्रतू॒नां

यूपा भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तेजन्या
अवद्यन्ति। अवद्यन्त्यश्वस्य॥ ७५॥

पाप्मा वै तेजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
पशूनामवद्यन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुयोनिर्वा
अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनावव द्यति। यूपेषु
ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति। पशूनां
व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।
पाप्मनोऽपहत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ १९॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै।
पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुध्यै।
भ्रूणहत्यामेवास्मादपहत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
गृह्णाति। षड्वैल्वा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुध्यै। षट्वादिराः।
तेजसोऽवरुध्यै॥ ७७॥

षट्दालाशाः। सोमपीथस्यावरुध्यै। एकविंशतिः संपद्यन्ते।
 एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं
 इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति।
 अपरिमितस्यावरुध्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
 दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो
 वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति।
 यदितरेषां पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।
 चितेऽग्नावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।
 पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्त्सम्यश्चौ दधाति। अश्वं तूपरं

गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।
 आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।
 सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनावं रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो
 बलिवर्दः। संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरवं रुन्धे।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वमेधयाजी जरसां
 विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवर्धयै भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥२०॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
 यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः सःस्फुरेरन्। एवमेव
 तत्स्तोमाः सःस्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यत्समृच्छेरन्।
 हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
 स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः

संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा
भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।
एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राजा
भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं
वेद। ककुद्ध राजा भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीर्षाणि
वेद। शिरो ह राजा भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।
एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि वा
अश्वमेधे त्रीणि शीर्षाणि। य एवं वेद। शिरो ह राजा
भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञां भवति षट् च॥२१॥ [२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॑व॒माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॑जा॒नन्। तमश्वः
प्रा॒जा॒नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मे॒ध्ये॒नोद॑श्चो बहि॒ष्पव॑मा॒नः
स॒र्पन्ति॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। न वै म॑नु॒ष्यः सु॒व॒र्गं
लो॒कम॑ञ्ज॒सा वेद॑। अश्वो॒ वै सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्ज॒सा वेद॑।
यदु॑द्गा॒तोद्गा॑येत्। यथा॒ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽन्ये॑न॒ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्।
ता॒दृ॒क्तत्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑म॒प॒रु॒ध्य। अश्व॑मु॒द्गी॒थाय॑ वृणी॒ते। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽञ्ज॑सा॒
नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्ज॒सा नय॑ति। पु॒च्छं म॑न्वा
र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सा॒मैवा॒कः।
हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑ सः॥८७॥

वड॑बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। अथो॒
यथो॑पगा॒तार॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृ॒गे॒व तत्। उद॑गासी॒दश्वो॒
मे॒ध्य इ॒त्या॑ह। प्रा॒जा॒प॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒थः।
उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॒ ऋ॒क्साम॑यो॒रे॒व प्र॑ति तिष्ठति।
हि॒र॒ण्ये॒नोपा॑करोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑ख॒तो

दधाति। यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव
यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥

तत्स उपाकरोति चत्वारि च॥२२॥ [२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वे पशून्नियुञ्जति।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ
आलभते। सेनामुखमेव तत्संश्यति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं
भावुकम्। आग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं
कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं वै
पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।
ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि
गृह्णाति। तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ
बाहुवोः। बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यौ बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ
सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं

ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे।
 ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः
 पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
 पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं
 वै धाता। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं
 पुच्छे। उत्सेधमेव तं कुरुते। तस्मादुत्सेधम्भये प्रजा
 अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥२३॥ [२३]

साङ्गहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितुश्चत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
 विभूराह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः
 प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरश्वनामान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुर्दालमेकविंशो
 देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्गहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षान्देवानेव त्रयं इमे सितायं
 प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥११॥

साङ्गहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमाप्त्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध
यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे।
संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः
पञ्चर्तवः॥ १ ॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्पाकरोति।
इतरेषु यूपैष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवन्वालभ्यन्ते
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरङ्गामयोग्रामान्तौ
स्याताम्॥ २ ॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपंशवो वा एते। यदारण्याः।

यदा॑र॒ण्यैः स॑ङ् स्था॒पये॑त्। क्षि॒प्रे यज॑मान॒मर॑ण्यं मृ॒त९ ह॑रेयुः।
 अर॑ण्यायतना॒ ह्या॑र॒ण्याः प॒शव॒ इति॑। यत्प॒शून्नाल॑भेत।
 अन॑वरुद्धा अस्य प॒शवः॑ स्युः। यत्पर्य॑ग्निकृतानुत्सृ॒जेत्॥ ३॥
 य॒ज्ञ॒वे॒श॒सं कुर्या॑त्। यत्प॒शूना॒ल॒भ॑ते। तेनै॒व प॒शून्व॑रुन्धे।
 यत्पर्य॑ग्निकृतानुत्सृ॒जत्य॑य॒ज्ञ॒वे॒श॒सा॒य। अ॒वरुद्धा॑ अस्य प॒शवो॒
 भ॑वन्ति। न य॒ज्ञ॒वे॒श॒सम्भ॑वति। न यज॑मान॒मर॑ण्यम्मृ॒त९
 ह॑रन्ति। ग्रा॒म्यैः स॑ङ् स्था॒पय॑ति। ए॒ते वै प॒शवः॑ क्षे॒मो
 ना॑म। सं पि॒तापु॑त्राववस्यतः। सम॒ध्वा॒नः क्रा॑मन्ति।
 स॒म॒न्ति॒क॒ङ्गाम॑यो॒ग्रा॒मा॒न्तौ भ॑वतः। न॒क्षी॒काः पु॑रुषव्या॒घ्राः
 परि॑मो॒षिण॑ आ॒व्या॒धिनी॒स्तस्करा॑ अर॑ण्येष्वजा॑यन्ते॥ ४॥

ऋ॒तवः॑ स्यातामुत्सृ॒जेत्स्य॑त्स्त्रीणि च॥१॥ [१]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यतो॒भौ लो॒काव॑व॒ रुन्धी॑येति। स
 ए॒तानु॑भया॒न्प॒शून्प॑श्यत्। ग्रा॒म्या९श्चा॑र॒ण्या९श्च। ताना॑ल॒भ॑त।
 तैर्वै स उ॒भौ लो॒काव॑वा॒रुन्ध॑। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रि॒मं
 लो॒कम॑वा॒रुन्ध॑। आ॒र॒ण्यैर॒मुम्। यद्वा॒म्यान्प॒शूना॒ल॒भ॑ते।
 इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॑व॒ रुन्धे॑। यदा॑र॒ण्यान्॥ ५॥

अमुनैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवरुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गन्तु लोकन्नापराधोति। प्रजा वै पशव एकादशिनीं।
यदेत ऐकादशिनाः पशव आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽवरुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्नोत्।
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। एकादश दशत
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः।
पशून् एवावरुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः
पशवो भवन्ति। अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति।

तस्मान्नानारूपाः पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः
पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥२॥ [२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते।
अमुष्मा आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव
तैर्लोकमवरुन्धे। यदारण्यान्। अमुन्तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयोर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूनालभ-
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
उभयांन्पशूनालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां
पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥
अस्मिल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो
देवताभ्योऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव
तल्लोके कामान्दधाति। तस्मादस्मिल्लोके बहवः कामाः।
त्रयाणात्रयाणां सह वपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः।
त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां

क्लृप्त्यै। पर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयान्मुशूनालभते सत्यादहिंसायै॥३॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्
युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना
दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।
कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी
विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहंसा।
अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं
प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राज्ञाङ्गमयति। जीमूतस्येव भवति

प्रतीक॑मित्या॒ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। ये ते॒ पन्था॑नः स॒वितः॑
पूर्व्या॑सु॒ इत्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

परा॒ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति। यस्य॑ प॒शुरु॒पाकृ॑तोऽन्यत्र
वेद्या॒ एति॑। ए॒तश्स्तो॑तरे॒तेन॑ प॒था पुन॑रश्व॒माव॑र्तयासि न
इत्या॑ह। वा॒युर्वै स्तो॑ता॥ वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द्वधा॒त्यावृ॑त्यै।
यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॑ति। एवं वा ए॒तदश्व॑स्य
स्कन्द॑ति। यद॑स्यो॒पाकृ॑तस्य॒ लोमा॑नि शीय॑न्ते। यद्वाले॑षु
का॒चाना॑वय॑न्ति। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तत्सम्भ॑रन्ति॥१५॥

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ प्रा॒जाप॒त्याभि॑राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो
वा अश्वः॑। स्वयै॑वैनं दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑
महि॑षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परिवृ॒क्ती। ए॒षां
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॑र्वै
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्र॑म्भवन्ति।
स॒हस्र॑सम्मि॒तः सुव॑र्गो लो॒कः। सुव॑र्गस्य॒ लो॒कस्या॑भिजि॑त्यै।
अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्रा॑मन्ति।

योऽश्वमेधेन यजंते। वसंवस्त्वाऽञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसेति
महिष्यभ्यनक्ति। तेजो वा आज्यम्। तेजो गायत्री।
तेजसैवास्मै तेजोऽवरुन्धे॥१७॥

रुद्रास्त्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति वावाता। तेजो वा
आज्यम्। इन्द्रियत्रिष्टुप्। तेजसैवास्मा इन्द्रियमवरुन्धे।
आदित्यास्त्वाऽञ्जन्तु जागतेन छन्दसेति परिवृत्ती। तेजो
वा आज्यम्। पशवो जगती। तेजसैवास्मै पशूनवरुन्धे।
पत्नयोऽभ्यञ्जन्ति। श्रिया वा एतद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तद्धति। नास्मात्तेज इन्द्रियं
पशवः श्रीरपं क्रामन्ति। लाजी ३ ङ्छाची ३
न् यशोममाँ(४) इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति।
प्रजामेवान्नादीं कुर्वते। एतद्देवा अन्नमत्तैतदन्नमद्धि प्रजापतु
इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यन्दधते। यदि नावजिघ्रेत्।
अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव हैव जिघ्रति।
आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
सधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै।

समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति
सरूपत्याय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहेमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥४॥ [४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजन्ते।
होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवैनं ब्रह्मवर्चसेनं
च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणतआयतनो वै
ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो
दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता
भवति॥२०॥

उत्तरतआयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः।
तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः।
यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव
तेजसा च ब्रह्मवर्चसेनं च समर्धयतः। किं
स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवरुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो

वै बृहद्वयः। अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
 रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिते
 श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
 चरति। तेज एवावरुन्धे। क उस्विज्जायते पुनरित्याह।
 चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे। किं
 स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्।
 ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति।
 पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परोऽन्तः
 पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
 नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे।
 पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै
 वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवावरुन्धे। पृच्छामि
 वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम।
 ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे॥२४॥

होतां भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवावरुन्धे महदित्याहु सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि

च॥५॥ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान
आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा
अपक्रामन्ति। अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियन्त्वा
प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनान्त्वा निधिपतिः
हवामहे वसो ममेत्याहु। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्यैवास्मै हवते। त्रिः परिरयन्ति।
त्रय इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परिरयन्ति। षट्पंचन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनन्धुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनन्तन्वते। नवकृत्वः परिरयन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे
अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्। सुभगे
काम्पीलवासिनीत्याहु। तर्प एवैनामुपनयति। सुवर्गे लोके

संप्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनां लोकं गमयति। आऽहमंजानि गर्भधमा
त्वमंजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यत्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो
रजता हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः।
अन्तरिक्षस्य रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा
अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः।
दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा ह्यति कस्त्वा
विशास्तीत्याहाहिंसायै॥२९॥

ह्रुवते क्रामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥६॥

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गमिति योऽश्वमेधेन यजन्ते।

ऊ॒र्ध्वामै॑ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
 श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॒रङ्गि॒रावि॑वेत्या॑ह।
 रा॒ष्ट्रं वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्यू॑हति। अथा॑स्या॒
 मध्य॑मे॒धता॒मित्या॑ह। श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रस्य॑ मध्य॑म्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वावरु॑न्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वेत्या॑ह। क्षे॒मो वै रा॒ष्ट्रस्य॑
 शी॒तो वा॒तः। क्षे॒ममे॒वावरु॑न्धे। यद्ध॑रि॒णी यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वै
 ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
 न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑ प॒शून् पु॑ष्यति॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॑ न पोषा॑य ध॒नाय॑तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशीपु॒त्रन्नाभि॑
 इ॒यं य॒का श॑कु॒न्तिके॑त्या॑ह। वि॒द्वै श॑कु॒न्तिका॑। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
 वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। आ॒हल॑मि॒ति
 सर्प॑तीत्या॑ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॑ वि॒शः सर्प॑न्ति। आ॒हत॑ङ्ग॒भे प॑स॒
 इत्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घा॑तु॒कम्।
 मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।

आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥ ३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतस्यदित्याह। विद्वै गभः। राष्ट्रम्मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्धिर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥७॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः सम्भवितुन्नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदित्सः। यो मेतः पुनः सम्भरदिति। तन्देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त आर्ध्रुवन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्यृध्नोति। पुरुषमालभते॥ ३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
 विराट्। अन्नमेवावरुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा
 अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
 श्रियमेवावरुन्धे। गामालभते॥ ३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै
 गौः। अन्नमेवावरुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने।
 अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवावरुन्धे। पर्यग्निकृतं
 पुरुषश्चारण्याऽश्नोत्सृजन्त्यहिंसायै। उभौ वा एतौ
 पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः। तेऽस्योभये यज्ञे
 बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता भवन्ति।
 नैनन्दङ्क्षवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः।
 अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। य
 उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥८॥

[८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरेहन्।
 एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशात्प्रतिष्ठायां

ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
 ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठाय। देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः
 पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
 आलभ्यन्ते॥३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
 अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
 यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्गव्या इति।
 गव्यान्पशूनुत्तमेऽहन्नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशून्वरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याग्नि
 सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव
 ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति
 द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा
 एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगलङ्कल्माषङ्किदिदीवि
 विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मान्
 समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन
 यजते। पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते।

ऋतुभिरेवात्मानं समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते।
योऽश्वमेधेन यजते। पर्यग्निकृता उत्सृजन्त्यनां व्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥१॥ [१]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावदश्वमेधे
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादोऽभवत्।
यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावदश्वमेधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या
वै वपा। राजा महिमा। यद्वपाम्महिम्नोभयतः परियजति।
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा
एतेऽश्व एव मेध्यं उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वपाम्महिम्नोभयतः
परियजति। तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥१०॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या
देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः
समदन्दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्याम्मुण्डूकां जम्येभिरिति।

आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः समदन्दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्। तैऽब्रुवन्नग्नयः स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे। अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेन द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।

रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते।
 अयस्मयेन कमण्डलुना तृतीयां। आहुतिं जुहोत्यायास्यो
 वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा
 अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र
 रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यर्भवन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥११॥ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।
 यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन
 जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
 मेधेनैवास्मिन्मेधन्दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
 पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा

बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं
पूर्वं होतव्यां ३ द्विपदां ३ इति। अश्वो वा अश्वस्तोमीयम्।
पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति।
तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः
प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्।
यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठयाश्च्यवेत। द्विपदा
अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्सर्धयति स्थापयति पञ्च च॥१२॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्
यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।

सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमाङ्गश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति।
सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः
परा परावतङ्गन्तौ। यत्सायन्धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै
धृत्यै॥५०॥ यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
यत्सायन्धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवा नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायन्धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमङ्कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥१३॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।

वीणां॑ऽस्मै वाद्यते। तदा॑हुः। यदु॒भौ ब्रा॑ह्म॒णौ गा॑येताम्॥५२॥
 प्र॒भ्र॑ः शु॒कास्मा॒च्छ्रीः स्या॑त्। न वै ब्रा॑ह्म॒णे श्री र॑मत॒ इति॑।
 ब्रा॒ह्म॒णो॑ऽन्यो गा॑येत्। रा॒ज॒न्यो॑ऽन्यः। ब्रह्म॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः।
 क्ष॒त्र॑ः रा॒ज॒न्यः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑
 श्रीः परि॑गृहीता भवति। तदा॑हुः। यदु॒भौ दि॒वा गा॑येताम्।
 अपा॑स्माद्राष्ट्र॒ङ्गमे॑त्॥५३॥

न वै ब्रा॑ह्म॒णे रा॒ष्ट्र॑ः र॑मत॒ इति॑। यदा॑ खलु॒ वै राजा॑
 का॒मय॑ते। अथ॑ ब्रा॒ह्म॒णञ्जि॑नाति। दि॒वा ब्रा॑ह्म॒णो गा॑येत्।
 नक्त॑ः रा॒ज॒न्यः। ब्रह्म॑णो॒ वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः। तथा॑
 हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतम्भवति।
 इत्य॑ददा॒ इत्य॑यजथा॒ इत्य॑पच॒ इति॑ ब्रा॒ह्म॒णो गा॑येत्। इ॒ष्टा॒पूर्त॑
 वै ब्रा॑ह्म॒णस्य॑॥५४॥

इ॒ष्टा॒पूर्ते॑नै॒वैन॑ः स॒ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्यथा॒
 इत्य॑मु॒ः स॒ङ्गाम॑म॒हन्नि॑ति रा॒ज॒न्यः। यु॒द्धं वै रा॑ज॒न्यस्य॑।
 यु॒द्धेनै॒वैन॑ः स॒ सम॑र्धयति। अ॒क्लृ॒प्ता वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
 यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑त॒ इति॑। ति॒स्रो॑ऽन्यो गा॑यति ति॒स्रो॑ऽन्यः।

षट्संपद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवास्मै कल्पयतः। ताभ्यां
संस्थायां। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति॥५५॥

गायैताङ्गामेद्वाह्यणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥१४॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीं
जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा
मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै
स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बहं मृत्युममित्रं
कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा
अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते।
तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियतु
इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या

वाव मृत्युरिति। यद्भूणहृत्याये स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भूणहृत्याये प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥१५॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तन्देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतये इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति।

नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिम्मा
कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
समानानां करोति। मान्धेहि मयि धेहीत्याह।
आशिषमेवैतामाशांस्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते
जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय
स्वाहेति हुते जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते।
आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूलभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो
भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवावरुन्धे। ब्रह्म वा
अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवावरुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुन्धे।
त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठति।
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।

अ॒ग्ने॒र्मन्वे॑ प्रथ॒मस्य॑ प्रचै॒तस् इति॑ याज्यानुवा॒क्या भवन्ति॑
सर्व॒त्वाय॑ ॥६२॥

अर्धिपतय इत्याहर्भिजित्या ऐन्द्राग्नो भवन्ति रुन्ध एकं च ॥१६॥ [१६]

यद्य॒श्वमु॑प॒तप॑द्विन्देत्। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पेत्।
सौ॒म्यश्च॒रुम्। सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति।
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मिषज्यति। यत्सौ॒म्यो
भव॑ति। सोमो॒ वा ओष॑धीना॒ः राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैन॑
विन्द॑ति॥६३॥

ताभिरे॒वैन॑मिषज्यति। यत्सा॑वि॒त्रो भव॑ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत
ए॒वैन॑मिषज्यति। ए॒ताभिरे॒वैन॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो
हैव॑ भवति। पौ॒ष्णश्च॒रुन्निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
वै श्लौ॒ण्यस्य॑ भि॒ष्क्। स ए॒वैन॑मिषज्यति। अ॒श्लो॒णो हैव॑
भव॑ति॥६४॥

रौ॒द्रश्च॒रुन्निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒व॒त्यो
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैन॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो हैव॑ भवति।

वैश्वानरन्द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखुरे यदि नागच्छेत्। इयं
वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति।
आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं
आज्यभागः। यजमानो वा अश्वः। अहंसा वा एष
गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। यदहोमुचे
निर्वपति। अहंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः।
रेतसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं रेतः। यत्सौर्यं पयो
भवति। रेतसैवैनं स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः।
गर्भेर्वा एष व्यृध्यते। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति।
वायव्या गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं
स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते।
इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वोणो ह्येव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैनं स समर्धयति द्वे च॥१७॥ [१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मोदनान्त्संस्थिते निर्वपेत्।
 द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुं
 एनं यज्ञः स्यात्। पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य
 छन्दांसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः प्रयु-
 जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता।
 सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मोदनान्त्संस्थिते
 निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुं
 एनं यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति।
 द्वादशमासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥१८॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेनं
 यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु
 भवति। यत्रैतेनं यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः।
 सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्ववति। यत्रैतेनं यज्ञेन यजन्ते। एष

वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नामं यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नामं यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पयस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान्

विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः कुतो द्वादश ॥ ११९ ॥ — [१९]

ता॒र्प्ये॒णाश्व॑ꣳ सं॒ज्ञ॑पयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ
सम॑र्धयन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्र॒स्तोताऽनू॑पतिष्ठते।
य॒म॒लो॒कमे॒वैन॑ङ्गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्यधीवा॒से चाश्व॑ꣳ
सं॒ज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूनाꣳ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व प॑शूनवरुन्धे।
हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति। तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥ ७३॥

रू॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑ भवति।
प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पन्ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य
कृत्यधीवा॒सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पु। आ॒दि॒त्यस्य॑ रू॒क्मः।
प्र॒जाप॑तेर॒श्वः। इ॒ममे॒व लो॒कन्ता॒र्प्येणा॑प्तोति॥ ७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्यधीवा॒सेन॑। दि॒वꣳ हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पुना॑।
आ॒दि॒त्यꣳ रू॒क्मेण॑। अ॒श्वेनै॒व मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यꣳ
स॒लो॒कता॑माप्नोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नाꣳ सायु॑ज्यम्।
सा॒र्ष्टिताꣳ स॒मान॑लो॒कता॑माप्नोति। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ७५॥

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
 आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वं श्वेतम्भूतन्दक्षिणामनयन्।
 तैऽब्रुवन्। यन्नोनेष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वं
 सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽ
 तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजान्तसुमजयत्।
 तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त। तस्मादादित्यो
 नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्।
 यदश्वमेधेऽग्नौ चित्य उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनं
 करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ
 देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं
 वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवावरुन्धे।
 अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्।
 यदश्वमेधेऽग्नौ चित्य उत्तरवेदिश्चिनोति। तावर्काश्वमेधौ।
 अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव

प्रतिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ २१॥ _____ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतम्मध्यालभन्त।
तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा
एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर
आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥ ७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद।
यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समैनन्देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥ ८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्।
पशुम्भूतम्मध्यालभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।

तेऽमृतत्वमङ्गच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनेति॥८
 प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव
 गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
 बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य
 जित्यै। सर्वमेव तेनाप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽर्भवद्यजन्त एति वेद॥२२॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
 लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य
 लोमनी। यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं
 लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य
 मेध्यस्य लोमं लोमं जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे
 वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। दृश्पूर्णमासौ
 वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यदृश्पूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।

ए॒तद॑नु॒कृति॑ ह स्म॒ वै पु॒रा। अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य प॒दे॒पदे॑
 जु॒ह्वति॑। यो वा अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य वि॒वर्त॑नं वेद॑। अ॒श्व॑स्यै॒व
 मे॒ध्य॑स्य वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽश्वः॑।
 स आ॑ह॒वनी॑य॒माग॑च्छति॑। तद्वि॒वर्त॑ते। यद॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहोति॑।
 अ॒श्व॑स्यै॒व मे॒ध्य॑स्य वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति॑। ए॒तद॑नु॒कृति॑ ह
 स्म॒ वै पु॒रा। अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुह्वति॑॥८४॥

प॒दे अ॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहोति॑ त्रीणि॑ च॥२३॥ [२३]

प्र॒जाप॑ति॒स्तम॑ष्टादशिभिः॑ प्र॒जाप॑तिरकामयतो॒भाव॑स्मै यु॒ञ्जन्ति॑ तेज॒साऽप॑प्राणा अप॒श्रीरू॒र्ध्वा
 प्र॒जाप॑तिः प्रेणाऽनु॑ प्रथ॒मेन॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत म॒हान्वै॑श्वदे॒वो वा अ॒श्वोऽश्व॑स्य प्र॒जाप॑ति॒स्तं
 यं॒ज॒कृ॒तुभि॑रप॒श्रीर्ब्रा॑ह्म॒णो सर्व॑षु वारु॒णो यद्य॑श्वन्तदा॒हुरे॑ष वै वि॒भूस्ता॒प्येणा॑दि॒त्याः प्र॒जाप॑तिं
 पि॒तर॒य्यौ वा अ॒श्व॑स्य॒ मे॒ध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ त्रयो॑विंशतिः॥२३॥

प्र॒जाप॑तिर॒स्मिँल्लो॒क उत्तर॑तः श्रिय॑मे॒व प्र॒जाप॑तिरकामयत म॒हान्य॑त्प्रा॒तः प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो
 लो॒केभ्यः॑ सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ पयः॑ स्व॒द्य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑ च॒त्वार्य॑शीतिः॥८४॥

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धं जु॒ह्वति॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

